

ღვინთ ბაბრატორნი

საქართველოს სამართლისა და
კანონმცოდნეობის მიმოხილვა

აკოლონ რობავას

რედაქციითა და გამოკვლევით

წინასიტყვაობა

წინამდებარე ძვირფასმა საისტორიო ძეგლმა—დ. ბაგრატიონის „მიმოხილვამ“—მოპოვების დროიდანვე (1948—49 წწ.) დიდი ინტერესი გამოიწვია საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სპეციალისტებს შორის.

გასული ათი წლის განმავლობაში „მიმოხილვას“ ჩვენ არა ერთხელ ვეხებით სხვადასხვა შრომებში. დაინტერესებულ მკითხველს მათი გათვალისწინება უფრო ვრცელ წარმოდგენას მისცემს ამ ძვირფასი ძეგლის საისტორიო მნიშვნელობის შესახებ. ასეთი შრომებია: 1) „სახალხო განათლება ერეკლე მეორის ხანის ქართლ-კახეთში და ანტონ პირველი¹“; 2) „კაპიტალიზმის ჩანასახი საქართველოში და ერეკლე მეორის პოლიტიკა“ (იბეჭდება); 3) „დავით ბაგრატიონის „მიმოხილვაში“ აღნიშნულ ისტორიულ ქეშმარიტებათა დამახინჯების წინააღმდეგ“; 4) „ადვოკატთა ინსტიტუტის შესახებ ძველ საქართველოში“²; 5) „მიმოხილვის“ წინამდებარე გამოკვლევის ავტორეფერატი, 1956 წ. გამოცემული რუსულ ენაზე: «Обозрение Грузии по части прав и законовeдений Давида Георгиевича Багратиони (исследование и текст памятника)», Издательство АН ГССР, Тбилиси.

ხუთივე ნაშრომში სხვადასხვა საკითხებზე მსჯელობისას „მიმოხილვა“ ერთ-ერთი ძირითადი წყაროა; მის ჩვენებებს ჩვენ ამ ნაშრომებში კრიტიკულად ვიყენებთ და, ამავე დროს, ვამაგრებთ სხვა სანდო საისტორიო წყაროების ცნობებითაც.

წინამდებარე ძეგლში წარმოდგენილი უამრავი კანონები და წესები, სახელმწიფო ინსტიტუტები, ადათები, ჩვეულებები და სხვა, რა თქმა უნდა, ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი ცხოვრების, ბრძოლისა და შემოქმედების ნაყოფია. მათი შემოქმედი

¹ საქართველოს სსრ განათლების სამინისტროს პედაგოგიურ მეცნიერებათა საკვლევა-სამეცნიერო ინსტიტუტის გამოცემა, თბილისი, 1950.

² მე-3 ნაშრომი წაკითხულია მოხსენებად ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის ისტორიის განყოფილების დია სხდომაზე 1953 წელს, ხოლო მე-4 გამოქვეყნდა კიდევ (იხ. უფრ. „საბჭოთა სამართალი“, 1958, № 4).

სინამდვილეში მთელი ქართველი ხალხია, დავით ბაგრატიონი კი მათი შემკრებ-აღმწერი და კომენტატორია. „მიმოხილვა“ ფასდაუდებელი სარკეა XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის ცხოვრებისა, ქართველი ხალხის მაშინდელი მიღწევებისა შემოქმედების სხვადასხვა დარგში.

„მიმოხილვის“ მოპოვებითა და გამოქვეყნებით ჩვენ თუ ოდნავ წაინც შუქა მოვფინეთ ქართველი ხალხის ისტორიის დღემდე გაურკვეველ ზოგიერთ საკითხს, დიდად კმაყოფილი დავრჩებით. ეს ძეგლი, რომელიც თვით დავით ბაგრატიონის დროს არაკჩენის რეჟიმის შედეგად უუურადღებოდ იყო მიტოვებული, ქართველი ხალხის საუნჯეთა საგანძურში თვალსაჩინო ადგილს დაიჭერს, როგორც ერთ-ერთი დიდი კულტურულ-ისტორიული ღირებულება.

აპ. როგავა

დავით ბაგრატიონი

თაშე პირველი

ცნობები „მომოხილვის“ ავტორისა და ტექსტის შესახებ

1. „მომოხილვის“ ავტორის საფიქსაციო ანკარაჟი

წინამდებარე ტექსტის ავტორი, დავით ბაგრატიონი, გიორგი მეთორმეტის (1746—1800 წწ.) შვილი იყო, ხოლო ერეკლე მეორის (1720—1798 წწ.) შვილისშვილი და ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტის უკანასკნელი მემკვიდრე. იგი 1767 წ. 1 ივლისს დაიბადა.

დავით ბატონიშვილი XVIII საუკუნის დასასრულისა და XIX საუკუნის დასაწყისის თვალსაჩინო საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეა საქართველოში. ერეკლეს გარდაცვალების დროს ის 31 წლისა იყო და თავისი საბელოვანი პაპის მეფობის ანგებლ კარგად იცნობდა. დავითი აღრიდანვე, ხშირად თავისივე პაპის დავალებით, მეტად აქტიურ მონაწილეობას იღებდა ქართლ-კახეთის სახელმწიფო ცხოვრებაში, განსაკუთრებით სამხედრო, სამართლისა და განათლების ხაზით. ამგვარ საზოგადოებრივ მოღვაწეობას ის თავის მამის—გიორგი XII-ის—მეფობის დროსაც (1798—1800წწ.) ეწეოდა. მამის გარდაცვალების შემდეგ დავითი, როგორც ცნობილია, ქართლ-კახეთის სამეფოს გამგებელი იყო (1801 წ. იანვრიდან ივნისამდე), მაგრამ მეფობას ვეღარ ეღობა. ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ, 1803 წ. 23 თებერვალს, იგი რუსეთის მთავრობის განკარგულებით რუსეთში გადაასახლეს სხვა ბატონიშვილებთან ერთად. ამრიგად, მას სიცოცხლის უკანასკნელ პერიოდში, 1803 წ. მაისიდან 1819 წ. 19 მაისამდე, ცხოვრება სამშობლოს გარეთ, პეტერბურგში მოუხდა.

რუსეთის მთავრობამ დავითს, როგორც ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტის ყოფილ მემკვიდრესა და გენერალ-ლეიტენანტის ხარისხის მქონეს (1800 წლიდან), იქ ჩასვლისთანავე სენატორობა უბოძა, ყოველწლიურად კარგი ხელფასი დაუნიშნა და მატერიალურად უზრუნველყო. ასევე დააკმაყოფილა რუსეთის მთავრობამ

რუსეთში გადასახლებული ერეკლესა და გიორგის დიდი ოჯახის სხვა წევრებიც: დარეჯან-დედოფალი, მარიამ-დედოფალი, იულიონი, ვახტანგი, კათალიკოზი ანტონ II, იოანე და სხვანი. ყველა ამათ საქართველოდან გადასახლებისას თავ-თავიანთი ამალის წევრებიც გაჰყვნენ. ეს ახალგადასახლებულები მიემატნენ ჯერ კიდეც XVII—XVIII საუკუნეებში მოსკოვსა და პეტერბურგში შექმნილ ქართულ კოლონიებს. ამრიგად, 1803—1819 წლებში დავით ბატონიშვილს, ახლობელ სხვა ქართველებთან ერთად, სულ სხვა გარემოსა და ვითარებაში უხდებოდა ცხოვრება.

დავითი 1803 წლამდეც იმყოფებოდა რუსეთში. ადრე ის თავის პაპამ, ერეკლემ, მიავლინა რუსეთის სამეფო კარის გასაცნობად და „ევროპული“ განათლების მისაღებად. პირველად იგი 1787—1789 წწ. რუსეთში სწავლობდა და მსახურობდა, ხოლო მეორედ, 1797—1798 წლებში, სამხედრო სამსახურში იყო პეტერბურგში, პრეობრაჟენსკის პოლკში¹. მაშინ დავითი თავს გრძნობდა საქართველოს მომავალ მეფედ, ერეკლესა და გიორგის სამეფო ტახტის მემკვიდრედ, 1803 წ. კი იგი პეტერბურგს ჩავიდა, როგორც პატივდარი უფლისწული. ახლა უკვე მისი ყოფილი სამეფო, ქართლ-კახეთი, რუსეთის იმპერიის კოლონიას წარმოადგენდა.

1801 წელს რუსეთის იმპერატორების—პავლეს და ალექსანდრეს—მიერ (18 იანვარსა და 12 სექტემბერს) გამოცემული მანიფესტების ძალით ქართლ-კახეთის საძეფომ დაკარგა სუვერენიტეტი და რუსეთს შეუერთდა, მის ერთ-ერთ განაპირა გუბერნიად იქცა. 1783 წლის ტრაქტატის საფუძველზე მოსალოდნელი იყო დავით ბატონიშვილი ქართლ-კახეთის მეფედ დამტკიცებულყო. ეს მოლოდინი დავითს გაუცრუვდა, რის გამოც ის ცარიზმის უკმაყოფილო დარჩა. ამას მოჰყვა ისიც, რომ ის რუსეთში გადასახლეს. მიუხედავად ამისა, დავითს არ დაუკარგავს რუსული ორიენტაცია. საქართველოს ეროვნული ინტერესებისათვის ბრძოლას დავითი მაინც რუსეთთან ურთიერთობას უკავშირებდა და ირან-ოსმალეთთან დაკავშირების წინააღმდეგი იყო. იგი ამ თვალსაზრისს მტკიცედ იცავდა სხვებთან ერთად იმ დროს, როცა რიგი სხვა ბატონიშვილები ალექსანდრე ბატონიშვილის მეთაურობით სამეფო

ქ

¹ დავითი მაშინ (1797—1798 წწ.) რუსეთში იმყოფებოდა დაახლოებით 1² წლის განმავლობაში. 1796 წ. დეკემბერს ის საქართველოში გენერალ ზუბოვის ექსპედიციის „პოლკოვნიკად“ ასახელებს თავისთავს, ხოლო 1798 წ. მეორე ნახევარში იგი უკვე გენერალ-მაიორის ხარისხით უბრუნდება სამშობლოს პეტერბურგიდან.

ტახტის დაკარგვის გამო ანტირუსული მოძრაობის სულისჩამდგმელები გახდნენ.

დავითმა მაშინდელი პოლიტიკური სიტუაციის სწორად განხილვის შედეგად 1803 წელს საბოლოოდ დაკარგა ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტის დაკავების იმედი; ამიერიდან იგი ცდილობდა საქართველო თვითმპყრობელური რუსეთის შემავიწროებელი პოლიტიკისაგან დაეცვა, რომ მშობლიურ ქვეყანას თავისი მრავალსაუკუნოვანი ეროვნული და სახელმწიფოებრივი კულტურა არ დაეკარგა.

ცარიზმის უკმაყოფილო დავითი, როგორც ჩანს, რუსეთის პროგრესულობას კარგად ხედავდა. ვ. ი. ლენინის მიერ გენიალურად განსაზღვრული მაშინდელი „ორი რუსეთის“ კონცეფცია კარგად ხსნის, თუ რა იწვევდა იმას, რომ დავით ბაგრატიონი რუსული ორიენტაციისა იყო, მაგრამ ამავე დროს შესანიშნავ ქართველ პატრიოტსა და ცარიზმის პოლიტიკის მამხილებელ ისტორიკოსსაც წარმოადგენდა. „ორი რუსეთის“ კონცეფცია გვიხსნის იმ გარემოებასაც, რომ დავითი 1801 წ. საქართველოს რუსეთთან შეერთების აქტსაც ასე თუ ისე შეურიგდა. როგორც ჩანს, მან კარგად განჰვრტა, რომ ამიერიდან ამ აქტით, ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების მიუხედავად, დგებოდა ხანა, როცა ქართველი ხალხი ირან-ოსმალეთის ძალადობას სამუდამოდ თავს დააღწევდა და მშვიდობიანი განვითარების გზაზე გამოვიდოდა. საქართველოს უკეთესი მომავლის ინტერესებს ემსახურებოდა დავით ბატონიშვილი ამ შეგნებით, რუსეთის მეფისადმი წარდგენილი თავისი პროექტებით, საქართველოში დანიშნულ თვითმპყრობელობის უხეშ სატრაპთა წინააღმდეგ ბრძოლითა და სხვა ღონისძიებებით.

დავითი ებრძოდა ცარიზმის რეაქციულ კოლონიურ პოლიტიკას, ეროვნულ ჩაგვრასა და ამ პოლიტიკის გამტარებელ არაქჩეველ მოხელეებს. ამ სამართლიან ბრძოლაში იგი ეყრდნობოდა ლომონოსოვის, რადიშჩევის, სპერანსკისა და სხვათა მოწინავე რუსეთს. ამასთანავე, დავითს, როგორც ჩანს, კარგად ესმოდა რუსი და ქართველი ხალხების სამეურნეო, პოლიტიკური და კულტურული დაახლოების პროგრესული პროცესის უაღრესად დიდი ნიშნულზე აღწერის აუცილებლობა. სრულიად ბუნებრივია, რომ ამგვარი მაღალი საზოგადოებრივი შეგნებით აღჭურვილმა და მტკიცე ნებისყოფის მქონე ადამიანმა გარკვეულ ისტორიულ პირობებში თავისი სოციალური წრისათვის დამახასიათებელი ვიწრო კლასობრივი თვალსაზრისი არსებითად გადალახა და ქართველი ხალხის ფართო ეროვნულ ინტერესებს გამოექიმაგა.

ცარიზმს არ შეეძლო მხარი დაეჭირა რუსი და ქართველი ხალხების მეგობრული დაკავშირებისა და ევროპელ განმანათლებელთა ჰუმანური იდეების ისეთი მიმდევრისათვის, როგორც დავით ბატონიშვილი იყო. რუსეთის იმპერატორის მოწვევები ზეჯის ეცადნენ მისი მებრძოლი სულისკეთება ეეცვალათ, მაგრამ მათგან დავითისათვის ბოძებულმა „ჩინ-ეპოლეტებმა“ და კარგმა მატრიარალურმა უზრუნველყოფამ მათთვის სასურველი ნაყოფი ვერ გამოიღეს. დავითი ვერც მათმა შექარცხნა დააწინა.

მეუვის რუსეთის სანაბრო-კოლონიური რეჟიმის დამყარებით საქართველოში ძველი საბელმწიფოებრივი მმართველობა ნოისპო და ხალხისათვის უცხო წესები დაინერგა. პოლიტიკური ცხოვრებიდან განიღვრა ქართული ენა. საქართველო თანდათანობით აივსო რუსეთის მეუვის ჯარებით. განსაკუთრებით განწევდა გლეხთა ექსპლოატაცია. ძველ კლასობრივ ჩაგვრას ახლა ეროვნული ჩაგვრაც დაემატა. ცარიზმის თავგასული მოხელეები აბუჩად იგდებდნენ ქართველი ხალხის წეს-ჩვეულებებს და, განსაკუთრებით გლეხობის ეკონომიური ჩაგვრის გაძლიერებაც შენგრძელ, ეს გარემოებაც ქვნიდა „ახალი მთაყრობისადმი“ სანდუარავს მწრომელ მასებში. უკმაყოფილო იყო ქართველ ფეოდალთა ერთი ნაწილიც, რადგან ის ძველ პოლიტიკურ პრივილეგიებს კარგავდა. ამიტომ იყო, რომ საქართველოში 1802 წლიდან მოყოლებული შეთქმულებები და აჯანყებები ძალზე ხშირი მოკლენა გახდა.

საქართველოში შექმნილი მძიმე ეითარება დიდ ჭავლენას ახდენდა პეტერბურგში გადასახლებულ ქართველ ბატონიშვილებზე და უპირველეს ყოვლისა დავით ბაგრატიონზე. ბუნებრივია, რომ საქართველოს ასეთ მდგომარეობას მაშინ მის საზღვრებს გარეშე წყოფი სხვა ქართველებიც მწვავედ განიცდიდნენ. საქართველოს ანებებს განსაკუთრებით აქტიურად ეხმაურებოდნენ მოსკოვისა და პეტერბურგის კოლონიის წევრები. ამასთანავე, მოწინავე რუსი მოაზროვნეებიც თანაუგრინობდნენ ქართველებს. ასეთები იყვნენ განსაკუთრებით დეკაბრისტები, პუშკინი, ლერმონტოვი, გრიბოედოვი და სხვ.

ცნობილია, რომ რუსეთმა დავით ბატონიშვილის რუსეთში გადასახლების შემდეგ დიდი სამამულო ომი გადაიხადა. რუსეთს შემოსეულმა ნაპოლეონ პირველის ლაშქარმა მარცხი განიცადა. რუსეთის ძლევა მოსილი მხედრობა გაეცნო პარიზს და რევოლუციურ ფრანგ ხალხს. ამ გარემოებამ დეკაბრისტულ მოძრაობას დიდად შეუწყო ხელი რუსეთში. ამასთანავე, რუსეთის ინტელიგენციისაში ადრიდანვე ვრცელდებოდა ევროპელი განმანათლებლებ-

ბის; ჰობსის, ლოკის, მონტეპეციის, რუსოს, ვოლტერის, ფრანკო მატერიალისტების, ბეკარისა და სხვათა აზრები. იაინი ნოწინავე რუსი მოღვაწეებისათვის საკანოდ ცნობილი იყვნენ. ამავე დროს, ახალგაზრდა მხარედი რუსი პურუჟანი და თავადანაყოფილი რევოლუციონერები თვითმპყრობელი წევრია ტაატს გმუჟობოდნენ. დიდ სამამულო ომში ბევრი ქართველი იღებდა ნოწინავე რუსებსა და ვრთად. ფრანგული რევოლუციური იდეები ნაშინ ბევრ ქართველს დაეუფლა. თვითმპყობელურ რუსეთში, სოციალური და ეროვნული ჩაგვრის სამეფონი, ყველაფერ ამას, როგორც ცნობილია, თავისი შედევრი მოჰყვა. რუსეთში მყოფ ქართველ კოლონიისტთაგან ნოწინავე პარტიოტები რუსულ კოლნულ-სასელმწიფოებრივ საქმეებთან ერთად, ქართულ ეროვნულ ინტერესებაც არ ივიწყებდნენ.

პეტერბურგში გადასახლებული ქართველი ინტელიგენტები თავგამოდებით იცაენდნენ ქართულ კულტურას თვითმპყრობელ რუსიფიკატორთა შემორღეებისაგან. არქირეაქციონერ არაკჩევის რეჟიმს ნაშინ რუსეთში ფრთა ჰქონდა გაწლილი და მისი სუახნი როგორც რუს, ისე არარუს ხალხებს, კერძოდ ქართველებსაც სულს უთუთავდა. ამიტონაც ამ ხალხთა რჩეული შვილები ერთად იბრძოდნენ როგორც არაკჩევის რეჟიმის, ისე საერთო გარეშე მტრების წინააღმდეგაც. ასეთ ვითარებაში მოუხდა რუსეთში ცხოვრება ქართლ-კახეთის სამეფო ტაატის ყოფილ ნემკვიდრეს, რუსეთის სენატორს, გენერალ-ლეიტენატს დავით გიორგის ძე ბაგრატიონს. ისიც, როგორც გენერალი, მონაწილეობას იღებდა სამამულო ომში; ისიც, როგორც ფართოდ განათლებული პირი, კარგად იცნობდა ევროპელ განმანათლებელთა აზრებს და კარგად იყო გაცნობილი სამართლის დარგში სპერანსკის შებედულებებსაც; საფაქრებელია, მას, როგორც არაკჩევეშიინით უკმაყოფილო პოლიტიკურ მოღვაწეს, ზოგი რამ სცოდნოდა დეკაბრისტთა მუშაობის შესახებაც.

დავით ბაგრატიონი ერთ-ერთი მთავარი ფიგურა იყო რუსეთში მცხოვრებ ქართველ კოლონიისტთა შორის. ის მათში რუსეთის ერთ-ერთ უდიდეს მოხელეს წარმოადგენდა. იგი სისტემატურად ადევნებდა თვალყურს საქართველოში მომხდარ ამბებს, აქ გაჩაღებულ პოლიტიკურ მოძრაობას, რა თქმა უნდა, დავითს ჰაშინ ძალიან აინტერესებდა რუსული ეროვნული მოძრაობა და პოლიტიკური ამბები, მაგრამ მისი ყურადღების ცენტრში იდგა საკითხი საქართველოს სახალხო-განმათავისუფლებელი მოძრაობა

შესახებ. თუ რაში გამოიხატა ამ მხრივ მისი პირადი საქმიანობა, ეს სპეციალურ კვლევას მოითხოვს და ამ საკითხის გაშუქება ამჟამად ჩვენს ამოცანას არ შეადგენს. აქ ჩვენ ყურადღებას ვაქცევთ და ვიხილავთ დავითის მიერ რუსეთში გაშლილ სამწერლო მუშაობის შესახებ, რომლის მიზანი იყო ქართული ეროვნული თვითმყოფობისა და მაღალი კულტურის დაცვა იმდროინდელი ყველა ჯურის ნიჭილი სტუდენტისა და რუსიფიკატორებისაგან. ამ მხრივ დავით ბაგრატიონს ფრიად საპატიო ადგილი უკავია იმ სახელოვან წინაპართა შორის, რომლებმაც ჩვენში XIX ს. მეორე ნახევარში გაშლილი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მეთაურებს — ილია ჭავჭავაძეს, აკაკი წერეთელსა და სხვებს წინასწარ გზა გაუკაფეს ამავე საუკუნის დასაწყისიდანვე¹.

დავით ბატონიშვილი თავისი დროისათვის ფართო განათლების მქონე ადამიანი იყო. მან საფუძვლიანი განათლება მიიღო ჯერ კიდევ საქართველოში ანტონ პირველის, დავით რექტორისა და სხვათა ხელმძღვანელობით; კერძოდ, დავით რექტორი იყო მისი ლალა ბავშვობის დროს. გარდა ამისა, როგორც ითქვა, ერეკლეს მიერ ის ორჯერ იქნა გაგზავნილი რუსეთში, სადაც მან მრავალმხრივი განათლება მიიღო. ასე რომ დავითი კარგად იცნობდა არა მარტო მშობლიურ ქართულ მწერლობასა და კულტურას, არამედ რუსულსა და დასავლეთ ევროპულ მეცნიერებასა და მწერლობასაც. ის კარგად იცნობდა XVI—XVIII საუკუნეების დასავლეთ ევროპელ განმანათლებელთა ნააზროვესაც, კერძოდ XVIII საუკუნის ფრანგი ენციკლოპედისტების შეხედულებებს. რუსეთიდან საქართველოში დაბრუნებული ახალგაზრდა ბატონიშვილი ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე თავისუფალი მოაზროვნის სახელით იყო ცნობილი, რაც გიორგი მეთორმეტისა და მის ახლობელთა წრეში ერთგვარ აღშფოთებასაც კი იწვევდა². მაგრამ ეს ბუნებრივი იყო მონტესკიეს, რუსოა, ვოლტერისა და ფრანგი ენციკლოპედისტების

¹ სხვათა შორის, ჯერ კიდევ 1802 წელს დავით ბაგრატიონი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის სულიწკვეთებით საჯაროდ აცხადებს შემდეგს: „ერთა შორის ჩემნთა იპოების სული მამაკაცებრი და სიყუარულიცა მამულისა, და მათ მიერ კეთილობითა აღგებული დაუსახავ თავსა ჩემსა მზა ყოფად სამსახურისათვის თნებისა მათისა“ (იხ. წინასიტყვაობა დავითის თარგმანისა „საქმეთათვის ნადირ ავშარელისა დიდისა ჯელმწიფისა სპარსეთისათა“, — აღმოსავლეთ-მცოდნეობის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყ. ხელნაწერთა ფონდი, M 15, ფურც. 3—4).

² კლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, თბილისი, 1936, გვ. 69—71.

იღებებს ზიარებულ ბატონიშვილისაგან, რომელმაც საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ამბებიც კარგად იცოდა. რუსი მოხელეები დავითში, მისი საქართველოს გამგებლობის დროიდანვე, უმიზეზოდ როდი ხედავდნენ იაეთ ადამიანს, რომელიც მუდამ ნაპოლეონ ბონაპარტიისა და საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ქებას ეწეოდა¹.

დავით ბატონიშვილი არა მარტო თვალსაჩინო ქართველი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწე იყო, არამედ საყურადღებო მეცნიერი და მწერალიც. თავისი დიდი და მრავალმხრივი განათლება მან გამოამყვანა მეცნიერებასა და მწერლობაშიც. ამგვარ მოღვაწეობას დავითი საქართველოშიც ეწეოდა და გადასაიღების დროსაც—რუსეთში. მისი მუშაობა განსაკუთრებით ნაყოფიერი იყო სამეცნიერო ხაზით.

დავითი იყო პოეტი და დრამატურგი, ისევე, როგორც ერეკლე მეორის მრავალი სხვა შთამომავალი. მან ქართულ მწერლობაში უფრო მეტად თავი ისახელა როგორც მთარგმნელმა; დავითმა ფრანგულიდან თარგმნა ფრ. ვოლტერის „შობისათვის“², რუსულიდან—შ. მონტესკიეს „კანონთა არსის შესახებ“³ და ანსილიონის შრომა ესთეტიკის შესახებ⁴. ეს თარგმანები გარკვევით ნოწმობენ მისი გონების ფართო პორიზონტს. კერძოდ, მონტესკიეს დასახელებული ნაწარმოები მას ერთ-ერთ „უმჯობეს“ შრომად მიაჩნია „ყოველსა ევროპიასა შინა“⁵ დავითს გააჩნია სხვა ენებიდან ნათარგმნი ნაწარმოებებიც, მაგრამ ამ თარგმანებზე უფრო საყურადღებო და ძვირფასია მიაივე სამეცნიერო ხაზითა ორიგინალური შრომები ენათმეცნიერების, ფიზიკის, ისტორიისა და სამართლის დარგებში⁶. ქართული კულტურის ისტორიისათვის დღეს დიდად

¹ А к т ы Кавк. арх. ком., I, გვ. 329; შიად. Акты..., II, გვ. 68.

² აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდი, II 20, ფურც. 67—75.

³ თარგმანის სათაურში დავითი ასე წერს ამ შრომაზე: „გ უ ლ ი ს ხ მ ი ს-ყ ო ფ ი ს ა თ ვ ი ს ს ჯ უ ლ თ ა ს ა, ქ მ ნ ი ლ ი უ ფ ლ ი ს ა მ ო ნ ტ ე ს კ უ ს ა გ ა ნ, ბ ო ლ ო რ უ ს უ ლ ი თ თ ა რ გ მ ნ ი ლ ი მ ე ფ ი ს ძ ი ს დ ა ვ ი თ ი ს ა გ ა ნ წ ე ლ ს ა 1813, ნ ო ე მ ბ ე რ ს 1“. თარგმანი მიძღვნილია უმცროსი ძმის თეიმურაზ ბაგრატიონისადმი (იხ. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდი, II 26, ფურც. 2). თარგმნა დასრულებულია 1815 წლის 3 იანვარს (იხ. დავითის ბიოგრაფიის ნაწილი, ფურც. 587v).

⁴ იხ. „ე ს ტ ე ტ ი კ ე ბ რ ი გ ა ნ ს ჯ ა ნ ი...“, აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდი, II 35.

⁵ იმავე ხელნაწერთა განყოფილების II 26, ფურც. 2v

⁶ დ. ბატონიშვილის ნაშრომთა შესახებ იხ. ვრცლად ტრ. რუხაძის ნაშრომში „დავით ბატონიშვილი და მისი ლიტერატურული მემკვიდრეობა“,—

მნიშვნელოვანია დავითის ეს შრომები. ამ მხრივ შიში მდიდარი წმენკადრობა განსაკუთრებულ შეაწავლან შოთოსოვს. დავითის ზოგიერთი მეცნიერული ნაშრომი ასე თუ ისე აქამდეც იყო ცნობილი, ზოგიერთი კი შოლოდ ამ ბოლო წინასწარ იქნა მიკვლეული. უკანასკნელთა რიცხვს მიეკუთვნება წინანდებარე ახსენებაც— „მიმოხილვა“ („Обзор...“).

„საქართველო უყვე აღი“ საქართველო“,—ვანეცსადა დავით ბატონიშვილმა გენ. ლახარევა 1801 წ. 18 იანვარს. მას „ოთხი პლუტი და ერთი დურაკი საითავს“,—ლაუმბა მანვე იმანვე წლის ივნისში გენერალ კნორინგისა და რუჟი მეთის პოლიტიკის ფანტიკურად გამტარებელი ოთხი მთავლის მისამართით. დავითის „მიმოხილვაში“ მოთარობილია იმის შესახებ, თუ როგორ იყო XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში გაერთიანებული ქართლ-კახეთის („საქართველოს“) სახელმწიფოებრივი ცხოვრება, მართველობა, სამართალი და სხვ.

2. „მიმოხილვის“ ხელნაწილები

დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვა“ სამი ხელნაწერის სახით არსებობს. სამივე ხელნაწერი დღევანდელი მეცნიერებისათვის ხოლოდ 1948—1949 წლებში გახდა ცნობილი.

საფიქრებელია, რომ ცნობილი მეცნიერი შარი ბროსე (1802—1880) იცნობდა დ. ბატონიშვილის „მიმოხილვას“, რადგან ამ თხზულების ერთ-ერთი ხელნაწერი (B) ბროსეს მასწავლებლის, დავითის უმცროსი ძმის—თეიმურაზ ბატონიშვილის ხელნაწერთა კოლექციაში აღმოჩნდა (ლენინგრადში). ცნობილია, რომ დავითის ხელნაწერთა ერთი ჯგუფი იმის გარდაცვალების (1819 წ.)

„ლიტერატურული ძიებანი“, I. 1943 წ.; ლ. ასათიანი, ვოლტერინობა საქართველოში. თბილისი, 1933 წ.; კ. კეკელიძის, ა. ცაგარლისა და სხვთა შრომებშიაც მოიხილება ცნობები და ზოგჯერ დახასიათებაც დ. ბატონიშვილის შრომების შესახებ. აგრეთვე, იხ. დ. ბაგრატიონის „შემოკლებული თვისება“, ვ. პარკაძის გამოცემა, თბილისი, 1954.

¹ Акты... I, გვ. 298,—დავით ბატონიშვილის წერილი გენ. ლახარევს, 1801 წ. 18 იანვრის თარიღით.

² Н. Дубровин, Закавказье от 1803—1806 г. Тифлис, 1866. стр. 125; მისივე „Георгий XII, последний царь Грузии и присоединение ее к России“. 1897. стр. 226.

XIX ს-ის დასაწყისში საქართველოში გაბატონებული რუსი მეფის პოლიტიკის საწინააღმდეგოდ დავითმა დაწერა ფრიად საყურადღებო სატრეტიკო ლექსებად (იხ. ტრ. რუხაძის დასახ. ნაშრომი, გვ. 135—140).

145.

Обзоръ нис Грузіи,

по части правъ и законовъденія.

Твореніе Царевича Давида.

Санктпетербургъ.

1813.

В 21—თხზულები სათაური დაწერის ადგილისა და დროის აღნიშვნით, შესაბამე გადამწერის ნაწერი

172.

« В селе селенце село
 школы и смотрит Загориде
 и в монастырь, и в полошье
 приказание. Вокруг; прирав.
 отню ильский и при деревенный
 судья и мочув приуотствуй
 с в. Москвою и в родили сел.
 скими судами.

173. Старинные также по
 зуротих на время своей судьино
 стии чьскалькими челоуками
 с в. селеня где обривотиний сел
 мив.

174.
 Архангельский
 в 1717 году
 Архангельский
 в 1717 году

Восстановить

владельца

Архангельский в Малой (судья) в сел
 мивеи селенце в урочагии сел
 и вилетти сурдин во сел в сел
 скими Спершинами. с в. при
 циде карамой сел и Малка
 сотудажик и Казимишишиу.
~~с в. селенце~~ Зурини пошвау
 Зосан и Малка малт селенце
 в в. сел срамнии и в рини с в.
 ликово, кой приуокне достоян
 ства суренко. А в Мал
 мивеи Казимишишиу.
 сурдинеи Казимишишиу, с в. сурдинеи
 сурдинеи сурдинеи сурдинеи.

შემდეგ იქცა თეიმურაზის საკუთრებად. თეიმურაზის ხელნაწერთა დიდი კოლექცია დავითის ამ ხელნაწერთან ერთად 1847 წ. გადაეცა რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სააზიო მუზეუმს (დღევანდელი აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ხელნაწერთა განყოფილება). შესაძლებელია, რუსეთში მყოფმა დავითმა რომელიმე ძმამ (თეიმურაზმა, ბაგრატმა ან სხვ.) გააცნო რუსეთში მოღვაწე ბროსეს „მინოსილის“ ეს ხელნაწერი ჩანაშლის, სანამ ის, სხვა ხელნაწერთან ერთად, სააზიო მუზეუმს გადაეცემოდა. ქართული კულტურია დიდი მკვლევარი მ. ბროსე 1847 წლამდეც ახლო კულტურულ ურთიერთობაში იყო ქართველ ბატონიშვილებთან; ის მათგან ღებულობდა მაშინ, სხვათა შორის, ქართულ ხელნაწერებსაც. ასე რომ ამ გზით იქნებოდა თუ სააზიო მუზეუმის მეშვეობით, მ. ბროსეს შეეძლო გაცნობოდა აღნიშნულ ხელნაწერს. ბროსეს შრომებისა და პირადი არქივის გულდასმით შესწავლამ, მოაალოდნელია, ამ ვარაუდის დამადასტურებელი რამე აღმოაჩინოს.

თეიმურაზს თავის ხელნაწერთა კოლექციის კატალოგში (შედგენილია 1835 წ.) „მინოსილა“ არ აქვს დასახელებული¹. თხზულების ლენინგრადულ (B) ხელნაწერს დავითის ნაშრომთა ჩამოთვლისას ასახელება მხოლოდ პროფ. ალ. ხახანაშვილი 1901 წ. გამოცემულ შრომაში „Очерки по истории грузинской словесности“, вып. III, 337-ე გვერდზე ამგვარად: „...Описание Грузии по части права и законовещения (рук. Ак. Наук)...“ სხვა მხრივ კი მას დავითის ამ თხზულების შესახებ არც ერთ ნაშრომში არაფერი უთქვამს.

ამასთანავე, სამეცნიერო ლიტერატურაში დავით ბატონიშვილის ამ თხზულების არსებობის შესახებ რაიმე სხვა ცნობა ჯერჯერობით ჩვენ არ მოგვეპოვება, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ა ხელნაწერის შესახებ მოსკოვის ვ. ი. ლენინის სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილების თანამშრომელთათვის ზერეღედ შედგენილ ანოტაციას („Записки отдела рукописей“, № 1, 1938 г., стр. 57—58).

დავით ბატონიშვილის თხზულება რუსულ ენაზე დაწერილი, მაგრამ მას არ იცნობდნენ რუსეთის არქივთსაცავებში დაცული მასალების ისეთი მცოდნენიც კი, როგორც იყვნენ პ. ბუტკოვი, ნ. დუბროვინი, პოტო და სხვები. ამ ნაშრომის გამოყენების კვალი სხვათა ნაშრომებშიც ვეღარ გვიპოვია.

¹ А. Цагарели, Сведения о памятниках грузинской письменности, вып. III, стр. 149—186; შეად. ს. იორდანიშვილის გამოცემა, თბილისი, 1948.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, „მიმოხილვა“ დღემდის უცნობი ნაშრომია დ. ვით ბატონიშვილისა.

თხზულების ტექსტი ჩვენ მიერ დადგენილია სამივე ხელნაწერის მიხედვით. ჩვენ ზათ ვუწოდებთ A, B, C ხელნაწერებს. A—მოსკოვური ხელნაწერია, B—ლენინგრადული, C—თბილისური.

პირველად ჩვენ B ხელნაწერს მივაკვლიეთ. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის მიერ 1948 წლის გაზაფხულზე სამეცნიერო მიზნით შევლინებული ვიყავით რუსეთში. ჩვენი მიზანი იყო ერთ-ერთ მგორის დროინდელი ახალი საისტორიო მასალების მოპოვება. იმავე წლის აპრილს ლენინგრადში მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ხელნაწერთა განყოფილებაში მუშაობისას ჩვენი ყურადღება მიიქცია ხელნაწერთა კატალოგში H 24-ით (ძველი შიფრით G 101; H 11) აღნიშნულმა დავით ბატონიშვილის ნაშრომმა. ამ შიფრით აღნიშნული ხელნაწერის (B) ფურც. 1r და 2r ამოვიკითხეთ გადამწერის ხელით მიწერილი თხზულების სრული სათაური: „Объяснение Грузии по части прав и законовведения. Творение царевича Давида“. ამის ქვემოთ, ფურც. 2r კი წერია: „Санкт-петербург. 1813“. თხზულების შიგნითა ფურცლების გადაშლისთანავე ჩვენთვის ნათელი გახდა, რომ ეს ნაშრომი დავითის „სამართლის“ რომელიმე პროექტი კი არ იყო¹, არამედ სულ სხვა ნაწარმოები, აქამდე უცნობი ძვირფასი ძეგლი.

B ხელნაწერის შესწავლისას გამოირკვა, რომ იგი თეიმურაზ ბატონიშვილის ხელნაწერთა კოლექციას ეკუთვნოდა. ხსენებული ხელნაწერი კარგადაა შენახული. მას აქვს მუყაოს კარგი ყდა (ზომით 35,5×22 სმ) და ფართო ფორმატის ფურცლები (ზომით 34,5×22 სმ., ტექსტის ზომა—29×13 სმ.). გვერდები შავი მელნითაა ნაწერი და თითოეული მათგანი 20—28 სტრიქონს შეიცავს. შრომა 156 დაწერილი ფურცლისაგან შედგება (312 გვ.). მათ მე-19 ფურცლის შემდეგ სამი, ხოლო ბოლოში ერთი დაუწერიელი ფურცელიც ემატება. ამრიგად, წიგნში სულ 160 ფურცელია. B ხელნაწერი დაწერილია ორგვარ ქალაქზე; თავფურცელი (1) ლურჯი ქაღალდისაა, შემდეგი ფურცლები კი თეთრი ქალაქ-

¹ საქ. მუხ. № 2330 H, შეად. № 840 H; И. Ениколопов, Две записки царевича Давида, — „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, 1942, ნაკვ. 1, გვ. 127—138, 160—165.

ზედა იქვე იხსენიებენ, რომელიც
 ცერამიკის მუზეუმის მიერ
 გამოქვეყნებულია, რომელიც
 იხსენიებს

122. *საქართველოს მუზეუმების ცენტრის*
გამოქვეყნებულია, რომელიც
საქართველოს მუზეუმების ცენტრის
გამოქვეყნებულია, რომელიც
საქართველოს მუზეუმების ცენტრის
გამოქვეყნებულია, რომელიც
საქართველოს მუზეუმების ცენტრის
გამოქვეყნებულია, რომელიც

123. *საქართველოს მუზეუმების ცენტრის*
გამოქვეყნებულია, რომელიც
საქართველოს მუზეუმების ცენტრის
გამოქვეყნებულია, რომელიც
საქართველოს მუზეუმების ცენტრის
გამოქვეყნებულია, რომელიც
საქართველოს მუზეუმების ცენტრის
გამოქვეყნებულია, რომელიც
საქართველოს მუზეუმების ცენტრის
გამოქვეყნებულია, რომელიც
საქართველოს მუზეუმების ცენტრის
გამოქვეყნებულია, რომელიც

შენივე მოხატულია ^{მე} ყველაფერი
-10-

ცხე მეორეცა და დაგვიბრუნე,
დაბნელებულია აქამდეც
შენივე მოხატულია ^{უფრო მეტად} ყველაფერი
შენივე მოხატულია ^{და} ყველაფერი

ნა დაბრუნე ^ა ნა დაბრუნე
მი, თანავე, ანა დაბრუნე
და დაბრუნე, და დაბრუნე

და დაბრუნე, და დაბრუნე
და დაბრუნე, და დაბრუნე
და დაბრუნე, და დაბრუნე
და დაბრუნე, და დაბრუნე

და დაბრუნე, და დაბრუნე
და დაბრუნე, და დაბრუნე
და დაბრუნე, და დაბრუნე
და დაბრუნე, და დაბრუნე

და დაბრუნე, და დაბრუნე
და დაბრუნე, და დაბრუნე
და დაბრუნე, და დაბრუნე
და დაბრუნე, და დაბრუნე

დისა მე-19 ფურცლის ჩათვლით. ამ უკანასკნელს დაუწერლად თეთრივე ქაღალდის საზე ფურცელი მისდევს პაგინაციის გარეშე, ხოლო შემდეგი ფურცლები ვიდრე 88-დე—თავფურცლის მსგავსი ლურჯი ქაღალდისაა ერთგვარი ჰვირნიშნებით; ზოგ თეთრ ფურცელს ჰვირნიშანში უზის ქაღალდის დამზადების თარიღი— „1811“ წელით „ოგს კი— „1812“. აგრეთვე ორივე თარიღიან აღნიშნულია ასლები „AO“. ყდის ყუაზე მოთავსებულია წარწერა: „Царевичъ Давыдъ. Обзоръне Грузинъ по частп правъ и законовешеннн“.

1948 წლისვე მაისს, მოსკოვს, ვ. ი. ლენინის სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილებაში „მიმოხილვის“ A ხელნაწერსაც (M 10601)² მივაგენით. ეს ხელნაწერი სქელ, ფართო ფორმატის ფურცლებზეა დაწერილი (ფურცლების ზომაა 35,2> 21, . სმ.). ამ ხელნაწერსაც აქვს მუყაოს კარგი ყდა და შენახულია კარგად, ყოველგვარი დაზიანების გარეშე. ის შეიცავს შავი მელნით ნაწერ 176 ფურცელს (352 გვ.), რასაც თავსა და ბოლოში ერთვის დაუწერელი თითო-თითო ლურჯი ფურცელი. A ხელნაწერის ფურცლებს ჰვირნიშნები არ გააჩნია. მის ზემო ყდაზე ლათინური ასოებით ოქროსფრად ამოკვეთილია: „Carewiczъ Dawida. O prawachъ Gruzynъ“.

ჩვენს ხელთაა მოსკოვის საჯარო ბიბლიოთეკაში არსებული A ხელნაწერის მიკროფილმი და ლენინგრადში (აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ხელნ. განყოფილებაში) დაცული B ხელნაწერის ფოტოსურათები. „მიმოხილვის“ გაშოცემისათვის ჩვენ ვსარგებლობთ არა მარტო ამ ასლებით, არამედ მათი დედნებითაც.

ზემოხსენებულ ორ ხელნაწერს გარდა, 1949 წლის მაისში მესამე ხელნაწერსაც მივაკვლიეთ თბილისში, აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში: № 2828 Sd/3678 S. იგი მოთავსებულია ერთ წიგნად აკინძულ

¹ შეად. P. P. Орбели, Грузинские рукописи Института востоковедения АН СССР, вып. I, Москва-Ленинград, 1956, стр. 109—110.

² ამ ხელნაწერის არსებული ანოტაცია („Записки отдела рукописей“, № 1, 1938, стр. 57—58) ძლიერ მოკლეა, ზერელედ და თხზულების მეცნიერული მნიშვნელობის შესწავლელად არის შედგენილი და ამიტომაც შეცდომების შემცველია. ანოტაციაში გაკვრივითაა აღნიშნული, რომ „...несомненно, эта книга представляет интерес... для историка Грузии...“ ანოტაციის უცნობ ავტორს (ბიბლიოთეკის თანამშრომელს) შეგნებული აქვს, რომ „ეს წიგნი უეჭველად საინტერესოა საქართველოს ისტორიკოსისათვის“, მაგრამ სახელდობრ რა ღირსების შემცველია ის, ამის შესახებ ვერაფერს ეუბნება მკითხველს.

ქართულ-რუსული ხელნაწერებისა და საბუთების კრებულში. ამ ნაწარმოებთაგან ზოგი ორიგინალია, ზოგი კი—ასლი. კრებულში შემავალ ყოველ ნაწარმოებს აზის Sd ფონდის სათანადო შიფრიც, საკუთარი ნომრით. მათგან № 2828 Sd შეიცავს ჩვენთვის საყურადღებო თხზულების ხელნაწერს, C-ს. კრებულს საერთო პაგინაცია არ გააჩნია. ამიტომ C-ს თვითონ ჩვენ გაუუკეთეთ პაგინაცია თანქრით. კატალოგში ჩანაწერიდან ჩანს, რომ მთელი კრებული № 3678 S, ზოგიერთ სხვა ხელნაწერთან ერთად, საქართველოს მუზეუმს „დავით იესეს-ძე ჩუბინაშვილის ბიბლიოთეკიდან“ (პეტერბურგი) აქვს მიღებული უფრო ადრე, ვიდრე მას სხვა ხელნაწერებიც გადმოეცემოდა 1923 წელს რუსეთიდანვე¹.

C ხელნაწერი შეიცავს 48 გვერდს და გადაწერილია შავი მელნით თეთრ ქაღალდზე. მისი ფურცლები ფართო ფორმატისაა (22×20 სმ.). ყოველ ფურცელს ქვირინიშნად გააჩნია პარალელური ხაზები და სურათი (მუზარადიანი მეომარი ძალით ან მეფე გვირგვინით წრეში). ათიოდე ფურცელში მოჩანს ასოები „A“¹, ხოლო ქვემოთ თარიღი ქაღალდის დამზადებისა—„1812“ წელი. C ხელნაწერი A და B ხელნაწერებზე უწინარეს არის ავტოგრაფიდან გადმოწერილი პირველი გადამწერის ხელით. მას გზადაგზა აქვს ავტორის ხელით ჩანართები (მაგალითად, მთელი მუხ. 192), შესწორებები, გადახაზვები და სხვა. საერთოდ ჩანს, რომ ავტორს (C ხელნაწერი თავიდან ბოლომდე განუხილავს და შეუსწორებია. ამასთანავე C ხელნაწერს თავფურცელი არ გააჩნია და წასში მხოლოდ 1—19 მუხლებია მოცემული. A და B ხელნაწერები კი, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, გაცილებით სრულ ტექსტს შეიცავს. მუხლები 197—1019 C ხელნაწერში არ მოიპოვება და, ამგვარად, ის სხვა ხელნაწერებთან შედარებით ნაკლებია.

„მიმოხილვაში“ სულ აღრიცხულია 1019 მუხლი, მაგრამ აღნიშნული არაა ნომრები „333“-ე და „766“-ე მუხლებისა (მათ შესახებ იხ. ჩვენი შენიშვნები 332, 334 და 767-ე მუხლებს ქვემოთ, აპარატში). ეს გარემოება მუხლების რიგითი ნომრების თანმიმდევრობის დარღვევით აიხსნება. ზოგიერთი რიგითი ნომერი ორჯერ მეორდება და სხვადასხვა შინაარსის მუხლებს აღნიშნავს; ასეთებია მუხლები: 260, 399 და 731. ამრიგად, საერთოდ „მიმოხილვაში“ სხვადასხვა შინაარსის 1020 მუხლია, მაგრამ ამ რიცხვს

¹ სრულიად რუსეთის სსრ ცაკ-ის პრეზიდიუმის 1922 წ. 29 აგვისტოს დადგენილებით მაშინ საქართველოს მუზეუმმა რუსეთის დაწესებულებებიდან მიიღო ბევრი ძვირფასი ხელნაწერი.

Глава 1

Въра. в. Божественные притчи и сказки
и отвлеченное искусство прилагали
в латинском мире. Религия сдвинулась
и утвердилась общества, и были первые
основатели. Как, следовательно, фиделиста
Принципиальны. Государства утверждаются, слу-
шают иерархическую доктрину, которая с
определенной истинности. И по этому религия
должна быть поставлена в высшей степени
использована.

Въ Царство Грузинское изданы
религия сего православной фиделиста
Апостольской, возложена Церковь.

Въ Грузии доприказе свободное откры-
тие Божественной науки религии.

В. Власти неслучайно и основаны на
принципах, которые не только имеют место
религия, а также и в других странах.

დენთ ცხილ უმეტრესი ცოდინთ
ნოტი დიხობათათ, ცხილთ მთ.
თა ცხილ ბო პრესიონით ცხილ
დადამცონით იმეზუ ცხილ
ბო მთხილთათ ბიჯათ,
მითნი ბო ცოდინთათ ცხილ
ფრთხილთათ.

მთხილთათ.

364.

დვალთათათ ბიჯათ ცოდინთ,
მთხილთათ ბიჯათთ ნა
სადრთათ, მთხილთათ
ბიჯათთ.

365.

მთხილთათ მადრთათ ბიჯათთ
ბიჯათ მადრთათთ.

366.

მთხილთათ მადრთათთ
მთხილთათ მადრთათთ
მთხილთათ მადრთათთ
მთხილთათ მადრთათთ
მთხილთათ მადრთათთ
მთხილთათ მადრთათთ

367.

მთხილთათ მადრთათთ
მთხილთათ მადრთათთ
მთხილთათ მადრთათთ

368.

მთხილთათ მადრთათთ

ემატება ხელნაწერებში ხელმეორედ მოთავსებული შვიდი მუხლი, რის შედეგად მუხლების საერთო რაოდენობა 1027-ს უდრის. ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ ავტორი ზოგიერთ მუხლს ქვემუხლებად ყოფს. ასეთებია, მაგალითად, მუხლები: 247, 301 და სხვ.

ჰ. ხელნაწერთა შემადგენელი და თხზულების დასრულების თარიღები

როგორც ითქვა, ჩვენ გვაქვს დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვის“ ორი საკმაოდ სრული ხელნაწერი (AB) და ერთი ნაკლები (C). სამივე ხელნაწერი ავტორის მიერაა განხილული და მელნით შევსებულ-შესწორებული. ამასთანავე, A და B ხელნაწერები Jის მიერ აქა-იქ ფანქრითაც არის გადაკეთებული.

„მიმოხილვის“ ტექსტის აპარატში ჩვენ თავ-თავის ადგილას შევნიშნავთ, რომ B ხელნაწერში მუხლები 113—174 და 185—196 არ მოიპოვება და 184-ე მუხლს უშუალოდ მისდევს მუხ. 197—1019. ამასთანავე, საჭიროა აქვე აღვნიშნოთ ისიც, რომ თხზულების ტექსტი B ხელნაწერში სატიტულო ფურცლიდან დაწყებული 184-ე მუხლის ჩათვლით გადაწერილია AC ხელნაწერების მთელი ტექსტისა და B ხელნაწერის 197—1019 მუხლების შემდეგ, „1813“ წელს, და წინ აქვს დართული 197—1019 მუხლებს B ხელნაწერშივე. მხოლოდ B ხელნაწერის ეს გვიანდელი, 1813 წელს დაწერილი ნაწილის ტექსტი (და არა AC-სი) დაუყვია დავით ბატონიშვილს რომაული ციფრებით რვა თავად. შემდეგ კი ადრე გადაწერილი მუხ. 197—1019 ტექსტის შედგომისას, მუხ. 197-ის ზემოთ არა „I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX“-თი, არამედ არაბული რიცხვისნიშნით „1“-ით განუგრძია მას „მიმოხილვის“ ტექსტის დაყოფა თავებად, მაგრამ იქვე შეჩერებულა. ჩანს, დავითს, B ხელნაწერში როცა „1“-ს დაწერა, სურდა მთელი თავის სათაური დაეწერა და ტექსტში ქვესათაურებიც გამოეყო ისე, როგორც ეს ზემოთ რვა თავში გააკეთა. მაგრამ ეს საქმე მას შეუსრულებელი დარჩენია AB ხელნაწერებში, ხოლო C-ს, როგორც ითქვა, „მიმოხილვის“ ეს ნაწილი (მუხ. 197—1019) სრულიად აკლია.

ამრიგად, თხზულების დაყოფა „თავებად“ („ГЛАВЫ“) მხოლოდ B ხელნაწერში გვაქვს სწორედ იმ ნაწილში, რომელიც ყველაზე უფრო გვიან, 1813 წელსაა გადაწერილი მესამე გადამწერის ხელით. B ხელნაწერის ეს ნაწილი შეიცავს თავებს I—VIII: მუხლები 1—112, 157-ის მომდევნო [a, b, c] და 175—184 (ფურც. 1r—19r); მუხლები 113—174 და 185—196 კი, როგორც ითქვა, B

ხელნაწერს საერთოდ აკლია. ჩანს, ავტორი 1813 წელს B ხელნაწერში ცდილობდა თხზულება მთლიანად დაეყო თავებად, რასაც გამოუწვევია თხზულების ტექსტში ზოგიერთი მუხლის ადგილის შენაცვლება და შინაარსის მიხედვით გარკვეული თავისადმი მიკუთვნება (მაგალითად, იხ. 62-ის მომდევნო მუხლები [a, b, c, d]). მაგრამ ეს საქმე B-ში წარმოდგენილი მხოლოდ 1—112, 157-ის მომდევნო [a, b, c] და 175—184 მუხლებისათვის რვა თავად შეძლო ავტორმა; დანარჩენი ნაწილი ამ ხელნაწერისა (მუხლები 197—1019) თავებად არაა წარმოდგენილი, რადგან ადრეა დაწერილი.

ზემოხსენებული შემთხვევის გამო ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ავტორმა დანარჩენი მუხლებიც თხზულებისა (113—174, 185—196 და 197—1019), B ხელნაწერის რვა თავის მსგავსად, სათანადოდ თავებში მოაქცია ჩვენთვის დღემდე უცნობ, 1813 წლის შემდეგ გადაწერილ მეოთხე (D) ხელნაწერში. ავტორმა მეოთხე ხელნაწერში თხზულება უთუოდ ბოლომდე დაჰყო „თავებად“ და ქვეთავებად.

ამ მოსაზრებას ამაგრებს შენდები საფუძვლებიც: 1) ჩვენთვის აშკარაა, რომ ავტორს 1813 წელს მისწრაფება ჰქონია „მიკ მოხილვა“ ბოლომდე დაეყო „თავებად“ („глава“), აგრეთვე ზოგიერთი მუხლი სათანადოდ დასათაურებული „თავის“ და ქვეთავის ქვეშ მოეთავსებინა და, საერთოდ, თხზულების ტექსტი სისტემაში მოეყვანა. ამას ის, ალბათ, თხზულების გამოცემის მიზნით აკეთებდა. ჩანს, ამ აზრითაა ავტორის მიერ შედგენილი და მესამე გადამწერის მიერ 1813 წელს გადაწერილი B ხელნაწერის რვა თავი (მუხ. 1—112, 157-ის მომდევნო [a, b, c] და 175—184,—ფურც. 1v—19r). 2) B ხელნაწერში ფურც. 3r მესამე გადამწერის ხელით წერია „Оглавление“, მაგრამ მთელი ფურცელი ორივე მხრით დაუწერელია. ეს გარემოება მეოთხე ხელნაწერის (D) ცალკე არსებობის მაუწყებელია: ავტორს „1813“ წელს B ხელნაწერში მხოლოდ რვა თავის დასახელება შეეძლო სარჩევში (მუხ. 1—184); ამიტომ მან ამ დროს თავი შეიკავა სარჩევის შედგენაზე, ხოლო ადგილი კი დატოვა შესავსებად, რაც მთლიანად მხოლოდ მეოთხე ხელნაწერის შესრულების შემდეგ იყო შესაძლებელი. ეს საქმე, სავარაუდოა, ავტორმა 1813—1819 წლებში D ხელნაწერში გააკეთა, ხოლო B-ში ამ განზრახვით დატოვებული Оглавление-ს ფურცელი შეუვსებელი დაოჩა. 3) B ხელნაწერში ტექსტის ერთ-ერთი განაკვეთის სათაურის — „[Глава]—оруде“—ს ქვემოთ ავტო-

რის ხელით (730-ე მუხლის გვერდით) მიწერილია: „К началу 12-й Главы 4-го отдел.“ ხოლო А ხელნაწერში ავტორისვე ხელით მიწერილია კვლავ არშიაზე: „К началу 12-й Главы 4-го отделен“. საყურადღებოა შემდეგიც: АВ ხელნაწერებში 221-ე მუხლის გვერდით, მარცხენა არშიაზე იმავე ხელით მიწერილია: „Глава... (sic). Дворяне“. როგორც ითქვა, თხზულების ტექსტის „თავებად“ დაყოფა ავტორს 1813 წელს В ხელნაწერის პირველ მუხლიდანვე (იხ. „Лавна I“) დაუწყია და უკანასკნელ „თავად“ მას ამ ხელნაწერში „Лавна VIII“ აღუნიშნავს. ეს რვა თავი В ხელნაწერში მხოლოდ 1—112, 157-ის მომდევნო [a, b, c] და 175—184 მუხლებს შეიცავს და არა შემდეგ მოთავსებულ (197—1019) მუხლებს; ეს მომდევნო მუხლები В ხელნაწერში (1019-ე მუხლის ჩათვლით), მსგავსად АС ხელნაწერების მთელი ტექსტისა, „თავებად“ და ქვეთავებად არაა დაყოფილი. როგორც ითქვა, ტექსტში არაა აღნიშნული „Глава IX“ და სხვა მომდევნო „თავები“. მაშ, საიდან გაჩნდა В (და А) ხელნაწერში ავტორის ხელით მინაწერი: „К началу 12-й Главы 4-го отдел[ения]“, თუ თხზულების ავტორს, დავით ბატონიშვილს, ამ შემთხვევაში „მიმოხილვის“ მეოთხე (Д) ხელნაწერი არ აქვს მხედველობაში? საფიქრებელია, მეოთხე ხელნაწერის შექმნისას (1813—1819 წლებში) დავითს დასჭირდა АВ ხელნაწერებში აღნიშნული მინაწერები გაეკეთებინა. ჩანს, მეოთხე ხელნაწერში „12-я глава 4-го отделения-“ც კი ყოფილა. თუ ეს სწორია, გამოდის, რომ „მიმოხილვის“ ტექსტი ჩვენთვის უცნობ, მეოთხე (Д) ხელნაწერში არათუ „თავებად“ და ქვეთავებად, არამედ „განყოფილებებადაც“ კი ყოფილა დაყოფილი. დავით ბატონიშვილი გარდაიცვალა 1819 წ. 13 მაისს. 1813 წლიდან ამ დრომდე, ცხადია, შესაძლებელი იყო მთელი „მიმოხილვის“ ტექსტი დავითს ბოლომდე გაემართა, თავებად და ქვეთავებად დაეყო და კვლავ გადაეწერინებინა ვინმესთვის. სწორედ ამ დროისა უნდა იყოს ის ორი მინაწერი, რომლებიც АВ ხელნაწერებიდან წარმოვადგინეთ.

В ხელნაწერის 1.—112, 157-ის მომდევნო [a, b, c] და 175—184 მუხლები (რვა თავი) მესამე გადამწერის მიერ 1813 წელსაა გადაწერილი, რადგან ამ მუხლთა წინ მისი ხელით (ფურც. 2r) თხზულების დაწერის თარიღად „1813“ წელია აღნიშნული. მაშასადამე, В ხელნაწერის ზემოხსენებულ ნაწილს (რვა თავს) გარდა, თუ კიდევ დაიწერა „თავებად“ („Лавна“) დაყოფილი „მიმოხილ-

ვის“ ტექსტი (ე. ი. მეოთხე ხელნაწერი), იგი უნდა დაწერილიყო არა უწინარეს 1813 წლისა და არა უგვიანეს 1819 წლის 13 მაისისა, როცა ავტორი გარდაიცვალა. ამასთანავე, „თაგებად“ („ГЛАВЫ“) დაყოფის გარეშე არსებული „მიმოხილვის“ ტექსტის შემცველი A და C ხელნაწერები მთლიანად და B ხელნაწერის 197—1019 მუხლები გადაწერილია არა უგვიანეს 1813 წლისა და არა უადრეს 1812 წლისა, რადგან ყველაზე უადრესი ხელნაწერის, C-ს ფურცლების ქვირნიშანში „1812“ წელია აღნიშნული. B ხელნაწერის სათაური, ეპიგრაფი და რვა თავი (1—112, 157-ის მომდევნო [a, b, c] და 175—184 მუხლები) გადაწერილია „1813“ წელს „სანკტ-პეტერბურგში“, როგორც B ხელნაწერის თავფურცელზეა აღნიშნული.

ამ შემთხვევაში ნიშანდობლივია ის გარემოება, რომ A და B ხელნაწერების თავფურცლები, სადაც თხზულების სათაურია მოცემული, ორივე ხელნაწერში მესამე გადამწერის ხელითაა გადაწერილი. ამავე ხელით გადაწერილ მხოლოდ B ხელნაწერის ერთ ნაწილს თხზულების სათაურშივე (ფურც. 2r) აქვს თხზულების დაწერის ადგილისა და თარიღის აღნიშვნა — „САНКТ-ПЕТЕРБУРГ. 1813“. ჩანს, ავტორი მხოლოდ 1813 წელს თვლიდა თავის ამ თხზულებას არსებითად დასრულებულად და მესამე გადამწერსაც ავტოგრაფის მიხედვით ეს თარიღი მაშინ დაურთავს B ხელნაწერისათვის. B ხელნაწერის ამ ადგილზე უფრო ადრე ჩანს დაწერილი A ხელნაწერი და ამიტომაც მასზე მხოლოდ თხზულების სათაური და ავტორი აღნიშნული. A ხელნაწერზე ადრე ჩანს დაწერილი C ხელნაწერი და ამიტომ ავტორს მასზე არამც თუ თხზულების დაწერის ადგილი და თარიღიც არ აღუნიშნავს, არამედ თვით სათაურიც თხზულებისა; მას ჯერ დაუსრულებლად მიაჩნდა თხზულება. მხოლოდ B ხელნაწერის 1—112, 157-ის მომდევნო [a, b, c] და 175—184 მუხლების გადაწერისას, როცა ავტორს თავისი თხზულება „თაგებად“ („ГЛАВЫ“) დაუყვია, მესამე გადამწერს, თანახმად ავტოგრაფისა, მიუწერია თხზულების დაწერის თარიღად „1813“ წელი. ხელნაწერთა ტექსტების ურთიერთი შედარება, ტექსტობრივი მსგავსება-განსხვავებანი, გადამწერის მიერ თავის ხელნაწერში ადრინდელი ხელნაწერიდან ავტორის შესწორებათა გადმოღება და სხვა, რომლებიც გამოცემის აპარატში ჩვენ მიერ თავ-თავის ადგილასაა წარმოდგენილი, გარკვევით მოწმობენ ჩვენი ვარაუდის სისწორეზე.

ამრიგად, დავით ბატონიშვილმა „მიმოხილვა“ დაწერა 1812—1813 წწ. პეტერბურგში. ამ თხზულების წერისას ავტორს სამი გადამწერი ეხმარებოდა. პირველ გადამწერს ავტოგრაფიდან, უპირველეს ყოვლისა, გადაუწერია C ხელნაწერი (მუხ. 1—196), რაც ავტორს თავისი ხელით შეუვისია და შეუსწორებია. შემდეგ ავტოგრაფიდანვე იმავე გადამწერსა და ვილაც მეორეს B ხელნაწერის 197—1019 მუხლები გადაუწერია: პირველს 197—997, ხოლო მეორეს 998—1019 მუხლები. ეს მუხლები ისევ ავტორს თავისი ხელით შეუვისია და შეუსწორებია. შემდეგ მესამე გადამწერს არსებული C და B ხელნაწერების გამოყენებით A ხელნაწერი შეუქმნია, რაც ისევ ავტორს აქა-იქ შეუსწორებია. ეს ხელნაწერი უფრო სუფთაა და მთლიანი, ვიდრე პირველი ორი (BC) ხელნაწერი. ბოლოს, 1813 წელს B ხელნაწერის მხოლოდ თავფურცელი, ეპიგრაფი და 1—112, 157-ის მომდევნო [a, b, c] და 175—184 მუხლები, რვა თავად ავტორის მიერ უკეთ ჩამოყალიბებული (განსაკუთრებით A ხელნაწერის გამოყენებით), მესამე გადამწერს ლამაზად და სუფთად გადაუწერია და წინ დაურთავს B ხელნაწერისათვის დანაკლისი ნაწილის შესავსებად. B-ს ეს ნაწილიც ადგილ-ადგილ ავტორის ხელითაა შესწორებული¹.

ამგვარად წარმოიშვა ორი დაახლოებით სრული A და B ხელნაწერი და ერთი ნაკლები—C ხელნაწერი. წარმოდგენილ „მიმოხილვის“ სრულ ტექსტს სამივე ხელნაწერი ავსებს, განსა-

¹ პრ.ფ. ალ. ხახანაშვილისათვის თავის დროზე, როცა B ხელნაწერი მას შეუნიშნავს საახლო მუხებში, ყველა ზემოაღმოცემული გარემოება, რა თქმა უნდა, უცნობი იყო, თორემ იგი მარტო ამ ხელნაწერის დასახელებით არ შემოიფარგლებოდა თავის ნაშრომში და დავითის ახალი ამ ღირსშესანიშნავი თხზულების აღმოჩენასაც გვამცნობდა საგანგებო შრომის გამოქვეყნებითაც კი. მის მიერ 1901 წელს ამ ხელნაწერის დასახელების შემდეგდაც, სამწუხაროდ, დავითის „მიმოხილვის“ რაობის შესახებ დღემდე არავინ არ დაინტერესებულა მეცნიერებაში და მხოლოდ 1948 წლიდან მოგვიხდა ჩვენ მასზე საგანგებოდ ყურადღების მიქცევა მთელ რიგ შრომებში სარგებლობით და წინამდებარე გამოცემით. ამის შედეგად უკანასკნელად „მიმოხილვის“ შესახებ სხვათა მიერაც ხოგი რამ ქვეყნდება კიდევ. ძველის წინამდებარე გამოცემამდე გამოქვეყნებულ ამგვარ შრომებში ზოგიერთი ავტორი, ბუნებრივია, რომ უშუალოდ ზოგიერთ შეცდომას „მიმოხილვის“ შინაარსის თუ მის ხელნაწერთა შესახებ და სხვა. მაგალითად. ამგვარი შეცდომები აქვს დაშვებული, როგორც თქმულთა ჩვენ მიერ წინამდებარე გამოკვლევაში, პრ.ფ. ივ. სურგულაძეს; რ. ორბელიანის მიერ განთავსებულ წიგნსაც („Грузинские рукописи Института востоковедения“, вып. 1, Москва-Ленинград, 1956, стр. 109—110) ზემოთქმულთა მიხედვით ესაჭიროება ზოგიერთ ადგილას შეცდომის გასწორება და ა. შ. სხვათაც.

კუთრებით A, შემდეგ B ადგილ-ადგილ (უმეტესად გვიანდელი ნაწილი, რაც „1813“ წელს დაერთო ხელნაწერს), აგრეთვე, C-ც კი საყურადღებო გახდა ზოგიერთ შემთხვევაში. სამივე ხელნაწერი, როგორც ითქვა, ავტორის მიერაა შესწორებული და ამიტომ თითოეული მათგანი ავტოგრაფის უფლებით დიდად სარგებლობს. ჩვენ „მიმოხილვის“ გამოცემისას განსაკუთრებით A ხელნაწერს ვეყრდნობით, რადგან თვით ავტორი BC ხელნაწერებთან შედარებით ხშირ შემთხვევაში მას ანიჭებს უპირატესობას. თხზულების ავტორების ის სისტემა, რომელიც დ. ბატონიშვილისათვისაა საერთოდ დამახასიათებელი, A ხელნაწერში უფრო ჩანს, ვიდრე BC ხელნაწერებში; თუ არ მივიღებთ მხედველობაში B ხელნაწერის ზემოხსენებულ გვიანდელ ნაწილს. B ხელნაწერის ეს მცირე ნაწილი და მთლიანად A ხელნაწერა ჩვენთვის მთავარი საფუძველია ძეგლის ტექსტის დადგენისას. ამიტომ ამ ღირებულებათა თვალსაზრისით ჩვენ შევარქვით ხელნაწერებს A, B, C.

„მიმოხილვის“ ხელნაწერთა შორის არსებული განსხვავებები თავ-თავის ადგილას ნაჩვენებია გამოცემის აპარატში. A, B, C ხელნაწერები „მიმოხილვის“ ვარიანტებია; ვერსიულ განსხვავებებს ამ ხელნაწერებში საერთოდ ადგილი არა აქვს.

4. თხზულების მნიშვნელობა და გადაწყვეტილი შეხახვა

პირველი და მესამე გადამწერის ხელი ლამაზი და კარგია. ჩანს, რომ ეს გადამწერები რუსები არიან, რადგან გზადაგზა სიტყვებს წერენ ისე, როგორც ის შეიძლებოდა გამოეთქვა რუსს.

მეორე გადამწერის ხელი (B, მუხ. 997—1019) ზემოთ მოხსენებული გადამწერების ხელთან შედარებით ცუდია. ამასთანავე ეს გადამწერი ისეთ ორთოგრაფიულ შეცდომებს უშვებს, რომელიც რუსისათვის არაა დამახასიათებელი; ის ზოგჯერ სიტყვაში ან სიტყვის ბოლოს ნიშან ხ-ის ნაცვლად ზ-ს წერს და სხვა. საფიქრებელია, დავითმა ამ შემთხვევაში გადამწერად ქართველი გამოიყენა.

„მიმოხილვის“ ავტორის ენა ზოგჯერ მოიკოკლებს: გვხვდება შემთხვევები, როცა ქართული აზროვნების საფუძველზეა აგებული რუსული წინადადებები და სხვა. მაგრამ დავითი რუსულ ლექსიკას კარგად ფლობს; მას რუსული ენა მაინც შედარებით კარგად შეუაწავლია. დავითს ეტყობა დიდი ნაკითხობა ქართულსა, რუსულსა და სხვა ევროპულ ენებზე. ეს მის სხვა ნაწარმოებებშიც კარგად ჩანს.

ავტორის თხზულების ღირსებად, სხვათა შორის, ჩაითვლება ისიც, რომ რუსული სახელწოდებებისა და ტერმინების გვერდით იგი ბევრგან ხმარობს შესატყვის ქართულ სახელწოდებებსა და და საქართველოში მაშინ მიღებულ უცხო ტერმინებს. ასეთებია, მაგალითად: вера—სარწმუნოება; внутренняя стража, очередь—Мориге; пушкани—топჩი; пытка—თანჯვა და სხვ. მაგრამ, სამწუხაროდ, ზოგიერთი რუსული სახელწოდებისა თუ ტერმინის სათანადო ქართული შესატყვისი დავითს „მიმოხილვის“ ტექსტში არ უხმარია. ასეთებია, მაგალითად: чрезвычайное вооружение, вспомогательные войска, Военная контора, Царский Непременный Совет და ა. შ.

„მიმოხილვის“ ავტორი ტექსტში ხმარობს საერთაშორისო ტერმინებს, დასაველეთ ევროპის განმანათლებელთა ცნობილ გამოთქმებსა და სხვ., რომლებიც მას, საერთოდ, ხელს უწყობს სათქმელის ნათლად გადმოცემაში. ეს გარემოებაც კარგად მოწმობს დავით ბატონიშვილის დიდ ნაკითხობას რუსულსა და უცხოურ მწერლობაში.

ავტორის ენისათვის დამახასიათებელ თვისებებს და მართლწერას „მიმოხილვის“ გამოცემაში ვტოვებთ უცვლელად, ვასწორებთ მხოლოდ მის უნებლიე შეცდომებს, რასაც ვსვამთ ფრჩხილებში [.]. ადგილ-ადგილ ვცვლით არასწორად დასმულ სასვენ ნიშნებს (რაც ხშირად გადამწერთა ბრალია) და სხვა. აღსანიშნავია ისიც, რომ ჩვენ გამოცემაში ყველგან შევცვალეთ დედანში არსებული სიტყვის ძველი დაბოლოება -аго სამაგიერო -ого ან -его-დ (მაგ., друго—другого, всякаго—всякого, виновнаго—виновного; настоящаго—настоящего, нападающаго—нападающего, пресекающагося—пресекающегося). აგრეთვე სიტყვის ძველი დაბოლოება -яго შეცვლილია -его-დ (მაგ., ближняго—ближнего, внутренняго—внутреннего, последняго—последнего).

ავტორი მსაზღვრელი სიტყვის მრავლობითი რიცხვის ძველ ნიშანს -ия თუ -ья-ს „მიმოხილვის“ ტექსტში ბევრ ადგილას არ იცავს და მის მაგიერ ხმარობს -ие ან -ье-ს, როგორც ახალი მართლწერით დღეს იწერება. მაგალითად, მოცემულია: Земля чужия || земля лучше, земли неудобныя || земли выгонныя, дети побочныя || дети побочные, руки посторонныя || руки посторонние და ა. შ. ამ შემთხვევაში ავტორის დაწერილობა „მიმოხილვის“ გამოცემაში უცვლელადაა დაცული.

„მიმოხილვის“ ავტორი ადგილ-ადგილ ტექსტში ნაცვალსახელთან სახმარ სიტყვას нирѣдს ან лири-ს გულისხმობს. ამგვარ

შემთხვევებში ჩვენ მიერ ეს სიტყვები საკიროებისამებრ მოთავსებულია კუთხურ ფრჩხილებში.

„მიმოხილვის“ გამოცემაში მიღებული გვაქვს შემდეგი წესებიც: ნიშანს Σ სიტყვის ბოლოს არ ვათავსებთ; ასოები \mathbf{h} , \mathbf{i} და \mathbf{m} შეცვლილია შესატყვისი \mathbf{c} , \mathbf{h} , \mathbf{q} ასოებით; გამოყენებულ ხელნაწერში სტრიქონს ზემოთ არსებული ყოველგვარი ჩასწორებები შეტანილი გვაქვს სტრიქონში, ხოლო ხელნაწერთა ვარიანტული განსხვავებები ჩატანილია ძირითადი ტექსტის აპარატში. აპარატში კუთხური ფრჩხილი () გვიჩვენებს გამოცემული ძირითადი ტექსტის იმ სიტყვებს, რომელთა სამაგიეროდ ხელნაწერებში სხვა სიტყვებია გამოყენებული.

5. „მიმოხილვის“ სახანი

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ XVII—XVIII საუკუნეების რუსულ საბუთებში და ზოგჯერ ქართულშიაც სიტყვა „Грузия“—„საქართველო“ საკუთრივ ქართლს აღნიშნავდა, ზოგჯერ კი, მაგალითად, XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ზოგიერთ საბუთში—ქართლ-კახეთს. ამასთანავე, მთელი საქართველოს აღსანიშნავად მაშინ იხმარებოდა ტერმინი „ყოველი საქართველო“—*Вся Грузия*, თანაც ჯერ კიდევ ხმარებაში იყო XVI საუკუნიდან დამკვიდრებული „საქართველოები“: „ქართლი“—*Карталия*, „კახეთი“—*Кახетия*, „იმერეთი“—*Имеретия*, „გურია“—*Гурия* და სხვა.

როგორც ცნობილია, ტერმინი „საქართველო“ ჯერ კიდევ XI საუკუნიდან იხმარებოდა ქართულ მწერლობაში, როგორც მთელი საქართველოს აღმნიშვნელი სიტყვა: XI—XIII საუკუნეებში გაერთიანებული საქართველოს სახელმწიფოს არსებობამ განაპირობა ამ ტერმინის წარმოშობა ამგვარად შინაარსით. შემდეგ ქვეყნის პოლიტიკურმა დაშლამ გამაერთიანებელ ცნებებსაც თავისებური დალი დაასვა და XVI საუკუნიდან დამკვიდრდა, როგორც ითქვა, „საქართველოები“.

დავით ბატონიშვილს, რა თქმა უნდა, კარგად ესმოდა, რომ „Грузия“ ისტორიული თვალსაზრისით მთელ საქართველოს ნიშნავდა, მაგრამ იგი თავის დროზე იძულებული იყო ანგარიში გაეწია შექმნილი ვითარებისათვის. ამ დროს, XIX ს. დამდეგს, რუსეთის სახელმწიფოს ოფიციალურ მიმოწერებში „Грузия“-დ მხოლოდ ქართლ-კახეთს თვლიდნენ. გარდა ამისა, თვით დავით ბატონიშვილი, მართალია, ადრე თავისთავს მთელი საქართველოს სა-

შეფო ტახტის კანონიერ შემკვიდრედ თვლიდა, მაგრამ შემდეგ ფაქტიურად მხოლოდ ქართლ-კახეთის, ანუ მაშინდელი „Грузия“-ს სამეფო ტახტის პატივსაცემად შემკვიდრედ დარჩა. ანტიომაცია, რომ იგი თავის „მიმოხილვაში“ „საქართველოს“ ვიწრო მნიშვნელობით ხმარობს; მისი „Грузия“ მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს გულისხმობს.

ამრიგად, დავით ბატონიშვილი თავის ნაშრომს, როცა სათაურად აწერდა „Описание Грузии по части нрав и законобеления“ — „საქართველოს სამართლისა და კანონთმცოდნეობის მიმოხილვა“ — ეს მისთვის და მისი თანამედროვე რუსი მკითხველისათვის აღნიშნავდა „ქართლ-კახეთის სამართლისა და კანონთმცოდნეობის მიმოხილვა“-ს.

ამასთანავე, დავითს არ ჰქონია დასახული მიზნად „მიმოხილა“ „საქართველოს სამართლისა და კანონთმცოდნეობის“ დარგის ისტორიული განვითარება. ავტორის თანამედროვე მკითხველი, როგორც ჩანს, მისგან მოელოდა ერეკლე მეორისა და გიორგი მეორემეტის დროინდელი ქართლ-კახეთის „სამართლისა და კანონთმცოდნეობის“ „მიმოხილვას“ ანუ აღწერას. ეს საქმე ჰქონდა დავითს 1812—1813 წლებში განზრახული და თავისი ნაშრომის სათაურითაც მხოლოდ ამას შეჰპირდა მკითხველს. მისი ამოცანა შედარებით გაადვილებული იყო იმით, რომ XIX საუკუნის დამდეგს ერეკლესდროინდელი კანონები ჯერ კიდევ ნაწილობრივ მოქმედებდნენ. მართალია, რუსეთის მთავრობამ 1801 წლიდანვე თანდათან გააუქმა დავითის მიერ „მიმოხილვაში“ აღწერილი ერეკლესა და გიორგისდროინდელი ქართული სახელმწიფოს ძირითადი კანონები, მაგრამ ზოგიერთი მათგანი 1812—1813 წლებშიაც კი განაგრძობდა არსებობას. დავითი ამ ნაშრომში მიზნად ისახავს არა ჩვენში 1801 წლიდან იძულებით დამკვიდრებული რუსული სამართლისა და კანონთმცოდნეობის აღწერას, არამედ ქართლ-კახეთში XVIII ს-ის მეორე ნახევარში მოქმედი კანონების გადმოცემას.

აგრეთვე, დავითის თხოვნების სათაურიდანაც ჩანს, რომ მას რაინე ახალი სამართლის პროექტის შედგენა კი არ განუზრახავს, არამედ უკვე არსებული სამართლის ნორმების „მიმოხილვა“ დაუსახავს მიზნად. მართლაც, რომ დავითი ამ ნაშრომში მხოლოდ ერეკლესა და გიორგისდროინდელი ქართლ-კახეთის სამეფო სამართალსა და კანონთმცოდნეობას აგვიწერს და არა სხვას რასმე, ამას გარკვევით მოწმობს თვით შინაარსი „მიმოხილვის“ უამრავი

მუხლებია: 226 [§6] || 11, 259—262, 539—540, 545—546, 869
474, 78—81, 129, 175—184, 14—42, 45, 64—65, 77 და სხვა.

დავით ბატონიშვილს სამართლის ყოველი ინსტიტუტი, ჩვეუ-
ლება, ადათი, კანონი, წესი და სხვა გადმოცემული აქვს „მიმო-
ხილვაში“, როგორც XVIII ს-ის მეორე ნახევარში მოქმედი. მაგ-
რამ იგი თვლის, აგრეთვე, რომ ამ კანონ-წესჩვეულებათა დი-
დი უმეტესობა ქართლ-კახეთში XIX საუკუნის დასაწყისშიაც არ-
სებობდა. მაგალითად, 507-ე მუხლში ნათქვამია: „Если кто [пощудил]
ранит, но не убьет, хотя бы после раненый и умер, суди-
тся и наказывается по артикулу, в Уложении Вахтанговом
начертанному“. დავითს ამ შემთხვევაში, რა თქმა უნდა, მხედვე-
ლობაში აქვს არა მხოლოდ ერეკლესა და გიორგის მეფობის
დრო, არამედ XIX საუკუნის დასაწყისიც, როცა იგი წერდა
(1812—1813 წწ) „ნიმობილვას“. ეს კარგად ჩანს აგრეთვე „მიმო-
ხილვის“ 508, 509, 510, 511, 512, 513 და სხვა მუხლებში.

„მიმოხილვის“ ანალიზის დროს განსაკუთრებული ყურადღე-
ბა უნდა მიექცეს ზმნებს, რომ ერეკლესა და გიორგის მეფობის-
დროინდელი ფაქტები სხვა დროს არ მიეკუთვნოს. ამ კანონთა
კრებულის სწორი გაგება შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში,
თუ მის რომელიმე კანონს მასთან დაკავშირებულ სხვა კანონებთან
მთლიანობაში განვიხილავთ.

დავით ბატონიშვილი „მიმოხილვის“ ტექსტში მრავალ ადგი-
ლას აცხადებს, რომ იგი საგანგებოდ აგვიწერს XVIII ს-ის მეორე
ნახევრის ქართლ-კახეთში მოქმედ სამართალსა და კანონთმცოდნე-
ობას, მართლმსაჯულებაში ანგარიშგასაწევ ხალხურ ჩვეულებებს,
ადათებსა და სხვ., აგრეთვე სახელმწიფოებრივ წყობილებასა და
სამოხელეო აპარატს¹.

¹ დავით ბატონიშვილის „შრომას,— აღნიშნავს პროფ. ივ. სურგულაძე.—... სათაური აქვს: „Обозрение Грузии по части прав и законовения“. სინამდვილეში კი, როგორც შრომის შინაარსიდან ჩანს, ავტორი იხილავს მარტო ქართლ-კახეთის სამეფოს სამართლის ისტორიას და ისიც მხოლოდ XVIII ს-ის მეორე ნახევრისა: 1) შრომა ეხება საქართველოს იმ ნაწილებს, რომლებიც XVIII ს-ის მეორე ნახევარში ქართლ-კახეთის სამეფოს შეადგენდა (ქართლი, კახეთი, სომხეთი, ყაზახი, შამშადილი, ბაზბაკი და სხვ.); 2) შრომაში მოცემულია სახელმწიფოებრივი წყობილების ისეთი ინსტიტუტები, რომლებიც დამახასიათებელია მხოლოდ ქართლ-კახეთის სამეფოსათვის XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში (ქალანთარი, საგარეო საქმეთა სამმართველო, მორიგე ლაშქარი და სხვ.)“ („საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის“, I, თბილისი, 1952 წ., გვ. 10). სრულიად სამართლიანად მსჯელობს ამ ციტატის ავტორი, ოღონდ მას დავითის მიერ ნახმარი ტერმინი „Грция“-ს მნიშვნელობა, სამწუხაროდ, გათვალისწინებული არა აქვს.

„მიმოხილვის“ შედარება სამართლის პროექტებთან

დავითის „მიმოხილვა“ შინაარსობლივ ცოტათი მაინც შეესაბამება დავითისავე ისტორიული ხასიათის შრომებს: 1800 წელს თბილისში გამოცემულ მისივე „ნარკუჭის“¹, რუსეთში 1805 წ. გამოცემულ „Краткая история Грузии“-ს², ხელნაწერად დარჩენილ დიდად საყურადღებო ვრცელ ნაშრომს „История Грузии“-ს³ და „ქართლის ცხოვრების“ II ტომში შესულ მისივე „შედგეს კახეთის ცხოვრებისას“⁴ ანუ, თითქმის იგივე, „ახალ ისტორიას“⁵.

წინამდებარე გამოკვლევაში ჩვენ ვერ გამოვუდგებით დავითის „მიმოხილვისა“ და ზემოხსენებული ისტორიული ხასიათის შრომების ურთიერთ შედარებას, საჭიროდ ვცნობთ შევჩერდეთ მხოლოდ ზოგიერთ პარალელზე დავითის სხვა ნაშრომებიდან. ეს ნაშრომებია: 1) 1800 წელს დაწერილი პროექტი „სამართალი ბატონის-შვილისა დავითისა“, გიორგი XII-ისათვის წარდგენილი⁶; 2) 1812 წ. 25 სექტემბერს დაწერილი პროექტი „О лучшем устройстве Грузии“, იმავე წელს რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე პირველისათვის წარდგენილი⁷, და 3) 1817 წ. 11 მარტს დაწერილი „Исполнение на высочайшее его императорское воличество имя“, ამავე წელს ალექსანდრე პირველისათვის გადაცემული⁸. აგრეთვე საჭიროა დავითის „მიმოხილვა“ შევადაროთ მისი ძმის, იოანე ბატონიშვილის 1799 წ. ცნობილ პროექტს „მსჯულდებას“ ანუ „წინადადებას“⁹.

დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვასთან“ მისივე 1800 წლის „სამართალი ბატონის-შვილისა დავითისა“ შესადარებლად ვიასარებლეთ საქ. მუზეუმის ორი ხელნაწერით: № 2330 H-ითა და

¹ ქართული წიგნი, I, 1941, გვ. 77—78.

² Царевич Давид, Краткая история Грузии, СПб, 1805, изд Академии Наук.

³ საქავშირო მე ნ. აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ხელნაწ. ფონდი. M 25 (ძვ. ზიფრით M 14).

⁴ ქართლის ცხოვრება, II, დ. ჩუბინაშვილის გამოც., გვ. 501—516.

⁵ თ. ლომოურის მიერ გამოცემული 1941 წელს.

⁶ საქ. მუზ. №№ 2330 H და 840 H

⁷ И. Ениколопов, Две записки царевича Давида, — „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“. 1942. ნაკვ. 1, გ. 127—138.

⁸ იქვე, გვ. 160—165.

⁹ საქ. მუზ. № 2155 H.

№ 840 H-ით. ეს უკანასკნელი ხელნაწერი ს. გორგაძის მიერ გამოცემად გამზადებული „დავით ბატონიშვილის სამართლის“ ტექსტია; მას იგი, როგორც თვითონ გვაუწყებს, „სამართლის წიგნის“ ვორდროპის ვარიანტის ბოლოში“ მოთავსებული ნუსხის მიხედვით. 1911—12 წლებში დაუმზადებია გამოცემად¹.

აქვე აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ს. გორგაძის მიერ გამოყენებული ნუსხა და № 2330 H ხელნაწერი 1800 წელს „...ქელითა ანჩისხატის კანდელაკის მღუდლის გაბრიილისათა“ არის გადაწერილი; № 2330 H „სრულ იქმნა ოქტომბრის ე“ (5)-ს, ხოლო მეორე ხელნაწერი „სრულ იქმნა დეკემბრის კ“ (27)-ს.

ფრიად საყურადღებოა დავით ბატონიშვილის მიერ დაწერილი შესავალი შრომისა „სამართალი ბატონის-შვილის დავითისა“. ამ შესავლის ორი ვარიანტი არსებობს:

I. „ბრძანებითა მისის უმაღლესობის მეფისა გიორგისათა წარმოუდგენ ყოველთა საზოგადოებათა გონებისა ჩემისა სჯაათა.

ვინათგან უწყიან ყოველთა, თუ ვითარითამე სურვილითა კელ-ეყოთ წინაპართა ჩუშნთა სამოქალაქოსა სჯულისათჳს ერთად-მი კარგიერებისა მოყვანად, რომელთაცა ჳშრომაჲ არა არს უსარ-გებლო; და ვინათგან სოფლისა ცელილებისა გამო მწერალთა მიერ და თვით მსაჯულთაგანცა იხილვებოდა მეტ და ნაკლულევანებაჲ, და ამით ოდესმე იხილვებოდა უთანხმობაჲცა სჯულსა შინა და კარგსა,—ამად ნებრძანა უმაღლესისა მამისა ჩემისაგან და შევსთ-ხზე, რომელსაცა აქეს უმეტეს მიდრეკილებაჲ ბუნებითისა მიმართ სჯულისა. და ამით ვაჩქენო მეფესა ჩემსა სამსახური, და ერთაცა ვუჩქენო გზაჲ კარგიერებისა და უღელსაცა ქვეშე მორჩილებისასა მოყვანაჲ, და მსაჯულთაცა რათამცა აქვნდესთ ღონის-ძიებაჲ განს-ჯისადმი ნანდვილისა მოქალაქეთადმიცა და მხედართა.

საქართველოს მეფის ძე მემკვიდრე, რუსეთის ლენერალ-ლეიტენანტი და კავალერი დჳავით.

ნოემბრის 26, 1800 წელსა, ტფილისს².

II ვარიანტი დავით ბატონიშვილის მიერ უფრო ადრეა დაწერილი:

„შეწევნითა ღვთისათა ჩვენ, საქართველოს მემკვიდრე და რუსეთის სამხედროს ლენერალ-ლეიტენანტი და კავალერი მეფის

¹ საქ. მუხ. № 840 H, გვ. 01—02.

² ს. გორგაძე, გამოცემად გამზადებული ხელნაწერი დავითის „სამართლისა“, საქ. მუხ. № 840 H, გვ. 1—2.

ძე და ვით წარმოვუდგენთ ერთა ჩუმნთა გონებისა ჩემისა ჰსჯასა, რომლისადაცა კარგიერებაა შემოიტანს შეკავშირებასა ერთასა.

ვინადგან უწყიან ყოველთა თუ ვითარითამე სტრავილითა უყოფიესთ წინაპართა ჩუმნთა სჯულისათვის ერთა კარგიერებისადმი მოსაყუანთა, რომელთაცა შრომაა არა არს უსარგებლოა; მაგრა ცუდილებისა გამო სოფლისა და ანუ უვითარებლობისა მწერალთასა იხილვებოდა ქელ-ყოფილსა შინა მათსა მეტ და ნაკლყოფობაა, რომლისა გამო იყო უთანხმოობაა და დაუმორჩილებელობაა ჰსჯულთა მათ და განწესებათა, რომელთაცა აქუნდა-ყე მახლობელ დგომაა ბუნებითისა ჰსჯულისა, რათა ამით უჩვენო ერთა ჩემი ესე უმწვერვალესი სიყვარული და მოვიყვანო ივინი კარგიერებასა შინა, და მით უღელსა ქმუშე მორჩილებისასა, და რათა მსაჯულთაცა მივსცე გზაა ქმნად სამართლისა და მოცემად ჰსჯისა.

საქართველოს მეფის ძე მემკვიდრე, რუსეთის ლენერალ-ლეიტენანტი და კავალერი დავით¹.

ამრივად, დავითის „სამართლის“ შესავლის ამ ორი ვარიანტიდან გარკვევით ჩანს, რომ ავტორს ეს ნაწარმოები დაუწერია „ბრძანებითა მისის უმაღლესობის მეფისა გიორგისათა“. იგი მას დაუწერია იმიტომ, რომ „სოფლისა ცვლილებისა გამო მწერალთა მიერ და თვით მსაჯულთაგანცა იხილვებოდა მეტ და ნაკლულევა-ნებაა, და ამით ოდესმე იხილვებოდა უთანხმობადაცა სჯულსა შინა და კარგსა“. ამის გამოსწორებლად დავითს „მებრძანა უმაღლესისა მამისა ჩემისაგან და შევსთხზე, რომელსაცა აქვს უმეტეს მიდრეკილებაა ბუნებითისა მიმართ სჯულისა“.

რა თქმა უნდა, 1800 წელს, როცა ქართული ძველი სახელმწიფოებრივი წესწყობილება თავის აღსასრულს უახლოვდებოდა, არსებული ქართული სამართალი თანამედროვე საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ პირობებთან ბევრი რამით შეუსაბამო აღმოჩნდა. ბუნებრივია, რომ აღრიდანვე მოქმედ სამეთოს „სჯულის“ კანონებში, „ცუდილებისა გამო სოფლისა და ანუ უვითარებლობისა მწერალთასა იხილვებოდა ქელყოფილს შინა მათსა მეტ და ნაკლყოფობაა, რომლისა გამო იყო უთანხმოობაა და დაუმორჩილებელობაა ჰსჯულთა მათ და განწესებათა...“ იმიტომ ბუნებრივია ისიც, რომ ასეთ პირობებში გიორგი XII-მ ნიმართა თავის გონიერსა და მეცნიერ შვილებს, იოანესა და დავითს, და მათ დაავა-

¹ საქ. მუხ. № 2330 H, ფურც. 87—91.

ლა სახელმწიფოებრივი ქვესწყობილებისა და სამართლის დარგში რეფორმის მოსახდენად წარმოდგინათ თავიანთი პროექტები. მართლაც, 1799 წ. იოანე ბატონიშვილმა მამას საამისოდ წარმოუდგინა თავისი ცნობილი პროექტი „სსჯულდება“ ანუ „წინადადება“, ხოლო 1800 წელს დავით ბატონიშვილმა—ზემოხსენებულ თავისი „სამართალი“.

ამრიგად, „სამართალი ბატონის-შვილის დავითისა“ წარმოადგენს პროექტს და არა მოქმედ სამართალს. ამ ძეგლის რიგ ადგილებში თვით ავტორი ამის შესახებ ჩვენ პირდაპირ გვაუწყებს კიდევ. მაგრამ საინტერესოა ვიცოდეთ, თუ რა წყაროებით სარგებლობდა დავითი ამ ძეგლის შედგენისას, როგორ „შესთხზა“ მან იგი?

ამ საკითხის გამორკვევას, უპირველეს ყოვლისა, ნათელჰყოფს დავითის „სამართლის“ შედარება მისვე „მიმოხილვასთან“. პირველი ნაწარმოები მან დაწერა 1800 წელს თბილისში, ხოლო მეორე კი—არა უადრეს 1813 წლისა. ამრიგად, „მიმოხილვის“ წერილის დავითს შეეძლო ესარგებლა თავისი ადრინდელი პროექტით—„სამართლით“ და, როგორც ქვემოთ გამოჩნდება, დიდად უსარგებლია კიდევ. ამასთანავე, ჩვენ ვარკვევთ იმ წყაროებსაც, რომლებითაც უსარგებლია დავითს 1800 წ. „სამართლის“ შედგენისას.

„სამართალი ბატონის-შვილისა დავითისა“-ს წინ უძღვის ავტორის ხელითვე მინაწერი ეპიგრაფი: „მომეც მონასა შენსა გული გონიერი სმენისა და სამართლისა ერისა შენისა სიმართლეთა შინა რომელი ვსცნობდე შორის ბოროტისა, დ. კეთილისა რ ვინ შეუძლოს სჯად ერთა შენთა ფიცებელთა ამათ; ვ: მეფეთა—თავი გ. სტხი თ.“ რუსულ ენაზე ეს ეპიგრაფი დავითს „მიმოხილვისთვისაც“ წაუმძღვარებია.

ქვემოთ მოვიყვანთ ზოგიერთ პარალელს ამ ორ ძეგლს შორის.

„ამომხილვა“ დავით ბატონიშვილისა „სამართალი ბატონის-შვილისა დავითისა“, საქ. მუზ. № 2330 H

„[Глава] 1

[. . .]

„თავი ა

1. ამბოხისათვის¹

Б у н т. 197.1. Учинивший рунт против царя и царства, а особливо во время войны, имеет быть повешен.

ვიეთთაცა იწყონ ამბოხი პირისპირ მეფისა და ანუ საზოგადოებისა და უმეტეს ეამსა ბრძოლისასა, იგინი ძელსა მოეკიდნენ.

¹ საქ. მუზ. № 840 H: „ა. ამბოხისათვის“.

198.2. Заводчик крахмала наказывался по вине и состоянию, а ширинские чины палками.

[Обнажение 199.3. Кто об-
оружия]. нажит оружие,
но не ранит, наказывался вдвое.

[Неуважение 200.4. ЕСТЬЛИ КТО-
К СУДИЛИШУ]. -[нибудь]не сохра-
нит уважение к судилищу, бу-
дет кричать или говорить не-
благопристойно пред судьями,
подвергается тюремному заклю-
чению, денежному штрафу, а
люди низкого состояния нака-
зываются телесно, поколику
пренебрегающий суд оскорбля-
ет власть законодательную.

[Действия в уго- 201. 5. Нака-
ду неприятеля зываются как
своего государс- изменники и
тва). враги государ-

ству все те, кои имеют связь
и сношение с неприятелем,
равно и те, кои, принимая от
него приказы, рассе[и]вают их
в войске и народе, чтоб скло-
нить своих на неприятельскую
сторону. 202.6. В городе и в
войске рассе[и]вающие слухи
к оскорблению величества ца-
рского или к вреду общест-
венному — судятся и наказа-
ываются как изменники отече-
ству. 203.7. Те же, кои пропу-

ხოლო მეშფოთენი ჯურუ-
მითა დაისჯებიან და სალდათნი
განიჯობიან.

ხოლო იარალთა კელ-მყო-
ფელნი ორზომად განიპატიე-
ბიან.

და მოსამართლეთაჲცა წინა-
შე ავად-მქცევენი ტანჯულ იქმნე-
ბიან პატიმრობითა, გუშმითა და
გინა ჯურუმითა, ვით რამეთუ
მსაჯულთა შეურაცხ-მყოფელნი,
შეურაცხ-ჰყოფენ პირმშოსა.

2. ამბისა ცრულ განფენიხათჳს¹

ვინცა ქალაქთა შინა ანუ
მხედრობათა განფინოს ესე ვი-
თარი ქორი, რომელიცა დამაკ-
ლებელ იყოს მეფისა და სამე-
ფოსა, განიხილონ საქმე ესე ვი-
თარი და, უკეთუ აქუნდეს საქ-
მესა მას საჯე ორგულობისა²,
მსგავსად ორგულთა დაისაჯოს.
ხოლო ჩუშულებისა გამო აზნა-
ურნი პატიმრობითა განიპატიე-
ნენ და გლეხნი და სალდათნი—
ჯობითა.

განმარტება:

ეგ სახედვე³ დაისჯებიან,
რომელნიცა მტრისა მიერ აღთ-
ქმითა ჯილდოსათა შინა განმ-

¹ ბ. ამბისა ცრულ განფენისათვის № 840 Н.

² სახე ორგულებისა № 840 Н.

³ ეგ სახედვე № 840 Н.

სკაიოთ ლოჟნიჲ იჰვესთია იო პრивыჩკე კ ბოლთივოსთ, შტრა-
ჩიუოთჲ დენჲგამი ილი არესთო
იო სოსთაიიუ ვიჲი ი ჩსოვეკა,
ა იიჟნიე ვოენიჲე ჩიჲი ი
ჩერნი—პა. ჯამი.

ცემელ იქნებოიან და მტრისა
მიერ მოღებულისა ბრძანებისა
განმაცხადებულ და მიდრეკასა
ერისასა მეცადინობენ—მსგავსად
ორგულთა დაისაჯენენ¹.

აქვე უნდა შევნიშნოთ ისიც,
რომ ერეკლე მეორის სამეფოში,
მართლაც, არსებობდა საზოგა-
დოების „მაღალი“ წრის წარმო-
მადგენელთათვის სასჯელად და-
პატიმრება, ხოლო გლეხთათვის
„ჯოხის დაპყვრა“. მაგალითად,
ერეკლესა და ანტონ პირველის
1768წ. „ბრძანებაში“ ნათქვამია:
„...მლუდელმა თავის სამწყსოს
განუწყსოს და შეატყობინოს,
რომ დღეს უქმი არისო; თუ
ვინმე ურჩეკმნას და არ იუქმოს,
მისი ნამოქმედი ცეცხლით დაწ-
ვან, იმ კაცს ორმოცი ჯოხი
დაპყრან, თუ გლეხი იყოს, და
თუ მაღალი ვინმე იყოს, მათ
სიმაღლეს მეფეს მოახსენოს და
ამან საჯოს, ვითა წეს არს“².

აღნიშნულიდან ცხადი ხდება, რომ დავით ბატონიშვილი
„მიმოხილვის“ შედგენისას უხვად სარგებლობს მის მიერვე აღრე
დაწერილი „სამართლის“ პროექტით (1800 წ.). ნითითებულს გარ-
და, ანალოგიურ დამთხვევებს ვხვდებით, აგრეთვე, „მიმოხილვის“
სხვა მუხლების მიხედვითაც, მაგალითად:

„მიმოხილვის“ მუხლები

204—206

207—210

211—213

1800 წ. პროექტი „სამართლის“
მუხლები

3. „ამოვარდნილის კაცისათვის“³.

4. „ანდერძისათვის“⁴.

5. „ამანათისათვის“⁵.

¹ „მსგავსად ორგულთა დაისაჯენენ“ აკლია № 840 H-ს.

² საქ. მუხ. № 317 A, ფურც. 179—186.

³ საქ. მუხ. № 2330 H, ფურც. 11.

⁴ იქვე, ფურც. 11v—12r.

⁵ იქვე, ფურც. 12r.

214—218

219—220

221—226

227—242

243—247

248—253

6. „ამხანაგობისათვის“¹.

7. „ალწერასა შინა დამალვისათვის გლეხისა“².

8. „აზნაურთათვის“³.

პროექტი „სამართლის“ ხუთი გვერდი (საქ. მუხ. № 2330 H, ფურც. 91r—93r) შეესატყვისება შინაარსობლივად „მიმოხილვის“ ამ ადგილთა ზოგიერთ მუხლს.

9. „აპელაციისათვის“⁴,

პროექტი „სამართლის“ მე-9 მუხლი სრულიად არ მოიპოვება „მიმოხილვაში“.

ერთი სიტყვით, დასახელებულ ძეგლებს შორის სხვა ადგილებშიაც ხშირად ვხვდებით ტექსტობრივსა და შინაარსობლივ დამთხვევებს და ხშირია, აგრეთვე, შინაარსობლივად განსხვავებული ადგილებიც.

ამ ძეგლთა შორის არსებული ამგვარი დამთხვევა-განსხვავებანი აიხსნება შემდეგი გარემოებით. როცა დავითი 1800 წელს თავის პროექტ-„სამართალს“ ქართულ ენაზე წერდა გიორგი მეთორმეტისათვის წარსადგენად, იგი ეყრდნობოდა საქართველოში მაშინ მოქმედი სამართლის ძეგლებს. მაგრამ, ამასთანავე, იგი უცხო სახელმწიფოთა, განსაკუთრებით კი რუსული კანონმდებლობითაც სარგებლობდა და თანაც მან, თავის მიხრიავაც, ბევრი რამ ახალი შეიტანა თავისი „სამართლის“ პროექტში. ხოლო შემდეგ, „მიმოხილვის“ წერისას ავტორის მიერ გამოყენებული წყაროების მასშტაბი, ისევე როგორც მისი აზროვნება, უფრო ფართო იყო. ამასთანავე, ამ დროს (1812—13 წწ.) მას აინტერესებდა ყოფილ ქართლ-კახეთის სამეფოში მოქმედ კანონთა შეკრება ერთ კრებულში და მათი „მიმოხილვა“ განსაკუთრებით რუს მკითხველთა საყურადღებოდ. ეს საქმე ამ მიზნით მან შეასრულა კიდევ „მიმოხილვის“ შედგენით.

ამრიგად, „Обозрение Грузии по части нрав и законопovedения“ და „სამართალი ბატონის-შვი-

¹ საქ. მუხ. № 2330 H, ფურც. 12.

² იქვე, ფურც 12 რ.

³ იქვე, ფურც. 12v—13r; 90r—93r.

⁴ იქვე, ფურც. 93.

ლისა დავითისა“ სხვადასხვა ნაწარმოებებია, სხვადასხვა მიზანდასახულებისამებრ სხვადასხვა დროსა და ადგილას შექმნილი. მაგრამ მათ შორის არსებობს შინაარსობლივი და ადგილ-ადგილ ტექსტობრივი შესატყვისობაც. ჩანს, დავითს „მიმოხილვის“ წერისას, 1812—13 წლებში, ვრცლად უსარგებელია თავისი ადრინდელი ნაშრომით, 1800 წ. პროექტ-„სამარჯლით“. ამასთანავე, ცხადია, ამ პროექტიდან მას „მიმოხილვაში“ ჩაწერილი აქვს არასხვა რაიმე, არამედ XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთში მოქმედი კანონ-წესები, მართლმსაჯულებაში ანგარიშგასაწევი ჩვეულებები, ადათები და სხვა.

ზემოთ ნახსენები „Прошение на высочайшее его императорское имя“ დაწერილია 1817 წლის 11 მარტს, უფრო გვიან, ვიდრე „მიმოხილვა“. როგორც ეს „თხოვნა“, ისე დავითის მიერვე 1812 წ. 25 სექტემბერს დაწერილი პროექტი „О лучшем устройстве Грузии“ XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის ზოგიერთ ინსტიტუტს, კანონს, წესს, ჩვეულებასა და სხვას იმგვარივე შინაარსით გადმოგვცემს, როგორადაც ეს „მიმოხილვაშია“ მოცემული. ანრიგად, აშკარაა, რომ ამ ორი ნაწარმოების ზოგიერთი ადგილის წერისას დავითი თავისი „მიმოხილვითაც“ სარგებლობდა.

დავით ბატონიშვილს „მიმოხილვის“ წერისას უნდა ესარგებლა თავისი უმცროსი ძმის იოანე ბატონიშვილის 1799 წ. „მსჯულებებით“ ანუ „წინადადებებით“, ამ საკითხის გამოსარკვევად „მიმოხილვა“ შევადარეთ იოანეს დასახელებული ნაშრომის ავტოგრაფს (საქ. მუხ. № 2155 H-ს).

ამ ორ ნაწარმოებს შორის ნათლად შესამჩნევი ტექსტობრივი იგივეობა არ არსებობს, მხოლოდ გავრით ადგილ-ადგილ შესამჩნევი ხდება შინაარსობლივი შესატყვისობა. ირკვევა, რომ ორივე ძმას 1799—1800 წლებში თავიანთ პროექტებში შეუტანია არა მარტო რუსული სამართლის მიბაძვითა და პირადი მოსაზრებების მიხედვით შემუშავებული ახალი კანონ-წესები, არამედ, აგრეთვე, ზოგან ცვლილებებით და ზოგან უცვლელად, ერეკლესა და გიორგის მეფობისდროინდელი მოქმედი მრავალი კანონი და წესიც. მაგრამ, ცნობილია, რომ ორივე ძმას ეს პროექტები მხოლოდ ქალღმერთ დარჩა. ია სამეფო ხელისუფლებისაგან მათ სანქცია არც

მისცემია სამეფოს სამართლის დარგში სახელმძღვანელოდ; 1799—1800 წლებშივე ქართლ-კახეთის სამეფოს პოლიტიკური ცხოვრება ისე წარიმართა, რომ ზემოხსენებული პროექტები მის აწეწილ საქმეთა გამოსწორებას ვერაფერს ვერ შევლიდა. 1801 წელს ქართლ-კახეთი რუსეთის იმპერიამ შეიერთა.

ამრიგად, დავით ბატონიშვილი „მიმოხილვის“ წერისას ანგარიშს უწევდა ყველაფერს, რაც კი ქართული სამართლისა და კანონმცოდნეობის დარგში მანამდის იყო გაკეთებული. „მიმოხილვაში“ მას უკვე არ შეაქვს თავისი მოსაზრების მიხედვით შემუშავებული ის კანონები, რომლებიც მან 1800 წ. პროექტში შეიტანა; იგი მხოლოდ XVIII ს. მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთში მოქმედ კანონთა აღწერით იფარგლება.

თავი მესამე

ერთკლემ მეორის მეფობის დროინდელი საქანონმდებლო საქმიანობა

1. ერთკლემ მეორისა და თეიმურაზ მეორის განჩინება ბიეთალმანი მამულის შესახებ

ერთკლემ მეორეს 1791 წ. დაწერილ ანდერძში „განწესებანი საქართუშლოს, მეფის ირაკლისნი ძეთა თუსთადმი სამეფოადათუს საქართუშლოასა“ ნათქვამი აქვს ერთ-ერთ მუხლში: „ბიეთალმანი თავადისა და აზნაურისა მამულისათვის, თუ როგორც უნდა ქნან ძმებმა, ეს უნდა რომ პირველად სახასოდ დაიდვას, როგორც საქართველოებში¹ რიგი არის და მასუკან ბატონმა და ძმებმა, თუ ამჟღობინონ გაცემა, გასცეს მებატონებ, და თუ იქილამ ფეშქაში შემოვიდეს რამე, ორი წილი მეფეს და ერთი ძმებს და, თუ იმ მამულზე ქვრივი და ობოლი ქალი დარჩეს, ქვრივმა რაც იმ მამულს შეძლება, აქონდეს, თავისი სარჩო მართებულად სამართლით უნდა მიიღოს მებატონისაგან, როგორც მამის ჩემისაგან განწესებულა და ჩემგან საქართველოს სამართალში, ობოლსაც და ქვრივსაც, ისე უნდა არჩინონ იმ წესით, როგორც არის განწესე-

¹ ხედავთ აღნიშნულისამებრ, აქ თვითონ ერთკლემ კი ხმარობს მაშინ ტერმინ „საქართველოს“ მთელი საქართველოს სედასაზე პოლიტიკური ერთეულების მნიშვნელობით, ხოლო ქვემოთ, როგორც უნახავთ, მას „საქართველო“ ქართლ-კახეთის მნიშვნელობით აქვს ნახმარი.

ბული. თავადისა და აზნაურიშვილისა სხვა რიგად არის და გლეხისა სხვა რიგად არის¹.

ზემომოტანილ მუხლში ერეკლე მეორე ჩვენ ფრიად საყურადღებო ცნობას გვაწვდის. საისტორიო წყაროებიდან საერთოდ ცნობილია, რომ ერეკლე მეორის მეფობის დრომდეც ბეითალმანის მამული „სახასოდ დაიდებოდა“ ხოლმე. ისიც ცნობილია, რომ ერეკლეს არა ერთი ასეთი მამული უწყალობებია სხვისთვის. მაგრამ ფრიად საყურადღებო ამ მუხლში ის არის, რომ „თუ ამ მამულზე ქვრივი და ობოლი ქალი დარჩეს, ქვრივმა რაც იმ მამულს შეძლება ჰქონდეს, თავისი სარჩო მართებულად სამართლით უნდა მიიღოს მებატონისაგან, როგორც მამის ჩემისაგან განწესებულია და ჩემგან საქართველოს სამართალში, ობოლსაც და ქვრივსაც, ისე უნდა არჩინონ იმ წესით, როგორც არის განწესებული“, — წერს თვით ერეკლე. მაშასადამე, ერეკლესა და თეიმურაზ მეორეს ასეთი „ქვრივისა და ობოლი ქალისათვის“ მთელი განჩინება შეუდგენიათ „საქართველოს სამართალში“ სახელმძღვანელოდ. ბეითალმანი მამულის ყოფილი პატრონის „ქვრივისა და ობოლი ქალის“ დასაკმაყოფილებლად მათ ახალი „სამართლითა“ და „წესით“ შეუტანიათ ამ განჩინებაში კანონები, რომლებიც „თავადისა და აზნაურიშვილისა სხვა რიგად არის და გლეხისა სხვა რიგად არის“ ჩაწერილი.

ჩვენ არ ვიცნობთ ერეკლესა და თეიმურაზის მიერ ბეითალმანი მამულის ყოფილი პატრონის „ქვრივისა და ობოლი ქალის“ შესახებ „საქართველოს სამართალში“ შექმნილი ახალი ამ განჩინების ტექსტს. მაგრამ იგი, უეჭველია, არსებულა. ეს ძეგლი, თუ ეამთა ვითარებაში არ დაიკარგა, შესაძლოა აღმოჩნდეს.

აღნიშნულ მოსაზრებას ისიც უჭერს მხარს, რომ დავით ბატონიშვილს თავის „მიმოხილვაში“ შეაქვს ბეითალმანი მამულის ყოფილი პატრონის „ქვრივისა და ობოლი ქალის“ კანონ-წესები სწორედ „თავადისა და აზნაურიშვილისა სხვა რიგად“, ცალკე, გლეხისაჲი „სხვა რიგად“: „Въ морочныя имения. 204. Князь, дворяне и всякого состояння люди, естли по смерти не оставят в роде своем наследников, то имения их описываются в казну. 205. А естли после кого -[нибудь] останется жена, то она получает из всего восьмую часть. 206. С имениями казен-

¹ „განწესებანი...“, მუხ. „მზ“, — ექვ. თაყაიშვილი, საქ. სიძველენი, ტ. I, წ. 1, 1920, გვ. 217.

ных поселян поступается точно таким же образом, но только с тою разницею, что вдова пользуется уже целою половиною из всего движимого, оставшегося после мужа, равно и всем своим приданым, а недвижимое обращается на царя».

ანალოგიებს ვპოულობთ, აგრეთვე, „მიმოხილვის“ 459—463 მუხლებშიაც. ამასთანავე, საინტერესოა 472-ე მუხლიც.

საყურადღებოა, აგრეთვე, ბეითალმანობის შემთხვევაში ვაქართა წრის წარმომადგენლის შესახებ თქმულიც: „832. Состояние купеческое по торговым своим оборотам преимущественнее прочих может приобретать капиталы и лутчие в городах выгоды, что все, в случае неимения наследников, по установлению государственному, принадлежит царю, то чтобы казённые имения не переходили в частные руки, запрещается помещикам, без царского соизволения, купеческих вдов брать за своих крепостных людей. В противном случае, женившийся от помещика будет свободен и запишется в состояние купеческое“. სახელდობრ, როგელ „установление государственное“-ს შესახებ აქვს აქ საუბარი „მიმოხილვის“ ავტორს? ერეკლეს მეფობის დრომდე ეს კანონი დღემდე შემორჩენილ არც ერთ სამართლის ძეგლში არ მოიპოვება. დავითის მიერ აქ, უეჭველია, ერეკლესა და თეიმურაზის ის განჩინება იგულისხმება, რომელსაც შეეხება 1791 წ. „განწყებათა“ ზემოთ მითითებული მუხლი.

ბეითალმანი მამულ-დედულის საკითხთანაა დაკავშირებული „მიმოხილვის“ 933-ე მუხლიც: „Когда после общего раздела имения умрёт дворянин, а после него не останется детей мужеска пола, тогда может быть допущена до наследства дочь покойного. А когда именно будет неразделенное, тогда дочь получает узаконенную 14-ю часть из родового, пользуется всем благоприобретённым отцовым имением и материным приданым. О поселянах разумеется то же самое“.

შემოხსენებული გარემოების შემდეგ ცხადია, რომ დავით ბატონიშვილს „მიმოხილვის“ წერისას ხელთ ჰქონდა ერეკლეს მიერ დასახელებული კანონ-წყესების განჩინება და იმის მიხედვით შეუტანია მას თავის „მიმოხილვაში“ ზემოთ ნაჩვენები 11 მუხლი.

განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია „ნიმოხილვის“ ავტორის მითითებები ქართული სახელმწიფო კანონმდებლ ობათაარსებობის შესახებ. 832-ე მუხლში მოხსენებული „установление государственное“-ს გარდა, დავითი ხაზს უსვამს ბანქოს თამაშის

შესახებ არსებულ კანონებს (მუხ. 935—938); გარყვნილი ქალების შიშართ მსაჯულები თურმე ხელმძღვანელობდნენ არა მარტო ძველი წეს-კანონებით, არამედ ახალი „ГОСУДАРСТВЕННЫМИ УЗАКОНЕНИЯМИ“-თაც (მუხ. 983); სანხედრო მუდმივ მოსამსახურეთა დისციპლინარულ სასჯელთათვის ერეკლეს მეფობისას არსებულა „ОСОБЕННОЕ ПОСТАНОВЛЕНИЕ“ (მუხ. 150); ჯარიმებისათვის იყო „ГЕНЕРАЛЬНОЕ УСТАНОВЛЕНИЕ“ (მუხ. 148) და ა. შ. აშკარაა, ყველა ამგვარი „განჩინებები“, „დადგენილებები“ და სხვ. „მიმოხილვის“ წერისას დავით ბაგრატიონისათვის ცნობილი ყოფილა, ხოლო ჩვენ დღემდე არაფერი ვიცოდით მათ შესახებ.

აღნიშნული საკანონმდებლო ძეგლები შესაძლებელია ოდესმე აღმოჩნდეს ჩვენს არქივსაცავებში. შესაძლოა აგრეთვე, რომ ამგვარი ძეგლების დიდი ნაწილი 1795 წ. ირანელთა შემოსევის დროს დაიღუპა, როდესაც მეფისა და კათალიკოზის სასახლეები დაიწვა. არაა გამორიცხული ისიც, რომ ასეთი სამართლის ძეგლები XIX ს. დასაწყისში ქართველმა თავადებმა განზრახ გაანადგურეს იმ მიზნით, რომ მათთვის არახელსაყრელი ზოგიერთი კანონი რუსეთის მთავრობისათვის ცნობილი არ გამხდარიყო. სამაგიეროდ მათ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი და 1810—15 წლებში ჩაწერილი „ჩვეულებითნი ჰსჯულნი“, ამავე თავადების წარმომადგენელთა მიერ შედგენილი, შეაჩვენეს ხელში რუსეთის მთავრობას ბატონყმობის უფრო მეტად გასაძლიერებლად და განსამტკიცებლად. ერეკლე მეორის დროინდელი საბატონყმო სამართლის ძეგლები, მართლაც, ძლიერ ნაკლებად გამოადგებოდათ ფეოდალებს; ერეკლეს განჩინებები რამდენადმე ამსუბუქებდნენ გლებთა მდგომარეობას და თავადების აღვირახსნილობას ზღუდავდნენ. ასეთ კანონთაგან ბევრი რამ დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვამ“ შემოგვინახა. 1760—61 წლებში და შემდეგ ერეკლეს მიერ შემუშავებულ კანონებს, რომელთა შესახებ ქვემოთ შევჩერდებით, XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოში მწარმოებელი კლასისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამიტომ გასაგებია, რომ ფეოდალები მათ სიძულელით შეხვდებოდნენ.

არქივანდკით პიკილფსა და როანე ხუცესხონაჯონის
 სახუკადღებო ცნობები
 მუხ. ხელნაწერი № 1426. H-ის ბოლოს, ფურც. 284 v
 ვადმწერის ხელით ასეთი მინაწერი მოთავსებულია: „ღმერთო, იდრდე კეთილმსახური შეფე კახეთისა ერეკლე, რომელმან მიბრძანა მე, მდაბლად სანელ-დებულსა ცოდვილს არქიმანდრიტს კი-

რილეს, გარდაწერად ამა სამართლის წიგნისა. ხოლო წიგნისა ამის დასასრული ათიოდენი რვეული მუკლზედ დაეწერე ეკლესიასა შინა ალავერდისასა, თვესა დეკემბერსა იდ [14], ქორონიკონსა უმშ [44მ], ქრისტეს აქათ ჩლ [1760]*. გადამწერის ეს ანდერძი შეეხება ხელნაწერ წიგნში მოთავსებულ რუსულიდან ნათარგმნ ორ ნაწარმოებს—ალექსი მიხეილის-ძის „სამართალსა“ და პეტრე პირველის „საცხადო განწყებას“ ანუ 1720 წ. 28 თებერვალს მის მიერ ხელმოწერილ „Генеральным регламент или устав“-ს; ორივე გადაწერილია ზემოხსენებული კირილეს მიერ ერეკლეს „ბრძანებით“ 1760 წელს. სამართლის ეს ძეგლები თარგმნა იოანე ხუცესმონაზონმა (დიმიტრი ყოფილმა) 1760 წელსვე, ერეკლესვე ბოიანებით.

ზემოთქმულიდან გარკვევით ჩანს, რომ ერეკლე 1760 წელს დაინტერესებული ყოფილა რუსული კანონმდებლობის გაცნობით. კიდევ მეტი, მას მაშინ განზრახვა ჰქონია, რომ ქართლ-კახეთის კანონმდებლობა ნაწილობრივ რუსული კანონების ძიბაძვითაც შეეცსო. ამას მოწმობს ალექსი მიხეილის-ძის „სამართლის“ მთარგმნელი იოანე ხუცესმონაზონის ერთი შენიშვნა (ხელნ. № 1426 II-ია ფურც. 159), სადაც ნათქვამია: „ორი სამართალი გაუფი ამაღ, რომ თუ არ რუსეთში, არსად გამოდგება ისიები“-ო. მთარგმნელის ამ სიტყვებიდან ჩანს, რომ ერეკლეს ბრძანებისამებრ მას შეეძლო დაეტოვებინა რუსული ძეგლიდან გადმოუთარგმნელად ისეთი ადგილები, რომლებიც საქართველოს სინამდვილეს არ შეეფერებოდა, ე. ი. ერეკლეს აინტერესებდა მისგან განსაკუთრებით ისეთი მუხლები, რომლებიც ქართულ პირობებშიაც გამოდგებოდა.

საინტერესოა აღნიშნული ძეგლების მთარგმნელის წინასიტყვაობა, რომელიც წამძღვარებული აქვს ალექსი მიხეილის-ძის „სამართალს“. იოანე ხუცესმონაზონის მიერ „სამართლის“ წინასიტყვაობაში, სხვათა შორის, ნათქვამია, რომ მეფე ერეკლემ „...გამოიძია და განიზრახა და განზრახული იგი სულითა ძლიერებისათა ინება და აღიშურვა სულითა ღვთის-მსახურებისათა... და პირველად ჩვენსავე ქნასა დაწესებულნი ნეტარად ხსენებულთა მეფეთანი

* მისი სრული სათაური ასეთია: „Генеральный Регламент или Устав, по которому Государственные Коллегии, також и все иных принадлежащих к ним Канцелярий и Контор служители, не токмо во внешних и внутренних учреждениях, но и во отправлении своего чина, должнейше поступать имеют.“—см. Полное собр. законов Российской империи, СПб., 1830, т. VI, стр.141—160.

გამოიძივნა საქმენი სამართალნი და სჯულდებანი სამოქალაქონი, ღვთის შიშისა მიმდგომიან, და შემდგომ სხვათა ენისაგანცა ჯერიინა, რომლისა მიერ მეცა მებრძანა ჯელყოფა რუსთა ენისაგან სამართლის წიგნისა გარდმოღება. რომლისა ბძანება იყო სიტყვა და სიტყვა იგი იქმნა საქმე და ესე საქმე ჩემ უნდოსა მიერ ჯელყოფილ, რომლისა აღსრულების მადლი ღვთისა არს“. შემდეგ მისდევს ტექსტი „სამართლისმოყვარეობის“ შესახებ საღმრთო წერილებისა და სხვადასხვა ისტორიულ პირთა მაგალითებით. ავტორის სიტყვით. სახელმწიფოში კარგი „სამართალის“ დადგენისათვის „...ესეოდენ იქმნებოდეს წამება და ამისათვის უკანასკნელ იქმნეს ესრეთ განცხადებულ: ესე შეყვარება სამართლისა იქმნა, ვითარცა ვთქუთ ზემო, ღვთის-მოყვარისაგან მეფისა. ხოლო სამართლის-შეყვარება ეს-გვარისა სამართლისა დაიწესა, რომელ საშუალ იყოს, მსგავსად სამეუფოსა გზასა, არცა მარჯულ, რომელ არს სიყვარულით, რომლისა მიერ მრავალნი დაეცნენ, და არცა მარცხლ, რომელ არს შურიით, რომლისაგანცა დასაბამსაცა იქმნა კაცის-კვლა, და მრჩობლ, არამედ სიმართლით და ღვთის-სასოებით და კეთილმოყვარეობით, სადა დავითისაგან ვყოთ დასასრული, რომელი ეტყვის უფალსა ესრეთ: «წყალობასა და სამართალსა შინა გაქებდეთ საუკუნოდ, ამინ»¹.

3. 1760—61 წლების ძარბული სამართლის ძმგლები

როგორც უკვე დავინახეთ, მეფე ერეკლეს 1760 წელს მტკიცედ „განუზრახავს“ დროის შესაფერისი ქართული სამართლის გამომუშავება. ამ დიდი საქმისათვის მას სათანადო „გამოიძიებაც“ უწარმოებია. ერეკლე მეორემ „...პირველად ჩვენსავე ენასა დაწესებულნი ნეტარ ხსენებულთა მეფეთანი გამოიძივნა საქმენი სამართალნი და სჯულდებანი სამოქალაქონი,“—გადმოგვეცემს იოანე ხუცესმონაზონი. ამით აშკარა ხდება, რომ ერეკლე მეორეს, საგანგებოდ შერჩეულ მუშაკთა დახმარებით, თუ უფრო ადრე არა, 1760 წლიდან მაინც, უპირველეს ყოვლისა, ქართული აღრინდელი სამართლის ძეგლები „გამოიძიებია“ და, თანამედროვე სახელმწიფოებრივ პირობებთან შეფარდებით, ბევრი რამ ცვლილება შეუტანია მათში მართლმსაჯულებაში სახელმძღვანელოდ. ერეკლეს

¹ აღექსი მიხეილის-ძის „სამართლის“ ქართული თარგმანის წინასიტყვაობა. იოანე ხუცესმონაზონისა,—საქ. მუხ. № 1426 H, ფურც. 5v—10v.

თეიმურაზთან ერთად სწორედ მაშინ (სანამ თეიმურაზი რუსეთში წავიდოდა და იქ გარდაიცვლებოდა 1762 წ. 8 იანვარს), 1760—61 წლებში, უნდა დაეწერა ახალი „სამართლითა“ და „წესით“ ზემოხსენებული განჩინება ბეთალმანი მამულის ყოფილი პატრონის „ქვრივისა და ობოლი ქალის“ შესახებ. აგრეთვე, ერეკლეს მამასთან ერთად ამავე დროს და შემდეგაც, თავის ერთმეფობისას ქართლ-კახეთში გამოუცია რიგი ახალი, დღემდე უცნობი ის სხვა განჩინებებიც, რომელთა შესახებ ქვემოთ, თავ-თავის ადგილას გვაქვს მსჯელობა.

ამრიგად, ერეკლეს ასეთი მოღვაწეობის გარკვევა ჩვენთვის „მიმოხილვის“ საფუძვლიანი შესწავლით ხდება შესაძლებელი და აქვე, მოკლედ რომ ვთქვათ, ჩვენს წინაშე ასეთი სურათი იშლება: ერეკლე მეორის მეთაურობით საგანგებოდ შერჩეული სწავლულნი პირნი და დამხმარე პერსონალი (მთარგმნელები, სტილისტები, გადამწერები და სხვ.)¹ 1760 წელს უკვე მუშაობენ სამართლის დარგში ადრინდელი და თანამედროვე ქართული და უცხოური ძეგლებისა და მასალების თავმოსაყრელად და შესასწავლად. ერეკლესა და სწავლულებს მთელი ეს საქმიანობა სკირდებათ ქართლ-კახეთში არსებული სამართლის გადასინჯვისა და ახალი კანონ-წესების შემოსაღებად. მეტად საინტერესოა ამ კოლექტივის ან, თუ შეიძლება ასე ითქვას, კომისიისა და დამხმარე პირების მოღვაწეობის ძირითადი მიმართულება. ირკვევა, რომ 1760 წელს არსებულ ძველ სამართალში ცვლილებების შესატანად გამომუშავებულ წესს კომისიისათვის სახელმძღვანელო ძირითად პრინციპად დაედო ის იდეა, რომ ქართლ-კახეთის სამართლისა და მართლმსაჯულების ყოველ დასადგენ კანონს თუ წესს შეეფერება „საშუალ იყოს, მსგავსად სამეუფოსა გზისა“ ერეკლესი.

თუ როგორია ერეკლეს ეს „საშუალო სამეუფო გზა“, რას წარმოადგენს მის მიერ სწავლულთათვის სახელმძღვანელოდ მიცემული აღნიშნული პრინციპი—ესეც ქვემოთ გამოჩნდება².

¹ ი თ ა ნ ე ბ უ ც ე ს მ ო ნ ა ზ ო ნ ი ს სიტყვით, მას ჰყოლია რუსულიდან თარგმნის დროს ქართული ვინის სტილისტად ისააკ მცირე (იხ. ზემოხსენებული ქართული თარგმანის—ალექსი მიხეილის-ძის „სამართლის“ წინასიტყვაობა). ასევე ზოგიერთ სხვა მთარგმნელსაც მაშინ, ერეკლეს ბრძანებით, უთუოდ ეშველებოდნენ სხვა სტილისტებიც, ხელნაწერთა გადამწერებიც და სხვ.

² აგრეთვე იხ. ვრცლად ამ საკითხის შესახებ აპ. როგავას ნაშრომში „კაპიტალიზმის ჩანასახი საქართველოში და ერეკლე მეორის პოლიტიკა“.

„მიმოხილვა“ და მისი წყაროები

1. „მიმოხილვის“ საკითხები

დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვა“ მეცნიერების მრავალი დარგისათვის ძვირფასია, როგორც საისტორიო წყარო. მეცნიერების ყურადღებას აპყრობს „მიმოხილვის“ I-სავე თავში ქვეთავები: „Вера—сартмуноება“, „Присяга“ (მუხ. 1—9); II თავის—„Царь и царствующий дом“-ის ქვეთავები (მუხ. 10—42); თ. III—„Духовенство“-ს ქვეთავები (მუხ. 43—62); თ. IV—„Военные силы“-ს ქვეთავები (მუხ. 63—77); თ. V—„Непременной Царской Совет“-ის ქვეთავები (მუხ. 78—106); თ. VI—„Иностранные дела“-ს მუხლები 107—112; მომდევნო თავები: „Народы, Грузию населяющие, их вероисповедание и преимущество“ (მუხ. 113—119), „Законы и их необходимость“ (მუხ. 120—123), „Казенные дворцовые, церковные и помещичьи крестьяне“ (მუх. 124—128), „Пытка—тан[д]-ჯვა“ (მუხ. 129—140), „О свидетелях“ (მუხ. 141—144), „Штраф—джарима“ (მუხ. 145—157); თ. VII—„Чины и должности“ (მუხ. [a, b, c]+158—174); თ. VIII—„Народное просвещение“ (მუხ. 175—184)¹; მომდევნო თავი „Суд междоусобиц“ (მუხ. 185—191) და სხვა თავების მუხლები—192—196. აგრეთვე დიდად საყურადღებოა სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო სამართლის თავების მუხლები 197-იდან დაწყებული თხზულების ბოლომდე, 1019-ეს ჩათვლით; და მათ შორის: გზადაგზა, სახელმწიფო მართლმსაჯულებისათვის ანგარიშგასაწევი „წეს-აღათების“, ჩვეულებებისა და სხვათა აღწერანი დიდი საისტორიო ღირსებისა. თუნდაც ასეთი თავები: „Городовое хозяйство—კალიკის უმედება“ (მუხ. 903—907), „Граждане и купцы“ და მომდევნო თავები (მუხ. 908—960), „Правной развод“ და მომდევნო თავები (მუხ. 961—971), „Самозванцы—твигцодебуლება“ და მომდევნო თავები (მუხ. 972—997), „Ремесленники“ და მომდევნო თავი (მუხ. 998—1015), „Блашки“ (მუხ. 1016—1018) და სხვა.

¹ „მიმოხილვის“ ამ თავის მუხლები გამოყენებული გვაქვს ნაშრომში „სახალხო განათლება ერგულე მეტრეხის ხანის იქართლ-კახეთში და ანტონ პირველი“, თბილისი, 1950, საიდან აღებულია ეს ინსტრუქციის ქსი იქს-მის პირობებზე.

ამგვარ საკითხთა შესახებ დღემდე ასე მწყობრად და სისტემატურად დალაგებული ცნობები ძლიერ ცოტა ან, ზოგიერთ შემთხვევაში, სრულიადაც არ მოგვეპოვებოდა. შემონახული სათანადო საისტორიო წყაროების სხვა ცნობებს დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვის“ ამგვარი ადგილები მრავალმხრივ ავსებს და საერთოდ ძლიერ აზღვრებს ჩვენს ცოდნას XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის შესახებ. ცალ-ცალკე, „მიმოხილვის“ ყოველი მუხლის საისტორიო მნიშვნელობის გარშემო საგანგებო მსჯელობას ჩვენ აქ არ გამოვუდგებით. წინააღმდეგ გამოკვლევაში განვიხილავთ „მიმოხილვის“ ტექსტის ზოგიერთ ადგილს, რაც ზოგადად მაინც მისცემს შესაძლებლობას მკითხველს წარმოდგენა იქონიოს ამ ძეგლის საისტორიო ღირებულების შესახებ. ასეთი დიდმნიშვნელოვანი ძეგლის ყოველმხრივი გამოკვლევა და შეფასება მეცნიერების სხვადასხვა დარგების სპეციალისტთა ერთობლივ შრომას მოიძიხოს.

2. „მიმოხილვის“ ზოგადი ხასიათი

სადაც დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვაში“ როგორც ქვემოთ დავრწმუნდებით, შეკრებილი და ჩაწერილია ერეკლე მეორისა და გიორგი მეორეების მეფობის დროს ქართლ-კახეთის სამეფოში მოქმედი წერილობითი კანონები; აგრეთვე, გზადაგზა, საქირობის-სამებრ; მოკლედ აღწერილია სახელმწიფო ინსტიტუტები, ხალხური ზნე-ჩვეულებები, ადათები, ჩვეულებითი სამართლის წესები და სხვა, რომლებიც აღმინისტრაციული და სასამართლოს ორგანოების მოხელეთათვის მართლმსაჯულებაში ოფიციალურად ანგარიშგასაწევი გამხდარა.

ეს მოქმედი სახელმწიფო ინსტიტუტები, კანონები, წესები და მართლმსაჯულებაში ანგარიშგასაწევი ხალხური ადათები „მიმოხილვაში“, როგორც ამას თვით სათაურიც გვიჩვენებს, მიმოხილვის სახითაა გადმოცემული. დავითს ყოველი ინსტიტუტი, კანონი, წესი თუ ადათი არა მარტო უბრალოდ აღწერილი, არამედ ბევრი მათგანი სათანადო კომენტარებით აქვს გადმოცემული. აგრეთვე, დავითს როგორც ამრიგად შედგენილი, ისე სხვა მუხლებიც „მიმოხილვაში“ სათანადო თავსა და ქვეთავში, ჩვეულებრივ, შესაფერის ადგილას მოუთავსებია; გამონაკლის შემთხვევაში კი მას ზოგიერთი მუხლი „მიმოხილვაში“ არაშესაფერის ადგილას აქვს შეტანილი, ყოველგვარ სათაურს გარეშე. ამიტომ ჩვენ საქიროდ მივიჩნით „მიმოხილვის“ ასეთ ადგილთა დასათაურება, რაც კუთხურ

ფრჩხილებშია მოცემული. ჩვენ შევეცადეთ, რომ „მინოხილვის“ ტექსტის უსათაურო ადგილები მათი შინაარსისა და ავტორის მიერ ნახზარი სიტყვების მიხედვით დაგვესათაურობინა.

დავით ბატონიშვილის „მინოხილვაში“ მოცემულია როგორც XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის მონარქიული სახელმწიფოს დაუწერელი ძირითადი კანონების, ისე სახელმწიფო სამართლის, პოლიციური სამართლის, სამოსამართლო სამართლის, სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო სამართლის კანონ-წესების მუხლები. ავტორი ცდილობს ეს მუხლები თავ-თავის ადგილას მოაქციოს, მაგრამ გზადაგზა, მთელი თხზულების სიგრძეზე, როგორც ითქვა, ეს სისტემა მის მიერ არაა თანმიმდევრობით დაცული. მართალია, ძირითადი კანონების მუხლები უმეტესად 1—196 ნუხლებს შორის, რვა თავშია მოცემული, მაგრამ ზოგიერთი მათგანი თხზულების სხვა ადგილებშიცაა გაბნეული—სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო სამართლის მუხლებს შორის. ამგვარადვე, სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო სამართლის მუხლებიც აქა-იქ თანმიმდევრობით არაა მოცემული—ძირითადი კანონების მუხლებს შორისაა აქა-იქ მოტანილი. ჩანს, ავტორს თანმიმდევრობითა და თემატიკური პრინციპის დაცვით ვერ დაულაგებია კანონთა კრებული, თუმცა ასეთი რამ მას „მინოხილვის“ შედგენისას, ცოტა მოგვიანებით უცდია. A ხელნაწერში და განსაკუთრებით კი B ხელნაწერის რვა თავში (მუხლები 1—184) ჩანს, რომ შეტანილია ცვლილებები, ზოგიერთი მუხლი ადგილშენაცვლებულია, გადატანილია თავ-თავის ადგილას, სათანადო სათაურებს ქვეშ (მაგ., იხ. 62-ის მომდევნო [a, b, c, d] მუხლები და სხვ.).

XVIII ს. მეორე ნახევარში ქართლ-კახეთში მოქმედი კანონების გვერდით, ავტორს „მინოხილვაში“ მოცემული აქვს საკუთრივ მის მიერ შემუშავებული ისეთი მუხლებიც, რომლებიც ერეკლესა და გიორგის საწეფოს მდგომარეობას, მართალია, ახასიათებენ, მაგრამ მათი ტექსტობრივი შესატყვისობა შეუძლებელია ვეძიოთ სამართლის რომელიმე სხვა ძეგლში. ამ შემთხვევაში ავტორი ზოგადად ითვალისწინებს სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის დოკუმენტებს, იურიდიული ხასიათის ფაქტებს ან დამკვიდრებულ ტრადიციას. მაგალითად, „მინოხილვის“ მე-12 მუხლში ნათქვამია: „По древнему, вскамы утвердившимся и союзными государствами признанному установлению, царский грузинский престол должен наследовать первородный сын царствующей особы, а по нём старший его сын и так далее по нисходящей в роде его линии. Но когда

ნარქ ილი მემკვიდრე სიგე ნე ოსტავიტ პო სებე მეთეი მუჟესკა პოლა, თოგდა მემკვიდრე ნე რეხოდიტ კ პროჩიმ ჭლენამ შარსკოგო დომა ნო შარშინსტვუ, ნ დამჟე მოჟეტ ონოსიტსე კა პრინცამ კროვი, დლა კონი პრავო ნა მემკვიდრე უდერჟივანეტსე დო ჭეტვერტოგო კოლენა. ნო დალეს ნე იმეოტ უჟე სეგო პრავა, ნოკოლიკუ თოგდა ჭამილია იხ ნე ბუდეტ პრევიშატი ვ სვოემ დოსტოინსტვე პროჩიხ გრუზინსკიხ კიპაზეი“.

დავით ბატონიშვილის მიერ გადმოცემული ეს მუხლი სახელმწიფო წყობილებების ერთი პირობის განმსაზღვრელია; „მიმოხილვაში“ აქ ძველთაგანვე ტრადიციულად („по древнему... установлению...“) მომდინარე მონარქიული სახელმწიფოს ერთი ძირითადი კანონია მოცემული. ამასთანავე დავითი კარგად გადმოგვცემს ერეკლესა და გიორგის მეფობის დროს ქართლ-კახეთში მის მიერ ხილულ ფაქტიურ ვითარებას სამეფო ტახტის მემკვიდრეობის შესახებ. იგი მონარქიული სახელმწიფოს დაუწერელ კანონს აღნუსხავს. ამგვარად, ეს მუხლი დავითის მიერ ქართული სახელმწიფო წესწყობილებისა და სამართლის „მიმოხილვაში“ ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით ჩაწერილი ერთ-ერთი მუხლია და არა რომელიმე წერილობითი სამართლის ძეგლში შეტანილი მუხლის სიტყვასიტყვითი გადმოცემა. შესაძლოა აგრეთვე, რომ ზოგიერთი ასეთი მუხლი დავითს ერეკლესეული სამართლის ჩვენთვის უცნობი ძეგლებიდან გადმოეწერა.

დავით ბატონიშვილის მიერ 1812—13 წლებში ნასარგებლი წერილობითი წყაროები დღემდე მხოლოდ ნაწილობრივ შემოგვრჩა. ამასთანავე, თავისი მემსიერებითა და სხვათა დაკითხვითაც მის მიერ „მიმოხილვაში“ ჩვენთვის მეტად მდიდარი ცნობებია უხვად გადმოცემული. მაგალითად, საინტერესოა „მიმოხილვის“ 552-ე მუხლის ბოლოში მიწერილი: „Армяне ни в каком случае млизнаи-ōгами не бывають, поколику они суть народ торговый“. ვ ხელნაწერში ეს სიტყვები გადამწერის ხელით წერია, ხოლო A-ში თვით ავტორის ხელითაა მიწერილი. მაგრამ ორივე ხელნაწერში ეს ადგილი ხაზგადასმულია, უთუოდ, ავტორის მიერვე, რადგან იგი მაშინ, როგორც ჩანს, ორქოფობდა ამ სიტყვების სიმართლეში. შემდეგ, საფიქრებელია, დავითს ეს მინაწერი სათანადო წყაროს მიხედვით შეუმოწმებია და ამოსაღებად აღარ მიუჩნევია; A ხელნაწერის მარცხენა არშიაზე იგი ფანქრით, საკუთარი ხელით შენიშნავს: „(Так в подлиннике)“. დავითისათვის „подлинник“-ის წყაროა, რომლითაც მან შეამოწმა თავის დროს თხზულებაში

მეხსიერებით ჩანაწერი ეს ადგილი. საფიქრებელია, ეს წყარო ერეკლესეული ახალი სამართლის ერთ-ერთი, ჩვენთვის დღემდე უცნობი ძეგლი იყოს.

მართლაც, მდივანბეგად ყოფნის უფლება სომხებს არ ჰქონდათ. ამას მოწმობს „მიმოხილვისავე“ 651-ე მუხლი: „В званіе мюравов всегда избираются из первейших князей и дворян грузинских; фамилии же армянские, какого бы они достоинства ни были, в сем чиновначалии места иметь не могут, поколику нация и самая отдаленнейшей древности почтается в Грузии не более как только торговою и, по вкоренившемуся мнению в народе, не должна участвовать в отправлении должностей общественных“. მდივანბეგობა კი მოურავზე არანაკლები, თუ არა უფრო მეტი თანამდებობა იყო ფეოდალურ საქართველოში.

როგორც ამ შემთხვევაში, ისე „მიმოხილვის“ სხვა შემთხვევებიდანაც ჩანს, რომ, მართალია, ავტორს თავის თხზულებაში გზადაგზა ესა თუ ის მუხლი სხვათა გადმოცემით, თუ თავისი მეხსიერების მიხედვით ჩაუწერია, მაგრამ ზოგი მათგანის სინამდვილე წერილობითი წყაროებითაც შეუძლოა შემოწმება; მას ამით მეცნიერული სიფრთხილე შეძლებისამებრ დაუცავს.

აქვე აღსანიშნავია ისიც, რომ „მიმოხილვაში“ მოცემული კომენტარების წყაროები საძიებელია არა მარტო მშობლიურ, არამედ უცხოური მწერლობისა და კულტურის ნიადაგზედაც: ცნობილია, რომ დავითი არა მარტო ქართულსა და რუსულ, არამედ დასავლეთ ევროპულ ენებსაც ფლობდა და უცხოურ ლიტერატურასაც იცნობდა.

3. „მიმოხილვა“ და ვახტანგ ვეფხვის კამაზულში შესული ხაზართლის კვლავი, გარდა „სჯულისა“

XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სამეფოში მოქმედი სამართლის ზოგიერთი კანონი და წესი, რა თქმა უნდა, შორეული წარსულიდან მომდინარეობდა. ეს კანონ-წესები ერეკლესა და გიორგის მეფობის დრომდე ძველი ქართული სამართლის ძეგლებითა და ლიტერატურული ტრადიციით იყვნენ შემონახულნი. სახელმწიფო მართლმსაჯულებაში სახელმძღვანელოდ მიღებული იყო მაშინ არა მარტო ვახტანგ VI-ის „დასტურლამალი“ და, განსაკუთრებით, მისი „სჯული“, არამედ ვახტანგისვე კრებულში შესული ძველი ქართული სამართლის წიგნებიც—ე. წ. „ბექა-აღბულას

კანონები“, გიორგი V ბრწყინვალის „ძეგლის დება“ და „კათალიკოზთა კანონები“, აგრეთვე უცხოური წარმოშობის „მოსეს კანონები“, „ბერძნული კანონები“ და „სომხური კანონები“¹. აგრეთვე ცნობილია, რომ 1810—15 წლებში, რუსეთის მთავრობის დავალებით, ერეკლესა და გიორგისდროინდელი ქართული სამართლის კარგად მომსწრე და მკოდნე ქართველ „თავადთა“ მიერ შეკრებილ და ჩაწერილ იქნა, ვახტანგ VI-ის „სჯულთან“ ერთად სახელმძღვანელოდ, „საქართველოს ძველთაგან და ჩვეულებითად ქართველ მეფეთა დროთა შემოღებულნი ჰსჯულნი“. ამ ნაშრომში ზოგიერთი „ჩვეულებას“ აღწერის ბოლოს, თითოეული შეძთხვევისათვის ცალ-ცალკე აღნიშნულია თუ რამდენად იყო ვახტანგის კრებულში შესული ამა თუ იმ ძეგლის სათანადო მუხლი ჩაწერილ „ჩვეულებასთან“ დაკავშირებით ერეკლესა და გიორგისდროინდელ სახელმწიფო სასამართლოში მსაჯულთაგან გამოყენებული².

ჩვენ ქვემოთ შევეცდებით დავითის „მიმოხილვის“ ზოგიერთ ადგილს შევადაროთ შესატყვისი ადგილები სამართლის ზემოხსენებული ძეგლებიდან და საქირო მაგალითებით ნათელვყოთ „მიმოხილვის“ ძველი წყაროები.

ა) „მიმოხილვა“ და ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნი

დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვის“ ზოგიერთ მუხლს „ბექა-აღბუღას კანონებშია“ მოეპოვება საფუძველი:

1) „მიმოხილვის“ 806, 807, 813 და 995 მუხლების საერთო საფუძვლად „ბექა-აღბუღას სამართლის“ 53-ე („ნგ“) მუხლი უნდა

¹ ესარგებლობთ საქართველოს მეზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში დაცული ვახტანგ VI-ის კრებულის ორი ხელნაწერთი: № 16 1070 H და 1102 II. ეს კრებული გამოცემულია სრულად რუსულ ენაზე დ. ბაქრაძის მიერ—„Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI“, Тифлис, 1887.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ დღემდე შემონახული ძველი სამართლის რიგი სხვა წიგნებით ერეკლეს სამეფოში იშვიათად თუ ვინმე იხელმძღვანელებდა მართლმსაჯულებაში. მაგალითად, XIV ს. ძველი „ქელმწიფის კარის გარიგება“, რომლის ტექსტი XX ს-ში ექვეთიმე თაყაიშვილის მიერ იქნა აღმოჩენილი და გამოცემული (იხ. თბილისის უნივერსიტეტის გამოც. 1920 წ.). საფიქრებელია, ვრეკლესდროინდელ მსაჯულთათვის იშვიათად თუ ვისმესთვის იყო ცნობილი და მას არც არაინ ასახელებს მაშინ. ამიტომაც ამ ძეგლს ვრეკლეს სამეფოს მოკმედ სამართალთან უშუალოდ არავითარი კავშირი არ აქვს და მას, ბუნებრივია, ვერც დავითის „მიმოხილვაში“ უპოვია არსებითი გამოხატულება.

² „საქართველოს ძველთაგან და ჩვეულებითად ქართველ მეფეთა დროთა შემოღებულნი ჰსჯულნი“, პ. გუგუშვილის

მივიჩნით¹. ამ შემთხვევაში, მართალია, ძველი კანონი ერეკლესა და გიორგისდროინდელი ქართლ-კახეთისათვის დიდად შეცვლილია, მაგრამ დავითის „მიმოხილვის“ ტექსტის ხსენებულ ადგილებსა და შესაბამ „ზექა-ალბულას სამართლის“ 53-ე მუხლს შორის აქა-იქ მაინც მოიპოვება შინაარსობლივი შესატყვისობა (საკითხი ეხება პირუტყვისაგან ვნებას სხვის მეურნეობისადმი, მის მოკვლას და ზარალთან დაკავშირებულ საზღაურს).

„მიმოხილვა“

2) მუხ. „210... Завещатель по воле и усмотрению своему имеет совершенную свободу переменить духовную и вовсе уничтожить“.

3) „465. Позволяется усыновлять зятя, когда не будет детей мужского пола. 466. Усыновленный таким образом наследует во всем усыновившему и должен принять его фамилию для возобновления пресекающегося рода. 467. Однако все сие должно быть с воли и утверждения царского“.

„ზექა-ალბულას კანონები“²

„ნწ. ანდერძი რომელმან კაცმან თქუას, მისისა სიკუდილისა შემდგომადლა იქმნების მტკიცე და დასტურებული, თუ არა სიცოცხლესა შინა ორივე კელეწითების, გინა მოშლა, გინა გათავება...“

„რწ. თუ სიძისა შვილებულისა ასრე იცოდით, თუ წიგნით შესრულ იყუნენ და მამული დაეწეროს, რა გაიყუნენ, საუხუტესო — მამულისა პატრონსა, სხვა შუა გაუყავით და შეტანილი და დახვედრებული ერთმანეთისა გაყუეს. რნთ. თუ უწიგნოთ შესრულ იყუნენ, შეტანილი და კირნახული გაყუეს და შესმულ-შექმული არა სახსენოა“.

მიერ გამოცემული, — ენიშნის „მასალეები...“, 1938, III ნაკვ., გვ. 74—90; „Обычаи, введенные при грузинских царях законом“, — დ. ბაქრაძის მიერ გამოცემული „Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI“, 1887, გვ. 365—382. ზემოხსენებულ საკითხთან დაკავშირებით საყურადღებოა დ. ბაქრაძის მიერ ამავე წიგნში, კვემოთ, „დამატებათა“ სახით მოტანილი საისტორიო მასალეებიც, გვ. 382—387.

¹⁻² ვსარგებლობთ საქ. მუხ. №№ 1070 II-ითა და 1102 II-ით; შეად. დ. ჩუბინაშვილის მიერ გამოც. „ქართული ქრისტიანობა...“, ნაწ. I, 1863 წ., გვ. 208—233 (ამ გამოცემაში მუხ. 52 = ზემოხსენებულ მუხ. 53-ს); ი. დ. ოლიძის მიერ 1953 წ. გამოცემული. იხ. აგრეთვე რუსული თარგმანიც, დ. ბაქრაძის გამოც. „Сборник законов груз. царя Вахтанга VI“, Тифлис, 1887, გვ. 95—128.

4) № 638. *Естьли кто-[нибуди] по праву сильного завладеет чужим имуществом или присвоит какие бы то ни было вещи, при-суждается к немедленному воз-вращению всего насильно отня-того и платить в казну штраф против цены присвоенного. За-ведення, же и пристройки, ка-кия произведены будут на за-хваченных имуществах, останутся в пользу настоящего хозяина*“.

5) 155. *Когда отогнаты будут овцы или другой скот из чужого стада, тогда по воз-вращении оногo хозяину, ви-новатые платят штраф, равной полной цене отогнанной ско-тины*“.

ბ) „მიმოხილვა“ და გიორგი V ბრწყინვალის „ძეგლის დება“

„ძეგლის დებაც“, მსგავსად „ბექა-ალბულას კანონებისა“, ვახტანგ VI-ის მიერ შეტანილი იყო თავის კრებულში და ისიც ისეთივე სახელმძღვანელო იყო XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სახელმწიფო სასამართლოში, როგორც ბექა-ალბულას სამართლის წიგნი. ამას ნათლად მოწმობს აგრეთვე „მიმოხილვის“ შედარება „ძეგლის დებასთან“.

„მიმოხილვა“

1) „149. *Когда при случас внезапного вторжения горских хищнических партий сказан бу-*

ნბ. თუ კაცმან კაცსა ეამი-სათვისა რა გინდა რამე მიწა, გი-ნა მზღვარი დაუჭიროს, ოდესცა სამართალი იშოვნოს, ნაკემითა დაუდვას იგი აღგილი მან კაც-მან“.

„რმბ. თუ ჯოგი წაასხან, რაზომიცა სულიცა იყოს მამა-ცისა თუ დიაცისა, თავის თვი-სად გაცრცული საუპატიოდ და-ეურვოს: მამაკაცისა—ორი ათა-სი, დიაცისა—სამი ათასი, და ჯოგი უკლებელად შეექცეს. თუ ჰელდაჰელ წაუსხან — ნახევარი სისხლი დაუურვონ“.

„ძეგლის დება“¹

„ით. სალაშქრო საქმე ასე გაეაჩინეთ: რომელიც ქვეყანა, თემნი აწვიენეს ბრძანებითა

¹ ესარგებლობთ საქ. მუხ. №№ 1070 H და 1102 H-ით; შეად. დ. ბაკ-რაძის მიერ გამოცემული „Сборник законов...“, გვ. 81—94; იხ. აგრეთვე „გიორგი ბრწყინვალის სამართალი“, — „ძეგლის დადება მეფეთ-მეფის გიორგის მიერ“, ი. დოლიძის რედაქციითა და გამოკვლევით, თბილ-სი, 1957.

დეს რეპრესალ, თოდა ღლა ოტრ-
ჟენია ვრინუვნიქსა ვრიაგო ვსე
სოსოიანია ბეზისკლუჩიტელნი
ობჟანია ნემედლენი პრინია
ორუჟიე. ტეჟე, კოი ბუდო ოტ
სეგო უკლონიათ [ი.]სია, ობდერგაუთსა
შტრაფუ, ჯო ნებრეგუშიე ო
პოლზე ბლავოსოსოიანია სვოგო
ოტეჩესთვა. ონიაზია, დვორიაე,
სოსოიანია გრავდანიკოე, რავნი
ი კუჩესთვო ოსუჟდაუთსა ჯაპ-
ლათია ს კაჟდოგო ჩელოვეკა ო
ოდნოუ ტუანუ (10 რ.), ა ოტ ო-
სეღიაინია ბერესია ვოლ“.

2) №409. ნესოსოიანელნი
დოჟნიკაჟ პროჟაუთსა ო-
პროცენთა. იმ რავსროჩიავეთსა ოპლა-
თა ი სავოგო კაპიტალა ო
ჩასთია, ჟობ მენეე მოღლა ბუთ
ჩუვსთვითელნია ი ნე პრიჩინია
ბ სოვრენიკოგო რავსროიჟთვა“.

ერისთავებანი და განმგებელნი და
ეამიერად არა გამოვიღენენ,—
კუჟეიანებანი თუ სოფელნი და ან
ერთნი კაცნი და რაზომაცალა
კაცნი დააკლოს ლაშქრობა,
ერთს წელიწადს არ შეენდოს და
მამული დაეკიროს სასეფოლ და
თითო ჯარი წაეგვაროს სასეფოლ
და მეორე წელიწადს მამული
ისევე ებოძოს ერისთავისა და
განმგებლობისაგან საურავითა.
ესე ეროვნისა და სოფლიონისა
იყოს. და თუ კევისბერნი კაც-
ნი დააკლოს და არ გაყვეს—კე-
ვისბერობა წაელოს და მამული
დაეკიროს, ერთს წელიწადს
უკან მამული ისევე ებოძოს, თუ
ნამსახური იყოს და სხვა არა
შეეცოდოს რა“.

„მგ. ვალის საქმე ასე გავა-
ჩინეთ: სარგებელი არც ქარ-
ველთ სჯულსა შიგან ძეს წესად,
რომე აიღონ და არც სხვათა
სჯულთა წესია, და სარგებელი
არის უწესო. და თუ რადმე მიმ-
ცემი კაცი ასრე ავი იყოს, რო-
ზე სარგებელი აიღოს, რა გინდა
რა ხანი გამოსულიყოს, ათაა
თეთრსა ზედა ორი თეთრი მიე-
ცეს, რაზომი დიდი ხანი დაე-
ყოს. ამის მეტს ნურას მისცემს
და არც სამართალია მისაცემე-
ლად. და თუ დია რათმე ავი
კაცი არ არის, არც ამისი აღე-
ბა მართებს. სამართალი ესრეთ
ყონ ყოველთა მოსამართლეთა
და სამართალს ნურავინ გაამ-
რუდებს“.

ამასთანავე, აქვე უნდა აღვნიშნოთ ის გარემოებაც, რომ „ბეჭა-აღბუღას კანონების“ 95-ე მუხლით, ვალის თავნზე 20%-ის აღებაა წლისთავზე დაშვებული, როგორც ეს „ძეგლის დების“ ზემოხსენებულ მუხლშიაც (უკიდურეს შემთხვევაში) არის გათვალისწინებული. ამავე ძეგლებით, პროცენტზე პროცენტის აღება აკრძალულია. ვახტანგ VI-ც, თავისი „სჯულის“ 125-ე მუხლით, აკრძალავს პროცენტზე პროცენტს, სამართლიანად თელის თავნზე 12%-ის აღებას, ხოლო უკეთესად მიაჩნია—სრულიადაც არ იქნას აღებული პროცენტი.

ამრიგად, როგორც ზემომოყვანილ მაგალითებში, ისე ზოგიერთ სხვა შემთხვევაშიაც დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვის“ ზოგიერთი მუხლი შინაარსობლივად ადგილ-ადგილ, მეტ-ნაკლებად, შეესატყვისება გიორგი V ბრწყინვალის „ძეგლის დების“ ამა თუ იმ მუხლს.

გ) „მიმოხილვა“ და „კათალიკოზთა კანონები“

ვახტანგ VI-ის კრებულში შესული „კათალიკოზთა კანონებიც“ ნაწილობრივ გამოყენებული იყო XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სამართლის დარგში სახელმძღვანელოდ. „კათალიკოზთა კანონებიც“ დ. ბატონიშვილის „მიმოხილვის“ ერთ-ერთ წყაროს წარმოადგენდა.

„მიმოხილვა“

„კათალიკოზთა კანონები“¹

1) „866. Бывали примеры, что люди, исполненные постыдного желанния к прибутку, для удовлетворения сей пагубной страсти, дерзнули отважиться на самую ужасную и оскорбляющую природу средства; они, поправ святость взаимных обязанностей и права человечества, насильственно продавали своих соотечественников, особенно

„ბ. რამანც კაცმან კაცი გაყიდოს, დიდმან ან მცირემან, ჯელმწიფემან თუ თავადმან, აზნაურმან ან გლეხმან, წმინდათა შვიდთა კრებათაგან შეჩვენებული იყოს და განჯილი ყოველის კეთილისაგან. რასაც კაცსა მართლით განკითხვითა და გამოძიებითა კაცის გასყიდვა გამოაჩნდეს, თუ ისივე ტყუე დაიხსნას და მოიყვანოს, მისსავე

¹ ვსარგებლობთ საქ. მუხ. №№ 1070 Н და 1102 Н-ით; შეად. დ. ბაკრაძის მიერ გამოც. „Сборник законов груз. царя Вахтанга VI“, 1987, გვ. 129—133.

же помещики своих крепостных людей, персианам, туркам и другим народам магометанским. 867. Хотя бы и не следовало дать места на возможность такового действия, порамляющие нацию христианскую, но в отвращение чрезвычайного сего явления существовало в Грузии нижеследующее правило: изобличенный немедленно принуждался искупить проданного им в неволю, которому дается уже навсегда свобода, сверх того виноватый платит большой денежный штраф в казну и понесет покаяние церковное как убийца; когда же проданного искупить будет невозможно или местопребывание его будет неизвестно, тогда осуждается как смертоубийца“.

2) „Управители церковные. 325. Управителей церковных есть обязанность пешись о сохранении и приращении достояния церкви. Все те, кои изобличатся в небрежении о устройстве имений, посвященных и посвящаемых храму господню, равно и те, кои святотатственною рукою дерзнут присвоивать и расхищать стяжание церкви, навсегда отторгаются и изгоняются от своих мест.

საყდარსა და ეპისკოპოსს დაუურვოს და რა ერთიც ძალ ეღვას, დამკლების პატრონსაც მისცეს. და თუ ვერ მოიყუანოს, ვინც უნდა იყოს — ჯელმწიფე, თავადი ან აზნაური თუ გლეხი — ვერა საქმემ ვერ იხსნას — უკანონოდ ძელს მიეცეს. ვინც ქრთამი აიღოს იმაზე და არ ჩამოახრჩონ, შეჩვენებული იყოს წმიდათა კრებულთაგან და წმიდათა მოციქულთაგან“. „კ. რომელმანცა კაცის მსყიდველი და ეკლესიის მტეხელი მართალი მრუდად გამოიკუდიოს და მრუდი განამართლოს, შეჩვენებული იყოს“.

1748 წ. 13 ნოემბრის საეკლესიო კრების დადგენილებაში, რომელიც ერეკლე მეორის მიერ სანქცირებულია ხელმოწერით, ერთ-ერთ მუხლად ნათქვამია: „ამასაც ვიკადრებთ ღვთის-მსახურებისა თქვენისათვის, კეთილმორწმუნენო მეფენო, რათა საეპისკოპოსონი ეკლესიათა აგარაკნი და დაბანი, ანუ საარქიმანდრიტოთა და წინამძღვართა მონასტერთანი, ერის-კაცთა არ ხელეწიფოდეს დამძღვრებად მამულად თუსად მიტაცება და დამკვდრება. ამას წმიდაჲ ესე

კრება რჯულ-გიდებთ, გევედრებით და გამცნებთ ესე ვითარისა განუენებასა ერისაგან¹. ამასთანავე, ერეკლე მეორე და ანტონ პირველი სასტიკად კრძალავდნენ ვინმეს მიერ ეკლესიის ქონებისა და სახელოს გაცემას მათ დაუკითხავად².

326. Духовенство и люди

монашеского чина судятся соборными и церковными правилами, а лица светские подвергаются изъятию гражданского суда. 327. 2 (sic). Им также строго запрещается собственность церкви, в каком бы не было соотношении, продавать, променивать, ни даже отдавать на время, чтобы не навлечь в таком случае праведного гнева божия. 328. Все утраченное и разстроенное по прежнему возвращается храму, а виновные изгоняются от места и лишаются своего достоинства“.

3) №730. Все изменники

почитаются врагами отечеству. Закон осуждает их без изъятия на смертную казнь. 731. Изменою почитается... покушение на жизнь царскую и всей высокой его фамилии, и оскорб-

„კათალიკოზთა კანონები“:

„გ. ეკლესიის მკრებველთათვის ესე განგვიწესებია: ვინცა ეკლესია გასტეხოს და ხატი განძარცოს—უკანონოდ ძელსა მიეცეს. დ. ვინცა ეკლესიასა შინა შევიდეს და საქონელი გამოიტანოს, წმიდას ეკლესიას მისი საქონელი უკლებლად მიერთვას და კაცი იგი დაშავდეს“. „ჟა. ვინცა ვინცა დიდმან ან მცირემან საყდარსა და მონასტერსა მამული გამოახვას ან სოფელი, ან ვენახი და მიწა-წყალი და რაგინდარა, შეჩვენებული ოყოს“.

„იზ. ვისაც მეფის ღალატი გამოაჩნდეს მართლის განკითხვითა, რა რიგადაც წმიდათ კრებათა და მოციქულთაგან განჩენილი იყოს და სჯულის კანონსა შიგან ეწეროს, სიკუდილითა განიპატიეოს“.

¹ 1748 წ. 13 ნოემბრის საეკლესიო კრების დადგენილება, ვინმე მესხის მიერ გამოცემული („კვლი“ 1694, № 37).

² იხ. ერეკლესა და ანტონის 1768 წ. „ბრძანება“ ქართულ სასულიერო პირთადმი (საქ. მუხ. № 317 A, ფურც. 179—186).

ление высочества царского“. „202. 6. В городе и в войске разсе[и]вающие слухи к оскорблению величества царского или к вреду общественному — судятся и наказываются как изменники отечеству“.

4) „934. ЕСТЬЛИ КТО-[НИБУДЬ], УМЫСЛИВ УБИТЬ ДРУГОГО, ПО ЗЛОБЕ ЗАСЯДЕТ В СКРЫТНОМ МЕСТЕ, ЧТОБ НАПАСТЬ НЕЧАЯННО НА СВОЕГО НЕПРИЯТЕЛЯ, ТО, ЕСТЬЛИ ПРИЧИНИТ СМЕРТНОЕ УБИЙСТВО, ОСУЖДАЕТСЯ КАК СМЕРТОУБИЙЦА“.

დ) „მიმოხილვა“ და ვახტანგ VI-ის კრებულში შესული „მოსეს კანონები“, „ბერძნული კანონები“ და „სომხური კანონები“

ვახტანგ VI-ის კრებულში შესული „მოსეს კანონები“, „ბერძნული კანონები“ და „სომხური კანონებიც“ დავითის „მიმოხილვის“ გარკვეულ წყაროებს წარმოადგენენ. უცხოური წარმოშობის სამართლის ამ ძეგლებსაც ჩვენი ქვეყნის იურისდიქციაში გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა. ქართული სამართლის ამა თუ იმ წიგნის მუხლთა ნაკლებობის იშვიათ შემთხვევაში უცხოურ კანონებსაც იყენებდნენ. გასაგებია, რომ მათი ნაკვალევი „მიმოხილვაშიც“ ჩანს.

„მიმოხილვა“

„მოსეს კანონებიდან“:

1) მუხ. 132. მსაჯულთათვის შემთხვევა „...свидетельства одного человека, кто бы он ни был, есть недостаточно...“ „131.

„... გამოიძიეთ და გამოიკითხეთ ფარულად თუ ქეშმარიტად ყოფილიყოს სიტყვა იგი ბილწებისა. განიყუანონ კაცი იგი

¹ № 1070 Н-შია: „და ან გაანდოს“.

² № 1102 Н-შია: „რისმე ქურდობით“.

³ ციტატები მოგვყავს ვახტანგ VI-ის კრებულის იმავე ხელნაწერების მიხედვით: საქ. მუხ. №№ 1070 Н და 1102 Н; შეად. დ. ბაკრაძის მიერ გამოცემული „Сборник законов...“: „Законы Моисеевы“—გვ. 145—157, „Законы греческие“—გვ. 158—229 და „Законы армянские“—გვ. 230—350.

Судьи должны смотреть, чтоб обвинение было полное, подкреплялось достоверным, свидетельством...“ №141. Свидетельствующие о...важных преступлениях должны быть люди, достойные всякого доверия, безпристрастные и честные“.

გარეშე ქალაქისა... და... ორისა და სამის მოწამითა მოკლან, ნუ ერთითა მოწმითა. ხოლო ჯელნი პირველად მოწამეთანი შეეხნენ მოკუდინებად სიკუდილისა თანამდებსა მას და მაშინლა ყოვლისა ერისა“. „იგ... ნებასა ერთისა მოწამისასა ნუ ირწმუნებთ, რომელი წამებდეს ყოვლისავე უსჯულოებისათვის და ცოდვისათვის, რამეთუ ორითა და სამითა მოწამითა დაემტკიცოს ყოველი სიტყუა“. თითქმის ასევეა ნათქვამი „ბერძნულ კანონებშიაც“: „არცა ქრისტიანისა ერთისა მოწმობა არ დაიჯერება ამისთვის, რამეთუ წერილი ბრძანებს, რამეთუ ყოველი სიტყუა ორისა და სამისა მოწამისათა დაამტკიცოს“ და მოციქული იტყვის, რამეთუ „ერთი მოწამე ნუ გწამსთ, არამედ ორი და სამი“ (რმგ.¹)

2) „მიმოხილვაში“ ცრუმოწმის შესახებ ნათქვამია:

„143. Бстыли же кто- [нибудь] сделает о сём извет и оного не докажет, или по изследовании донос его окажется ложным, подвергается тому же самому наказанию, какое определяют законы за внесенное им на другого преступление“. იხ. აგრეთვე ამგვარივე შინაარსის მქონე მუხ. 280 და 731 (bis).

„მოსეს კანონებიდან“:

„იდ. წარმოდგეს ვინმე ცრუმოწამე რომლისავე კაცისათვის და იტყოდეს უსჯულობასა, წარმოდგენ ორნივე კაცი და შეიყუანნენ წინაშე უფლისა და მღვდელთა და წინაშე მსაჯულთა, რომელნი იყუნენ მათ ღამთა. გამოიკითხონ მათ კეშმარიტებით და თუ იპოოს იგი წამებასა მას ზედა ცრუსა, რამეთუ სიცრუ-

¹ საქ. მუხ. № 1070 Н: „რმბ“. იხ. აგრეთვე „ბერძნული კანონები“ მუხლები: „რნც“, „რმდ“, „რმე“, „რმზ“ და „სომეხური კანონები“ მუხ. „რრე“ და „სნც“.

ვით წამებდა მოყუსისა მიმართ და ზრახვად აღუდგა მას, უყვედ მსგავსად სიბოროტისა მისისა, რომელ იგი ზრახა მოყუსისა თვისისათვის; მოისპეთ ეგვეითარი¹ ბოროტი თქვენ შორის, რამეთუ რომელნი დაშთენ, ეშინოდენ და არლარა შესძინონ საქმედ ბოროტისა საქმიეთრთ. ნუ რიდებს თვალი შენი ეგვეითარსა მას: სული სულისა წილ, თვალი თვალისა წილ, კბილი კბილისა წილ, გელი გელისა წილ, ფერკი ფერკისა წილ, რასაცავინ უყოს მოყუასსა თვისსა“.

„ბერძნული კანონებიდან“:

3) „555. Закон... опровергает свидетельство женщины...“

„პდ. დედაკაცი მსაჯულად არ დაიყენებიან და არცა უფროსად, არც ვეზირობაში დაისმის და არც არა სხვა საქმე ეკითხვის, სახლის მოვლის მეტი. პე. დედაკაცისა არა ჯერ არს რისაც საქმისათვის² სამართალში მივიდეს. ხოლო თუ მოუკლას ვინმე რაზე მამა ანუ შვილი, ანუ პატრონი, ანუ ნათესავნი, იმ საქმის საჩივლელად მივა სამართალშია, უნდა გაუგონონ და არა სხვისა საქმისათვის მივა. და თუ სხვისათვისმე მივიდეს, ნუ გაუგონებენ“.

„რმშ. არა ჯერ არს დედაკაცისაგან, რომ საჯელო დაიჭიროს, და არც მოწმობა დაიჯერება და არც ჯერ არს ქმნად ვინცავინ

¹ № 1070 H: „იგი ვითარცა“.

² № 1070 H: „გაპირვებისათვის“.

იმოწმოს; თუ არ ნახოს თავისი თვალითა, გაგონილზე ნუ ამოწმებენ“.

აქვე აღსანიშნავია „სომხური კანონებიდან“: „ოწ. რიგ-მან არ მისცა ბძანება დედა-კაცსა თავდებობისა და არც სა-კაცო საქმისა მოქმედება“.

4) თავი „Приданое — м з и т е в и“ -ს ზოგიერთი მუხლი:

„ 451. Приданое женщи-
но ни в каком случае, до об-
стоятельств мужа относящемся,
не может быть отсуждаемо.
Оно есть навсегда твёрдо и
неотъемлемо. 452. Без доброй
воли и согласия жены, муж не
вправе располагать приданым
ея имением. 453. В случае смер-
ти женщиной, наследуют при-
даное имение дети ея. 454. А
когда детей не останется, то
имение возвратится в прежнюю
фамилию, яко родовое, за выде-
лом мужу законами положен-
ной части; а о вещах и дви-
жимой собственности покойной
обязан муж дать расчёт ея
родным, равно и приобретенное
ею на свою собственность во
время замужества, если не оста-
нется завещания в пользу мужа,
дѣрут родственники покойной“.

„ნიმობილის“ ზემოხსენე-
ბული თავის დანარჩენი ნაწილიც
(მუხ. 449—450, 455—458) ად-
გილ-ადგილ შინაარსობლივ შეე-

ბერძნული კანონებიდან“:

„სიე. რომელმანცა კაცმა
ქორწილი ქნას და ცოლი შინ
მიიყვანოს, მერმე მამა და დე-
და ქალს რომ მოსაკითხავს გა-
უგზავნიან, იმას გარეთ-ზითევი
ჰქვიან. და ზითევთან ქმარს ჰე-
ლი არა აქვს; და თუ დახარ-
ჯავს, ერთი დრო მოვა, რომე
მის მშობელთა ის საქონელი
ითხოვონ იმ ქალის ქმრისაგან
და მისთა ნათესავეთაგან. თუ შეი-
ლი არ დარჩა, როგორც ზითევს
ითხოვენ — წაიღებენ, ისე ამას
გამოართმევენ. სივ. რომელსაც
დედაკაცსა გარეთ-ზითევი მო-
ყვა თავისის ნათესავისაგან, მისი
გელმწიფება აქუს ქალსა მას,
რომ იმითი ვაჰრობა ქნას და
სარგებელი შეიძინოს. და სხვა
ზითევი, რომელიც წიგნით
მისცემია, სანამღი მისი ქმარი
ცოცხალია, იმისგან ვერას და-
ხარჯავს ქალი იგი“.

სატყვისება „ბერძნული კანონების“ „სიე-სიე“ მუხლებს, ბევრგან კი სხვაგვარი შინაარსისაა.

5) „405. Законом и обыкновением допускается прощение неважных проступков, когда виноватый прибегнет под покров церкви. По уважению к святости храма господня наказание отменяется. 406. Важнейшим преступникам государственным, избличенным в измене, злом умысле, смертоубийстве, грабеже и разбое, церковь не дает прибежища. Они изтязуются и наказываются законом по винам своим, без всякого изъятия“.

„ბერძნული კანონებიდან“:

„სლბ. ესრეთ ვბრძანებთ: ვინცა ვინ და მნაშავენი კაცი საყდარს შეეხვეწნენ, არას კაცს იმასთან კელი არა აქუს. ვინც მივიდეს და ეკლესიიდან შეხვეწილი კაცი გამოავდოს ან კარზედ გამოიყვანოს ძალად, თუ ასე ქნას, ვინმე ის კაცი, ვითარცა ეკლესიისა მკრებველი, ესრეთ განიპატიოეს“. საყურადღებოა საკითხთან დაკავშირებით მუხ. „სლგ—სლე“-ც, მაგრამ მეტად გასათვალისწინებელია შემდგომი ადგილები: „სლვ. ნურცა კაცსა მას, რომელიც ეკლესიასა შინა შეიხვეწა, ძალად გამოიყვანს ვინმე. და კაცმან მან ყოველივე თავისი დანაშაული ეკლესიისა მის მღვდელსა აღუაროს, და მღვდელმან ის კაცი სასამართლოში მოიყვანოს ასე, რომე არავინ რა აწყინოს, და მოსამართლემ სჯულიერად როგორც ბრძანოს, ესრეთ ქნან“. „სლზ. ღვთისმოყუარეთა ეპისკოპოზთა, მღვდელთა და გამგებელთა ამას უბძანებ, რომე რომელნიცა ეკლესიასა შეეხვეწნენ, მათთვის ინალვლონ რამე და რისაც მიზეზით იქ შეიხვეწა, ის სახელდობლივ ათქმევიონ და თავისი სახელიცა და მოსამართლეს მოახსენონ ამ მიზეზისათვის შემოი-

ხეწაო, და მოსამართლემ სჯულ-
ლიერად სამართალი უყოს. და
რომელიცა შემხვეწებელი კაცი
თავისს საქმესა ეკლესიის მის
მღვდელსა არ გაანდობს, ის შემ-
ხვეწებელი არ იქნება¹.

„მიმოხილვასა“ და „ბერძნულ კანონებს“ შორის საერთოდ
ბევრი პარალელი არსებობს. ზემოთ ნახვევებთან ერთად, შეიძლე-
ბოდა კიდევ მიგვეთითებინა

6)	„მიმოხილვის“	მუხ. 423—448 —	„ბერძნული კანონების“	მუხ. „სმთ—სნგ“;
7)	„	„ 706—712 —	„	„ „სნდ“—„სნე“;
8)	„	„ 885—886 —	„	„ „ტომ“;
9)	„	„ 215 —	„	„ „ტაზ“;
10)	„	„ 901 —	„	„ „ტმგ“;
11)	„	„ 494 —	„	„ „ტოზ“;
12)	„	„ 87,102,764—765,669—	„	„ „ტაგ“.

ანალოგიებს ვპოულობთ აგრეთვე „მიმოხილვასა“ და „სომ-
ხურ კანონებს“ შორის.

„სომხური კანონები“

13) „მიმოხილვის“ თა-
ვი: „Торговые люди и
купцы—вачари. 421. В го-
родах, без изъятия, все торги
отправляются по установленной
и устанавливаемой от царя и го-
родских начальников таксе.
422. Мера, вес и доброта всего
вообще продаваемого учрежда-
ется правительством. Наруши-
тель наказывается как вор“.

„ტე. ვაჰარნი კელმწიფისა
ბრძანებითა გარიგდენ ანუ ქა-
ლაქისა თუ სოფლისა მოხელე-
ებით. რასაც ადგილისა უწინ-
დელი უნახონ საწყაო, სასწორი,
ადლი, ლიტრა, რომ მათით დას-
დვან და ნახონ ძალი აღებ-მი-
ცემისა და ისრე გაარიგონ და
დააყენონ კაცი თავსა, რომ ერთ-
მანეთს ძალა არ უყონ და არ
იბრიყონ და ქიშობა და ინა-
დობა არა ქნან, და ვინცა რევე-
დეს, სცენ და დაარიგონ ბრძა-
ნებითა შემძლითა და მოხელითა.
ვინც იქურდოს ნაკლების საწყა-

¹ № 1070 Н-ში უფრო მოკლედაა „სლზ“ მუხლის ტექსტი მოცემული
ხოლო № 1102 Н-ში—აქ წარმოდგენილისამებრ.

ოთი, აღლითა და სასწორითა, ერთისათვის ოთხი წაართვან და ავის კაცის ნიშანი დასდვან... ვაქართა სწორედ და მართებულად უნდა ისარგებლონ, არათუ გზიდამ გასვლით და უმართებულოდ. აღებ-მიცემაში ვინც დაატყუოს უცოდინარი და საბრალო, როგორც ქურდსა, ისე მოხელემ ერთი ოთხად უნდა აზღვევინოს“.

აქვე აღსანიშნავია „მოსეს კანონებიდან“ მუხ. „ნ. ნუ იპოვებინ ქურქელსა შინა შენსა სასწორი ერთი დიდი და ერთი კინი, ნურცა იყოფინ სახლსა შენსა შინა სასწორი ერთი დიდი და ერთი კინი, არამედ სასწორი სარწმუნოებისა და სიმართლისა იყავნ შენ შორის და კეთილი გეყოს შენ“.

„სომხური კანონებიდან“:

„რპა. ყოველს ქვეყანას, ქალაქსა და სოფელსა, სადაც ოქროს ქანი გამოჩნდეს, მისი გამოსავალი ჯელმწიფისა არის, და სადაც ვეცხლის ქანი გამოჩნდეს—დედოფლისა არის. თუ სათავადოში გამოჩნდეს აგრევე ოქრო—ჯელმწიფისა არის და ვეცხლი—დედოფლისა; და, თუ ნება[არს] ჯელმწიფისა, თავადსაც ერთი რამე წილი დაუდვან, თუ არადა, ბრძანება ჯელმწიფისა გათავდეს. სპილენძი, კალა, რკინა და სხვა ამისთანა რაგინდარა—თავადისა არისიმგვარად, მარლი და შაბი, ბორაკი,

14) „29.9. Когда на землях“ членов царского дома „будут открыты минералы и руды, тогда золотые, серебряные и медные принадлежат короне, а железные остаются в пользу их“.

ნავთი, კუბრი—თავადის არის, თვალი და მარგალიტი—ჯელმ-წითისა არის“, და სხვა.

„სომხური კანონებიდან“:

15) „499. Смертоубийство разделяется на два главнейших пункта, т. е. на умышленное и неумышленное. 500. Умышленным убийством почитается то, когда произойдет от ссоры, ненависти, зависти, личного неудовольствия, от желания завладеть стяжанием другого, от насилия, разбоя, грабежа и воровства. Смертоубийца казнится смертию. 501. Неумышленное убийство бывает в случаях нечаянных и без всякого намерения. Здесь наказание хотя и гораздо смягчается, но совесть должна быть очищена церковным покаянием, 502. Когда будет сделано насильственное нападение и тот, на кого было нападение, защищаясь, убьет нападающего — осуждается на церковное покаяние. 503. Если кто-[нибудь] с оружием в руках устремится, чтоб убить другого, а сей, защищая свою жизнь, убьет его—от всякого наказания свободен, но совесть должна быть очищена церковным покаянием“. 505. Если учинится смертоубийство в общей драке, тогда подозреваемый подвергается изтязанию,

„ტპგ. ნებით და უნებურად სიკუდილი მრავალი იქმნების და აქ ნიშანს მივსცემთ თავ-თავის ზომიერად. მოვლდების, რომე კაცი ხესა სჭრიდეს, წავარდეს ცული, ეცეს კაცსა და მოკუდეს, ან მადლის მთილამ თუ ალაგილამ ხე ჩამოაგდონ, ან ქვა ეცეს ვისმე და სხვა ამისთანაები, რომლითაც სიკუდილი მოხდეს, ვენახილამ ქვას ისროდეს თუ ბალილამ, ან ხეს ესროდეს, ან ოსტატმა შეგირდსა ჰკრას რამე, ან მამამ ვაჟსა, ან დედამ ქალსა, ან დედამთილმა რძალსა, ან ძმამ ძმასა, ან პატრონმა ყმასა და ან მანდილოსანმა მხლებელსა თვისსა, ან ცხენის გაქენებაში, ან ურემმა გარდაიაროს, ან ყაზახთ შუა შეუვარდეს და შემოკრას რამე და მოკლას, ან უსჯულო ქრისტიანსა კლვიდეს და ქრისტიანმა ქრისტიანის გული-სათვის დაჰკრას რამე და მოკვდეს. ესეები ასე რომ მოხდეს, ვისიმე უნებურია. შულლში და აეს დიდს ჩხუბში და ან ლაშქარში რომე კაცმან კაცი მოკლას—ნებაა, მაგრამ უნებური სიკუდილია. თუ კაცმა კაცს ჯობი ჰკრას, ან დაჰკრას თუ შემოსტყორცოს ხე ან რკინეული, ან სასიკვდინე წამალი ასვას რა-

ა прочие участвовавшие в драке свободны. Но когда виновного открыто не будет, тогда все, без изъятия, несут церковное покаяние. Когда же подозреваемый или кто-[нибудь] другой судом изобличится, понесет одно на казание, — он осуждается на смерть, как смертоубийца“.

აგრეთვე აღსანიშნავია თავი „Нешастные случаи — фатеракисა“ (მუხ. 878—883), განსაკუთრებით შემდეგი მუხლები: „878. Нешастные случаи называются те, когда действие произойдет совершенно нечаянно, например: 879. Когда рубится лес и нечаянно деревом задавлен будет другой человек. 880. Когда кто-[нибудь], бросая на дерево палку или что-[нибудь] другое, чтоб сшибить с оногo плод, нечаянно убьет или поранит человека; когда во время конского ристания не может удержать лошадей и причинит смертное убийство. 881. Без намерения убить, ударить другого, а тот умрет“ და სხვა.

16) თავიდან „Ремесленники“ (მუხ. 998—1014) შესაბამისი მუხლები:

„998. Ремесленники должны отпирать ремесло свое

მე და მოკუდეს—ნებით სიკუდილია. ამისთანაები ნებიერი და უნებურისაც სისხლი ჯელმწიფის სამართალსა და გარიგებას ფეხქვეშ სწერია“. „სპგ. თუ წავიდეს კაცი უბრალოდ და არა ქონდეს არავისი პირველი მტერობა, და მოკდეს და შეეყაროს ყოველთა ქურდთა და ავაზაკთა და მოკლას ამან ისინი, არა როგორც მკვლელი გასაჯონ და გააპატივოს წმიდამ ეკლესიამა. მაგრამ შემზინებელის წმიდის ტრაპეზით განიწმიდოს ტანი მისი ზომიერ ხანსა და იფიქროს და მოინანიოს მღვდლის სიტყუითა და საქმით. სხვას მოსამართლეს ამასთან კელი არა აქვს,—ეკლესიისა არის ეს სამართალი; ყუელამ თავ-თავისი სამართალი უნდა ქნას“.

აქვე აღსანიშნავია „ბერძნული კანონებიდან:“ „ტპშ. კაცის სიკუდილი მოსამართლემ უნდა კარგად გასინჯოს, ასე რომე რომელმან კაცი მოკლას, მისი სიკუდილი უნდოდა თუ არა“. სასჯელიც ამის მიხედვითაა „ბერძნული კანონების“ როგორც ამ მუხლში ქვემოთ, ისე სხვა მუხლებშიაც მოცემული (მუხ. „ტპშ“, „ტპთ“, „აა“ და სხვ.).

„სომხური კანონებიდან“:

„ტვა. მოკვლეთა ყოველთა, როგორც პატრონს უნდა, ისეთი საქმე ქნან და იმუშაონ, კაცი

честно и добропорядочно. За нарушение общественной доверенности призываются в цех, судятся стабашами (старшинами цеха) и по вине штрафуются деньгами“. 1010. Когда ремесленник испортит взятую работу, тогда собираются старшины цеха и старшие мастера, смотрят испорченное и принуждают ремесленника за то заплатить, а испорченное останется уже у ремесленника. 1011. Кто из мастеровых изоблится в покраже материалов, отданных ему в работу, тогда взыскивается с него покраденное, да столько же штрафа в казну. 1012. Когда мастеровые люди будут брать работу по поденьшине, должны прилежно работать известное по условию время. За леность же и пренебрежение о работе лишаются платы по условию. 1013. Когда ремесленник воз[ь]мет работу и будет дслать проволочку, тогда старшины побуждают мастеровых поспешить окончанием работы по порядку, а виновный штрафуется по усмотрении цеха“.

ამრიგად, როგორც ზემოთხსენილ მაგალითებში, ისე ზოგიერთ სხვა შემთხვევაშიაც დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვის“ ზოგიერთი მუხლი შინაარსობლივად ადგილ-ადგილ, მეტ-ნაკლებად, შეესატყვისება ვახტანგ VI-ის კრებულში შესულ „მოსეს კანონე-

არ დაატყუნ, არც რიგი გელოსნობისა წაახდინონ. რაც კელოსანი იყოს, მკერვალი თუ კონი, თუ ვინცაჲინ იყოს, რასაც უკეთებს ვისცე, თუ წაუხდინოს, როგორც ღირს, ფასი უნდა მისცეს. თუ მოიპაროს რამე მისს სამუშაოში, როგორც ქურდს, ისე აზღვევინონ. თუ დაუკარგოს ან დასაპურელი იყოს და თავგის დაქრით დაშავდეს, ან სხვა რიგათ წაუხდინოს, სამართლით უნდა უზლოს. თუ მოიპარონ მისგან და კელთუანი კელთ ექიროს, ნახევარი უნდა უზლოს, და თუ არ ექიროს და კელოსანსაც მასთან დაკარგოდეს რამე, ვერას შეუვიდეს და დამკარგავმაც მათთან ეძებოს, და თუ აეს ადგილს შეენახოს— უზლოს. თუ მიხდომილის ლაშქრისა და თარეშისაგან წამხდარიყოს, დაკარგულიყოს და წაელოსთ, ვერას შეუვიდეს კელოსანსა, და თუ გირაოდ დადვან ის საკელოსნო, ან იქ დაიკარგოს და ან თავათ დაკარგოს. უნდა ზლოს. თუ ცეცხლით დაიწვას და იმასთან სხვაც დამწვარიყოს, მტრისაგან მომხდარიყოს—ვერ აზღვევინონ. თუ მართო ის დამწვარა მოუვლელით და უნალვლელით, უნდა ზლოს, სამართალი ეს არის“.

ბის“, „ბერძნული კანონების“ ან „სომხური კანონების“ ზოგიერთ მუხლს, ხოლო ადგილ-ადგილ სიტყვისიტყვითაც კი არის გადმოღებული ესა თუ ის გამონათქვამი. დავითის „მიმოხილვა“ თავისი ამგვარი შესატყვისი ადგილებით გარკვევით მოწმობს იმ გარემოებას, რომ, მსგავსად ვახტანგ VI-ის მეფობის დროისა, ერეკლესა და გიორგის მეფობის დროშიაც „მოსეს კანონების“, „ბერძნული კანონებისა“ და „სომხური კანონების“ ზოგიერთი მუხლი მსაჯულთაგან გარკვეულ შემთხვევებში სრულად ან ნაწილობრივ, ცვლილებებით, გამოყენებული იყო სახელმწიფო მართლმსაჯულებაში; ამ უცხოური წარმოშობის ძეგლებში წარმოდგენილ კანონთა დიდი უმეტესობა კი სრულიადაც არ იყო მათგან გამოყენებული ერეკლესა და გიორგის მეფობისას (და, უეჭველია, ვახტანგ VI-ის მეფობის დროსაც). ბუნებრივია, რომ უცხოურ კანონთა ეს დიდი უმეტესობა მაშინაც შეუფერებელი იყო ქართული სახელმწიფოებრივი სინანდვილისათვის და ისინი ამიტომ არ იყვნენ გამოყენებული. ამასთანავე, XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის მსაჯულთაგან მათ მოხმარებას, ცხადია, მტკიცედ ზღუდავენ როგორც ძველი, შემორჩენილი ქართული კანონ-წესები, ისე ერეკლეს მიერ ახლად „განწესებული“, „განჩინებული“ ანუ „ბრძანებული“ კანონ-წესებიც. სწორედ ეს ძველი და ახალი, მკვიდრი, თვითმყობადი ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი სამართლის კანონ-წესები და, აგრეთვე, სახელმწიფო მართლმსაჯულებაში ანგარიშგასაწევი ქართული ხალხური ჩვეულებები, ადათები და ჩვეულებითი სამართლის კანონ-წესები წარმოადგენენ მთავარ სახელმძღვანელოს XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სამეფოს სამართლის დარგის მუშაკთათვის და არა უცხოურიდან ამა თუ იმ შემთხვევაში გადმოღებული, უმეტესად გარდაქმნილი და ქართულ პირობებთან ბუნებრივად შეგუებული მცირერიცხოვანი „კანონები“. ფესვმაგარი, მრავალსაუკუნოვანი ქართული ეროვნული კულტურა როგორც წინათ, ისე ერეკლე მეორის მეფობის დროსაც ორგანულად ინელებდა როგორც სხვა დარგებში, ისე სამართლის დარგშიაც მისთვის მისაღებ ყოველ აზრიანსა და პრაქტიკულად გამოსაყენებელ „უცხოურსაც“; მოწინავე ქართველობა თავისი ეროვნული მიზანდასახულობისამებრ შუდმივ აქართულებდა მათ. ამ წირივ ქართველობას არასდროს არ შემოუვლია თავისი ეროვნული კულტურისათვის „ჩინური კედლები“ და ამაშიაც გამოიხატება თვითმყობადი ქართული კულტურის ძლიერება და სიდიადე, კერძოდ კი, ამ შემთხვევაში, ერეკლესა და გიორგისდროინდელი სამართლის დარგშიაც.

ერეკლე მეორესაც, როგორც ადრინდელ ქართველ დიდ მეფეებს, თავისი ახალი კანონ-წესები გამოუძეშაებია თავისი სამეფოსათვის შესაფერისად და, ამასთანავე, ძველ ქართულ კანონ-წესებთან ერთად, არამც თუ მოსეს (ებრაული), ბერძნული და სომხური ზოგიერთი გამოსაყენებელი ძველი კანონი დაუტოვებია თავის სამეფოს სამართლის დარგში სახელმძღვანელოდ, არამედ, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ზოგიერთი რუსული კანონიც გადმოუღია. ამით ქართული სამეფოს სამართლის სიდიადე ოდნავადაც არ დამცილებულა. პირიქით, ეს საქმეც მოწმობს ჩვენი მაშინდელი სამართლის დარგის სიმძლეს, გეუყინველობასა და, სახელმწიფო შინაგანი მოთხოვნილებების მიხედვით, გაუმჯობესებასა და განვითარებას¹.

ვახტანგ VI-ის კრებულში შესული უცხოური წარმოშობისა და რუსული სამართლის ძეგლებთან დაკავშირებულმა ზემოხსენებულმა გარემოებებმაც, მსგავსად ვახტანგის კრებულშივე შესული ქართული სამართლის ძეგლების ზემოხსენებული შემთხვევებისა, ბუნებრივად ჰპოვა თავისი გამოხატულება დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვაში“, რადგან იგი სწორედ XVIII ს-ის ზეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სამეფოს სამართლის კანონ-წესთა შემცველი კრებულია.

აქვე აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ზემომოყვანილ მაგალითებში და სხვაგანაც გამოკვლევაში ის, რაც მსგავსი და ერთგვარია ერეკლესდროინდელ ქართულ კანონ-წესებსა, ადათებსა,

¹ ქართველთა მიერ რუსული სახელმწიფო წესწყობილებისა და სამართლის შესწავლის გარდა, პროფ. ივ. სურგულაძის სიტყვით, „არის ცნობები, რომ XVIII საუკუნის მესვეურნი საკმაოდ დიდ ინტერესს იჩენდნენ ევროპული სახელმწიფოების სახელმწიფოებრივი წყობილებისა და სამართლის შესწავლისადმი. ასე, მაგალითად, არის ცნობა იმის შესახებ, რომ ერეკლე მეორემ გადმოათარგმნინა ქართულად მისი დროისათვის ცნობილი ზონენფელსის სახელმძღვანელო პოლიციურ სამართალში (Sonnenfels, Grundsätze der Polizei, Handlung und Finanzwissenschaft, 1763—1767)“ (საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, I, 1952 წ., გვ. 6). ზონენფელსის ან წიგნზე უფრო ადრე შექმნა ერეკლე მეორემ თავისი ახალი სამართლისათვის ერთი რიგი სამართლის ძეგლები, როგორც ითქვა, 1760—61 წლებში და ამიტომ შეუძლებელია ამ გერმანული წიგნის ნაკვალევი ერეკლეს ამ დროის სამართლის ძეგლებში ყოფილიყო. გვიან, 1767 წ. შემდეგ, ზონენფელსის ამ წიგნის თარგმნა ქართულ ენაზე ერეკლეს ბრძანებით მართლაც შესაძლებელია მომხდარიყო, მაგრამ ჰპოვა კი მან რაიმე გამოხმაურება ქართულ მოქმედ სამართალში—ეს საკვლევი საკითხია მომავლისათვის. დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვას“ ამ საკითხის გამოსარკვევად შეუძლია დიდი სამსახური გაუწიოს მკვლევარს.

ჩვეულებებსა, ებრაულ, რომაულ, ბერძნულ, სომხურ, რუსულ თუ სხვა უცხოურ კანონ-წესებს, ადათებსა და ჩვეულებებს შორის, შეუძლებელია თავდაპირველი წარმოშობით ხელალებით მივაკუთნოთ მხოლოდ ებრაელ, რომაელ, ბერძენ, სომეხ, რუს თუ სხვა ხალხს და, ამრიგად, ქართველთა მიერ ყოველი მათგანი იმ ხალხისაგან გადმოღებულად ვცნოთ. ასეთ შემთხვევებში ზოგი მსგავსი და ერთგვარი რამ მართლაც გადმოღებულია ოდესმე უცხოურიდან და ის წარმოშობით, ცხადია, არაქართული არის კიდევ, საკიროებისამებრ სხვისაგან შეთყვისებული; ასეთი რამ ხალხთა შორის ურთიერთობაში ბუნებრივია. მაგრამ ზემოხსენებულ შემთხვევებში ზოგი რამ მაინც სხვა ხალხებისაგან დამოუკიდებლად წარმოიშვა ქართულ ნიადაგზე და ხანგრძლივი ტრადიციით მომდინარეობს ჩვენში, შესაძლოა, დღემდეც კი. დასასრულ, შესაძლოა, ზოგიერთი მათგანი თავდაპირველი წარმოშობით წმინდა ქართული მოვლენა იყოს, მაგრამ მეზობელი ხალხის მიერ ჩვენგანვე ოდესმე ათვისებული და დღეს კი იგი, ორივე ხალხში ერთგვარად თუ სრული მსგავსებით არსებობის გამო, ჩვენში ვინმემ, შეცდომით, „უცხოურად“ მიიჩნიაოს.

მრავალსაუკუნოვანი მალალი კულტურის მატარებელი ქართველი ხალხი არამც თუ თავის შინასახელმწიფოებრივი, არამედ საერთაშორისო სამართლის დარგშიც მეზობელ ხალხებს ძლიერ იშვიათად ჩამორჩებოდა ოდესმე. ამ მხრივ საქართველოში უძველეს დროიდანვე არსებული როგორც ხალხური ანუ ჩვეულებითი, ისე სამეფოს ოფიციალური სამართალი, კერძოდ ერეკლესა და გიორგის მეფობის დროშიაც, საერთოდ ქართული, თავისთავადი, წმინდა ეროვნულ-საზოგადოებრივი კულტურული მოვლენაა. ქართულ ფესვმაგარ დიდ ეროვნულ კულტურას ყოველი საკირო „უცხოურის“ ქართული მიზანდასახულებისამებრ ათვისებისა და მონელების სახელმწიფოებრივი და ფართო საზოგადოებრივი სალი ორგანოები უძველეს დროიდანვე მუდმივ გააჩნდა. ამგვარი თვითმყობადი და მონოლითურია ერეკლესა და გიორგისდროინდელი როგორც ქართული ჩვეულებითი, ისე სამეფოს სამართალიც. სწორედ ამიტომეა, რომ ზემომოყვანილ მაგალითებში კანტი-კუნტად მოცემული ნამდვილად უცხოური წარმოშობის კანონ-წესები და ჩვეულებები იმდენად გაქართულებულია, რომ მათ უცხოურობისა ძლიერ ცოტა რამ შერჩენია. ამასთანავე, მათ გვერდით, ზოგიერთი საერთაშორისო ხასიათის კანონი, წესი ან ჩვეულებაა, რომლებიც, სხვა ქვეყნების სამართლის წიგნთა მსგავსად, ქართულ

სამართლის წიგნებშიაც უნდა აღნიშნულიყო და გათვალისწინებულია კიდევც.

ერეკლესა და გიორგისდროინდელი ქართლ-კახეთისათვის დამახასიათებელ ყველა ზემოხსენებულ გარემოებაშიც დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვაში“ ბუნებრივად ჰპოვა თავისი გამოხატულება, რადგან იგი სწორედ XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სამეფოს სამართლის კანონ-წესების, მართლმსაჯულებისათვის ანგარიშგასაწევი ხალხური ადათებისა და ჩვეულებების და ჩვეულებითი სამართლისაგან სამეფოს სამართალში შესული წეს-კანონების აღმწერი კრებულია.

4. „მიმოხილვის“ ცნობები მამალისა და გიორგის სამეფოს მართლმსაჯულებაში ვახტანგ VI-ის „სჯულით“ მხოლოდ ნაწილობრივ სარგებლობის შესახებ

ერეკლესა და გიორგის „მსაჯულთ-შეკრებულება“ და ყოველი მდივანბეგი, რა თქმა უნდა, ხელმძღვანელობდნენ ვახტანგ მეექვსის „დასტურლამალითა“ და „სჯულით“. დავით ბატონიშვილის მიერ მკაფიოდ არის აღნიშნული ეს გარემოება თავის „მიმოხილვაში“. კერძოდ „სჯულის“ მიმართ, მაგალითად, შემდეგ ადგილებში:

1) ავტორი „მიმოხილვის“ მე-5 მუხლში, სადაც მსჯელობს ფიცის შესახებ, მიუთითებს ფიცის იმ სხვადასხვა გვარობაზე, რომლებიც დატული იყო ერეკლესა და გიორგის მეფობის დროსაც და საამისოდ დასძენს: „Можно видеть в Законе Вахтанговом подробное разделение всех степеней присяги“. ჩანს, XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სახელმწიფო სასამართლოს მსაჯულნი ამ შემთხვევაში ხელმძღვანელობდნენ ვახტანგის „სჯულით“ (= „Закон“).

2) ამგვარადვე 342-ე მუხლში ნათქვამია: „Раздел движимых и недвижимых имений установлен Законом царя Вахтанга; там можно видеть о степенях старшинства, при сем случае наблюдаемых“. როგორც ვხედავთ, აქაც, ქონების გაყოფის შემთხვევაში, დავითი პირდაპირ მიგვითითებს ერეკლესა და გიორგის სამეფოში მსაჯულთა მიერ ვახტანგის „სჯულით“ ხელმძღვანელობის შესახებ.

3) აგრეთვე 507-ე მუხლში ნათქვამია: „Если кто-[нибѣдъ] ранит, но не убьет, хотя бы после раненый и умер, судится и наказывается по артикулу, в Уложении Вахтанговом начертанному“. ვახტანგის „სჯულში“ კი საამისოდ მართლაც მოიპოვება სათანადო

მუხლები 43—49 და სხვ.¹ ამრიგად, დავით ბატონიშვილის მოწმობით, ერეკლესა და გიორგის სამეფოში ქრილობის მიმუყენებელს სახელმწიფო სასამართლო ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის— „სჯულის“ სათანადო მუხლებით სჯიდა.

ზემომოყვანილი მაგალითებიდან (და ქვემომოყვანილი მაგალითებიც) გარკვევით ჩანს, რომ დავით ბატონიშვილი „მიმოხილვაში“ „Закон Вахтангов“-ის ან „Уложение Вахтангово“-ს დასახელებით გულისხმობს საკუთრივ ვახტანგის „სჯულს“ და არა ვახტანგის კრებულში შესულ სხვა რომელიმე ძეგლსაც. ამგვარადვე, დავითი „მიმოხილვის“ 510-ე მუხლში „по разделению, Вахтангом положенному“-სა და 512-ე მუხლშიც „определены Вахтангом“-ის თქმით გულისხმობს ვახტანგის „სჯულს“, ჩხუბისა და ადამიანის მკვლელობის შემთხვევების საქმეთა გარჩევისას მსაჯულთა მიერ სათანადო განაჩენის გამოსატანად.

4) აგრეთვე, ამგვარადვეა ნათქვამი „მიმოხილვაში“ გაყრის საკითხთა გარჩევის შემთხვევაშიც: „735, При разделе именной недвижимых царь получает гасамкредо, т. е. часть, которая положена по Вахтангову Закону в пользу казны“.

5) თავში „Есаулы и сыщики“, სხვათა შორის, ნათქვამია: „337. При отправлении должности никто да не дерзает чинить им помешательства, какого бы чина и достоинства ни был. 338. Виновный, по Закону царя Вахтанга, осуждается на отсечение руки“. ამ ადგილას პირდაპირ ნათქვამია, რომ ერეკლესა და გიორგისდროინდელი სამეფოს სამართალი ამ შემთხვევაში ეყრდნობოდა ვახტანგის „სჯულს“. მაგრამ საყურადღებო ისაა, რომ ერეკლესა და გიორგის მეფობის გვიანდელ პერიოდში ეს კანონი საკმაოდ შეცვლილა, რის შესახებაც ვაღმოცემულია ქვემოთ მუხლებში: „339. Но впоследствии времени наказание сие смягчено и виновный осуждается заплатить в казну денежный штраф, какой полагается по тому же Закону царя Вахтанга за кровь руки. Сие относится только к сыщикам царским. 340. Причинивший обиду сыщикам судейским наказывается по усмотрению вины и обстоятельствам. 341. В обеих сих случаях наблюдает-

¹ დ. ჩუბინაშვილის მიერ გამოცემულის გარდა, იხ. დ. ბაქრაძის რუსული გამოცემა— „Сборник законов груз. царя Вахтанга VI“, 1887, Тифлис, გვ. 1—80; აგრეთვე თ. ვნუქიძის რედაქციითა და გამოკლევით გამოც. 1955.

სა: чем сопровождалось самое действие, не было ли личности между обиженным и в том виновным; в таком случае наказание ещё смягчается и зависит от благоразумия и справедливости судей". ამჟამად, ერეკლესა და გიორგის მეფობისას ამ მხრივ, შედარებით ვახტანგის კანონთან, უფრო ჰუმანური კანონი გამოშვებულა. მაგრამ ამ ახალი კანონით აღრინდელი, ვახტანგის კანონი არსებითად არ უარუყვიათ, არამედ იგი მასზე დაუფუძნებიათ.

ბ) ასევე საყურადღებოა შემდეგი: „896. Когда жена изобличится в самопроизвольном прелюбодеянии и муж будет требовать распушения брака, тогда дело отошлётся на суд Дикастерии, участвовавший же в прелюбодеянии удовлетворять мужа за причиненную ему обиду уже не принуждается. 897. Но ежели муж развода не пожелает и оставит жену в своем доме, тогда прелюбодей осуждается удовлетворить мужа деньгами за кровь по Вахтангову Закону“. როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაში, დავითისვე მოწმობით, ვახტანგის „სჯულის“ სათანადო კანონი ძალაში იყო ერეკლესა და გიორგის მეფობის დროს, მაგრამ, მეორე მხრივ, გარკვეულ გარემოებაში, ერეკლეს მეფობის დროს დაარსებული დიკასტერია მოქმედებს თავისი სამართლით.

გ) „მიმოხილვის“ 807-ე მუხლში ნათქვამია: „Те же, кои выдают поносительныя сочинения на лица частныя, должны удовлетворить обиженнаго против 8-й части той цены, какая положена за кровь одного человека по Вахтангову Закону, и дать такой же штраф в казну“. ამრიგად, ჩანს, ამ შემთხვევაშიაც ერეკლესა და გიორგის სამეფოს სასამართლოში მსაჯულები ხელმძღვანელობდნენ ვახტანგ ზეექესის „სჯულის“ სისხლის სამართლის მუხლებით, კერძოდ სისხლის ზღვევინების მუხლებით, უფარდებდნენ რა „სალანძლევი“ ნაწარმოებით გამოწვეულ დანაშაულს ვახტანგის სამართლის ამ მუხლებში გათვალისწინებულ ამა თუ იმ სასჯელს.

შემომოყვანილი მაგალითებისამებრ, „მიმოხილვის“ ავტორი სხვაგანაც მიუთითებს ვახტანგ VI-ის „სჯულზე“. ჩანს. XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთში, მართლაც, დიდად მიღებული იყო მართლმსაჯულებაში ვახტანგის „სჯულითა“ და, როგორც სხვა ადგილას დავინახავთ, ნაწილობრივ „დასტურლამალითაც“ ხელმძღვანელობა. მაგრამ, ამასთანავე, განსაკუთრებით საყურადღებო ისაა, რომ ამ დროს ნაწილობრივ თეიმურაზ მეორეს და

ნამეტნავად კი ერეკლე მეორეს (ხოლო გიორგი მეთორმეტესაც „სჯულის“ ერთი სასჯელი) ვახტანგ მეექვსის ამ ძეგლთა მრავალი კანონი და წესი გაუუქმებიათ, ზოგიც გარდაუქმნიათ და თანაც მრავალი სრულიად ახალი კანონი და წესიც დაუდგენიათ სამეფოს სამართლის დარგში სახელმძღვანელოდ. ამ გარემოებათა შესახებ ჩვენ განსაკუთრებით მომდევნო ქვეთავებში გვექნება მსჯელობა.

5. მამკლავს მიერ ვახტანგის „სჯულის“ და კველევურ სხვა სისხლის სამართლის სასჯელთა შემადგენელ ხალხმძველი ნაწარმოებების ავტორების დანაშაულობათა მიმართ

„მიმოხილვის“ ზემომოტანილი 807-ე მუხლიდან ირკვევა, რომ ერეკლესა და გიორგის მეფობისას ქართლ-კახეთში სახელმწიფო მსაჯულები ხელმძღვანელობდნენ ვახტანგ მეექვსის „სჯულის“ სისხლის სამართლის მუხლებით, კერძოდ, სისხლის ზღვევინების მუხლებით იმ შემთხვევაში, როცა უფარდებდნენ „სალანძღველი“ ნაწარმოებით გამოწვეულ დანაშაულს ვახტანგის სამართლის ამ მუხლებში გათვალისწინებულ ამა თუ იმ სასჯელს. ამ საქმესთან დაკავშირებით აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ რაიმე სალანძღველი წერილობითი ნაწარმოების შესახებ ვახტანგის საკუთარ სამართლის წიგნებში („სჯული“ და „დასტურლამალი“) და, მით უფრო, ადრინდელ, „ბექა-ალბუღას კანონებში“, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დებაში“ ან რომელიმე სხვა სამართლის ძეგლში საგანგებოდ არაფერია თქმული. ჩანს, ეს კანონი ერეკლეს მეფობისას იქნა შეიშუავებული; ყოველ შემთხვევაში, მანამდე თუ ასეთი რამ არსებობდა, საისტორიო წყაროებით ჯერჯერობით მაინც უცნობია. ერეკლე მეორეს კი თავის მეფობისას ყოველგვარი „სალანძღველი წიგნების“ შესახებ ბუნებრივი იყო ის კანონები, რომლებიც დავითის „მიმოხილვის“ 803—810 მუხლებშია მოცემული, გამოემუშავებინა კიდევ, რადგან მისი მეფობის დროს არათუ სხვა პირთა, არამედ თვით მისსა და კათალიკოზ ანტონ პირველის შესახებაც კი ცოტა „სალანძღველი წიგნი“—პასკვილები, პამფლეტები თუ სატირები და სხვა—როდი იწერებოდა. ასეთებია, მაგალითად, ცნობილი პამფლეტი—პოემა „კატის ომი“ ისაკ მცირისა (და არა ზაქარია გაბაშვილისა, როგორც დღემდე ცნობილი იყო), დაწერილი ანტონ პირველის, ერეკლე მეორისა და მათ თანამგრძნობთა საწინააღმდეგოდ; ზაქარია გაბაშვილის მოწაფეთა და, პირიქით, მათ საწინააღმდეგოდ დავით ურიაყოფილის გამკილავი

პორნოგრაფიული სატირები ლექსებად¹; ალ. ამილახვარის პამფლეტი ერეკლე მეორისა და ანტონ კათალიკოზის შესახებ „История георгианская о юлоше князе Амилахорове“, 1779 წ. რუსეთში გამოცემული და შემდეგ, ერეკლეს მეფობის დროსვე, ქართულადც თარგმნილი², და სხვა მისთანანი³.

ამრიგად, დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვაში“ 803—810 მუხლებით გადმოცემულია დიდად საყურადღებო საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოვლენა მწერლობაში, რომლის შესახებ სამეფო ხელისუფლებას გარკვეული ზომები მიუღია სამეფოს სამართლისა და მართლმსაჯულების დარგში. „სალანძღველი წიგნების“ წერა ძველ საქართველოში, რა თქმა უნდა, ერეკლეს მეფობის უწინარესადაც იყო. მაგრამ ჩვენს ყურადღებას ერეკლეს მეფობისას იპყრობს ის გარემოება, რომ ამ დროს „სალანძღველი წიგნების“ წერას მიუღია მეტად ფართო საზოგადოებრივი ხასიათი; ეს საქმე მაშინ არსებულ ურთიერთ დაპირისპირებულ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ წრეთა შორის გამოყენებულია როგორც პოლიტიკური ბრძოლის ერთ-ერთი ბასრი იარაღი, რაც აღრინდელ მწერლობაში ასე ფართო საზოგადოებრივი წასშტაბით არ შეინიშნება.

ამასთანავე, ერეკლესდროინდელ მწერლობაში განვითარებული ეს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ხასიათის მოვლენა გამხდარა მთელ სამეფოში „სახალხო ზნეობის შემრჯენელი“, რაზედაც სამეფო ხელისუფლებას ყურადღება მიუქცევია კიდევ თავის სამართალში სათანადო კანონების შეტანით. ეს კანონები, ბუნებრივია, აღრინდელ ქართულ სამართლის ძეგლებში არც მოიპოვებიან. დავითი წერს: „პასკვილები“ ანუ „სალანძღველი წიგნები“ არიან „все вообще ругательныя и соблазнительныя письма и сочинения, выпускаемыя в народе или подбрасываемыя в церквах, публичных местах и на улице, без означения имени сочинителя“ (მუხ. 803). ჩანს, ასეთ „წიგნებს“ XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთში მართლაც ფართო გამოხმაურება ჰქონია და ამიტომ დაინტერესებული პირები მათ ზემოხსენებულ ფართო საზოგადოებრივ ადგილებშიაც კი განგებ ავრცელებდნენ. ასეთი

¹ დავით რეკტორის კრებული, საქ. მუხ. № 1511 S, გვ. 969—973; 973—979.

² საქ. მუხეუმი, № 99 H.

³ იხ. ზემოხსენებულ ნაწარმოებთა შესახებ ვრცლად აპ. როგავას ნაშრომში „ანტონ პირველის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეობა“ (წაკითხულია მოხსენებად აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტში 1948).

აღვირაბსნილი საქციელი კი საზოგადოების ზნეობასა და ერეკლეს სახელმწიფოებრივ პოლიტიკას დიდ საფრთხეს უქმნიდა. ამიტომ, უეჭველია, ერეკლეს იგი სასტიკად აუკრძალავს სათანადო კანონების გამოცემითაც. დავითი „მიმოხილვაში“ ამ გარემოებას გარკვევით აღნიშნავს: „Пасквили никакому лицу позволены быть не могут, поколику, сверх личного оскорбления, они развращают нравственность народную. И потому положены были (ერეკლეს მიერ.—ა. რ.) на сочинителеи сих писем нижеследующия наказания“,—გადმოგვცემს დავითი (მუხ. 804) და ქვემოთ საამისოდ მოაქვს სათანადო მუხლები. ამ მუხლებში კი კონკრეტულად აღნიშნულია არა მარტო დანაშაულთა ხასიათი და სასჯელები, არამედ საზოგადოდ დასახელებულია ის დაწესებულებები და მოხელეებიც, რომელნიც იყვნენ ბრალდებულთაგან ცილისწამებული.

ამრიგად, ჩვენს წინაშე დავითის მიერ გადმოცემულ მთელ საჯანგებო განჩინებაში მოკლედ, მაგრამ მშვენივრად ასახულია მთელი მაშინდელი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ხასიათის ეს სამწერლო მოვლენა და მისდამი ერეკლე მეფისა და სამეფოს სამართლის დამოკიდებულება.

ამ მხრივ ჩვენთვის მეტად საყურადღებოა მომდევნო მუხლიც: „805. Сочинитель пасквиля против религии и ея тайнств, равно на царя или дом царский, без всякого помилования осуждается лишиться руки“. ეს მუხლი, ასე ლაკონიურად გამოთქმული, ბევრ რამეს გვეუბნება სწორედ ერეკლეს სამეფო საქმეთა შესახებ. ამ კანონს ღრმა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური საფუძვლები გააჩნია და ამ მხრივ გარკვეულ მიზეზ-შედეგობრივ ნიადაგზე აქვს იგი გამომუშავებული ერეკლეს თავისი სამეფოსათვის. ქართული მართლმადიდებლური ქრისტიანული სარწმუნოებისა და მის წმინდა საიდუმლოებათა დაცვას, როგორც ადრე, ისე ერეკლეს მეფობის დროსაც არა მხოლოდ რელიგიური, არამედ დიდი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ქართველთა საზოგადოებრივი თვალსაზრისით, სარწმუნოებრივი მრწამსი ამ დროსაც, ძველებურად, სათანადო ეროვნულ-პოლიტიკურ მრწამსაც აღნიშნავდა: ფართო საზოგადოებრივი თვალსაზრისით, „ქართველობა“ მაშინაც, როგორც ადრინდელ ხანებში, უპირველეს ყოვლისა, მართლმადიდებლობაში გამოიხატებოდა და ვინმე ქართველის მიერ ამ სარწმუნოების შეცვლა თავისი ეროვნების მხრივაც რენეგატობას ნიშნავდა. ერეკლე მეფე ოდითგანვე ტრადიციით

განმტკიცებულ ამ ფართო საზოგადო პრინციპულ თვალსაზრისზე ურყევად იდგა, თუმცა მას და განსაკუთრებით მის „სულისა ერთებრივ ძმა“ კათალიკოსს, ანტონ პირველს, ევროპული მეცნიერული ფილოსოფიურ-რაციონალისტური მსოფლგაგების გაზიარებისა გამო, არაერთხელ შეეწამათ მოწინააღმდეგეთაგან „კათოლიკობა“ ანუ „გაფრანგება“¹.

ამრიგად, ერეკლე სწორედ ეროვნული საქმისათვის, „ქართველობისათვის“ იბრძოდა, როცა იგი მართლმადიდებლური ქრისტიანული „რელიგიისა და მის საიდუმლოებათათვის“ სახელმწიფოში „სალანძღველი წიგნების“ შემთხვევითა მიმართ მეტად მკაცრ სასჯელს ითვალისწინებს თავის კანონში—ხელის მოქრას. სწორედ „ქართველობის“ დასაცავად ეს ზომა მისი მალაღონიერებისაგან მიზანშეწონილი იყო მისი მეფობის დროს. თუ რატომ—ეს გასაგებია ჩვენთვის.

მაგრამ ჩვენთვის ამ შემთხვევაში არა ნაკლებ საყურადღებო ისაა, რომ 805-ე მუხლშივე, „რელიგიისა და მის საიდუმლოებათა“ შესახებ პასკვილის ავტორის მიმართ აღნიშნული სასჯელის თანაბრად, მეფისა და მისი სახლის შესახებაც პასკვილის ავტორის მიმართ გათვალისწინებულა იგივე სასჯელი—ხელის მოქრა: „Сочинитель пасквилья против религии и ея таинств, равно на царя или дом царский, без всякого помилования осуждается лишиться руки“. ერეკლე მეფეს თავისი თავი მართლმადიდებლური ქრისტიანული რელიგიის მალიარებელი ქართველობის უპირველეს შეთაურად და დამცველად ჰქონდა წარმოდგენილი, როგორც მის მონარქს, და ამიტომაც ამ რელიგიის, მეფისა და მისი „სამეფო სახლის“ „სალანძღველი წიგნის“ შემთხვევლს („сочинитель“) იგი მძიმე სასჯელს უდებს—ხელის მოქრას. ამ მუხლში, მეფისა და სამეფო სახლის მეტად დიდი ავტორიტეტის მტკიცედ დაცვასთან ერთად, გარკვევით მოჩანს ერეკლეს უალრესად დიდი პატრიოტული გრძნობა საერთოდ ქართველობისათვის.

იგივე პატრიოტული გრძნობა და თავისი მონარქიული ხელისუფლების განმტკიცება სამეფოში ამოძრავებს მეფე ერეკლეს სამართლისა და მართლმსაჯულების გზაზე, როცა მას გამოუმუშავებია ღვეთის მიერ „მიმოხილვაში“ ჩვენთვის გადმოცემული მორიგი მუხლიც: „806. За ругательныя письма, выпускаемая против

¹ იხ. ამის შესახებ ვრცლად აბ. როგავას ნაშრომში „სახალხო განათლება ერეკლე მეორის ხანის ქართლ-კახეთში და ანტონ პირველი“, 1950.

პრავიტელვტა, იზობლიჩენნიი იზგონიეტსა ჯა გრანიცუ, ჯაკი ნებლაკი-
დარნიი სინი იტეჩესტვა ი ნედოვოლნიი სვოიმ პრავიტელვტომ“. ყოველ გონიერსა და მტკიცე ნებისყოფის მქონე თვითმპყრობელ მონარქ მეფეს, ვინც კი სამეფოში ოდნავ მაინც პატრიოტულ მიზნებს ისახავდა, თავისი ცენტრალისტური ხელისუფლებისა და ყოველი მოხელის ავტორიტეტის გამაგრების სასარგებლოდ ამგვარი რამ უნდა ეთქვა და სამეფოს კანონდაც უნდა დაედვა, თუ არ მოეპოვებოდა იგი სამეფოს სამართალში. ცხადია, ერეკლე მეორესაც ასეთი მუხლი უნდა გამოემუშავა თავის სამეფოში მეტად გახშირებული „სალანძღველი წერილების“ ავტორების საწინააღმდეგოდ სამეფოს სამართლისათვის, მსაჯულთა სახელმძღვანელოდ, და ეს კანონი მას შეუღგენია კიდევც.

ამასთანავე, ამ შემთხვევაში საყურადღებოა ის, რომ მეფე ერეკლეს შემოულია ძველებური სასჯელი, რომელსაც, კერძოდ, დავით აღმაშენებელიც კი მიმართავდა თავის მეფობისას პოლიტიკურ ზომად მეფის ცენტრალისტური ხელისუფლების მოწინააღმდეგე პირის მიმართ, — სამშობლოდან განდევნა, ექსორია¹. მართლაც, ცნობილია ფაქტები, რომ ერეკლე თავის მეფობისას ასედაც იქცეოდა. მაგალითად, მან სამშობლოდან რუსეთში განდევნა თავისი სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის მოწინააღმდეგე და ცილისმწამებელი ზაქარია გაბაშვილი (ბესიკის მამა); აგრეთვე, მის მიერვე საზღვარგარეთ გაძევებულ იქნენ სხვებიც.

ზემოხსენებულ პირთა გაძევებისას ერეკლეს მიერ, უეჭველია, გამოყენებული იყო ზემომოყვანილი კანონი და, ცხადია, მას ეს კანონი გამოუმუშავებია არა უგვიანეს 1767 წლისა, რადგან ზაქარია გაბაშვილი მის მიერ ამ წელს იქნა რუსეთს განდევნილი². ეს გარემოება კი გვაძლევს საფუძველს ვთქვათ, რომ „სალანძღველ წიგნთა“ შესახებ დავითის „მიმოხილვაში“ მოცემული არა მარტო 806-ე მუხლი, არამედ მთელი ეს თავი კანონ-წესებისა, მუხ. 803—

¹ მაგალითად, ცნობილია, დავით აღმაშენებელმა სამშობლოდან განდევნა განდგომილი დიდგვარიანი, მისი დიდი პოლიტიკური მოწინააღმდეგე ლიპარიტ ამირა (დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, ქართლის ცხოვრება ანანუელი ნუსხა, 1942, გვ. 205—206), თამარ მეფემ—გიორგი რუსი, და ა. შ.

² იხ. ერეკლე მეორის წერილი ყიზლარის კომენდანტისადმი, —საქ. მუხ. № $\frac{2801 \text{ Sd}}{3182 \text{ S}}$; ანტონ პირველის წერილი „სულიერსა პრავლენისა ყიზლარ ქალაქისასა“, —იმავე ხელნაწერში; და სხვა.

810, ერეკლეს მიერ გამომუშავებულია, უექველია, თავისი მეთაურობით არსებული კოლექტივის წევრთა შემწეობით, ერთ-ერთ, ჩვენთვის დღემდე უცნობ განჩინებად 1760—61 წწ. ახალ ძეგლთა შორის. ამას მოწმობს შემდეგი საფუძვლები: 1) დავით ბატონიშვილს ეს დღემდე ჩვენთვის უცნობი კანონ-წესები გადმოწერილი აქვს „მიმოხილვაში“, ცხადია, ერეკლეს ერთ-ერთი, ჯერჯერობით ჩვენთვის უცნობი განჩინებიდან „სალანძღველი წიგნების“ შესახებ. 2) 1760—67 წლებამდე, 1750-იან წლებში და ადრეც, ერეკლეს ამ კანონ-წესების შეზღველი განჩინება არ შეიძლება ვიგულოთ და არც მოგვეპოვება სინამდვილეში. ხოლო 1760—67 წლებში, ზაქარია გაბაშვილის რუსეთს განდევნამდე, ერეკლეს მიერ ეს კანონ-წესები სახელმწიფო მსაჯულთათვის სახელმძღვანელოდ რომელიმე სამართლის ძეგლში უნდა ფიქსირებულიყო. ამიტომ ერეკლეს მიერ ისინი, უექველია, 1760—61 წწ. ძეგლთა შორის ერთ-ერთ საგანგებო განჩინებაში ჩაწერილ იქნენ, ცხადია, მის მიერვე 1791 წ. „განწესებანში“ ხსენებული ბეთალმანი მამულის გარდაცვლილი პატრონის „ქვრივისა და ობოლი ქალის“ შესახებ (თეიმურაზ მეორის თანაშემწეობით) „განწესებული“ კანონ-წესების განჩინებისა და ახალი სამართლის ერთი რიგი სხვა ძეგლების შექმნის პირობებში. სწორედ ამ ძეგლთა შესადგენად, როგორც ვიცით, მთელი კოლექტივი მუშაობდა ერეკლეს ხელმძღვანელობით 1760—61 წლებში. 3) ცნობილია ის ფაქტი, რომ 1779 წელს რუსეთში ა. ამილახვარის ზემოხსენებული პამფლეტის გამოცემის შემდეგ ერეკლე მეორე მოითხოვდა ეკატერინე მეორისაგან ამ წიგნის აკრძალვას. ჩანს, თვითონ ერეკლესაც თავის სამეფოში მანამ გამოცემული სათანადო კანონით აკრძალული ჰქონდა ამგვარივე ნაწარმოებები შესაფერისი სასჯელებით. ამასვე მოწმობს დავითის განცხადება: „...положены были на сочинителей сих писем нижеследующия наказания“ (მუხ. 804). 4) ერეკლე მეორის, ანტონ პირველისა და სხვათა მისამართით „სალანძღველი წიგნების“ წერა განსაკუთრებით 1755—1761 წლებში წარმოებდა. ამიტომაც, უექველია, 1760—61 წლებში დაწერა ერეკლემ განჩინება „სალანძღველი წიგნების“ შესახებ.

მთავრობის წარმომადგენელთა გარდა, მეფე ერეკლე იცავს სახელმწიფოში ყოველ მოქალაქესაც, კერძო პირთაც, „სალანძღველი თხზულებების“ ავტორებისაგან. ამგვარი შემთხვევისათვის ასეთი მუხლი მოიპოვება „მიმოხილვაში“ სასჯელის ზონად: „817. Те же, кои выдают поносительныя сочинения на лица частныя,

должны удовлетворить обиженного против 8-й части той пены, какая положена за кровь одного человека по Вахтангову Закону, и дать такой же штраф в казну“.

რა თქმა უნდა, კერძო პირის დაცვა „სალანძლევი წიგნის“ ავტორისაგან მხოლოდ მტკიცე ცენტრალისტური ხელისუფლების მატარებელ მონარქ მეფეს შეეძლო მაშინ ჩვენში და ამის უზრუნველსაყოფად ერეკლეს თავის 1760—61 წწ. განჩინებაში „სალანძლევი წიგნების“ შესახებ ეს მუხლიც შეუტანია. ერეკლემ კარგად იცოდა, რომ მის სახელმწიფოში „მშვიდობიანი“ ცხოვრებისათვის ყოველი მოქალაქე პირადი უფლებების დაცვას მოითხოვდა და საამისოდ, ცხადია, მას მაშინ საჭიროდ მიუჩნევია ზემომოყვანილი კანონის გამომუშავებაც.

ამ შემთხვევაში საყურადღებოა „მიმოხილვის“ თავიც „Безчестие—улатиоеба“, რომელშიც მოცემულია ორი მუხლი: „861. Безчестием полагаются все бранные и поносительные слова, сказанные в лицо. Действие сие неприлично и непростительно никому, поколику полагается в числе причин, нарушающих общественное спокойствие. Люди благородные за нарушение сего арестуются, нижние же воинские чины и чернь подвергаются телесному наказанию. Но когда к безчестию присовокуплены будут побои, тогда сверх сего виноватыи обязан удовлетворить обиженного осьмою частью пены, положенной за кровь по Вахтангову Закону. 862. Заочная же брань ни во что не вменяется и будет в нареkanie тому, кто ее произносит“. ამრიგად, ამგვარი კანონებითაც ერეკლეს მიერ მიზნად იყო დასახული „საზოგადოებრივი მშვიდობიანობა“. უეკველია, ეს მუხლებიც დავითს „მიმოხილვაში“ ჩაწერისას ერეკლეს ახალი სამართლის ერთ-ერთი, ჩვენთვის დღემდე უცნობი განჩინების მიხედვით შეუდგენია.

უძველეს დროიდანვე მეფის ცენტრალისტური ხელისუფლების გამამაგრებელი საქართველოში, ჩვეულებრივ, სამღვდელოება იყო და ამ საქმეს ერეკლეს მეფობის დროსაც სამღვდელოების მოწინავე ნაწილი კათალიკოზ ანტონ პირველის მეთაურობით საუცხოოდ ახორციელებდა. ერეკლე ამ გარემოებას სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში სათანადო ყურადღებას აქცევდა, რასაც მოწმობს მრავალი საისტორიო წყარო¹. ცხადია, ამიტომ და იმიტომ

¹ იხ. ა. რ. თ. გ. ა. ვ. ა. ს. ნაშრომი „ანტონ პირველის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეობა“, აგრეთვე „სახალხო განათლება ერეკლე მეორის ხანის ქართლ-კახეთში და ანტონ პირველი“, 1950.

მაც, რომ საერთოდ მართლმადიდებლური ქრისტიანული სარწმუნოება და ეკლესიის ავტორიტეტი განემტკიცებინა ქართველობისათვის, ერეკლეს ასეთი კანონიც დაუდგენია: „808. А кто напишет пасквиль на духовный или монашеский чин, наказывается вдвое, ибо, сверх личной обиды, нарушил должное уважение к религии“.

მაგრამ თვით მართლმადიდებელ ეკლესიაშიაც ხომ მოიპოვებოდნენ რენეგატები და მის დამცველთა შეურაცხმყოფელი ცილისმწამებელნი, რომელნიც თვით მეფის ტახტს ძველთაგანვე ებრძოდნენ და ერეკლეს მეფობის დროსაც განსაკუთრებით ხელგამოღებულნი იყვნენ თვით მისი მეფური ხელისუფლების, მისი „ძმა“ კათალიკოზ ანტონისა და სხვათა წინააღმდეგ? უპირველეს ყოვლისა, სწორედ ასეთების შესახებაა ერეკლეს მიერ 1760—61 წწ. განჩინებაში ჩაწერილი ის კანონი, რომელიც დავითს გვიან იქიდან „მიმოხილვაში“ გადმოუღია: მუხ. „809. Юди же духовного звания, изобличенныя в составлении пасквиля, судятся в Дикастерии и наказываются духовными канонами“. დიკასტერია ჩვენში სწორედ ერეკლეს მეფობისას შეიქმნა მისი „სულის ერთებრივი ძმის“¹, კათალიკოზ ანტონ პირველის მიერ და ჩვენთვის სრულიად გასაგებია რატომ უქვემდებარებს ერეკლე ასეთ პირებს საგანგებოდ დიკასტერიის კანონებს: ერეკლესეული სულისკვეთებითვე ანტონ პირველი და მისი მიმდევარი დისკასტერიის წევრები მეფის ცენტრალისტური ხელისუფლების ორგულსა და შემცოდებელ დანაშავეს სასულიერო პირებს დაუნდობლად, მკაცრად სჯიდნენ დიკასტერიაში მოქმედი საეკლესიო საგანგებო სამართლის მიხედვით. ჩვენს საარქივო დაწესებულებებში შემონახულ საეკლესიო კრებებისა და დიკასტერიის დადგენილებებში ამის შესახებ უამრავ ცნობებს ვპოულობთ².

როგორც ყოველი, ისე, კერძოდ, მეფის ცენტრალისტური ხელისუფლების ავტორიტეტის ამაღლებისათვის ყოვლად მიუღებელი იყო ადგილობრივი თვითგასამართლებანი, თავისებური ლინ-

¹ ტ. გაბაშვილი, ანტონის „სპეკალის“ წინასიტყვაობა, — საქ. მუხ. № 1743 A.

² იხ. ზაქარია გაბაშვილისა და მის მიმდევართა გასამართლების მასალები, იონა გედევანიშვილის შესახებ მასალები და სხვა მრავალი, — საქ. მუხ.: № 2801 Sd/3182 S, № 2802 Sd/3182 S, № 2803 Sd/3182 S და სხვა; № 1543 S, გვ. 181—189; № 2510 H-ში შემონახული ასლი ანტონ პირველის წერილისა „კოსტანტინუპოლის პატრიარხთან“ და სხვა.

ჩის კანონები და კერძო პირთა შურისგება და სხვა მისთანანი. საამისოდ ერეკლეს სამეფოშიაც არსებობდა ადრიდანვე საქართველოში მოქმედი ასეთი კანონი: „598. Строго запрещается делать суд и расправу самим собою, поколику учреждены для сего особенныя места и правительства“. მაგრამ მეფე ერეკლეს თავის სამართალში „სალანძველ თხზულებასთან“ დაკავშირებით ასეთი მუხლიც გაუთვალისწინებია თვითგასამართლების შემთხვევაში: „810. Впрочем, и тем, против кого выдано было ругательное сочинение, строго запрещается самоуправство. В противном случае потеряют они право на удовлетворение, да и сами еще отпшлются к суду“.

ასეთია, მოკლედ რომ ვთქვათ, ერეკლე მეორის სამართალი მხოლოდ „სალანძველ წიგნთა“ შესახებ, რის მსგავსსა და თანატოლ შესატყვის კანონებს ერეკლეს მეფობის უწინარეს ქართულ ძეგლებში ჯერჯერობით მაინც ვერ ვამჩნევთ და, ალბათ, არც მოიპოვებოდა. ამასთანავე, არც დღემდე ცნობილ ერეკლესდროინდელ წყაროებში მოიპოვება ეს კანონები, მაგრამ, შექველია, ერეკლეს რომელიღაც ძეგლში ესენი ჩაწერილი ჰქონდა. XVIII ს. 50—60-იან წლებში, როგორც ითქვა, „სალანძველ წიგნთა“ წერა ქართლ-კახეთში დიდად გავრცელებული იყო და ერეკლეს, სრულიად ბუნებრივია, ზემომოყვანილი კანონები ამ მოვლენის შესახებ, თავისი კოლექტივის შემწეობით, 1760—61 წლებში გამოემუშავებინა. ამიტომ „სალანძველ წიგნთა“ შესახებ კანონები დავით ბატონიშვილს 1812—13 წლებში პეტერბურგში, უეკველია, ერეკლეს მიერ 1760—61 წწ. შექმნილი ერთ-ერთი განჩინებიდან აქვს „მიმოხილვაში“ გადმოწერილი 803—810 მუხლებად, იმგვარადვე, როგორც „მიმოხილვის“ ბევრი სხვა მუხლიც კანონ-წესებისა მან დაწერა ერეკლეს მიერ 1760—61 წლებშივე შექმნილი ახალი სამართლის სხვა ძეგლების მიხედვით.

6. მკვლავს მიერ ვახტანგის „დასტურლამალსა“ და „სჯულში“ მოცემული ზოგადი წესისა და კანონის შემცვლა ახლით

როგორც ზემომოყვანილი მაგალითებიდანაც ჩანს, ერეკლე მეორე თავის სამეფოში მტკიცე მართლმსაჯულების დასამყარებლად ვახტანგ VI-ის „დასტურლამალსა“ და „სჯულში“ მოცემულ ზოგიერთ წესს თუ კანონს ცვლიდა ახლის შემოღებით. ამის სანიმუშოდ შეგვიძლია ქვემოთ მოვიყვანოთ მრავალი მაგალითი ერეკლეს მეფობის დროს არსებული ახალი კანონ-წესების და ვახტანგ

VI-ის სამართლის წიგნების სათანადო კანონ-წესების ერთმანეთი-სადმი შედარების საშუალებით. მაგრამ საამისოდ ჩვენ აქ, ზემო-თქმულთა გარდა, ქვემოთ მხოლოდ რამდენიმე მაგალითს მოკლედ მოვიყვანთ თქმულის საილუსტრაციოდ.

1) ვახტანგ მეექვსის „დასტურლამალში“ მოცემულია მდივანბეგის შესახებ ორი პარაგრაფი: „რ. მდივანბეგის გარიგე-ბისათჳს“ და „რა. მდივანბეგის ასალევისათჳს“¹. დავით ბატონი-შვილს კი თავის „მიმოხილვაში“ ორი თავი აქვს მოთაყსებული: „Мдиванбегн“, მუხ. 539—542, და „Преимущества и обязанности мдиванбегов“, მუხ. 543—552. ორივე თხზულების ეს ადგილები არათუ ტექსტობრივად არ შეესატყვისება ერთმანეთს, არამედ შინაარსობლივადაც კი დიდად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ჯერ-ერთი, „დასტურლამალში“ ერთი მდივანბეგი ჩანს სამეფოში, დავითის ნაშრომში კი სამეფოს შვიდ ადგილას არიან მდივანბე-გები სამყოფლად მოხსენებული: „Мдиванбегн имеют свое при-сутствие: в Тифлисе, в Гори, в Телаве, Сигнахе, а татарские— в Казахе, в Шамшадиле и Борчадохе“ (მუხ. 545). ჩანს, ვახტანგ VI-ის შემდეგ, XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთში მდი-ვანბეგთა ინსტიტუტს დიდი მნიშვნელობა მიეცა სამეფოში და ამი-ტომ მათი რიცხვი სამყოფელ თუნდაც შვიდ ადგილას შვიდზე მეტი ყოფილა, რადგან ზემოთ დასახელებულ ზოგიერთ ადგილას (მაგ., თბილისში) „მდივანბეგები“ იხსენიებიან ქვემოთ (მუხ. 546) დავი-თისვე მიერ². ამასთანავე, მდივანბეგის სამოხელეო ფუნქცია ერეკ-ლეს მეფობისას უფრო გაზრდილა ვახტანგ მეექვსის დროინდელი მდივანბეგის უფლებებთან შედარებით. ასე რომ „Мдиванбегн мо-гут присутствовать при всех судах царских“ (მუხ. 543), მათ ბრძოლის ველზე სამხედრო საბჭოშიაც კი ეკითხება მეფე აზრს

¹ იხ. პ. უმიკა შვილის რედაქციით 1886 წ. გამოცემული, გვ. 56—59.

² როგორც ვხედავთ, დავით ბატონიშვილი შვიდზე მეტ ადგილს არ ჩა-მოთვლის, თორემ გაცილებით მეტ მდივანბეგს გულისხმობს. მართლაც, თუ „XVII საუკუნეში და XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში ქართლს ჰყავდა მხო-ლოდ ერთი მდივანბეგი, რომელსაც ყველა ქვეშევრდომის საჩივარი და სარჩელი უნდა გაერჩია“, შემდეგ მათი რიცხვი თვითმურახისა და ერეკლეს სამეფოებში თანდათან ძლიერ მატულობს. „XVIII ს. 80-იანი წლებიდან კი ქართლ-კახეთში იყო უკვე 13-ზე მეტი მდივანბეგი, რომელნიც სხვადასხვა კუთხეებში მოსამართ-ლეობდნენ. ამათგან ორი საგანგებოდ თბილისში იყო, დანარჩენი კი გორში, თელავსა და სხვაგან“ („საქართველოს ისტორიის“ მაკეტი, I, 1956 წ., გვ. 352), რომელთაგან დავითი მხოლოდ ზოგიერთს ჩამოთვლის სახელდობრ და არა ყველას.

(მუხ. 544), მათ ხელშია არა მარტო სამოქალაქო და სისხლის სამართლის საქმეები, არამედ იმდენად არიან აღჭურვილი მეფის მიერ ნდობით, რომ „...им вверяются тайны государственныя“ (მუხ. 548). მდივანბეგებს აქვთ თავიანთი შეხედულებისამებრ მოწყობილი კანცელარიებიც: „все сии мдиванбегии ко усмотрению своему составляют канцелярию для производства дел“ (მუხ. 547); ამასთანავე, „თბილისის მდივანბეგები“ სხვა მდივანბეგებზე უფროსი არიან ხარისხით: „между ними мдиванбегии тифлисские имеют степень старшинства“ (მუხ. 546), — მოგვითხრობს დავით ბატონიშვილი და ა. შ. სხვასაც. მდივანბეგისაგან ასეთ საქმიანობათა შესახებ „დასტურლამალში“ არაფერია თქმული და, ჩანს, ასეთი უფლებები და მოვალეობები მხოლოდ გვიან, ერეკლეს მეფობისას შეიძინა მდივანბეგმა. ამრიგად, უეჭველია, დავით ბატონიშვილი იცნობდა „დასტურლამალის“ ადგილებს მდივანბეგის შესახებ, მაგრამ მან თავის თხზულებაში მისი სამოხელეო ფუნქციები ერეკლესა და გიორგის მეფობის დროის მიხედვით უფრო დაწვრილებით წარმოგვიდგინა და სხვაგვარად აგვიწერა, ვიდრე ეს „დასტურლამალშია“ მოცემული. მდივანბეგის უფლება-მოვალეობანი ერეკლე მეორის მიერ მტკიცედ იყო განსაზღვრული სამეფოში უკეთ მართლმსაჯულებისათვის, ვიდრე ადრე. ამიტომ დავითმაც კონკრეტულად და უფრო მრავალმხრივ ეს გარემოება აგვიწერა თავისი თხზულების მუხლებში არა მარტო საკუთარი მუხსიერების წყალობით, არამედ, უეჭველია, ერეკლეს ახალი სამართლის ერთ-ერთი, ჩვენთვის დღემდე უცნობი განჩინების მიხედვითაც ხელმძღვანელობით. ეს განჩინება კი ერეკლემ შექმნა, უეჭველია, პეტრე პირველის 1720 წ. 28 თებერვლის „Генеральный регламент“-ის იმ ადგილების ნაწილობრივი ზეგავლენით, რომლებიც „Юстиц-Коллегия“-ს შეეხება¹.

2) ქურდობა ვახტანგ მეექვსის დროინდელი სამეფოს სამართლითაც ისჯება და ერეკლეს დროინდელი სამეფოს სამართლითაც. მაგრამ ნაქურდალის ზღვევინება და სასჯელი ერეკლესა და გიორგის მეფობისას დიდად შეცვლილია წინანდელთან შედარებით. ამ მხრივ საყურადღებოა შევადაროთ ვახტანგის სამართლის წიგნებში მოცემული კანონები დავითის „მიმოხილვაში“ ჩაწერილ ერეკლესა და გიორგის დროინდელ კანონებს. ვახტანგ მეექვსეს „დასტურლამალში“ უწერია: „ქურდობა თუ საქართველოს მამულში

¹ ამის შესახებ იხ. ვრცლად გამოკვლევის ამავე თავში ქვეთავი 11.

შეაჩნდეს, შეიდეულად აზღვევინოს მოურავმან და ერთი ორად პატრონს მისცეს, სხუა საბატონოდ მოვიდეს. თუ სხვის ქვეყნის ქურდობა შეაჩნდეს, ერთი ორად აზღვევინონ, ერთი პატრონს მისცენ, და ერთი საბატონოდ მოიყუანონ. მოურავმან ძროხაზედ აბაზი გამოართვას საიასაულოდ, და რაც საბატონოდ მოვიდეს, ხუთის-თავს იმისგან მოურავი აიღებს¹. ვახტანგისვე „სჯულში“ კი ქურდობის შესახებ საგანგებოდ ცალკე „კარია“ მოცემული, მუხლებად 150—159. ნაქურდალის „შეიდეულად“ ზღვევინების შესახებ აქაცაა თქმული და სხვა. მაგრამ დავით ბატონიშვილის მიერ თავის „მიმოხილვაში“ ზოტანილი მუხლები 884—888 ტექსტობრივ განსხვავდება ვახტანგის ორივე სამართლისწიგნის შესატყვისი ხსენებული მუხლებისაგან და, ამასთანავე, შინაარსობლივადაც კი მხოლოდ ნაწილობრივ უდგება მათ: ბევრგან, რაც დავითის წიგნშია ამ ადგილას თქმული, იგი ვახტანგის სამართლის წიგნებში არ მოიპოვება და, პირიქითაც, ამგვარივე გარემოებას ვამჩნევთ ჩვენ ვახტანგის წიგნებშიაც დავითის წიგნთან შედარებით. ჩანს, ვახტანგ მეექვსის შემდეგ, ერეკლეს მეფობისას ქურდობის შესახებ ძველი კანონმდებლობის მუხლები დიდად შეცვლილა. მაგალითად, დავითის „მიმოხილვაში“ ნაქურდალის „შეიდეულად“ ზღვევინების შესახებ არის თქმული, როგორც ეს ვახტანგის სამართლის წიგნებშიცაა, მაგრამ, „მიმოხილვით“, ერეკლესა და გიორგის მეფობისას საგანგებოდ მეტ ყურადღებას აქცევენ რეციდიულ ქურდობას. მაშინ მეორე და მესამე ქურდობისას ნაქურდალია ზღვევა და ჯარიმა პროპორციულად იმდენჯერვე იზრდება, ხოლო მეტჯერ ქურდობისათვის ქურდი ხელს (მოქროთ) ჰკარგავს და წოდებრივ პატივსაც ღირსების აყრასთან ერთად. ზემოთქმულის შესახებ დავითის „მიმოხილვის“ ორ მუხლში ვკითხულობთ: „884. Все те, кои изблнчаютя в воровстве, вместо всякого другого наказания осуждаются до некторого известного времени на денежный штраф по нижеследующим распределениям. 885. За первое воровство платят в семь раз более против цены покраденного, за второе—вдвое, за третье—втрое, далее же [вор] лишается руки, без изъятия лица, и совлекается от своего звания и достоинства“. ამასთანავე, ნაქურდალის ზღვევინებისა და ჯარიმის გარდა,—„886. Сверх того, дворяне, чиновники, старшины и первейшие граждане подвергаются аресту в первой

¹ პ. უმიკაშვილის მიერ გამოც., გვ. 94.

раз на полмесяца, и так далее по вышесказанному расчислению (ე. ი. ორმაგად და სამმაგად ეზრდება დატუსალების დრო.—ა. რ.);
няжные же чины наказываются телесно“.

ამრიგად, ერეკლესა და გიორგის მეფობისას, ზემოხსენებული წესით ნაქურდალის ზღვევინებისა და ჯარიმის გარდა, ქურდობაზე სასჯელად დაკანონებული იყო რეციდივისტზე, საში შემთხვევის შემდეგ, ხელის მოკვეთა, განურჩევლად პიროვნებისა, წოდებრივი პრივილეგიების ჩამორთმევა და ღირსების აყრა; ხოლო ქურდობის პირველ სამ შემთხვევაში სასჯელიც თანდათან მატულობდა— ორმაგად და სამმაგად. ასე რომ აზნაური, მოხელე და სხვა პრივილეგირებული წრის პირი პირველად თუ ნახევარი თვით დატუსალებოდა, ხელმეორედ—ერთი თვით და მესამეჯერ კი—თვენახევრით ჰკარგავდა თავისუფლებას. ამასთანავე, ცხადია, დაბალი წრის წარმომადგენელთა ფიზიკური დასჯაც ამგვარადვე მატულობდა.

ერეკლეს თავის სახელმწიფოში კერძო და საზოგადოებრივი საკუთრების დასაცავად ეს კანონები ზომად იმიტომ შემოუღია თავისი ახალი სამართლის ერთ-ერთ, ჩვენთვის დღემდე უცნობ განჩინებაში, რომ, დავითისვე სიტყვით ვთქვათ: „887. Мера сия в Грузин была необходима по местным обстоятельствам, ибо не было такого места, куда бы можно было сослать изобличившихся в сем непростительном преступлении; да и вредно бы было всякое другое действие для малолюдного сего края, между тем как важное количество штрафа могло удерживать людей в страхе и ограничивать от поползновения к воровству“.

ცნობილია, რომ ერეკლე მეორე ძლიერ იყო დაინტერესებული სახელმწიფოს შიგნით ყოველმხრივ მშვიდობიანობითა და ეკონომიური ცხოვრების, კერძოდ სასოფლო მეურნეობისა და სამრეწველო და სავაჭრო დარგების აღორძინებით ევროპულ წესზე. ცხადია, ასეთი მიზნის მქონე მეფეს კერძო და საზოგადოებრივი საკუთრების დაცვა ყოველგვარი ქურდობისა და მიმოტაცებისაგან უნდა უზრუნველყო სამეფოს ახალი სამართლით. ამიტომ დავითის მიერ მოყვანილი ზემოხსენებული ახალი კანონები, რა თქმა უნდა, ამ საქმეს ემსახურებოდნენ კიდევ ერეკლეს სახელმწიფო მართლმსაჯულებაში.

აგრეთვე, ერეკლე მეორე ებრძოდა თავის სახელმწიფოში ყოველგვარ ძალადობას, ყოველი მოქალაქის შევიწროებასა და სხვას. ამიტომაც დავით ბატონიშვილს „მიმოხილვაში“, რომ

აქვე ჩაწერილი ასეთი ზოგადი ხასიათის მუხლიც: „597. В Грүзии все изобилующее в насилни, грабеже и разное осуждались на виселицу, без изъятия лица“. ერეკლეს მიერ სახელმწიფოში მიღებული „საქვეყნო“ ყოველგვარი „აღდგომითი“ ღონისძიებებისათვის ასეთი კანონიც იყო ერთ-ერთი ხელისშემწყობი საშუალება სამართლის დარღვი. ჩანს, ბოროტმოქმედ „ურჩთა“ დასაურევებლად და შინასახელმწიფოებრივი წესრიგის დასამყარებლად ასეთ შკაცრ სასჯელსაც მიმართავდა პატარა კახი თავისი ქვეყნის „უმჯობესისათვის“¹.

დავითი ზემომოტანილი მუხლების ჩაწერისას „მიმოხილვაში“, უეკველია, ძლიერ სარგებლობდა ერეკლეს ახალი სამართლის ერთ-ერთი, ჩვენთვის დღემდე უცნობი განჩინებით.

7. ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილების „განჩინება ბარისა და მთიურთა ადგილთა“ და დავითის „მიგონილვა“

„ქ. ჩვენ, საქართველოს მეფის ირაკლი მეორის ძემან, სრულიად არაგვის საერისთაოს მპყრობელმან ვახტანგ, სანატრელის ჩვენის ძმის ბატონიშვილის ლეონისაგან მთებში დადებული განჩინება ხელმეორედ განვაახლეთ და რაედენნიმე ჩვენ მიერ განწყებულებიც თან ჩაურთევით“, — წერს ვახტანგ ბატონიშვილი 1782 წ. 14 ოქტომბერს დასაწყისშივე სამართლის ძეგლისა, რომელიც ატარებს სათაურს „განჩინება ბარისა და მთიურთა ადგილთა“.

ეს ძეგლი ე. თაყაიშვილის მიერ ორჯერ გამოიცა², ხოლო აკად. ივ. ჯავახიშვილის მიერ თავის „ქართული სამართლის ისტორიაში“ მოკლედ განხილულ და შეფასებულ იქნა „ეს საყურადღებო ძეგლი“, როგორც „არაგვის ხეობის სასამართლო წიგნი“³. დაწვრილებითი ანალიზი ამ ძეგლისა როგორც გამომკვებელს ე. თაყაიშვილს, ისე მის გამომკვლევს ივ. ჯავახიშვილს და არც ვინმე სხვას დღემდე რავიანთ ნაშრომებში არ მოუციათ. ამიტომ ჩვენ შევეცდებით მხოლოდ დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვასთან“ დაკავშირებით განვიხილოთ ეს მართლაც საყურადღებო სასამართლო წიგნი.

ლევან ბატონიშვილი არაგვისხევის საუფლისწულოს მპყრობელად ჩანს, დღემდე ცნობილი საისტორიო წყაროების მიხედვით,

¹ ანტონ პირველი, „ლეთის-მეტყულების“ II ტომის წინასიტყვაობა, თ. „ბ“, § 17, —საქ. მუხ. № 3658 S, და სხვა ნაწარმოები.

² საქართველოს სიძველენი, პირველი გამოც.—ტ. I, გვ. 203—208, ხოლო მეორე გამოც.—ტ. I, წ. I, 1920, გვ. 192—196.

³ ივ. ჯავახიშვილის დასახ. ნაშრომი, წ. I, 1928, გვ. 125.

ლაშქარს ნუ შეიყრის და მკუ-
ლელს ნუ დალაშქრავს, და ნურც
თვითან ეცდება იმისს სიკუ-
დილსა, ჩვენს სამართალში მო-
ვიდეს და სამართალი მიეცემა.
თუ ჯარით დალაშქრავს და ან
სხვა რიგად მოინდომებს რასმე
იმის გარდაცდევინებას, იმ მკუდ-
რის სისხლსაც ჩაუტარებთ, და
რომელიც კაცი იმას დალაშქრად
მიჰყვება, იმასაც ჯარიმას წავარ-
თმევთ, და უჩვენოთ იმასთან
საქმის გასარიგებლად ბჭეებიც
ნუ დაუხსნდებიან, თორემ ბჭეებ-
საც დიდად ავად მოვეპყრობით“.

вред и смертоубийство, осуж-
дается наравне с начинателем.
Если же при сем случае сам
будет убит или ранен, тогда
виновный в его смерти, хотя и
не подвергается никакому осу-
ждению, но во очищение со-
вести понесет епитимию“.
„318. Всякое насилие, в каком
бы то роде и виде ни было,
запрещается. 319. Но важнос-
ти дела, избялченный в сем
преступлении подвергается на-
казанию“. 598. Строго запре-
щается делать суд и расправу
самим собою, покоянку учреж-
дены для сего особенныя места
и правительства“.

ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილები თავიანთი „განჩინების“
წერისას ამ შემთხვევაში, ცხადია, ემყარებიან ერეკლეს მეფობის
1778—1782 წლებანდეც არსებულ სამეფოს სამართლის იმ კანონ-
წესებს, რომლებიც დავით ბატონიშვილის მიერ გვიან, 1812—13
წლებში, „მიმოხილვის“ შემოხსენებულ მუხლებში ჩაწერილ იქნა
განსაკუთრებით ერეკლეს ახალი სამართლის ერთ-ერთი,
ჩვენთვის მოუპოვებელი განჩინების მიხედვით.
ამრიგად, ლევანი და ვახტანგი „განჩინების“ „ა“ მუხლის წერისას,
ხოლო დავითი „მიმოხილვის“ შემოხსენებული მუხლების წერისას,
უქვევლია, სარგებლობენ განსაკუთრებით ერეკლეს შემოხსენებული
განჩინებით, ამასთანავე, დავითი „მიმოხილვაში“ შემოხსენებული
მუხლების ჩაწერისას, ცხადია, იცნობდა თავისი ბიძების „განჩინე-
ბის“ შემომოტანილ მუხლს. მაგრამ „განჩინების“ ამ ადგილსა და
„მიმოხილვის“ შემომოტანილ მუხლთა შორის შინაარსობლივი შე-
სატყვისობა აიხსნება უფრო მეტად მათი საერთო წყაროთი,—
უქვევლია, ერეკლეს შემოხსენებული განჩინების სათანადო ადგი-
ლებით, ვიდრე დავითის მიერ „მიმოხილვის“ ამ ადგილთა წერი-
სას ბიძების „განჩინებიდან“ სარგებლობით.

ლევანისა და ვახტანგის
„განჩინება“

დავითის „მიმოხილვა“

„ბ) ქ. თუ ვისმე უქორწილოდ ქალი ჰყვანდეს მიყვანილი ცოლად, ან ახლავ ჯვარი უნდა დაიწეროს იმ ქალზედ და ან ახლავ კელი უნდა აილოს. თუ შეუტყვევით, რომ რომელსაც ქალი შინ მიყუანილი ცოლად ჰყოლია და იმაზედ ჯვარდაუწერელი ყოფილა, იმას ჩვენზედ შეცოდებასაგით მოვიკითხავთ, და ქალის პატრონი, რომელიც თავისს ქალს ჯვარდაუწერელს მისცემს, იმასაც ავად მოვეპყრობით. ჯვარდაუწერელად ქალის შინ მიყვანა არ იქნება“.

„961. Таинство брака установлено самим богом при начале мира“. „983. По государственным узаконениям, распутные, изобличённые в блуде и прелюбодеянии женщины предаются епитимии и церковному покаянию“.

აგრეთვე ამ შემთხვევაში, ზემოხსენებულ საკითხებთან დაკავშირებით, მხედველობაში მისაღებია „მიმოხილვაში“ კათალიკოზისა და სხვა არქიერთა შესახებ მოცემული მუხლები 44, 55, 57, 60 და 61, ერეკლეს მეფობის დროს მოქმედნი.

ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილები თავიანთი „განჩინების“ წერისას ამ შემთხვევაში ემყარებიან ერეკლეს მეფობის დროსვე, 1778—82 წლებამდეც არსებულ სამეფოს სამართლის იმ კანონ-წყესებს, რომლებიც დავით ბატონიშვილის მიერ 1812—13 წლებში „მიმოხილვის“ ზემოხსენებულ მუხლებში ჩაწერილ იქნა ერეკლეს მიერ სანქცირებული ძველი, ვახტანგის კრებულის ძეგლებიდან და სხვათაგან შემონარჩუნებული, და ახალი, თვითონ ერეკლეს მიერ თანდათან შექმნილ-გამოცემული ძეგლებით, მოქმედი „საქართველოს სამართლის“¹ მიხედვით. ამრიგად, ლევანი და ვახტანგი „განჩინების“ „ბ“ მუხლის შედგენისას, ხოლო დავითი „მიმოხილვის“ ზემოხსენებული მუხლების ჩაწერისას სარგებლობენ ერეკლეს მეფობისას ქართლ-კახეთში მოქმედი, ძველი და ახალი „საქართველოს სამართლის“ ზოგიერთი ძეგლით. ამასთანავე, დავითმა „მიმოხილვაში“ მუხ. 961 და 983-ის ჩაწერისას, რა თქმა უნდა, იცოდა თავისი ბიძების „განჩინების“ ზემომოტანილი „ბ“ მუხლი. მაგრამ „განჩინების“ ამ მუხლისა და „მიმოხილვის“ ზემოხსენებულ

¹ ერეკლე მეორე, 1791 წ. „განწესებანი...“, მუხ. „მზ“; აგრეთვე იხ. მისი ახალი სამართლის ძეგლები: „განჩინებები“, „ბრძანებები“, საეკლესიო კრებების დადგენილებები და სხვ.

მუხლთა შორის შინაარსობლივი შესატყვისობა აიხსნება უფრო მეტად მათი საერთო წყაროებით,—უქველია, ერეკლეს მეფობის-დროინდელი, ძველი და ახალი, მოქმედი „საქართველოს სამართლის“ ზოგიერთი ძეგლის ერთი და იგივე სათანადო ადგილებით, ვიდრე დავითის მიერ „მიმოხილვის“ ამ მუხლების წერისას ბიძების „განჩინებიდან“ სარგებლობით.

ლევანისა და ვახტანგის დავითის „მიმოხილვა“
„განჩინება“

„დ) ქ. თუ რომელიც ქვრივს დაიძახებს კაცი ვინმე, იმასაც ჩვენს მუხანათობასავით მოვიკითხავთ. დღეის იქით დაძახებით ქვრივის შერთვა აღარ იქნება არას კაცისაგან. რომლისაც კაცის შერთვა ქვრივის ნება იყოს, ის უნდა შეერთოს“.

„889. Вдовы имеют совр-шенную свободу по произво-лению и выбору своему всту-пать во второй брак...“

აგრეთვე, ერეკლეს მეფობისას არსებობდა ქალთადმი ძალ-დატანების წინააღმდეგ საგანგებო კანონ-წესები, რომლებიც დავითს „მიმოხილვაში“ გადმოცემული აქვს 891—895 მუხლებში.

ლევანისა და ვახტანგის „განჩინების“ და დავითის „მიმოხილვის“ შემოხსენებული მუხლების შესატყვისი ადგილები არ მოიპოვება დღემდე შემონახულ, ერეკლეს მეფობის უწინარეს სამართლია ძეგლებში. ეს გარემოება ბუნებრივიცაა: ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილები თავიანთი „განჩინების“ წერისას ამ შემთხვევაში, რა თქმა უნდა, ემყარებიან ერეკლეს მეფობის დროსვე, 1778—82 წლებამდეც არსებულ სამეფოს სამართლის იმ კანონ-წესებს, რომლებიც დავით ბატონიშვილის მიერ 1812—13 წლებში „მიმოხილვის“ შემოხსენებულ მუხლებში ჩაწერილ იქნა, უქველია, განსაკუთრებით ერეკლეს ახალი სამართლის ერთ-ერთი, ჩვენთვის დღემდე უცნობი განჩინების მიხედვით. ამრიგად, ლევანი და ვახტანგი „განჩინების“ „დ“ მუხლის შედგენისას, ბოლო დავითი „მიმოხილვის“ შემოხსენებული მუხლების ჩაწერისას სარგებლობენ განსაკუთრებით ერეკლეს შემოხსენებული განჩინებით. ამასთანავე, დავითს „მიმოხილვის“ 889-ე მუხლის წერისას მხედველობაში, უქველია, ექნებოდა თავისი ბიძების „განჩინების“ შემომოტანილი „დ“ მუხლიც.

როგორც ითქვა, „დაძახებით ქვრივის შერთვის“ აკრძალვის შესახებ კანონი დღემდე შემონახულ, ერეკლეს მეფობის უწინარეს

სამართლის ძეგლებში არ გვხვდება. „დაძახებით ქერივის შერთვა“ არაგვისხევში ერეკლეს მეფობისას (და, ალბათ, ადრედაც) ხალხს ჩვეულებად ჰქონია. აშკარაა, ქალის უფლების შემზღუდველი, თავისებური ძალადობის ეს წესი არაგვისხევში ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილებს ერეკლეს სამეფოს ზემოხსენებული კანონების მიხედვით აუკრძალიათ 1778—82 წლებში „განჩინების“ „ღ“ მუხლით.

ლევანისა და ვახტანგის „დავითის“ „მიმოხილვა“
„განჩინება“

„ე) თუ ჩვენის ბრძანების წინააღმდეგი შეიქნას კაცი ვინმე, ის... თავისმა სოფლის კაცმა და თავისმა მოწყლემ უნდა დაიქიროს და დაქერილი ჩვენთან უნდა მოიყუანონ“ და სხვა.

„ვ)“: სხვა სოფელში თუ არის დასაქერი პიროვნება, იქაურმა მოხელემ და მოსახლეობამ უნდა დაიქირონ იგი.

„565. Закон божий повелевает иметь повинование к власти пре[д]ержашей... 566. По чему все состояния, составляющие общее государственное тело, непременно должны повиноваться правителям и местам, властью законодательную установленным и устанавливаемым. 567. Нарушители наказываются строго“ და სხვა.

ლევანისა და ვახტანგის „განჩინების“ „ე—ვ“ მუხლების პარალელურად საყურადღებოა დავითის „მიმოხილვის“ მთელი თავებიც: „Царские грамоты и указы—цхалобис цигნისა და окмისა“ (მუხ. 826 — 831), „Об ослушниках—урчта“ (მუხ. 873) და „[Ослушники по призывам судейским и царским]“ (მუხ. 739—740).

დავითის „მიმოხილვის“ ზემოხსენებულ თავებში შემავალი ზოგიერთი კანონი და წესი, რა თქმა უნდა, ერეკლეს მეფობამდეც სამართლის წიგნებში გვხვდება, მაგრამ ზოგიერთი მაინც, აშკარად ჩანს, ერეკლეს მეფობისას იქნა შედგენილი და, ცხადია, მაშინ ყველა ერთად, ასე თავმოყრილად, სამართლის დარგში სახელმძღვანელოდ რომელიღაც სამართლის ძეგლებში იყო ჩატანი-

ლი. ამგვარი, ჩვენთვის დღემდე უცნობი მთელი რიგი სამართლის ძეგლები ერეკლეს მეფობისას, უეჭველია, ერეკლეს მიერვე განსაკუთრებით 1760—61 წლებში, თავისი კოლექტივის წევრთა დახმარებით, და შემდეგაც, თავის იურისტთა შემწეობით, იყო შექმნილი. ლევანი და ვახტანგი თავიანთ „განჩინებაში“ „ე“ და „ვ“ მუხლების ჩაწერისას ემყარებიან ერეკლეს მეფობის დროსვე, 1778—82 წლებამდეც არსებულ საშეფოს სამართლის იმ კანონ-წყესებს, რომლებიც დავით ბატონიშვილის მიერ 1812—13 წლებში „მიმოხილვის“ შემოხსენებულ თავებსა და მუხლებში ჩაწერილ იქნა განსაკუთრებით ერეკლეს 1760—61 წწ. და შემდეგ შექმნილი მთელი რიგი ახალი ამ ძეგლების მიხედვითაც. მაშასადამე, ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილები თავიანთი „განჩინების“ „ე“ და „ვ“ მუხლების შედგენისას ცოტათი მაინც სარგებლობდნენ ერეკლეს მთელი რიგი ახალი ამ ძეგლებით, იმგვარადვე, როგორც უფრო ვრცლად გვიან ისარგებლა მათმა ძმისწულმა დავითმა ამ ძეგლებიდანვე „მიმოხილვაში“ შემოხსენებული თავებისა და მუხლების ჩაწერისას. ამასთანავე, დავითმა „მიმოხილვაში“ შემოხსენებულ ადგილთა წერისას, რა თქმა უნდა, იცოდა თავისი ბიძების „განჩინების“ შემოხსენებული მუხლებიც. მაგრამ, ამ შემთხვევაშიაც, „განჩინების“ ამ მუხლებსა და „მიმოხილვის“ შემოხსენებულ ადგილთა შორის შინაარსობლივი შესატყვისობა აიხსნება უფრო მეტად მათი საერთო წყაროებით,—ერეკლეს მეფობისას მოქმედი როგორც ძველი, ისე ახალი სამართლის ზოგიერთი ძეგლის სათანადო ადგილებით, ვიდრე დავითის მიერ „მიმოხილვის“ ამ ადგილთა წერისას ბიძების „განჩინებიდან“ სარგებლობით.

ლევანისა და ვახტანგის დავითის „მიმოხილვა“
 „განჩინება“

„(C) [დ]ღის იქით ტყუილად საჩივარი და ტყუილად წადავება ვისიმე აღარ იქნება სამართალში გამტყუნებულისაგან... თუ ის საბუთები კეშმარტი არ არის და ტყუილად წადავება და სამართალში გაივლის, დიდად გარდავახდევინებთ“.

ამ შემთხვევაში საყურადღებოა თავი „Ложные доносители. 280. Ложные доносители и все те, кои не докажут своего извета, подвергаются тому же наказанию, какому подлежал бы обвиненный ими“. ამას თანავე საყურადღებოა მეორე თავი „Клевета и клеветники—ога-

ლო. 731 (bis). Клевета часто навлекает вред обществу и бывает причиною к угнетению невинности. Клеветники наказываются строго; их осуждают на то самое наказание, какому подлежал обвиняемый ими“. აგრეთვე, „მიმოხილვის“ თავი „Насилие“-დან ორი მუხლიც შეესატყვისება „განჩინების“ „შ“ მუხლს: „322... Помещичьим крестьянам, в случае притеснения их господ, разрешается право приносить на них жалобы в суд. 323. Тогда обязанностию суда будет рассматривать и удовлетворять обиженного, или наказывать за несправедливость извета“.

მართალია, გლეხს თავისი ბატონისაგან მიმძლავრების შემთხვევაში სამეფო სასამართლოში ჩივილის უფლება ერეკლეს მეფობის დრომდეც ჰქონდა, რაც ადრინდელი მრავალი სამართლის ძეგლითა და დოკუმენტით დასტურდება, თანაც ისიც ვიცით, რომ ერეკლეს მეფობის დრომდეც ოღალოს შემთხვევაში დამნაშავე სამართლით ისჯებოდა. მაგრამ იმ დრომდე ყველა ასეთი შემთხვევა ასე გარკვევით და კანონ-წესებში ჩამოყალიბებითა და გააზრებით არც ერთ ქართულ სამართლის წიგნში არ არის მოცემული. ეს კანონ-წესები ასე ჩამოყალიბებითა და გააზრებით ერეკლეს მიერ უთუოდ შეტანილი იყო თავის 1760—61 წწ. ან შემდეგი დროის ერთ თუ ორ, ჩვენთვის დღემდე უცნობ განჩინებაში და უთუოდ ამ კანონ-წესებზე დაყრდნობით შედგენილ იქნა ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილების „განჩინების“ მუხ. „შ“ არაგვისხეველთათვის. ამასთანავე, ცხადია, დავით ბატონიშვილს ზემოხსენებული თავების შედგენისას უსარგებლია ერეკლეს ამ ერთი თუ ორი განჩინების მიხედვით, თანაც სკოდნია თავისი ბიძების „განჩინების“ ზემომოტანილი მუხლიც. მაგრამ, ამ შემთხვევაშიაც, „განჩინების“ ამ მუხლსა და „მიმოხილვის“ ზემომოტანილ ადგილთა შორის შინაარსობლივი შესატყვისობა აიხსნება მათი საერთო წყაროთი,—

განსაკუთრებით ერეკლეს ზემოხსენებული ერთი თუ ორი განჩინების სათანადო ადგილებითვე, ვიდრე დავითის მიერ „მიმოხილვის“ ამ ადგილთა წერისას ბიძების „განჩინებიდან“ სარგებლობით. ამასთანავე, როგორც ლევანი და ვახტანგი თავიანთი „განჩინების“ წერისას, ისე დავითი „მიმოხილვის“ ზემოხსენებულ ადგილთა შედგენისას უშუალოდ იცნობდნენ ერეკლეს მეფობისას მოქმედი ძველი სამართლის ძეგლების ზოგიერთ შესატყვის ადგილსაც.

ლევანისა და ვახტანგის დავითის „მიმოხილვა“
„განჩინება“

„თ) ქ. ლმერთმან ნუ ქნას, თუ რომელსამე სოფელში კაცი ამოსწყდეს, ან შეილი, ან ძმა არ დარჩეს, იმის მამულს ნურვინ დაიჭერს, თუ უნდა გაყრილი ძმაც ჰყუანდეს, მანამდის ჩვენ არ მოგვახსენოს, მანამდის ის მამული ისევ ბეთალმნად უნდა იღვას; მოგელე მოვიდეს, მოგვახსენოს, და როგორც ჩვენ უბრძანოთ, იმ მამულის საქმე ისე უნდა აღსრულდეს“.

აქვე საყურადღებოა 1791 წ. „განწესებანი საქართველოს მეფის ირაკლისნი ძეთა თუსთაღში სამეფოხასათუს საქართველოვსა“: „მზ) ბეთალმანი თავადისა და აზნაურისა მამულისათვის, თუ როგორც უნდა ქნან ძმებმა, ეს უნდა რომ პირველად სახასოდ დაიდვას, როგორც საქართველოებში რიგი არის და მასუკან ბატონმა და ძმებმა, თუ ამჯობინონ გაცემა, გასცენ მებატონემ, და თუ იქილამ ფეშქაში შემოვიდეს რამე, ორი წილი მეფეს და ერთი

თავი „Въморочныя имения. 204. Князья, дворяне и всякого состояння люди, естли по смерти не оставят в роде своём наследников, то имения их описываются в казну. 205. А естли после кого-[нибудь] останется жена, то она получает из всего восьмую часть. 206. С имениями казённых поселян поступаетя точно таким же образом, но токмо с тою разностию, что вдова пользуется уже целою половиною из всего движимого, оставшегося после мужа, равно и всем своим приданным, а недвижимое обращается на царя“.

ჩვენ ზემოხსენებული მუხლების მოტანა ერთხელ მოგვიხდა გამოკვლევაში ზემოთ, III თავის პირველ ქვეთავში. აგრეთვე, იქვე, ერეკლეს „განწესებათა“ „მზ“ მუხლში თქმული ბეთალმანი მამულის ყოფილი პატრონის „ქვრივისა და

ძმებს. და, თუ იმ მამულზე ქვრივი და ობოლი ქალი დარჩეს, ქვრივმა რაც იმ მამულს შეძლება ჰქონდეს, თავისი სარჩო მართებულად სამართლით უნდა მიიღოს მებატონისაგან, როგორც მამის ჩემისაგან განწესებულია და ჩემგან საქართველოს სამართალში, ობოლსაც და ქვრივსაც, ისე უნდა არჩინონ იმ წესით, როგორც არის განწესებული. თავადისა და აზნაურიშვილისა სხვა რიგად არის და გლეხისა სხვა რიგად არის“,—წერს ერეკლე მეორე¹.

ჩვენ მიერ შემოხსენებულ ქვეთავშივე აღინიშნა ის გარემოება, რომ ერეკლეს მეფობის დრომდე შექმნილ, დღემდე შემორჩენილ სამართლის ძეგლებში „მიმოხილვის“ შემოხსენებული 11 მუხლის კანონ-წესები საერთოდ არ მოიპოვება (გაკვირით თუ შეესაბამება რომელიმე ძეგლის ტექსტს) და, ერეკლეს მოწმობისამებრ, ეს კანონ-წესები მის და მამამისის—თეიმურაზის მიერ იქნენ შეტანილი 1760—61 წლების თავიანთ განჩინებაში ბეითალმანი მამულის გარდაცვლილი პატრონის „ქვრივისა და ობოლი ქალის“ შესახებ ამასთანავე საყურადღებოა, რომ დავით ბატონიშვილის მიერ „მიმოხილვაში“ არა მარტო შემოხსენებული 11 მუხლი არის შედგენილი ერეკლეს 1760—61 წლების ამ განჩინების მიხედვით, არამედ, როგორც წინამდებარე გამოკვლევაში საბოლოოდ დავრწმუნდებით, ერეკლეს ახალი სამართლის 300-ზე მეტი მუხლი კანონ-წესებისაგან, 100-ზე მეტი მუხლი ჩვენთვის დღემდე ცნობილი ძეგლებიდან, ხოლო 200-ზე მეტი—უცნობი ძეგლებიდან აქვს მას „მიმოხილვაშივე“ გადმოღებული.

როგორც თვითონ ერეკლე თავის 1791 წ. „განწესებანში“ „მზ“ მუხლის წერისას ხელმძღვანელობდა, ისე ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილებიც თავიანთი „განჩინების“ „თ“ მუხლის შედგენის დროსაც, 1778—82 წლებში, უთუოდ ხელმძღვანელობდნენ თავი-

¹ ეკვ. თაყაიშვილი, საქ. სიძველენი, ტ. I, წ. I, 1920, გვ. 217.

ანთი მამის—ერეკლეს 1760—61 წწ. ზემოხსენებული განჩინებით. ამასთანავე, ერეკლეს „განწესებათა“ „მზ“ მუხლს, ლევანისა და ვახტანგის „განჩინების“ „თ“ მუხლსა და „მიმოხილვის“ ზემოხსენებულ მუხლთა შორის შინაარსობლივი შესატყვისობა აიხსნება უფრო მეტად მათი საერთო წყაროთი—ერეკლეს 1760—61 წწ. ამავე განჩინების სათანადო აღგილებითვე, ვიდრე დავითის მიერ „მიმოხილვის“ ამ აღგილთა წერიასს თავისი პაპის „განწესებათა-გან“ და ბიძების „განჩინებიდან“ სარგებლობით, თუმცა დავითი მშვენიერად იცნობდა ერეკლეს „განწესებათა“ ამ მუხლს („მზ“), ისე, როგორც თავისი ბიძების „განჩინების“ ზემომოტანილ („თ“) მუხლს.

ლევანისა და ვახტანგის დავითის „მიმოხილვა“
 „განჩინება“

„ი) ქ. ნურცავინ ჩვენი ყმა საყდრის მამულს იყიდის და ნურც საყდრის ყმა ჩვენის ყმის მამულს. დღეის იქით თუ იყიდის ვინმე, იმ მამულზედაც კელს ავალებინებთ და თავისსა მამულსაც წავართმევთ“.

მუხ. 126. Крестьяне „церковные составляют достояние церкви. Они пожалованы царями или принесены в дар богу благочестивыми вкладчиками. Собираемыми с их доходами поддерживаются и возобновляются здания монастырския и церковные и содержатся служители алтарей господних с их причтами“. ამასთანავე აღსანიშნავია მთელი თავი „Управители церковные. 325. Управителей церковных есть обязанность пещись о сохранении и приращении достояния церкви. Все те, кои изобличатся в небрежении о устройстве именованных и посвящаемых храму господню, равно и те, кои святотатственною рукою дерзнут присвоивать и расхищать стяжание церкви,

навсегда отторгаются и изгоняются от своих мест. 326. Духовенство и люди монашеского чина судятся соборными и церковными правилами, а лица светские подвергаются изгнанию гражданского суда. 327... Им также строго запрещается собственность церкви, в каком бы не было соотношении, продавать, променивать, ни даже отдавать на время, чтобы не навлечь в таком случае праведного гнева божия. 328. Все утраченное и разстроенное по прежнему возвращается храму, а виновные изгоняются от места и лишаются своего достоинства“. აქვე აღსანიშნავია 125-ე მუხლში ნათქვამი: Крестьянами „дворцовыми называются все те поселения, кои принадлежат лично царю и царскому дому. Они составляют уделы членов царского дома“.

დავით ბატონიშვილის მიერ „მიმოხილვაში“ ხსენებული „სასახლის“ ყმა-გლეხები, ცხადია, იგულისხმებიან „სასახლის“ მიწებზე მიმაგრებულად, იმგვარადვე, როგორც „საყდრის“ ყმა-გლეხები არიან მიმაგრებული „საყდრის“ მიწებზე, მათ, „მამულეებზე“. მთელი ეკლესია ბატონ-პატრონია საყდრის ყოველგვარი დოვლათისა, მათ შორის მისი ყმა-გლეხებისა და მიწებისა, და ვინმეს მიერ მისი საკუთრებიდან გლეხის ან რაიმე საქონლის გაყიდვა (მით უფრო, მეფის დაუქითხავად) ან მითვისება და სხვა მისთანანი „სასტიკად აკრძალულია“ და კანონით ისჯება კიდევ. ამგვარადვე „სასახლის“ ყმა-გლეხები „მიეკუთვნებიან პირადად მეფეს და სამეფო სახლს. ისინი წარმოადგენენ სამეფო სახლის წევრთა სამფლობელოებს (უделы)“, ცხადია, ამავე „სასახლისეული“ მათი

„მამული“ მიწა-წყლით. ამასთანავე, დავითის მიერ „მიმოხილვაში“, როგორც ზემომოტანილ მუხლებში, ისე სხვაგანაც, არაერთხელ გარკვევით აღნიშნულია ერეკლესა და გიორგისდროინდელი ქართლ-კახეთის სამეფოს კანონ-წესების ჩაწერით ის გარეწობა, რომ „საყდრის“ ანუ „საეკლესიო“ ყოველგვარი საკუთრება რომელიმე პირისაგან ხელშეუხებელია. ამგვარადვე, ზემომოყვანილის გარდა, „მიმოხილვაში“ დავითის მიერ ჩაწერილია „სამეფო სახლის“ წევრთა საერთო და კერძო საკუთრებრივი იმტერესების დამცველი სხვა კანონ-წესებიც.

დავითს ყველა ეს კანონ-წესი ერეკლესა და გიორგის მეფობის დროს მოქმედად აქვს ჩაწერილი. მაგრამ, ცხადია, ეს კანონ-წესები ერეკლეს მეფობის დრომდეც მოქმედი იყვნენ ქართული სამეფოს სამართლის დარგში, რასაც მოწმობს მრავალი საისტორიო წყარო, მათ შორის ზოგიერთი აღრიხიანი სამართლის წიგნიც, რომლებიც ერეკლესა და გიორგის მეფობისას მეტნაკლებად სახელმძღვანელოდ იყო მიღებული მართლმსაჯულებაში (ვახტანგ VI-ის „სჯული“, „დასტურლამალი“ და მის კრებულში შემავალი ნათარგმნი ნაწარმოებები). ასე რომ ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილებს „განჩინების“ ზემომოტანილი მუხლის წერისას და დავითსაც „მიმოხილვაში“ ზემოხსენებული მუხლების ჩაწერისას შეეძლოთ ამ აღრიხიანი სამართლის წიგნებით და, აგრეთვე, ზეპირსიტყვიერი ტრადიციული გადმოცემებითაც ეხელმძღვანელათ. მაგრამ, უფრო საფიქრებელია, „მიმოხილვაში“ შესული ეს კანონ-წესები ერეკლეს 1760—61 წწ. ან შემდეგი დროის თავის ერთ-ერთ, ჩვენთვის დღემდე უცნობ განჩინებაში ამგვარადვე თავმოყრილად ჰქონოდა და როგორც ლევანსა და ვახტანგს, ისე დავითსაც ამ ძეგლით უფრო ესარგებლათ, ვიდრე სხვა რამით თავიანთი ნაწარმოებების ზემოხსენებულ აღდგენას შედგენისას. ამასთანავე, „განჩინების“ „ი“ მუხლსა და „მიმოხილვის“ ზემომოტანილ მუხლთა შორის შინაარსობრივი შესატყვისობა აიხსნება საერთო ამ წყაროებიდან მათი მომდინარეობით.

ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილები, როცა „განჩინების“ „ი“ მუხლში ბრძანებენ: „ნურცავინ ჩვენი ყმა საყდრის მამულს იყიდის და ნურც საყდრის ყმა ჩვენის ყმის მამულს“-ო, ამით ისინი ებრძვიან „სამეფო სახლისა“ და მისი წევრის—უფლისწულის ქონების გაღმსვლას „საყდრის“ ხელში და, მეორე მხრითაც, „საყდრის“ ანუ „საეკლესიო“ ქონების გადასვლას სხვის ხელში. მათ ეს საქმე-

ები ევალეზოდანთ კიდევ თავიანთ საუფლისწულოში (არაგვისხევში), პირველ შემთხვევაში—როგორც „სამეფო სახლის“ წარმომადგენლებს, ხოლო მეორე შემთხვევაში—როგორც სამეფო ხელისუფლების მთავარ რწმუნებულებს და, მოვალეობისამებრ, ეკლესიის ინტერესების დამცველებს სამეფოს გარკვეულ მხარეში. ლევანი და ვახტანგი ორივე შემთხვევაში განსაკუთრებით სახელმწიფო ინტერესებს იცავენ მეფის ცენტრალისტური ხელისუფლების სასარგებლოდ და ბუნებრივია, რომ ისინი ერეკლეს სამეფოს ზემოხსენებულ კანონ-წყესებს რომ დაყრდნობიან თავიანთი „განჩინების“ „ი“ მუხლის შედგენისას.

ლევანისა და ვახტანგის „განჩინება“

„იგ) ქ. თუ სახასოს კაცის მამულს აზნაურშვილი, თუ სხვა მოკვლე ვინმე იყიდის ჩვენს შეუტყობლად, იმ აზნაურშვილს დიდად უწყენთ. თუ სყიდვის მოწადინე იქნება, მოვიდეს, იმ აზნაურშვილმა ჩვენ მოგვახსენოს; თუ მუნასიბი იქნება; ჩვენ გავსინჯავთ და ჩვენის დასტურით იყიდოს ის მამული“.

აქვე საყურადღებოა 1791 წ. „განწყესებანი საქართველოს მეფის ირაკლისნი ძეთა თვსთადმი სამეფოადასათვს საქართველოსა“ ში თქმული: „კე) ქალი რომ გაათხოვონ, იმ ქალის მამა და დედამა, რაც შეეძლოთ. მზითევი მისცენ და მეფემ და სხვა ძმებმა უნდა შეაწიონ მართებულათ თავთავის წილის მეტობით და მცირობით და მზითვის ყულულღი და მოახლე თავისის წილის მამულიდამ უნდა გაატანონ მამამ და დედამ და ძმებმა. სახა-

დავითის „მიმოხილვა“

„124. Казенными крестьянами полагаются все те волости и селений, кои собственно принадлежат короне и, кроме общих государственных повинностей, они не подвержены никаким частным зборам“.

26-ე მუხლში ნათქვამია: Члены царского дома „не дают приказов об отпуске сумм или чего-либо то ни было казенного, или царю собственно принадлежащего. В противном случае ответствен в двое их имене“. „31... Без особенной царской грамоты им никто не принадлежит из казенных и помещичьих поселян“ „33... Они не могут распоряжаться казенными и помещичьими крестьянами, ни же назначать их в свои работы, требовать от них подвод, разве по согласию с помещиком“. „249... Царским

სოსთან საქმე არა აქვსთ. სახა-
სოსთან არც მეფესა აქვს კელი.
მოახლის გამორთმევაში, თუ
გამოართვას, თავის საქუთარს
წილს უნდა გამოართვას¹.

дворянам не позволяется усм-
новлять дворян княжеских во
время их зависимости от кня-
зей, чтобы не переходили име-
ния коронныя в руки частныя“.
თუ „სახასო მამულის გადასელა
კერძო პირთა ხელში“ „არ შეი-
ძლება სამეფო აზნაურის მიერ
თავადის აზნაურის შვილობი-
ლად აყვანით“, მით უფრო აკრძა-
ლულია „სახასო მამულის გადას-
ელა კერძო პირთა ხელში“, მე-
ფის ნებართვის გარეშე. ვინმეს
მიერ გაყიდვით, რა აზრიც არაა
თუ „მიმოხილვის“ 249-ე მუხლი-
დან, არამედ ზემომოტანილი მისი
სხვა მუხლებიდანაც თავისთავად
გამომდინარეობს. ამასვე მოწ-
მობს ერეკლეს 1791 წ. „განწე-
სებათა“ „კე“ მუხლში თქმულიც,
აქვე პარალელურად მოცემული.

მეფე ერეკლე თავის 1791 წ., „განწესებათა“ ზემომოტანილ
ადგილას და ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილები თავიანთი „გან-
ჩინების“ „იგ“ მუხლის წერისას უთუოდ ეყრდნობიან ერეკლეს
1760—61 წწ. ან შემდეგი დროის ერთ-ერთი, ჩვენთვის დღემდე
უცნობი განჩინების სათანადო მუხლებს, რომლებითაც იხელმძღვა-
ნელა დავით ბატონიშვილმაც „მიმოხილვაში“ 1812—13 წლებში,
ზემომოტანილი მუხლების ჩაწერისას. რა თქმა უნდა, ზემომოყვა-
ნილი კანონ-წესების უმეტესობა ერეკლეს მეფობის დრომდეც არ-
სებობდა და ზოგიერთი მათგანი ადრინდელ სამართლის წიგნებ-
შიაც კი გვხვდება, მაგრამ არა ყველა; უმეტესია, ზოგი მათგანი
თვითონ ერეკლეს მიერ იქნა გამომუშავებული მართლმსაჯულებაში
სახელმძღვანელოდ. ყველა ეს ადრინდელი და ახალი კანონ-წესიც,
უფრო გვიანდელთა გარდა, უმეტესია, უნდა შესულიყო ერეკლეს
1760—61 წწ. ან შემდეგი დროის ერთ-ერთ, ჩვენთვის დღემდე
უცნობ განჩინებაში, საიდანაც თუ არა მთლიანად, ყოველ შემთ-

¹ ექვ. თაყაიშვილი, საქ. სიძველენი, ტ. I, წ. I, 1920, გვ. 208.

ხვევაში, უხვად ამოკრებილი აქვს დავითს ერეკლეს მეფობისას მოქმედი მრავალი კანონ-წესი. ამასთანავე, იგი, რა თქმა უნდა, სარგებლობდა ერეკლეს მეფობის დროს მიღებული სხვა სამართლის ძეგლებითაც.

დავითმა „მიმოხილვაში“ ზემომოტანილ მუხლთა წერისას, ცხადია, იცოდა როგორც ერეკლეს „განწესებათა“ ზემომოტანილი ადგილი, ისე თავისი ბიძების „განჩინების“ „ივ“ მუხლი. მაგრამ, ამ შემთხვევაშიაც, „განწესებათა“ ამ ადგილსა, „განჩინების“ ამ მუხლსა და „მიმოხილვის“ ზემომოტანილ მუხლთა შორის შინაარსობლივი შესატყვისობა აიხსნება უფრო მეტად მათი საერთო წყაროთი, განსაკუთრებით ერეკლეს ზემოხსენებული განჩინების სათანადო ადგილებით, ვიდრე დავითის მიერ ამ მუხლთა წერისას ერეკლეს „განწესებათაგან“ და ბიძების „განჩინებიდან“ სარგებლობით.

ლევანისა და ვახტანგის „განჩინების“ „ივ“ მუხლში, სხვათა შორის, ნათქვამია: „რომელიც კაცი დღეის იქით ამ ზემობრძანებას გარდახდება, იმ კაცმა ისე იცოდეს, როგორც კაცის მკულელს სიკუდილით, მამულიდამ და თავის ალაგიდამ აყრით, აკლებით და დაკარგვით გარდავახდევინებთ, ისე ამ ბრძანების წინააღმდეგობს“.

აგრეთვე საყურადღებოა, რომ დავითის „მიმოხილვის“ მთელი პარალელურად მოცემული თავი (მუხ. 497—513) შინაარსობლივად დიდად შეესატყვისება ვახტანგ VI-ის „სჯულის“ სისხლას სამართლის რიგ მუხლებს „მკვლელობისა“ და „ჭრილობის“ მიყენების შესახებ¹.

დავითის „მიმოხილვა“ თავი „Смертоубийство—кажис квлиса [—и ранение]. 497. Смертоубийство суть противно даже закону естественному. Законы положительные без всякого изъятия, осуждают смертоубийцу на смерть. 498. Но [так] как все действия человеческой жизни подвергаются разным переменам, стечению обстоятельств и случаям чрезвычайным, потому как самое преступление, так и наказание за оное весьма многообразно. 499. Смертоубийство разделяется на два главнейшия пункта, т. е. на умышленное и неумышленное. 500. Умышленным убийством“ когда произо-

¹ იხ. დ. ჩუბინაშვილის ქრესტომათია, ნაწ. I, 1863 წ.; შეად. დ. ბაქრაძის მიერ გამოცემული „Сборник законов...“, 1887 г., გვ. 1—80; აგრეთვე თ. ენუქიძის მიერ გამოცემული „სამართლის წიგნი“, 1955 წ.

йдет смерть человека, „смерто-
 убийца казнится смертию“. ქვე-
 მოთ, მუხ. 501—513 ეხება წი-
 ნასწარგანზრახული და წინას-
 წარგანუზრახველი მკვლელო-
 ბისა და, აგრეთვე, ქრილობის
 მიყენებათა შემთხვევებს. ამ შემ-
 თხვევებში, აშკარაა, ერეკლეს
 მიერ თავის სახელმწიფო მართლ-
 მსაჯულებაში გამოყენებულია
 განსაკუთრებით ვახტანგ VI-ის
 „სჯულის“ კანონ-წესები; დავი-
 თის მიერ „მიმოხილვის“ ამ
 მუხლებში პირდაპირ იხსენიება
 ვახტანგის „სჯული“ „Закои
 Вахтангов“-ად (მუხ. 506) ან
 „Уложение Вахтангово“-დ (მუხ.
 507), ანდა „Вахтанг“-ის ხსენე-
 ბასთან ერთად მითითებულია ის
 კანონ-წესები, რომლებიც სწო-
 რედ მის „სჯულში“ მოიპოვებიან
 („მიმოხილვის“ მუხ. 509, 510
 და 512) და ერეკლესა და გი-
 ორგის სამეფოშიაც მოქმედი
 იყვნენ სამართლის დარგში.

დავითის მიერ ასე აშკარად დასახელებისა და მითითებათა
 გარდა, ზემოხსენებული ძეგლების ზემოთ აღნიშნული ურთიერთი
 შესატყვისი ადგილების შედარებაც გარკვევით მოწმობს იმას, რომ
 „კაცის კვლისა“ და „ქრილობის“ მიყენების შემთხვევებში ერეკ-
 ლესა და გიორგის სამეფოს სამართლის დარგში გამოყენებული იყო
 ვახტანგ VI-ის „სჯულის“ მთელი რიგი მუხლებისა. მაგრამ ერეკ-
 ლეს ამ შემთხვევაშიაც „სჯულის“ რამდენიმე მუხლში მაინც ცვლი-
 ლება შეუტანია და თანაც ახალი კანონ-წესებიც გამოუმუშავებია
 თავისი სამეფოს მართლმსაჯულებისათვის. მართალია, წინასწარ-
 განზრახულ დანაშაულს წინასწარგანუზრახველი დანაშაულისაგან
 არამც თუ ვახტანგ VI-ის სამართალი (იხ. „სჯულის“ მუხ. 92, 95,
 96, 182, 194 და მრავალი სხვ.), არამედ უძველესი ქართული სა-
 მართლის ძეგლებიც კარგად განარჩევენ და სასჯელიც განსაკუთ-

რებით ამის მიხედვით იყო დადგენილი (ექვთიმე მთაწმინდელის კომენტარები „მცირე სჯულის კანონისადმი“, „ბეჰა-ალბულას კანონები“, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დება“, ვახტანგის კრებულში შესული „ბერძნული კანონები“ და „სომხური კანონები“, და სხვ.), მაგრამ საყურადღებო ისაა, რომ ერეკლეს სამეფოს სამართალი ამ გარემოებას უფრო მეტ ყურადღებას აქცევს, ვიდრე ოდესმე მას რომელიმე კანონმდებელი მოქცევია საქართველოში; დავითის „ნიმობილვაში“ ეს გარემოება მკაფიოდ ჩანს, კერძოდ, ზემოხსენებული თავის 499—513 მუხლებშიაც, სადაც ხაზგასმით დაყოფილია „კაცის მკვლელობანი“ „на умышленное и неумышленное“-დ და ქვემოთ, მუხლებად, ცალ-ცალკე მოცემულია კანონები ამგვარ „მკვლელობათა“ მიხედვით.

ამასთანავე, ერეკლეს სამეფოს ახალი სამართალი უფრო მეტ ყურადღებას აქცევს ადამიანის ცხოვრების პირობების ცვალებადობის შედეგად ჩადენილ დანაშაულს, თანაც დანაშაულის ჩასადენად შექმნილ კონკრეტულ გარემოებასა და განსაკუთრებულ შემთხვევას, ვიდრე ამას აღრინდელი ქართული სამართლის ძეგლები ითვალისწინებდნენ. კანონმდებლის მიერ, ასეთ ვითარებათა გათვალისწინებითა და ფართო სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისით, ხშირად აღრედაც აწონილია ამა თუ იმ ძველ ქართულ სამართლის ძეგლში ესა თუ ის დანაშაული და პროპორციულად ამისა დადებულია კანონში შესაფერისი სასჯელიც. ამრიგად, ბევრი ძველი ქართული კანონი დიდად ჰუმანური იყო და მას, უპირველეს ყოვლისა, მოქალაქის აღმზრდელობითი მიზანი ედვა საფუძვლად და არა „დასჯა—დასჯისათვის“. ამ მხრივ ზემომოტანილი მუხ. 498 ზოგადად, მაგრამ ლაკონიურად და გარკვევით ბევრ რამეს გვეუბნება. ერეკლეს სამეფოს ახალი სამართლის კანონ-წესებში, მართლაც, უკეთ, ვიდრე აღრე ოდესმე ქართულ სამართლის ძეგლებში, გათვალისწინებულია, 498-ე მუხლში თქმულისამებრ, საერთოდ ის ვითარებანი, რომ „все действия человеческой жизни подвергаются разным переменам, стечению обстоятельств и случаям чрезвычайным, потому как самое преступление, так и наказание за оно весьма многообразно“. ეს მრავალსაუკუნოვანი, ტრადიციული ჰუმანური აზრი ერეკლეს, როგორც ჩანს, თავის ახალ სამართალში სახელმძღვანელო პრინციპად გააჩნდა და ამიტომ მას ძველი კანონ-წესები თავისი სამეფოსათვის მისაღებად სწორედ ამ ჰუმანური აზრის მიხედვით შეურჩევია და თავისი, ახალი კანონ-წესებიც ამითვე გამოუმუშავებია.

ამ პრინციპით ხელმძღვანელობას ჩვენ ჯერ კიდევ X—XI სს. მიჯნაზე ექვთიმე მთაწმინდელის „მცირე სჯულის კანონ-ში“ ვამჩნევთ. იგი შემდეგდროინდელ მთელ რიგ ქართულ სამართლის წიგნებშიც მეტ-ნაკლებად შესანჩნევია და ეს პრინციპი ასე ჩამოყალიბებული ჰუმანური აზრით ერეკლეს მეფობის დროსაც არსებულა. ასე რომ სანამ ევროპელი დიდი განმანათლებელი სამართლის დარგში ჩ. ბეკარია ასეთსავე აზრს გამოთქვამდა თავის ცნობილ შრომაში „დანაშაულობათა და სასჯელთა შესახებ“¹, მანამ, X—XI საუკუნეებიდანვე ქართულ სამართლის წიგნებში იგივე აზრი ბატონობს და საქართველოს მართლმსაჯულებაში იგი პრაქტიკულად ხორციელდებოდა კიდევ. ამასთანავე, ცხადია, ზემომოყვანილი ჰუმანური აზრი არა ბეკარიასაგანაა ნასესხები დავითის მიერ „მიმოხილვაში“ ჩაწერით, არამედ დავითს იგი მასში უნდა ჩაეწერა განსაკუთრებით ერეკლეს 1760—61 წწ. და შემდეგდროინდელი ახალი სამართლის მრავალი, ჩვენთვის დღემდე ცნობილი და უცნობი ძეგლების სათანადო ადგილების მიხედვით; ამ ძეგლებით ის სარგებლობს, ვახტანგის „სჯულთან“ ერთად, არა მარტო „მიმოხილვის“ თავი „Смертоубыство—кашис квалиса [—и ранение]“-ს წერისას, არამედ რიგი სხვა თავების შედგენის დროსაც. დავითს, უეჭველია, ამ შემთხვევაშიაც მშობლიური, ქართული მაღალი კულტურული ნიადაგი გააჩნია მკვიდრ საფუძვლად და მას, მიუხედავად ევროპელ განმანათლებელთა კარგად ცოდნისა², ერეკლესა და გიორგის სამეფოს კანონ-წესების ჩაწერისას „მიმოხილვაში“ ევროპელ განმანათლებელთა ზეგავლენით რაიმე დაუჯერებელი სიტყვა არც უთქვამს თავისი მკითხველისათვის. ამრიგად, ზემომოყვანილი ჰუმანური აზრი ძველ საქართველოში იტალიელ ბეკარიაზე (1738—1794 წწ.) უფრო ადრე იყო მრავალთაგან გამოთქმული არამც თუ ერეკლეს ახალი სამართლის ზემოხსენებულ ძეგლებში, არამედ გაცილებით უფრო ადრინდელ, ძველი ქართული სამართლის წიგნებში მრავალსაუკუნოვანი სამეფოს სამართლის მაღალი კულტურული ტრადიციის ნიადაგზე; დავითს ეს ჰუმანური

¹ ჩ. ბეკარიას სიტყვით: „Чтобы наказание было справедливым, оно должно иметь только ту степень тяжести (intensione), которая достаточна для удержания людей от преступления“ („О преступлениях и наказаниях“ пер. Ив. Соболева, Радом, 1878 г., § 28, стр. 87). „...Должна быть пропорция между преступлением и наказанием“ (იქვე, § 6, გვ. 36). იხ. მისი ამგვარი სხვა გამონათქვამები (§§ 6, 7, 12).

² იხ. ამის შესახებ ვრცლად წინამდებარე გამოკვლევის თ. V.

აზრი „მიმოხილვაში“ ჩაწერილი აქვს ძველ ქართულ სამართლის წიგნებსა და ერეკლეს ახალი სამართლის ძეგლებში კანონმდებელთაგან ტრადიციულად გადმოცემული და თანდათან განვითარებული, ექვთიმე მთაწმინდისეული ზოგადი თეორიული მოძღვრების მიხედვით.

ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილები თავიანთი „განჩინების“ „იზ“ მუხლის წერისას უთუოდ ეყრდნობიან როგორც ვახტანგ VI-ის „სჯულის“ სისხლის სამართლის რიგ მუხლებს მკვლელობის წესახებ, ისე ერეკლესვე ახალი სამართლის 1760—61 წწ. თუ შემდგდროინდელი ერთ-ერთი, ჩვენთვის დღემდე უცნობი განჩინების სათანადო მუხლებს, რომლებითაც იხელმძღვანელა დავით ბატონიშვილმაც „მიმოხილვაში“ 1812—13 წლებში, ზემოხსენებული მუხლების ჩაწერისას. „მიმოხილვის“ ზემოხსენებული მუხლების კანონ-წესების უმეტესობა, როგორც შედარებიდან ირკვევა და თვით დავით ბატონიშვილიც გზადაგზა პირდაპირ მიგვითითებს, ვახტანგ VI-ის „სჯულის“ „მკვლელობისა“ და „ქრილობის“ მიყენების შესახებ რიგი მუხლების მიხედვითაა შედგენილი. მაგრამ დავითს ამ შემთხვევაში წინ უღევს, უეჭველია, ერეკლეს ზემოხსენებული სამართლის ერთ-ერთი ძეგლიც, სადაც ცხადია, აღნიშნული იქნებოდა იგივე მუხლები „სჯულისა“, რომლებიც ერეკლეს მიერ საბერძნეთში მართლმსაჯულებაში სახელმძღვანელოდ დატოვებულ იქნა, და თანაც იქვე, ამავე ძეგლშივე, ჩაწერილი იქნებოდა ერეკლეს მიერ ვახტანგის „სჯულის“ ზოგიერთ მუხლში შეტანილი ცვლილებებიც. ამასთანავე, ბუნებრივია, ერეკლეს თავისი ახალი სამართლის ამავე ძეგლში „მკვლელობისა“ და „ქრილობის“ მიყენების საკითხებზე ახალი კანონებიც შეეკმნა და ესეც დავითს „მიმოხილვაში“ ერეკლეს ამ სამართლის ძეგლიდანვე გადმოეღო. მართლაც, „მიმოხილვის“ ზემოხსენებულ თავში დავითს კერძოდ ერეკლეს ამ განჩინების მიხედვით აქვს ჩაწერილი არა მარტო ერეკლესეული და უფრო ადრეული სამართლის ჰუმანური აზრის შემცველი 498-ე მუხლი, არამედ ერეკლესეული შემდეგი ახალი მუხლებიც, ქართულ ეროვნულ-კულტურულ ნიადაგზევე შეკმნილნი.

დავითის „მიმოხილვაში“ საყურადღებოა განსაკუთრებით მუხლი „497. Смертоубиѣство суть противно даже закону естественному. Законы положительные, без всякого изъятия, осуждают смертоубиѣцу на смерть“. ეს თვალსაზრისი დღემდე შემონახულ, ერეკლეს მეფობის უწინარეს არც ერთ ქართულ სამართლის ძეგლში არ

:გვხედება ამავე ფრაზებით ერთ მუხლად ჩამოყალიბებული, მაგრამ იგი ბევრ მათგანში მაინც ჩანს. შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ეს მუხლი დავითმა შეადგინა მისთვის ცნობილი რომელიმე ევროპელი განმანათლებლის აზრის მიხედვით, მაგალითად, ბეკარიას, მონტესკიეს ან რუსოს გამონათქვამების მიხედვით¹. ეს მართლაც შესაძლებელი იყო იმ შემთხვევაში, როცა ჩვენ მიერ ხაზგასმულ ფრაზაში ჩაქსოვილი აზრის აღრინდელ მატარებლად დავითს ძველი ქართული სამართლის ისტორიაში ბევრი წინაპარი არ მოეპოვებოდა. ასეთებია მისთვის, მაგალითად, ექვთიმე მთაწმინდელი (X—XI სს. ქართველი დიდი მოღვაწე), დავით აღმაშენებელი და თამარ მეფე სამეფოს სამართლის დარგში, შოთა რუსთაველი და სხვ.

მეცნიერებაში ცნობილია ექვთიმე მთაწმინდელის (ათონელის) «მოღვაწეობა სამართლის თეორიის დარგში»² მას ეკუთვნის «მცირე სჯულის კანონი», რომელიც საეკლესიო, სამოქალაქო და სისხლის სამართლის კანონმდებლობის ერთგვარ ენციკლოპედიას წარმოადგენს. ბოლოში იქ ექვთიმეს ზოგადი მოძღვრება აქვს დართული ბოროტმოქმედების შესახებ³. როგორც კაცისმკვლევლობის არაბუნებრიობის, ისე წინასწარგანზრახულ და წინასწარგანუზრახველ დანაშაულობათა შესახებ საკითხები ექვთიმე მთაწმინდელს დაყენებული აქვს თარგმანი «მცირე სჯულის კანონის» კომენტარებში, განსაკუთრებით ამ ნაშრომის ბოლოში თავის მიერ დართული ბოროტმოქმედების შესახებ მოძღვრების გადმოცემისას⁴. წინასწარგანზრახულ და წინასწარგანუზრახველ დანაშაულს კარგად არჩევს XI საუკუნეში გიორგი მთაწმინდელიც «იოანესა და ეფთვიმეს ცხოვრებაში» და შემდეგ სხვანიც. ამგვარადვე, ვახტანგ VI-ის კრებულში შესული ძეგლებიც («სჯული», «ბერძნული კანონები», «სომხური კანონები» და სხვ.) საკმაოდ ნათლად არჩევენ დანაშაულობათა ამ ფორმებს ერთმანეთისაგან. ამასთანავე, ცხადია, XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის მეფეები (თეიმურაზ II, ერეკლე II, გიორგი XII) და მათი მოხელეებიც, ხელმძღვანელობდნენ რა ვახტანგის კრებულში შესული ძეგლებით და ერეკლესეული ახალი კანონებითაც, მკაფიოდ

¹ იხ. მათთან დავითის დაშოკიდებულების შესახებ ვრცლად წინამდებარე გამოკვლევის თ. V.

² ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი და ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელო, I, 1746 წ., გვ. 175.

³ ექვთიმე მთაწმინდელის «მცირე სჯულის კანონი», — საქ. ძეხ. № 143 წ, ნუხ. კად., «პე», «პე», «პე», აგრეთვე ფურც. 1107—1110, 1177—1187; შეად. № 144 ს.

არჩევდნენ სამეფოს კანონებით გათვალისწინებულ დანაშაულობათა ზემოხსენებულ ფორმებს ერთმანეთისაგან.

„მიმოხილვის“ მუხლები 499—501 საერთოდ ეყრდნობა ვახტანგ VI-ის „სჯულის“ მუხლებს „მკვლელობის“ შესახებ. მაგრამ ერეკლეს, როგორც ითქვა, უფრო მკვეთრად გაუყვია „მკვლელობანი“ „на два главнейших пункта, т. е. на умышенное и неумышенное“. ორივე კატეგორიის „მკვლელობათა“ შესახებ „მიმოხილვის“ 499—513 მუხლებში ტექსტი სულ სხვაგვარი რედაქციით არის შედგენილი, ვიდრე ეს ვახტანგის „სჯულის“ სათანადო მუხლებშია მოცემული. ამასთანავე, დავითის სიტყვით, ერეკლესა და გიორგის სამეფოში წინასწარგანუზრახვით მკვლელობის დროს „смертоубийца казнится смертию“ (მუხ. 500; შეად. 505) და თანაც მაშინ, ცხადია, ვახტანგის „სჯულის“ მიხედვით, „სისხლის“ საფასურის გადახდაც არსებობდა. მაგრამ ვახტანგის „სჯული“, „ბეჭა-აღბულას კანონები“, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დება“ და ვახტანგის კრებულში შესული სხვა სამართლის წიგნები („ბერძნული კანონები“ და „სომხური კანონები“) იმდენ შეღავათს არ აძლევენ წინასწარგანუზრახველი მკვლელობის ჩამდენს, რამდენსაც ერეკლე თავისი ახალი სამართლით. ამ მხრივ „მიმოხილვაში“ საგანგებოდ ასეთი მუხლი მოიპოვება: „501. Неумышленное убийство бывает в случаях печальных и без всякого намерения. Здесь наказание хотя и гораздо смягчается, но совесть должна быть очищена церковным покаянием“.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ ერეკლე თავის ახალ სამართალში ხშირად მიმართავს წინასწარგანუზრახველი დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში „საეკლესიო მონანიებას“, ვიდრე ეს ვახტანგის „სჯულში“ ან რომელიმე სხვა ადრინდელ სამართლის წიგნში იყო გათვალისწინებული (იხ. „მიმოხილვის“ მუხ. 502, 503, 504, 505 და სხვ.). ამასთანავე, „მიმოხილვის“ ერეკლესეულ მუხ. 502—503-ში სხვაგვარი ცვლილებებიც არის მოცემული შესატყვისი ვახტანგ VI-ის „სჯულის“ 42-ე („მბ“) მუხლის 3 და 5 პუნქტების მიმართ:

დავითის „მიმოხილვა“

ვახტანგის „სჯული“¹

„502. Когда будет сделано насильственное нападение и тот, на кого было нападение,

„მბ... შესამე: მიმხდომის სიკუდილის სისხლი არ არის, რომ დაშხდურმან მოკლას. მაგრამ

¹ ვსარგებლობთ საქ. მუხ. №№ 1070 Н და 1102 Н-ით; შეად. დ. ბაქრაძის მიერ გამოცემული „Законы царя Вахтанга“, — „Сб. законов Грузии“; царя Вахтанга VI“, 1887 г., გვ. 17—18.

защищаясь, убьет нападающего осуждается на церковное покаяние. 503. Если кто[-нибудь] с оружием в руках устремится, чтоб убить другого, а сей, защищая свою жизнь, убьет его—от всякого наказания свободен, но совесть должна быть очищена церковным покаянием“.

მოყვანილი ამონაწერებიდან აშკარაა, რომ ერეკლე მკვლელობის ასეთ შემთხვევებში ადამიანთა სოციალურ (წოდებრივსა და კლასობრივ) განსხვავებებს არავითარ მნიშვნელობას არ აძლევს, დავითის მოწმობით, იმ დროს, როცა ვახტანგის „სჯულში“ ეს მნიშვნელობა ხაზგასმით აღნიშნულია. ამასთანავე, როგორც ზემოთ ითქვა, „საეკლესიო მონანიებას“ ერეკლე მკვლელთ, ორივე შემთხვევაში, ავალებს; ვახტანგის „სჯულის“ ამ ადგილას კი ამის შესახებ არაფერია თქმული.

ამრიგად, ჩანს, ვახტანგის „სჯულის“ „მკვლელობის“ შემთხვევათა ზოგიერთ მუხლში ერეკლეს თავის სანეტოს სამართალში გამოსაყენებლად საკმაოდ დიდი ცვლილებები შეუტანია. რა თქმა უნდა, ყველა ასეთი ცვლილება ვახტანგის „სჯულის“ მიმართ ერეკლეს მიერ დაწვრილებით იქნებოდა აღნიშნული თავის ერთ-ერთ, ჩვენთვის დღემდე უცნობ განჩინებაში, საიდანაც ეს ცვლილებებიც, ცხადია, გადმოყვა დავითს თავის „მიმოხილვაში“.

დიდად საყურადღებოა „მიმოხილვის“ ზემოხსენებულ თავშივე მუხლები: „504. Когда сделает смертное убийство служитель или раб защищая господина, закон наказание смягчает, но сверх того подвергается духовной епитимии. 505. Если учинится смертоубийство в общей драке, тогда подозреваемый подвергается изтязанию, а прочие участвовавшие в драке свободны. Но когда виновного открыто не будет, тогда все, без, изъятия несут церковное покаяние. Когда же подозреваемый или кто-[-нибудь] другой судом изобличится, понесет одно наказание,—он осуждается на смерть, как смертоубийца“. 511. Огнестрельныя оружия должны содержимы быть в крайней осторожности, также и все то,

что может служить причиною к неумышленному убийству, строго запрещается". № 13... Когда убитый будет состояния бедного, то виновный обязан давать пропитание оставшимся сиротам по мере своего избытка". ამ ოთხი მუხლის შესატყვისი ადგილები ძველ ქართულ სამართლის ძეგლებში ვეღარ ვიპოვეთ (გაკვრით თუ შეესაბამება რომელიმეს). ერეკლეს მიერ ეს კანონები, უეჭველია, თავის შემოხსენებულ ერთ-ერთ განჩინებაში, როგორც უმეტესად ახალი კანონები, შეტანილ იქნენ სახელმწიფო მართლმსაჯულებაში სახელმძღვანელოდ; დავითს თავის „მიმოხილვაში“ ეს მუხლები ჩაწერილი აქვს, ცხადია, ერეკლეს ამ სამართლის ძეგლის მიხედვით, საიდანაც ის საერთოდ უხვად სარგებლობს,—საამისოდ მას უკეთესი სხვა წყარო არც უნდა ჰქონოდა.

„მიმოხილვის“ შემოხსენებული თავის დანარჩენი მუხლების (506—510 და 512) შედგენისას, რა თქმა უნდა, გამოყენებულია ვახტანგის „სჯული“. ამას თვითონ დავითიც იქვე ვახტანგის დასახელებით მოწმობს. მაგრამ იგი სარგებლობს ალბათ არა იმდენად უშუალოდ „სჯულის“ კანონებით, არამედ უფრო ერეკლეს შემოხსენებული ერთ-ერთი განჩინების საგანგებო შენიშვნა-მითითებით იმის შესახებ, თუ ვახტანგის „სჯულის“ რომელი მუხლით უნდა ესარგებლა მსაჯულს ან რომლით არა. ასეთი შენიშვნა თუ მითითება დანაშაულის ყოველი კონკრეტული შემთხვევისათვის ამ განჩინებაში ერეკლეს საჭიროებისამებრ,—იმგვარადვე, როგორც დავითი 506—510 და 512 მუხლებში აღნიშნავს,—უნდა დაერთო კიდევ. წინააღმდეგ შემთხვევაში ვერც ერეკლეს მსაჯული მართლმსაჯულებისას და ვერც დავითი „მიმოხილვის“ წერისას ზეპირად, მხოლოდ გეხსიერებაზე დაყრდნობით, ვახტანგის „სჯულში“ ვეღარ გაარჩევდნენ ერეკლესათვის მისაღებ მუხლებს მიუღებელი მუხლებისაგან და, მით უფრო, დანაშაულის ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში შეეძლოთ „სჯულიდან“, ხშირად, ესარგებლათ ერეკლესათვის მიუღებელი მუხლით სასჯელის დასადებად. დავითის არაერთგზისი მოწმობით კი, ვახტანგის „სჯულის“ ბევრი მუხლი ერეკლეს სამეფოს მართლმსაჯულებაში მიუღებელია და სამაგიეროდ სხვა კანონ-წესებით ხდება გასამართლება. და რადგან ვახტანგის „სჯულში“ ერეკლესათვის მისაღები მუხლები მიუღებელი მუხლებისაგან შეუძლებელი იყო მსაჯულს ზეპირად, მხოლოდ გეხსიერებაზე დაყრდნობით გაერჩია, ამიტომ თვითონ ერეკლემ, უეჭველია, მთელი ეს საქმე თავის 1760—61 წწ. ან შემდეგი დროის ერთ-ერთ, ჩვენთვის ღღემდე უცნობ განჩინებაში

საქიროებისამებრ მოაგვარა და თავისი სანქციაც ამ გარჩევას მსაჯულთათვის სახელმძღვანელოდ მაშინ მისცა. ასე რომ ამ განჩინების გამოცემის შემდეგ მკვლელობისა და ქრილობის შემთხვევებშიაც მსაჯულთ წარა-მარა, თავიანთი სრული ნებისამებრ, ვახტანგის „სჯულით“ და, მით უფრო, არც რომელიმე სხვა ძველი სამართლის წიგნით ხელმძღვანელობა, უეჭველია, აღარ შეეძლოთ. ამ მხრივ საკონტროლოდ XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სამეფოში ერეკლეს ახალი სამართლის ერთ-ერთი განჩინება მკვლელობისა და ქრილობის შესახებ, ჩანს, იყო ყველაზე მეტად ავტორიტეტული სამართლის ძეგლი. ამიტომ „მიმოხილვის“ 506—510 და 512 მუხლებში და სხვა თავთა სხვა მუხლებშიაც ვახტანგსა და მის „სჯულზე“ მითითებანი დავითის მიერ, ხშირ შემთხვევაში მაინც, რა თქმა უნდა, ერეკლეს ახალი სამართლის-ამგვარი ძეგლების მიხედვით წარმოებს, თუმცა დავითს „მიმოხილვის“ წერისას, ცხადია, ვახტანგის „სჯულიც“ წინ უდევს სახელმძღვანელოდ.

ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილები თავიანთი „განჩინების“ წერისას, როგორც ვნახეთ, „ა“, „ბ“, „დ“, „ე“, „ვ“, „შ“, „თ“ „ი“, „ივ“ და „იზ“ მუხლების წერისას, უეჭველია, ემყარებიან განსაკუთრებით ერეკლეს ახალი სამართლის 1760—61 წწ. და შემდეგი დროის, ჩვენთვის დღემდე ცნობილ და უცნობ ძეგლებს; აშკარადვე, „განჩინების“ დანარჩენი მუხლების — „გ“, „ზ“, „ია“, „იბ“, „იდ“, „იე“ და „ივ“-ის შედგენისას ისინი, უეჭველია, ხელმძღვანელობდნენ ერეკლეს სამეფოშივე მოქმედი ძველი სამართლის ძეგლებითაც მეტ-ნაკლებად.

ზემოთქმულთაგან საერთოდ აშკარაა ახლა ჩვენთვის ის გარემოება, რომ ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილები თავიანთი „განჩინება ბარისა და მთიურთა ადგილთას“ შედგენისას ემყარებიან ერეკლეს საერთო, მთელი სამეფოს კანონ-წესებს და მათ შეძლებისამებრ უფარდებენ მთიელთა, არაგვისხეველთა, ყოფა-ცხოვრებას, მათშიაც ერეკლესეული სახელმწიფოებრივი წესრიგის დასამყარებლად და განსამტკიცებლად. „განჩინების“ შედგენისას, 1778—82 წლებში, ისინი, უეჭველია, ხელმძღვანელობდნენ, ერეკლეს სამეფოშივე მოქმედი ძველი სამართლის ძეგლებთან ერთად, განსაკუთრებით ერეკლეს ახალი სამართლის, ჩვენთვის დღემდე ცნობილი და უცნობი მრავალი ძეგლითაც, რომლებითაც გვიან, 1812—13 წლებში, დავით ბატონიშვილსაც დიდად უხელმძღვანელია თავისი „მიმოხილვის“ წერისას.

როგორც ითქვა, ზემოხსენებული „განჩინება“ ლევან ბატონიშვილის მიერაა აღრე ძირითადად შედგენილი და მხოლოდ „რაგდენნიმე“ მუხლი 1782 წელს ვახტანგის მიერაა მასში „განწესებული“ და „ჩართული“. ჩანს, როგორც ვახტანგი, ისე, მით უფრო, ლევან ბატონიშვილიც არაგვისხევის მპყრობელობისას იზენდა სათანადო გონიერებას მთიულეთში, ადგილობრივი პირობებისდა მიხედვით, საზოგადოებისათვის შესაფერისი სამართლის ძეგლის შექმნით ერეკლესული სამეფოს სამართლის გავრცელებისა და განმტკიცებისათვის. ამასთანავე, ეს „განჩინება“, რა თქმა უნდა, არა მარტო 1743 წლამდე არსებულ არაგვის ერისთავისეულ უფლებრივ მიდრეკილებათა საწინააღმდეგო სულისკვეთებით იყო განსაკუთრებით ლევანის მიერ დაწერილი, არამედ მეზობელი, ახლად დამხობილი (1777 წ.) ქსნის ერისთავისეული უფლებრივი ინტერესების საპირისპიროდაც შექმნილი, ლევანისა და მამა ერეკლეს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური საერთო აზროვნების შესაბამისად. ლევანისა და ვახტანგის „განჩინების“ შინაარსი ამას ნათლად მოწმობს. ამრიგად, 1778—82 წლების ეს „განჩინება“ ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილების მიერ სათავადოების სისტემისათვის დამახასიათებელი პარტიკულარისტულ-სეპარატისტული მიდრეკილებებით კი არ არის შედგენილი არაგვისხეველთათვის, არამედ ერეკლეს სამეფო ცენტრალისტული ხელისუფლების დიდად განმტკიცებჯს მიზანდასახულებით მთიულეთის ამ ნაწილშიაც. ამგვარი მიზანდასახულებისა და თვითონ ერეკლეს სანქციის გარეშე, ეს განჩინება ხსენებულ წლებში, როცა ქართლ-კახეთის სამეფოს სიმძლავრე აღრინდელზე უკეთესია, შეუძლებელია წარმოშობილიყო კიდევ.

გ. ვახტანგის მიერ „საოლქო ინსპექტორების“ ინსტიტუტის შემოღება და მათი მოვალეობების განსაზღვრა

დიდად საყურადღებოა ერეკლეს სამეფოში ე. წ. „საოლქო ინსპექტორები“, რომელთაც ევალებოდათ სახელმწიფო კონტროლი. ისინი „ყოველწლიურად ინიშნებოდნენ მთავრობის მიერ“ და იყვნენ „მეფის ნდობით მოსილი“. აი, მათ შესახებ დავითის „მომოხილვიდან“ მთელი თავის ტექსტი:

«Областные инспекторы. 289. Всякой год назначаются правительством особы, доверенностию царскою облеченные, из чиновников опытных и испытанной верности для лично-

გო ობზერენია პროვინცია. 290. ოლი ობვზიკაეტ ჸაჸეთიუ, დრუგოი ოსმატრინავაეტ ჸარტალ[ნი]იუ, ა ტრეთი რევიზუეტ სელენია ტატარსკიე, პრინადლეჸაშკიე გრუზიი. 291. ობიჸიანოშტი იჸ ესტ: პოვერჸი მოურავოვ ი დრუგიჸ ჩინოვნიკოვ ი რაივედინავაეტ პოდ რუკოჸ ო იჸ პოსტუპკაჸ ი პოვედენიი, პრინლეჸი სმოტრეტი ი ნაბლუდატი, ჸოტბ ნიკოტი ნე ბილ პრინესიემ ი ობიჸენ. 292. ვჸოდით ვ რაივოტრენიე ჸალობ ი დავატი სუდ პრავიი. 293. ტე იჸ მოურავოვ, გოროდსკიჸ ი დერევენსკიჸ სუდეი, კოი ბუდუტ იმი ნაიფენი ნარუშაიოცნიჸ სვოე ჸვანიე, პრინვერჸენიჸი კ ჸიჸოიწმვუ, რავიო ი ვსე ტე, კოი დერჸუტ დელატი სიმ ობოვრეტსა პომენაეტლვო ვ ოტირავლენიი იჸ დოლჸიანოშტი, ილი ოკაჸუტ კ იჸ დოსტოინსტვუ პეუვჸიენიე ი ნეპოტენიე, ჸიშაიოტსა ნავსეგდა სვოეო გესა. 294. რავიპომერნიჸ ობრაზოჸ ნაბლუდაეტსა, ჸოტბ ი ინსექტორი დონესენიჸ ი ჸაპისკი სვოი ოსოვოვავაი იჸ სავოიი ისტინე ი ნე ბილი ბი პრინსტრასტიჸ კ ḷიენცრინატიჸ. პიშობლიჩენიე ვ პრინსტრასტიჸ, ტაჸჸე, ი ვ მჸდოიწმვე იჸგონაიოტსა იჸ სლუჸბიჸ ი ჸიშაიოტსა ნავსეგდა გოსუდარსტენიჸ დოვერნიჸ ობშესტენიჸ დოლჸიანოშტიაჸ».

როგორც ვხედავთ, ყოველწლიურად სამი საოლქო ინსპექტორი ინიშნებოდა სამი განსაზღვრული ადგილისათვის, — კახეთის, ქართლისა და თათრების სოფლებისათვის. მათ დიდი უფლებები და ნდობა ჰქონიათ მეფისა და მისი ხელისუფლებისაგან. ასეთი რწმუნების მქონე სახელმწიფო კონტროლიორები ერეკლეს მეფობის დრომდე საქართველოში საისტორიო წყაროებით არაა ცნობილი და ისინი, უთუოდ, რუსეთში პეტრე პირველის მეფობის დროიდანვე მყოფი სახელმწიფო კონტროლიორების (государственные контролеры) მსგავსად, ერეკლეს მიერ იყენენ დანიშნული, ოღონდ ყოველწლიური შერჩევით და არა მუდმივი თანამდებობის ქონებით.

პეტრე პირველის სამართლის, კერძოდ კი მისი 1720 წ. 28 თებერვლის „Генеральный регламент или устав“-ის 1760 წ. ქართული თარგმანის — „საცხადო განწყესების“ შესავალსა და თავებში (44,51) „რევიზიონ-კოლეჯიის“ შესახებ თქმულით უნდა ეხელმძღვანელა ერეკლეს 1760—61 წლებში ან შემდეგ ზემოხსენებულ „რევიზორთათვის“ სათანადო „განჩინებისა“ და „წერილობითი წესების“ შესადგენად, რომელთა შესახებ ქვემოთ გვაქვს მსჯელობა.

ერეკლეს სამეფოში ასეთი საოლქო ინსპექტორების არსებობას მოწმობს დავით ბატონიშვილი „მიმოხილვის“ სხვა ადგილა-

საც. V თავის („Непременнои Царскои Совет“) ერთ-ერთ მუხლში ნათქვამია: „100. Из членов Непременнаго Совета назначаются каждагодно ревизоры для личнаго обозрениа провинций, на предписанных им правилах“. ამრიგად, დავითის მოწმობით, ეს რევიზორები ყოველწლიურად ინიშნებოდნენ სამეფო დიდი საბჭოს. წევრთაგან და მათთვის სახელმძღვანელოდ, განსაზღვრული პროვინციების სამიმოხილოდ, არსებულა წინასწარ შედგენილი წერილობითი წესებიც.

ერეკლეს მეფობის დრომდეც ქართველი მეფეები სახელმწიფოს სხვადასხვა მხარეთა რევიზიას პირადად ან თავიანთ სარწმუნო პირთა წარგზავნით ოფიციალურად, ან საიდუმლოდ, თავიანთი აგენტ-მსტოვარების საშუალებითაც, აწარმოებდნენ. მაგრამ მას მაშინ მუდმივი ხასიათი არ ჰქონდა და იგი საქიროებისდა მიხედვით ხდებოდა ხოლმე. ახლა კი, ერეკლესა და გიორგის მეფობის დროს, რევიზია ხდება სისტემატურად, სამეფო საბჭოს წევრთაგან ყოველწლიურად რევიზორთა გამოყოფით, რომელთაც დავითი უცხო სიტყვით—„საოლქო ინსპექტორებს“ უწოდებს. ჰქონდა თუ არა „საოლქო ინსპექტორების“ დაწესებულებას მაშინ თავისი საკუთარი სახელწოდება ქართულ ენაზე—ამის შესახებ დავითი, სამწუხაროდ, არაფერს გვეუბნება. მაგრამ რადგან ერეკლეს მეფობისას ჩვენში ჩნდება თანამედრობის პირთა ევროპული მსგავსივე სახელწოდებანი,—რექტორი, დირექტორი და სხვა,—შესაძლოა ამ ახალი დაწესებულების წარმომადგენელთათვის, იმგვარადვე, საოლქო „ინსპექტორები“ და „რევიზორები“ შეერქვათ ქართველებს; სიტყვები „რევიზია“ და „რევიზიონ-კოლეჯია“ ნაბმარია კიდევ იოანე ხუცესმონაზონის მიერ 1760 წელს თარგმნილი პეტრე პირველის „საცხადო განწესების“ ტექსტში და აქედან სიტყვა „რევიზორის“ წარმოება და ხმარება ქართული სამართლის ძეგლში ერეკლესა და მისი თანამშრომლების მიერ სრულიად ბუნებრივი ჩანს.

ერეკლეს მეფობისას დაწესებულ ამ ინსტიტუტში ინსპექტორთა ანუ რევიზორთა რიცხვი სამი ყოფილა და თითოეულმა თანას სამეფოს განსაზღვრული თითო პროვინცია ჰქონია მიჩენილი. აგრეთვე, მათთვის ამ პროვინციების მიმოსახილავად წინასწარ შედგენილი „წერილობითი წესებიც“ არსებულა. სამწუხაროდ, ეს „წერილობითი წესები“ დღემდე არაა ცნობილი და იქნებ ჩვენს არქივებში არც იყოს შემონახული. „მიმოხილვის“ ზემოხსენებულ ორ ადგილას 7 მუხლად მოცემული კატეგორიული განცხადება

დავითისა ამ ინსპექტორთა ანუ რევიზორთა შესახებ, ყოველ შემთხვევაში, ექვემოთხანლად მოწმობს მათ ინსტიტუტთა არსებობას ერეკლეს სამეფოში. ეს კი ახალი მოვლენაა ქართულ სახელმწიფო სამოხელეო აპარატსა და სამართლის დარგში XVIII ს-ის მეორე ნახევარში და ამ ინსტიტუტის შესასწავლად კვლევა-ძიება მომავალში საჭიროა გაღრმავებულ იქნეს.

დავით ბატონიშვილმა საოლქო ინსპექტორების ანუ რევიზორების შესახებ „მიმოხილვის“ 7 მუხლი შეადგინა, უქვევლია, ერეკლეს ახალი სამართლის ერთ-ერთი, ჩვენთვის დღემდე უცნობი საგანგებო „ბრძანების“ ან „განჩინების“ მიხედვით. ამასთანავე შესაძლოა, რომ ერეკლეს ამავე სამართლის ძეგლშივე არსებულიყო ამ „რევიზორთათვის“ პროვინციების მიმოსახილავად წინასწარ შედგენილი „წერილობითი წესებიც“, რომელთაც დავითი „მიმოხილვის“ მე-11 მუხლში ახსენებს.

XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო აპარატში ასეთი საყურადღებო ფაქტები და, ძველთან შედარებით, ახალი ცვლილებები სამეფოს სამართლის დარგში დავითის მიერ თავის „მიმოხილვაში“ გზადაგზა ბევრგან სხვაგანაცა აღნიშნული, რაც ამ ძეგლს მეტად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს, როგორც საისტორიო წყაროს.

9. მკაცრე მორჩის კანონ-წესები უფლისწულების უფლება-მოვალეობებისა და საუფლისწულოების შესახებ

დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვაში“ მეორე თავს „Царь и царствующий дом“ მოეპოვება პირველ ქვესათაურად „Царь“. ამ ქვეთავში ნათქვამია: „10. В Грузии правительство самодержавное и наследственное. Законодательская власть заключается в особе царского высочества. II. По заключенному в 1783 году царем Ираклием с императрицею Екатериною II трактату, царь поручил себя, дом свой и все царство свое высокому покровительству империи Всероссийской. По силе сего священного обета, царь Грузии при вступлении на престол испрашивает в достоинстве сем утверждения от российской императорской двора“.

როგორც ვხედავთ, დავითს ამ ორ მუხლში აღწერილი აქვს მეფის უფლებები 1783—1800 წწ. მდგომარეობისდა მიხედვით, როცა ქართლ-კახეთის მეფის ზოგიერთი უფლება განისაზღვრებოდა, 1783 წ. ტრაქტატის მიხედვით, რუსეთის იმპერატორისაგან. 1783 წლამდე კი, ცნობილია, ქართლ-კახეთის მეფე სრულიად დამოუკი-

დებელი იყო რუსეთის იმპერატორისაგან „მთარველობისა“ და „ტახტზე დამტკიცების“ საქმეებშიაც; ეს გარემოება დავითის მიერ თავისთავად იგულისხმება კიდევ ზემომოყვანილ ტექსტში. ცნობილია ისიც, რომ 1632 წლიდან, როცა ირანის შაჰის „ვალად“ (მოადგილე) ქართლის მეფის ტახტზე დაჯდა გამაჰმადიანებული როსტომი, ქართლის ყოველი მეფე ირანის შაჰისაგან იყო ამ „ტახტზე დამტკიცებით“ დამოკიდებული 1748 წლამდე, როცა კახეთის მეფის—ერეკლე მეორისა და ქართლის მეფის—თეიმურაზ მეორის მეთაურობით ყიზილბაშობისაგან განთავისუფლდა აღმოსავლეთი საქართველო. ყიზილბაშობისაგან თავის დახსნით ქართლ-კახეთმა მაშინ მოიპოვა სრული სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა. ამით კვლავ აღდგა 1632 წ. შელახული, უძველეს დროიდანვე დამკვიდრებული უფლებები ქართველი მეფეებისა 1748 წელს და ეს მდგომარეობა გაგრძელდა 1783 წლამდე, სანამ რუსეთთან გეორგიევსკის ტრაქტატი არ დაიდებოდა.

აქასთანავე, ძველი ქართული ტრადიციული კანონ-წყისისამებრ, 1748—1800 წლებშიაც ქართლ-კახეთში სამეფო ხელისუფლება, დავითის თქმისამებრ, იყო „თვითმპყრობელური და მემკვიდრეობითი“, თანაც „კანონმდებლობითი ძალაუფლება“, ცხადია მეფეს გააჩნდა. მხოლოდ უნდა შევნიშნოთ დავითის ზემომოყვანილ სიტყვებს ის, რომ ქართველი მეფის წოდება „უმაღლესობა“—„ВЫСОЧЕСТВО“ რუსთაგან შემოდებულია; რუსი მოხელეები აღრედაც თეიმურაზ II-ესა და ერეკლე II-ეს ხშირად ასე იხსენიებენ საბუთებში და იმპერატორ ეკატერინე მეორისაგან ოფიციალურად ეს წოდება ერეკლეს მიენიჭა 1783 წელს¹. ასე რომ დავით ბატონიშვილი „მიმოხილვის“ მე-10 მუხლში და სხვაგანაც, ჩვეულებრივ, ერეკლეს მიმართ „ВЫСОЧЕСТВО“-ს ხმარობს ეკატერინესაგან ერეკლესადმი ამ წოდების ბოძების თანახმად, მაგრამ ხანდახან „КАНИУЕСТВО“-საც კი უწოდებს ავტორი ქართველ მეფეს (იხ. მუხ. 247 f, 316...), რუს მოხელეთაგან მიღებული ოფიციალური წესისაგან გადახვევით. ჩანს, დავით ბატონიშვილს მაინცდამაინც დიდად არ ეპრიანებოდა ქართველი მეფისადმი „ВЫСОЧЕСТВО“-ს წოდება, არამედ მას სამართლიანად მიაჩნდა უფრო მეტი პატივით ~~სა~~ „КАНИУЕСТВО“-დ მისი ხსენება. ბუნებრივია ასეთი აზრი დიდი ერეკლეს ტახტსა და საქართველოს განწოვრებული, რუსეთში ძალად გადასახლებული ბატონიშვილისაგან!

¹ იხ. პ. პატრიოტიკის 1783 წ. 24 სექტემბრის წერილი ერეკლესადმი—საქ. მუხ. № 2272 Sd—1633 S, და სხვა.

„მიმოხილვის“ ზემოხსენებული თავის მომდევნო ქვესათაურად მოცემულია „Наследник царской“. ამ ქვეთავში ვკითხულობთ: „12. По древнему, веками утвердившемуся и союзными государствами признанному установлению, царский грузинский престол должен наследовать первопроданный сын царствующей особы, а по нем старший его сын и так далее по нисходящей в роде его линии. Но когда царь или наследник его не оставит по себе детей мужеска пола, тогда наследие переходит к прочим членам царского дома по старшинству, и даже может относиться к принципам крови, для коих право на наследие удерживается до четвертого колена. Но далее не имеют уже сего права, поскольку тогда фамилия их не будет превышать в своем достоинстве прочих грузинских князей. 13. Вдовствующая царица, ни другие особы женского пола, к царскому грузинскому дому принадлежащие, престола наследовать не могут“.

„მიმოხილვის“ მე-10 და მე-12—13 მუხლებში აღნიშნული კანონები ჩვენთვის ცნობილ ძველ ქართულ სამეფოს სამართლის ძეგლებში არ მოიპოვება; ამ მუხლებში დავითი გადმოგვცემს, საერთოდ, საქართველოს ფეოდალურ ეპოქაში და, კერძოდ, ერეკლე მეორის ცხოვრების დროსაც არსებული მონარქიული სახელმწიფოს დაუწერებელ ერთ რიგ ძირითად კანონებს. როგორც გვიანფეოდალურ ხანაში მხოლოდ ზეპირგადმოცემითი ტრადიციით ამგვარად არსებობდნენ ჩვენში სახელმძღვანელოდ, ისე აღრინდელ ხანაშიაც ფეოდალური ეპოქისა, უეჭველია, ძირითადად მაინც არსებობდნენ ეს კანონები. მხოლოდ თამარ მეფისა და მისი ქალიშვილის—რუსუდანის გამეფებისას ნაწილობრივ შეტანილ იქნა ამ კანონებში თავისებური კორექტივი დროებით: როცა მეფეს ვაჟი არ მოეპოვებოდა, დაშვებულ იქნა მამის სამეფო ტახტზე მემკვიდრედ მისი ქალი. შემდეგ ხანებში კი ასეთი გამონაკლისი კვლავ ძველებურადვე აღკვეთილა სამეფო ტახტის მემკვიდრეობის საქმეში და XIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან XVIII საუკუნის ჩათვლით, ჩანს, დავითის მიერ ზემოხსენებულ მუხლებში აღნიშნული ტრადიციული კანონების მიხედვით წარმოებდა სამეფო ტახტის მემკვიდრეობა მთელ საქართველოში. ასე რომ დავით ბატონიშვილის მიერ „მიმოხილვაში“ ჩაწერილი ეს ტრადიციული კანონები, უეჭველია, უძველეს დროიდანვე მომდინარეობენ და ერეკლეს მეფობის დროისათვის ისინი სრულიად არ არიან ახალი. მხოლოდ საფიქრებელია, რომ „მიმოხილვაში“ დავითის მიერ

მე-10 და მე-12—13 მუხლებში ჩაწერილი ეს ტრადიციული კანონები ადრეც ჩაწერილ ყოფილიყო ერეკლეს მიერ თავის 1760—61 წწ. ან შემდეგი დროის ერთ-ერთ, ჩვენთვის დღემდე უცნობ საპარტოლის ძეგლში¹ და იქიდან სარგებლობდეს დავითი „მიმობილვაში“ ამ მუხლების წერისას. ყოველ შემთხვევაში, დავითს შეეძლო ეს მუხლები ერეკლეს ამ საპარტოლის ძეგლის გარეშედაც, ტრადიციული ზეპირგადმოცემით ჩაეწერა „მიმობილვაში“; თვითონ დავითი სწორედ მემკვიდრე იყო სამეფო ტახტისა და თავისვე დროსაც არსებული სამეფო ტახტის მემკვიდრეობის ეს ძველი, ტრადიციული ქართული კანონები მას, ჩანს, კარგადაც სცოდნია. დავით ბატონიშვილის მიერ ამ მუხლებში თქმულს კარგად მოწმობს ქართული გვიანფოდალური ხანის უამრავი საისტორიო წყაროები და მას არ ეწინააღმდეგება, საერთოდ, უფრო ადრინდელი საისტორიო წყაროებიც, კანონებში შეტანილი იმ დროებითი კორექტივის გარეშე, რომელზედაც ღემოთ მსჯელობა გეჭონდა.

ამასთანავე, უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ მხოლოდ ერეკლეს მეფობის დროიდან მოგვეპოვება ერთი ისეთი დოკუმენტი, რომელიც ბევრ რამეში უპირისპირდება დავითის „მიმობილვის“ მე-10 და მე-12—13 მუხლებს. ესაა 1791 წ. „განწესებანი საქართუქლოს მეფის ირაკლისნი ძეთა თუსთადმი სამეფოხსათუს საქართველოჲსა“. მასში ერეკლე მეორის მიერ მოცემულია ზოგიერთი ისეთი მუხლი, რომელიც აბათილებს დავითის მიერ „მიმობილვაში“ ჩაწერილ, თვითონ ერეკლეს სამეფოში მოქმედ, ზემომოყვანილ ზოგიერთ კანონს. ნაგრამ, ცნობილია, თვითონ ერეკლემ უარყო მთელი ეს თავისი „განწესებანი“ დაწერის შემდეგ და მის მუხლებს სამეფოს საპარტოლის დარგში კანონიერი მოქმედების საშუალება ამით არც მისცემია². ასე რომ დავითი, სამართლიანად, არც სარგებლობს „მიმობილვის“ წერისას ერეკლეს ამ „განწესებათა“ მუხლებით. პირიქით, მას ერეკლეს სამეფოს ის კანონები აქვს „მიმობილვის“ ზემომოტანილ მუხლებში ჩაწერილი, რომლებიც თვითონ ერეკლეს

¹ როგორც, მაგალითად, უფრო გვიან, 1832 წელს ნიკოლოზ პირველის მიერ რუსეთში თავის „Сводъ законовъ основныхъ“-ში ჩაიწერა მონარქიული სახელმწიფოს ამგვარივე ტრადიციული ძირითადი კანონები.

² თვითონ ერეკლე „განწესებათა“ დაწერით უკმაყოფილო თავისი ტახტის მემკვიდრე გიორგი ბატონიშვილს ამის შესახებ დამარღვეველ სხვა ანდერძს აძლევს (პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, 1936 წ., გვ. 222—223).

მიერ საერთოდ, ჩვეულებრივ, მისაღები იყო და სამეფოს სამართალში გამოყენებული. ერეკლეს კი თავისვე მიერ უარყოფილ ამ „განწესებანში“ ყველასათვის ანდერძად უწერია, სხვათა შორის, ის, რომ თავისი სიკვდილის შემდეგ ქართლ-კახეთის სამეფოში თავისი ექვსი ვაჟიშვილის—ექვსი ძმის უფროს-უმცროსობის მიხედვით „იყოს რიგით მეფობა და ბატონობა“ (მუხ. „ნე“)¹. „ლთ) მეფობა პირველად უფროს ძმას, მეორედ მეორეს, მესამედ მესამეს, მეოთხედ მეოთხეს, მეხუთედ მეხუთეს, მე[ექვსედ] მე[ექვსეს] და მასუკან კიდევ მეორედ ზოუბრუნდეს პირველის იმიდამ და კიდევ ისე უნდა ჩავიდეს მე[ექვსეს] ძმანდის; ყველამ ძმის შთაწომავლობამ ასე უნდა ჩაირიგონ მეფობა და, თუ ის ერთი ჩამომავლობისა არ ვარგოდეს ან სნეულობითა, ან სხვა რიგად შეუძლებელი იყოს, თუ იმასვე სახლისკაცი ჰყვანდეს თავის წილში, იმას დაანებონ ქვეყნის დამტკიცებით“, —წერს ერეკლე 1791 წ. „განწესებანში“.² მაგრამ, როგორც ითქვა, ეს „განწესებანი“ შემდეგ მან უარყო და ტრადიციული, ძველი ქართული სამეფოს კანონებითვე დარჩა სამეფო ტახტის მემკვიდრეობის საქმე ქართლ-კახეთში. სწორედ სამეფო ტახტის მემკვიდრეობის განმსაზღვრელი ეს ტრადიციული, დაუწერელი მონარქიული სახელმწიფოს ძირითადი კანონებია მოცემული დავითის მიერ „მიმოხილვის“ ზემომოტანილ მუხლებში.

დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვაში“ თვალსაჩინოდ არის ასახული ის ბრძოლა, რომელსაც აწარმოებდა ქართველი მეფე, განსაკუთრებით კი ერეკლე მეორე, თავადების პარტიკულარიზმის წინააღმდეგ, სამეფო ცენტრალისტური ხელისუფლების განმტკიცების მიზნით. ამ მხრივ თხზულებაში საყურადღებოა უფლისწულებისა და საუფლისწულოების შესახებ მოცემული მუხლები 14—42. ეს მუხლები სამ ქვეთავადაა მოცემული ასეთი სათაურებით: „Члены царского грузинского дома“, „Преимущества членов царского грузинского дома“ და „Исключительныя статьи, кои к членам царского дома не относятся“.

ავტორის სიტყვით, „членами царского грузинского дома полагаются братья и дети царствующего лица, равно и дети наследника престола“ (მუხ. 14). ზემოხსენებულ მუხლებში საერთოდ მსჯელობაა მეფის სახლის ყოველი წევრის შესახებ, განსაკუთრებით კი უფლისწულთა შესახებ, დავითის სიტყვით, როგორც უფლის-

¹ ერეკლეს 1791 წ. „განწესებანი...“—ე. თაყაიშვილი, საქ. სიძველენი, ტ. I, წი. I, 1920 წ., გვ. 220—221.

² იქვე, გვ. 213—214.

წულები, ისე მეფის სახლის სხვა წევრები არიან „первоступное в государстве ооном“ (მუხ. 14).

„მიმოხილვის“ ავტორის მიერ 14—42 მუხლებში დაწვრილებით გადმოცემულია ის პრივილეგიები და უფლება-მოვალეობები, რომლებითაც სარგებლობდნენ უფლისწულები ერეკლეს სამეფოში, კერძოდ კი საუფლისწულოებში. ადრინდელ საქართველოში უფლისწულთა ზოგიერთი ეს უფლება-მოვალეობა არ იყო და არც არსებობდა მაშინ ამგვარი საუფლისწულოებიც. ერეკლეს მიერ დაწესებული ახალი ტიპის საუფლისწულოების სისტემა საკმაოდ სხვაგვარი ხასიათისაა, ვიდრე ადრინდელი. თავისი მეფობის დროის, ახალ საუფლისწულოებს ერეკლემ, ადრინდელთან შედარებით, განსაკუთრებით სამეფო ცენტრალისტური ხელისუფლების გამაგრება დაუსახა მიზნად რიგი საგანგებო საქმეებით და ამ მიზანდასახულობით ეს ინსტიტუტი ძველად არსებულისაგან მაშინ ნაწილობრივ მაინც სხვა სახით გვევლინება. ეს, ხელოვნურად წარმოშობილი, ახალი ტიპის საუფლისწულოები საქართველოში (ქართლ-კახეთის სამეფოში) ფაქტიურად ჩნდება XVIII საუკუნის 70-ანი წლებიდან ერეკლე მეორის გააქვეული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოსაზრებების საფუძველზე, ძველთაგანვე ტრადიციით არსებული საუფლისწულოების სახეცვლილებით. ძლიერმა თავადურმა პარტიკულარისტულ-სეპარატისტულმა ტენდენციებმა აიძულა ჩეფე ერეკლე ქართლ-კახეთის სამეფოში ამ, ახალი საუფლისწულოების შექმნით დაეპირისპირებინა თავადობის რეაქციული წრისათვის თავისი შთამომავალი მრავალრიცხოვანი უფლისწულები, ფიქრობდა რა იმას, რომ თავისი ეს შთამომავლები, მისდამი ახლო ნათესაური გრძნობების შედეგად, აღმოფხვრიდნენ სამეფოში მეფის ცენტრალისტური ხელისუფლების მოწინააღმდეგე თავადთა ამგვარ ტენდენციებს. ამრიგად, ახალი ტიპის საუფლისწულოების ინსტიტუტის წარმოქმნით ერეკლე ფიქრობდა დაეძლია თავისი ტახტის ქვებუდანა თავადთა პარტიკულარისტულ-სეპარატისტული მიდრეკილებანი და საერთოდ თავადური რეაქცია სამეფოში. მაგრამ, ცნობილია, მეფეს ეს იმედი არ გაუმართლდა და, პირიქით, ამ ინსტიტუტმა მაშინ ამ მხრივ კიდევ უფრო უარესი შედეგიც გამოიღო, ვიდრე ადრე ოდესმე. სათავადოების სისტემისათვის დამახასიათებელმა პარტიკულარისტულ-სეპარატისტულმა მიდრეკილებებმა, როგორც საერთო სოციალურმა სენმა, უფლისწულთა შორის არა ნაკლებ, ვიდრე თავადებში, ფესვი მოიდგა და ამით თვით ისინი გახდნენ უფრო ძლიერი ბურჟი თავადური რეაქციისა ქართლ-კახეთში და

თვით ერეკლეს ტახტის ძლიერებისა და მისი მონარქიული ცენ-ტრალისტუოი ხელისუფლების დამაქცეველიც. ნეფისადმი მანა-შვილურ ნათესაურ გრძნობას მათში სძლია სათავადოების სისტე-მისათვის დამახასიათებელმა პარტიკულარისტულ-სეპარატისტულმა გრძნობა-მიდრეკილებებმა, რასაც ერეკლე მათგან ეგჭომად წინას-წარ არ მოელოდა ახალი ტიპის საუფლისწულოების ინსტიტუტის წარმოქმნისას და ამით მან დიდი შეცდომა დაუშვა კიდევაც თა-ვის ანგარიშში. მაგრამ საყურადღებო ისაა, რომ საერთოდ „გო-ნიერ“ მეფეს¹ უფლისწულთაგან მოსალოდნელი ანგვარი განდგომის წინასწარ აღსაკვეთად თავის კანონ-წესებში სათანადო მუხლებიც ჩაუტანია, როგორც ქვემოთ დავინახავთ.

ახალი ტიპის საუფლისწულოების ინსტიტუტის წარმოქმნისას ერეკლეს, უეჭველია, სათანადო განჩინება უნდა შეედგინა მუხლე-ბად, საჭირო კანონ-წესების დადგენით, და ამ კანონ-წესებისათვის სანქციაც უნდა მიეცა სამეფოს სამართლის დარღვი სახელმძღვანე-ლოდ. მართალია, ერეკლეს ახალი სამართლის ასეთი განჩინება ჯერ-ჯერობით მაინც ჩვენთვის უცნობია, მაგრამ, უეჭველია, მის მიერ იგი იყო 1750—61 წლებში, თავისი კოლექტივის წევრთაგან შემ-წეობით, ან შემდეგ, თავისივე იურისტების დახმარებით, გამომუ-შავებული და სახელმწიფოში სახელმძღვანელოდ გამოცემული. ერეკლეს ამ კანონ-წესების არსებობას საეკვოდ არ ხდის დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვის“ 14—42 მუხლების ტექსტი: იგი, უეჭველად, რუსული თუ არა სიტყვასიტყვითი, თავისუფალი თარ-გმანი მაინც არის ერეკლეს ამ განჩინების ტექსტისა, ან იგი, ყო-ველ შემთხვევაში, დავითის მიერ (ერეკლესეულ დედანთან ძლიერ დაახლოებით შედგენილი ტექსტია, დედნის ძირითადი აზრების დაცვით მაინც. მუხ. 14—42-ის თვით სტილი, გადმოცემის ზანერა, ენა და სხვა მოწმობს, რომ დავითი მისდევს ერეკლეს მიერ გამო-ცემული სათანადო განჩინების ტექსტს, რომ დავითს ამ მუხლთა წერისას ხელთ გააჩნია სათანადო რაღაც სამართლის ძეგლი. ამ-რიგად, „მიმოხილვის“ ზემოხსენებულ მუხლებში დავითს წარმოდ-გენილი აქვს ერეკლეს მიერ ახალი ტიპის საუფლისწულოების ინსტი-ტუტის შესახებ გამოცემული განჩინების ტექსტის თუ არა სრული რუსული თარგმანი, ყოველ შემთხვევაში, მისი ძირითადი შინაარსი მაინც. ეს გარემოება ნეტად ზრდის „მიმოხილვის“ 14—42 მუხლე-

¹ ერეკლე მეორეს „გონიერს“ და „მაღალგონიერ“ მეფეს უწოდებდნენ ცნობილი მისი თანამედროვენი (ანტონ პირველი, ვაიოხ რეპტორი, იოანე ოსეს-ძე), თვით უცხოელებიც კი (პ. პოტიომკინი და სხვ.).

ბის საისტორიო მნიშვნელობას ამ ინსტიტუტის შესასწავლად. ეს გარემოებაც რომ არ იყოს, დავით ბატონიშვილის მოგონებანიც კი ამ ინსტიტუტის შესახებ მეტად საყურადღებო იქნებოდა. მაგრამ ავტორი „მიმოხილვისა“, ჩანს, ამ შემთხვევაში მარტო თავისი მოგონებებით არ დაჯერებულა და სათანადო სამართლის ძეგლის მიხედვით ხელმძღვანელობს.

ამასთანავე, დავითის მიერ გადმოცემული მუხ. 14—42-ის ტექსტით ირკვევა, რომ მეფე ერეკლეს ახალი ტიპის საუფლისწულოების ინსტიტუტისათვის განჩინების ტექსტი შეუდგენია უფლისწულთა ძველი ჩვეულებითი სამართლით განმტკიცებული უფლებებისა და თავის მიერ ახლად შექმნილი კანონ-წესების საფუძველზე. ერეკლეს მიერ ამგვარი წერილობითი განჩინების გამოცემის გარეშე შეუძლებელი იყო ახალი ტიპის საუფლისწულოების ინსტიტუტის უფლება-მოვალეობანი ყველასათვის ასე ნათლად ყოფილიყო განსაზღვრული ზეპირსიტყვიერებით. სწორედ ამიტომ ერეკლეს სათანადო განჩინების ტექსტში ფიქსირებით უნდა შეედგინა ახალი ტიპის საუფლისწულოებში უფლისწულთა უფლება-მოვალეობათა განსაზღვრელი კანონ-წესები მუხლებად და გამოექვეყნებინა კიდევ მართლმსაჯულებაში სახელმძღვანელოდ და ამ ახალი ტიპის ინსტიტუტის განმტკიცებისათვის. „მიმოხილვის“ მუხ. 14—42-ის შესატყვისი ტექსტი არც ერთ ძველ სამართლის ძეგლში არ მოიპოვება და იგი მხოლოდ გაკვრით უდგება ერეკლე მეორის მიერ 1791 წ. უფლისწულებისათვის შედგენილ „განწესებათა“ 58 მუხლიდან ორიოდ მუხლს¹. უფლისწულთა და საუფლისწულოების შესახებ „მიმოხილვაში“ 1812—13 წლებში ჩაწერილი მუხ. 14—42-ის კანონ-წესები ერეკლეს მიერ, უეჭველია, 1760—61 წლებში, ახალი სამართლის ერთი რიგი ძეგლების შექმნისას, ერთ-ერთ, ჩვენთვის დღემდე უცნობ განჩინებაში მოთავსებულ იქნა ან შემდეგ, XVIII ს. 70—90-იან წლებში მაინც, საუფლისწულოების გამრავლებისას სათანადო განჩინების გამოცემით მოცემულ იქნა; სწორედ იქიდან უნდა გადმოეწერა დავითს ეს კანონ-წესები „მიმოხილვაში“. უამისოდ შეუძლებელია „მიმოხილვაში“ ერეკლესდროინდელ უფლისწულთა და ახალი ტიპის საუფლისწულოთა შესახებ კანონ-წესების 29 მუხლი (14—42), ასე მწყობრი განსაზღვრულობით და ნამდვილი კანონმდებლობითი ენითა და სტილით, დავითს ზეპირად (მხოლოდ მუხ-

¹ შეად. ერეკლეს „განწესებანი“, — ექვ. თაყაიშვილი, საქ. სიძველენი ტ. I, წ. I, 1920 წ., გვ. 200—221.

სიერებით) ჩაეწერა. ამასთანავე, მის მიერ შეუძღვებელია ეს კანონ-წესები ოდნავადაც განგებ შეთხზული იყოს „მიმოხილვის“ წერი-სას, რადგან მაშინ მრავლად იყვნენ ისეთი თანამედროვენი, რომელნიც კარგად მოსწრებიან ერეკლეს სამეფოში მოქმედ ამ კანონ-წესებს. მართლაც, ერეკლესდროინდელ საისტორიო წყაროებში „მიმოხილვის“ 14—42 მუხლების რომელიმე კანონის თუ წესის გამაბათილებელი რაიმე უტყუარი დოკუმენტი ჩვენ ვერც გვიპო-ვია, — პირიქით, ბევრი მათგანი ამ წყაროებით დასტურდება კი-დეც, — და დავითის „მიმოხილვა“ ამ შემთხვევაშიაც სრულიად სანდო ჩანს.

მეფე ერეკლე არც იმდენად გულუბრყვილო ყოფილა, რომ არ გაეთვალისწინებინა საუფლისწულოებში უფლისწულთაგან მოსალო-დნელი თავადური პარტიკულარისტულ-სეპარატისტული მიდრეკი-ლებანი და პოლიტიკური ურჩობა და განდგომა ჩეფის ცენტრალის-ტური ხელისუფლების წინააღმდეგ. მართალია, ამალი ტიპის სა-უფლისწულოების ინსტიტუტის წარმოქმნით მან, როგორც მონარქმა მეფემ, შეცდომით უდიდესი ნდობა გამოუცხადა თავის შთა-მომავალთ, მაგრამ ამავე დროს, ცხადია, ზემოხსენებული თავისი განჩინების რიგი სათანადო მუხლებით, წინასწარ შეუზღუდავს ისინი მეფის ცენტრალისტური ხელისუფლების განმტკიცების მიზ-ნით. მეფე ერეკლე უფლისწულებს თელის თავის შემდეგ სახელმწი-ფოში უპირველეს პირებად, რომელნიც ყოველმხრივ მის პირად უშუალო მორჩილებაში იმყოფებიან და მისი მეფური მონარქიული ინტერესების დამცველები არიან ადგილებზე. სახელმწიფო საქმე-ებში მათ რომელიმე დიდ მოხელეზე მეტი უფლებები არ ზოგო-ვებათ, პირიქით, ზოგიერთ შემთხვევაში ისინი ამ მოხელეებს ექვემ-დებარებიან. ამ მხრივ საყურადღებოა „მიმოხილვის“ შემდეგი მუხ-ლები: „Члены царского дома могут предпочтительнее прочих князей восходить по службе все воинские степени и чины, однакож когда будут находит[ь]ся в войске, принимают и исполняют все приказы командующего генерала“ (მუხ. 17). „Они также дают суд и расправу в своих уделах, кроме дел уголовных, кои по порядку относятся к суду мдиванбегов“ (მუხ. 19). ზემოთქმულისამებრ განსაკუთრებით საყურადღებოა შემდეგი მუხ-ლიც: „Все царевичи и члены царского дома не могут строить крепостей, разве только с точного повеления царского, да и в тех крепостях, кои принадлежат к их владениям, бывають гарнизоны царские“ (მუხ. 21). აგრეთვე, აღსანიშნავია შემდეგიც:

„Никто из членов сей высокої фамилии без указа от царя не собиравт войск и не учреждает никаких военных сборов и команд в своих уделах“ (მუხ. 22). „Сами собою не могут чинить нападения и вести войну с окрестными народами...“ (მუხ. 23). „Не имеют артиллерии и не льют пушек“ (მუხ. 24). ასევე, მეფე ზღუდავს უფლისწულებს მეზობელ ქვეყნებთან დიპლომატიურ ურთიერთობაში, სამეფოს სამართლისა და მართლსაჯულების დარგში მეფის საწინააღმდეგო მოქმედებაში, ვინმეს მიმართ უფლებრივად მიმძღავრებაში, სამეფოს ფინანსურ საქმეთა ჩარევაში და ა. შ. (მუხ. 25—39). უფლისწულებს ეკრძალებათ სახელმწიფო მოხელეთა საქმეებში ჩაერიონ, კერძოდ: „в удельных своих имениях члены царского дома не возбраняют моуравам отправление их должности“ (მუხ. 40), და ა. შ.

მაშ რა მოვალეობას ასრულებენ უფლისწულები ერეკლეს სამეფოს საუფლისწულოებში? „მიმოხილვის“ ავტორს პასუხად. კონკრეტულ ვალდებულებათა შემდეგ, მოეპოვება ასეთი მუხლი: „Члены царского грузинского дома, одиченные высоким званием и достоинством, имеют первеншую обязанностью благосостояние царя и царства, внутреннее и внешнее спокойствие, пекутся о приращении государственных интересов и о народном благоденствии“ (მუხ. 41). ასეთი რამ ხდება კერძოდ ისეთი საქმეებით, როგორცაა, სხვათა შორის, უფლისწულთა მოვალეობა, ერთ-ერთ მუხლად ჩაწერილი: „От власти их зависит учреждать в своих имениях всякие фабрики и вообще хозяйственные заведения, водворять училища, госпитали, богадельни и проч.“ (მუხ. 20), და ა. შ.

ამრიგად, ერეკლეს წარმოდგენით, უფლისწულნი საუფლისწულოებში თავიანთი მეფე-მონარქის სახელმწიფოებრივი ეკონომიური, კულტურული და პოლიტიკური ზომების სანიმუშო მთავარი აღმასრულებელნი და ზედამხედველნი არიან ადგილებზე, საამისოდ მეფის ხელისუფლებისაგან ნდობით აღჭურვილი, საპატიო უჯამაგირო ნახევრად-მოხელეები და არა თითქმის სრულიად დამოუკიდებელი მპყრობელნი სამეფოს ამა თუ იმ მხარისა, როგორცაა ისინი ბშირად წინათ ქვეყანას ევლინებოდნენ. დავითის „მიმოხილვიდან“ ჩანს, რომ ერეკლე მეორე ცდილობდა, ცხოვრებაში ზემოხსენებული კანონ-წესების გატარებით, თავადური პარტიკულარისტულ-სეპარატისტული მიდრეკილებებისა და ობსკურანტობის წინააღმდეგ გამოეყენებინა თავის მიერ წარმოქმნილი ახალი ტიპის საუფ-

ლისწულობების ინსტიტუტი და არა სათავადოების სისტემის რეაქციულ მოვლენათა განსამტკიცებლად.

მთელი ეს ზემოაღწერილი ცდა უფლისწულთა გამოყენებისა ერეკლეს სახელმწიფოებრივი მიზნების საწინააღმდეგოდ რომ არ მომხდარიყო, ამიტომ მის მიერ ამ კანონ-წესებში უფლიაწულთა გასაფრთხილებლად საზოგადოდ თქმულია: „Священному их сану должны быть чужды всякия неприязненные умысления против государя и отечества. Одним словом, они не могут быть изменниками ни в каком соотношении“ (მუხ. 41). ასეთი „მოლაღატეები“ კი ერეკლეს თავის დროზე ბევრი ზოგბოვებოდა თავადთა წრეში და ამიტომბა იგი უფლისწულებს ამგვარად აფრთხილებს, რომ ისინიც არ დაქანდნენ სათავადოების სისტემისათვის დამახასიათებელ ამ მოლიპულ გზაზე. ეს გაფრთხილება მშვენივრადაა გამოთქმული უკანასკნელ მუხლშიც: „В противном случае благо общественное предпочитается выгодам личным. Бытописания времен разкрывают нам чрезвычайнымъ происшествия, что для благосостояния государствъ государии не щадили ни детей, ни родственниковъ своих, избънченныхъ в предательстве и измене,— да и Грузия не раз была свидетельницею сего болезненнаго, но справедливого правосудия своихъ царей“ (მუხ. 42). შენიშვნაში დავით ბატონიშვილს მოყვანილი აქვს სამი მაგალითი ამის შესახებ: აფხაზთა მეფე გიორგის შვილის—კონსტანტინეს შესახებ (798 წ.). დემნა ბატონიშვილის მაგალითი გიორგი III-ის მეფობისას და პაატა ბატონიშვილის დასჯა სიკვდილით თვით ერეკლე მეორის მეფობის დროს.

10. XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სამეფოს ზოგიერთი ხმა ახალი კანონი და წესი, ჩაწერილი „მომოხილვაში“

ჩვენ ზემოთაც აღვნიშნეთ ერეკლესა და გიორგისდროინდელ ქართლ-კახეთში არსებული ზოგიერთი ახალი კანონი და წესი, ხოლო ერთი რიგი ახალი კანონ-წესებისა საგანგებოდ ამ ქვეთავში უნდა განვიხილოთ. მაგრამ საერთოდ სანამ მათ განხილვაზე გადავიდოდეთ, ორიოდე სიტყვა უნდა ითქვას გვიანფეოდალურ საქართველოში ყოველგვარი „უცხოური“ ინსტიტუტების, კანონ-წესების და სხვათა შესახებ, რომლებიც თურქთა და განსაკუთრებით ირანელთა ბატონობის დროს ჩვენში, მათი ძალადობის შედეგად, ასე თუ ისე არსებულა და გარკვეულ გადმონაშთთა სახით XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთშიაც დარჩენილა.

XVII საუკუნეში და XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში ქართველ მაჰმადიან მეფეებთან არსებული ირანის შაჰის სამეთვალყურო აპარატის მოხელეების—ვეზირის, მუსტოფის, მუნშის და, აგრეთვე, შაჰის სამხედრო-პოლიტიკური წარმომადგენლების — თბილისის ყიზილბაშური გარნიზონის ციხისთავი-მინბაშის და ამავდროულად მეფეებისათვის ქეშიკად მიჩენილი ყიზილბაში სარდლის ფუნქციებს¹ ერეკლე მეორემ 1748 წელს აღმოსავლეთ საქართველოს დამოუკიდებლობის დამკვიდრებით ფაქტიურად ბოლო მოუღო. კერძოდ, მუსლიმანი ვეზირ-მუსტოფები, რამდენადაც ისინი ერეკლეს მეფობის დროს არსებობდნენ და ირანის განმგებელის რწმუნებულები იყვნენ, თვით ერეკლე მეფეზე იყვნენ უფრო დამოკიდებული, ვიდრე ირანის ხანთან და, ჩანს, ქართლ-კახეთის მეფის ნამდვილ მოხელეებად იქცნენ².

XVIII ს-ის მეორე ნახევარში დამყარებულ ასეთ პირობებსა და გარემოებაში, მიუხედავად აგრესორი ირანის კვლავ პირისპირ დგომისა, ქართული კულტურისა და სახელმწიფოებრიობის თავისთავადობა სრულიად შეუღლებელი იყო ირანის კულტურისა და სახელმწიფოებრიობის რაიმე ზეგავლენისაგან, კერძოდ სამართლის დარგშიაც. ამასთანავე, უნდა გავიხსენოთ ისიც, რომ ერეკლეს მეფობის დრომდეც, ირანის პოლიტიკური ბატონობის პირობებშია ციხი, ქართველი ხალხისათვის დამახასიათებელი ეს თავისთავადობა არსებითად არ შეღებულა. დოც. ვ. გაბაშვილის მართებული აღნიშვნით, «ვახუშტის სწორად აქვს გაგებულნი როსტომის „რეფორმის“ აზრი და მიზანი. XVIII ს-ის ქართველი ისტორიკოსის წარმოდგენით, როსტომი არ სცვლის „ქართველობას“ ქართული სოციალურ-პოლიტიკური სისტემისათვის უცხო „ყიზილბაშობით“». «ყიზილბაშური „წესის“ ძლიერი გავლენა მართლაც სამეფო კარს, მეჯლისობის წესს, სასახლის ხელშინაურ მოხელეობას და სამეფო „ქარხნების“ ორგანიზაციას ეტყობა, მაგრამ ძირითადად უცვლელი დარჩა ქართული სახელმწიფო აპარატი. XVII—XVIII სს. სამხედრო საქმეს (ფეოდალური ლაშქრის წვევა-შედგენა), ფინანსებს, სასამართლოს, სახელმწიფო სამდივანმწიგნობროს (კანცელარიას), ქალაქებს და სოფლებს განაგებდნენ ქართველი მოხელენი: სარდლები, სახლთუხუცესები, მდივანბეგები, მდივ-

¹ ვ. გაბაშვილი, სახელმწიფო წყობილების საკითხისათვის გვიანდროდალურ საქართველოში, — „მომომხილველი“, II, 1951 წ., გვ. 166 და სხვ.

² იქვე, გვ. 152—154, 168.

ნები, მოურავები, მამასახლისები. ქართული სახელმწიფო (თავადურ-ბატონყმური) ქართული საზოგადოებრივი და სამეურნეო წყობის შესაბამისი იყო. ანტიკომ არ შეიძლებოდა აღმოსავლურ სამოხელეო სახელებს ქართული სახელმწიფო წყობილება ყიზილბაშურ საფუძველზე გარდაექმნათ. ვახუშტის დაკვირვების უნარის საუკეთესო მოწმობაა ის, რომ იგი ხელისუფალთა შეცვლილ სახელებს ქვეშ უპირატესად ქართულ, ადგილობრივ ნიადაგზე აღმოცენებულ, პოლიტიკურ ინსტიტუტებს გულისხმობდა. ქართული წარმოება-მეურნეობა, კულტურა და იდეოლოგია აშკარად განსხვავდებოდა ყიზილბაშურისაგან¹.

გვიანდელი დღის ხანაში ქართველ ხალხს ვერც თურქეთის მრავალგზის ძალადობამ და თურქული წესების ხელოვნურად დანერგვამ და ვერც 1632—1748 წლების „ყიზილბაშობამ“ არსებითად ვერ შეუცვალა თავისი მეურნეობა, სახელმწიფოებრივი წყობილება, კულტურა და იდეოლოგია. ერეკლე მეორისა და სოლომონ პირველის საქართველომ, ამერეთმა და იმერეთმა, სახელოვნად დაიცვა „ქართველობა“, თავისი სახელმწიფოებრიობა, მეურნეობა, ეროვნული კულტურა და იდეოლოგია ზემოხსენებულ აგრესორთა ყოველგვარი ხელყოფისაგან, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში თურქებისაგან მიტაცებული სამცხე-საათაბაგოს ბედ-იღბალს. მაგრამ ერეკლესა და სოლომონის „ხმლები“ ამ მინატაციების დასაბრუნებლად იბრძოდნენ მთელი „ქართველობით“. ამასთანავე, თვითმყობადი „ქართველობა“ სახელმწიფოებრიობის ყოველ დარგში იზუშებდა თურქებისა და ირანელებისაგან დიდი ხნის განმავლობაში მიყენებულ ჭრილობებს ქართული ნაცადი „წამლებით“ — ქართული მრავალსაუკუნოვანი მდიდარი კულტურის ღრმა ათვისებითა და განვითარებით, კერძოდ სამართლისა და მართლმსაჯულების დარგშიაც. ამ მხრივ ამ დარგშიაც გარკვეული წარმატება მოიპოვა სოლომონ პირველმა თავის სამეფო იმერეთში და განსაკუთრებით კი ერეკლე მეორემ თავის მიერ გაერთიანებულ ქართლ-კახეთში. დავით ბატონიშვილი თავის 1812 წ. პროექტში „О лучшем устройстве Грузии“ რუსეთის მთავრობის წინაშე სამართლიანად მოწმობს იმ ფაქტს, რომ „царь Ираклий, по духу и уму известный в истории своего века, сохранил и даже распространил древние права своих предков, как по внутренним, так и внешним отношениям“².

¹ ვ. გაბაშვილი, სახელმწიფო წყობილების საკითხისათვის გვიანდელი დღის საქართველოში, — „მომოხილველი“, II, 1951 წ., გვ. 166—167.

² „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, 1942, ნაკვ. I, გვ. 128—129.

სწორად აღნიშნავს ვ. გაბაშვილი, როცა წერს: «ქართველი მეფეები (განსაკუთრებით გიორგი XI, ვახტანგ VI...) იმის ცდაში უნდა ყოფილიყვნენ, რათა შეესუსტებინათ ვეზირ-მუსტოფების სამეთვალყურო ფუნქცია და გაეძლიერებინათ მეფის სამსახურთან დაკავშირებული მათი სამოხელეო მოვალეობა. ყოველ შემთხვევაში, XVIII ს-ის მეორე ნახევარში ვეზირ-მუსტოფი ქართველი მეფის მოხელედაა ქცეული. ამავდროს ვეზირობა და მუსტოფობა ერთ თანამდებობად გაერთიანებული ჩანს. ამ ორი «ჯელის» გაერთიანება, საფიქრებელია, სამეთვალყურო ფუნქციის მოშლით ყოფილიყო გამოწვეული. საზოგადოდ ერანულ-ყიზილბაშური წარმოშობის ინსტიტუტები (მაგ., მინბაშის, ნასახჩიბაშის და სხვა) თანდათან ქართული ფეოდალური ორგანიზაციის შესაბამისად ეწყობოდა. პირუქუ პროცესი გაზორიცხული იყო, სანამ არსებობდა გვიანფეოდალურ საქართველოს დამახასიათებელი სოციალურ-ეკონომიური წყობა, რომლის წარმოქმნასაც წარმოადგენდა თავადურ-ბატონყურთი სახელმწიფო¹. დიახ, სწორადაა ნათქვამი. «პირუქუ პროცესი გაზორიცხული იყო...», რადგან მრავალსაუკუნოვანი თვითმყოფადი ქართული სახელმწიფოებრიობა და, საერთოდ, კულტურა, მიუხედავად წარსულში მრავალი «ძნელბედობის» გადატანისა, მაინც იმ სიმალღეზე იდგა, რომ ერეკლეს მეფობისას მან ადვილად წინიწინა ქართულ ნიადაგზე ადრე ძალად დანერგილი, უღლეური «ერანულ-ყიზილბაშური წარმოშობის ინსტიტუტები», ისინიც კი «გააქართულა»².

ზემოხსენებული გარემოებანი და თავისი ცხოვრების დროის ყოველგვარი საყურადღებო ფაქტები მშვენიერად იცოდა და კარგადაც შეიგნო ერეკლეს უკანასკნელმა ნიქაერმა ეპიგონმა დავით ბატონიშვილმა. ამიტომ, ბუნებრივია, მან თავის «მიმოხილვაში»

¹ ვ. გაბაშვილი, ზემოხსენებული ნაშრომი, გვ. 168.

² ამ მიზრად დიდად საყურადღებოა ერეკლე მეორის მეფობისას თუნდაც «მუნის» წოდების მქონე ნიჩხა გურჯენ ენიკოლოფაშვილის მოღვაწეობა. მას თავის გვარში შთამომავლობით ჰქონდა მიღებული დიპლომატიის თანამდებობა სამეფოს საგარეო საქმეთა უწყებაში. იგი თავის დროზე სპარსული და თურქული ენებისა და აღმოსავლური კვყვნების დიპლომატიკის საუცხოო მცოდნედ ითვლებოდა ჩვენში და, ამასთანავე, ქართველობის დიდ მოამაგედ. ამიტომ ერეკლემ სწორედ მას დააკისრა ელჩობის ხელმძღვანელობა სპარსეთში: ჰერიმ-ხანთან, ხოლო შემდეგ, 1778 წელსვე, ოსმალეთის მთავრობასთან წარგზავნით. ორივე შემთხვევაში მუნშმა გურჯენ ენიკოლოფაშვილმა თავისი მისია ბრწყინვალედ დაასრულა საქართველოსათვის ხელსაყრელი ხელშეკრულებების დადებით სპარსეთისა და ოსმალეთის მთავრობებთან. იგი გარდაიცვალა 1786 წელს თბილისში.

სპარსული, თურქული, არაბული, ბერძნული თუ სხვა უცხოური სიტყვებითა და ტერმინებით აღნიშნული ინსტიტუტები, კანონები, წესები, ჩვეულებები და სხვა არა უცხოურად მიიჩნია, არამედ სრულიად მართებულად სინამდვილეში, მათი შინაარსითა და ბუნებით, ქართულ სახელმწიფო ინსტიტუტებად, კანონებად, წესებად, ქართულ ხალხურ ჩვეულებებად, ადათებად და სხვად წარმოგვიდგინა. დავითი „მიმოხილვაში“ ზოგან პირდაპირ მიგვიითხებებს ან რამით მაინც გვიმედავენებს, რომ ესა თუ ის კანონი თუ წესი „რუსულია“, ერეკლესა და გიორგის მეფობისას შემოღებული, მაგრამ ასეთ რამეს ის არასდროს არ გვამცნებს, თურქული თუ ირანული ტერმინებისა და სხვა სიტყვების ხმარების დროს ან სხვა შემთხვევებშიაც, თურქებისა თუ სპარსელებისადმი მიკუთვნებით. ამ გარემოებათა გათვალისწინებით აშკარა ხდება, რომ დავითმა მშვენიერად იცის და კარგად შეგნებული აქვს XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის რეალური მდგომარეობა მთელი თავისი სიღრმითა და სიფართით: დავითს მშვენიერად ესმის ის, რომ ერეკლე მეორე ქართველ ხალხთან ერთად არა მარტო თავისი ხმლით ფიზიკურად იცავდა „დედა“-სამშობლოს მისი მეზობელი „ბარბაროზ“-აგრესორებისაგან (ანტონ I), არამედ მთელი საქართველო ერეკლესვე წინამძღოლობით თავს იცავდა მათი ეკონომიური, პოლიტიკური და იდეოლოგიური ჩამორჩენილობისაგანაც; ამასთანავე, დავითს მშვენიერად ესმის ის, რომ თუ ერეკლეს „მეზობელი“ უცხოელებისაგან (განსაკუთრებით რუსებისაგან) ზოგი რამ ახალი და ცხოველმყოფელი გადმოჰქონდა, ეს ქართული თვითმყობადი ეროვნული კულტურის დამამკირებელი კი არ იყო, არამედ მისი შემავსებელი და განმავითარებელი მათი „გაქართულებით“. ამ მხრივ, მაგალითად, თვითონ დავით ბატონიშვილი უცხო ხალხთა მწერლობისა და კულტურის ფართო და ღრმა მკოდნეობით საუცხოო განსახიერებაა იმისა, რომ ქართული მრავალსაუკუნოვანი კულტურა როგორც წინათ, ისე ერეკლე მეორის მეფობის დროსაც არ იყო შემოვლებული ჩინური კედლებით ყოველი ახალი და ცხოველმყოფელური უცხოურის მიწართ; პირიქით, ცნობილია, რომ ქართველობა ასეთ რამეს მუდმივ ეწაფებოდა თავისი თავისთავადი კულტურის ძლიერებით. დავითი თავის 1812 წ. პროექტში „О лучшем устройстве Грузии“, რუსეთის მთავრობის საყურადღებოდ, ამგვარად გამოხატავს ამ გარემოებას: უძველესი დროიდან „Грузия“ имела непрерывным союз с сильнейшими соседственными народами, смотря по обстоятельствам, и чрез несколько

სტოლეთი ყრი ვსჱ ოტეჩესტვსნიჱჱ პრეიჱმუშესტვჱჱ ბჱჱა ვ პოკრო-
 ვიტელესტვჱჱ პერსიჱდსკოჱ პრესტოჱა“¹. მართლჱც, XVIII სჱჱუჱენე-
 შიჱც ქართული კულტურჱ მჱღლჱ იდგჱ არჱმც თუ თურქეთის,
 არჱმედ ირჱნულ კულტურჱზედჱც დჱ ზევრ დარგში არ ჱამორჱჩე-
 ბოდჱ ვეროპის მოწინჱვე სახელმწიფოთჱ კულტურჱსჱც, თუმც ზო-
 გიერთი უცხოელი მოგზჱური თუ რუსი მოხელე ამ გარკემოებჱს.
 მჱშინ უნეცრებით არ გადმოგვეცემს ან, თუ აღნიშნჱვს, აბიჱბრუ-
 ებს². სინამდელიღეში კი, კერძოდ, ქართულ სახელმწიფო წყობი-
 ლებჱსჱ დჱ სამართალშიჱც ქართული კულტურის სიდიდჱდჱ XVIII
 ს-ის მეორე ნახევარშიჱც ბევრი რჱმით გარკვევით ჱანდჱ³. დჱ აი,
 დავით ბატონიშვილმა თავისი „მიმოხილვით“ ქართული კულტურის
 თავისი დროის ნიჱილისტებს XVIII ს-ის მეორე ნახევრის
 ქართლ-კახეთის სახელმწიფო წყობილებიჱსჱ დჱ სამართლის ნამდვი-
 ლი სურათი დჱუფარჱვად, სჱქვეყნოდ წარმოუდგინჱ თავისი დროი-
 სათვის სჱკმაოდ მჱღალი ისტორიკოსის მეცნიერული მიუდგომ-
 ლობითჱ დჱ პასუხისმგებლობით.

ერეკლე მეორე ქართველი ხალხისჱ დჱ მისი კულტურისთვის
 მიუღებელი, მჱვნე ყოველგვარი უცხო ს დჱუძინებელი მტერი იყო.
 მგრჱმ იგი, ამასთანჱვე, დიდად დჱინტერესებულიც იყო მისთვის.
 მარგებელი ახალი, ცხოველმყოფელი ყოველგვარი უცხოურის ათეი-
 სებითჱ დჱ გამოყენებით სამეფოში. ასეთი იყო ყოველი მოწინჱვე
 ქართველი სჱქართველოს მრჱვალსჱუჱუნოვანი ისტორიის მანძილზე
 დჱ ეს ნუღმდივი ნიშანიც „ქართველობაში“ ქუთუოდ მჱღალი კულ-

¹ „მასჱღები სჱქართველოსჱ დჱ კჱვკასიის ისტორიისა-
 თვის“, 1942 წ., ნჱკვ. I, გვ. 128.

² ამ მხრივ დიდად ნიშნდობლივჱ, სხვათჱ შორის, თუნდაც გრ. პოტომკინის
 განცვიფრებჱ ეოყელს მიფო რუსეთის მთავრობჱსთან გჱგზჱნილი ელჩის
 სულხჱნ თუშჱნიშვილის დიდი განათლებით. ამის შესახებ კ. ბუტკო-
 ვი წერს: „Ираклий прислал к князю Потемкину первого своего секрет-
 таря и любимца князя Сулхана Туманова, коего князь Потемкин нашёл
 человеком благоразумным, весьма хорошего просвещения и со многими
 дарованиями. Нельзя, писал князь Потемкин к императрице Екатерине
 7 октября 1783 г., таковым себе представить жителя тифлисского“ („Ма-
 териалы...“, II, სტრ. 129). ცნობილიჱ, რომ სჱქართველოში მშობლიური
 კულტურით აღზრდილი უყუეთის მრჱვალი სხვჱ განათლებული პირიც როგორც
 ადრე, ისე მჱშინჱც მოიპოვებოდჱ სჱმწერლო დჱ სახელმწიფო მოღვაწეობის
 მრჱვალ დარგში. ჱანს, ეს გარემოებჱ მჱშინ ვეღარ შეუშემცნებჱ ცარიზმის დიდ
 მოხელესჱ დჱ პოლიტიკოსს გრ. პოტიომკინსჱც კი!

³ ამ სჱკითხის შესახებ იხ. უფრო ვრცლად ა. პ. როგჱვას ნაშრომში
 „ჱპიტალიზმი ჱანასხი სჱქართველოში დჱ ერეკლე მეორის პოლიტიკა“.

ტურის დამახასიათებელია. მაგალითად, ასეთი იყო ექვთიმე მთაწმინდელი, გიორგი მთაწმინდელი, ეფრემ მცირე, დავით აღმაშენებელი, იოანე პეტრიწი, დიდი შოთა და სხვა ძველად, ბოლო უფრო გვიან ვახტანგ VI, საბა ორბელიანი, ანტონ I და სხვა მრავალი. ამგვარი მათი ინტერესით ქართული კულტურა კი არ დამდაბლებულა, არამედ საერთოდ „ქართველობა“ მარად ამძლვებულა, როგორც თვითმყობადი და მტკიცე საზოგადოებრივ-კულტურული ორგანიზმი პროგრესულ კაცობრიობაში. საქართველოს თვითმყობადმა დიადმა კულტურამ,—თავის მეურნეობაში, სასელმწიფოებრიობაში, ქართულ ინსტიტუტებში, მტკიცე ქართულ ოჯახში, ზნე-ჩვეულებებსა და ადათებში, კანონ-წესებსა და სხვაში მარად გამოხატულმა,—იხსნა პატარა ქართველი ხალხი აღმოსავლეთის ჩამორჩენილი დიდი ხალხების მპყრობელთა მიერ ხშირ ძალადობასა და აგრესიაში განადგურებისაგან. ეს გარემოება თავიანთ დროზე მშვენივრად ესმოდათ ერეკლე მეორეს, დავით ბატონიშვილსა და სხვა მოწინავე ქართველებსაც.

ყველა ზემოთქმულის შემდეგ გასაგები ხდება, თუ რატომ იყო ერეკლე მეორე თავის დროზე მეზობელ „ბარბაროზთა“ წინააღმდეგ ყოველმხრივ გააფთრებით რომ იბრძოდა მთელი ქართველობითა და, ამასთანავე, „ევროპისაკენ“, განსაკუთრებით რუსეთისაკენ იმზირებოდა „ქართველობის“ გასამაგრებლად. ამ ვითარებაში სრულიად სამართლიანია საქართველოში 1783—1787 წლებში მყოფი რუსი პოლკოვნიკის, ს. ბურნაშევის შენიშვნა მის შესახებ: Ираклий II „ни к чему... так не стремится как преобразовать народ свой по европейски“¹. ერეკლე მეორეს „თავისი ხალხის ევროპულად გარდაქმნა (преобразовать)“ წარმოდგენილი ჰქონდა ქართველთაგან ევროპული ტექნიკისა და მეცნიერების კარგად ათვისებით, ჩვენში მემამულურ-ბურჟუაზიული ეკონომიკის დამკვიდრებითა და განათლებული აბაოლუტური მონარქიის დამყარებით. ამიტომ იყო, რომ მას სიამოვნებით გადმოჰქონდა გადმოკეთებულად ქართულ სამეფოს სამართალში ზოგიერთი რუსული კანონი და წესი, რომელთა შესახებ ჩვენ ქვემოთ, საგანგებო ქვეთავში გვაქვს მსჯელობა²; ამიტომ იყო ისიც, რომ იგი ძველი მანე ირანული ინსტიტუტებისა და კანონ-წესების ყოველგვარი გადმონაშთების ლიკვიდაციას აწარმოებდა და, ამასთანავე, „ევრო-

¹ С. Бурнашев, Картина Грузии или описание политического состояния царств карталинского и кахетинского, Тифлис, 1896 г., стр. 10.

² იხ. ამავე (IV) თავის ქვეთავი 11.

პიას“ შეყვარებით სულ ახალ და ახალ კანონ-წესებს „ოგონებდა“. თვითმყოფადი ქართული კულტურა ამით, კერძოდ, სახელმწიფო წყობილებასა და სამართლის დარგშიაც აღმავლობის გზაზე იმყოფებოდა ერეკლეს მეფობისას.

ყველა ზემოხსენებული საქმე, ძველი ქართული კულტურის ღრმად ათვისება-გამოყენებასთან ერთად, დიდ პროგრესულ ნაბიჯს წარმოადგენდა ერეკლესდროინდელი „ქართველობისათვის“. ქართული კულტურის „აღორძინების“ ხანა (XVI—XVIII სს.) განსაკუთრებით ასეთ დიდ საქმიანობაში გამოიხატებოდა. ერეკლე მთელი ქართველობის ამ ეროვნული დიდი საქმეების მარეგულირებელი და მთავარი სულისჩამდგმელი იყო თავის დროზე. ყველაფერ ამის საუცხოო გამომსატველია დავითის „მიმოხილვა“.

ვახტანგ VI-ის „დასტურლამალითა“ და „სჯულით“ და, აგრეთვე, ძველი სამართლის სხვა ძეგლებით ნაწილობრივ სარგებლობის გარდა, როგორც ითქვა, XVIII ს. მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთში ახალი სამართლის ძეგლებითაც სარგებლობდნენ. თეიმურაზ მეორემ, გიორგი მეთერთმეტემ და, განსაკუთრებით კი, ერეკლე მეორემ თავიანთი მეფობისას, სხვადასხვა დროს, სახელმწიფო სასამართლოს ორგანოებს საკუთარი მრავალი ახალი წერილობითი ძეგლიც შეუქმნეს. ასეთებია: ზემოხსენებული, ჩვენთვის დღემდე მოუპოვებელი ერეკლეს ახალი სამართლის ძეგლები, ამ მეფეთა ცნობილი „განჩინებები“, „ბრძანებები“, მათი მონაწილეობით საეკლესიო კრებების მიერ გამომუშავებული დადგენილებები, ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილების მიერ 1778—1782 წლებში, შამისვე დასტურით, გამოცემული „განჩინება ბარისა და მთიურთა ადგილთა“ არაგვისხეველთათვის და სხვა. ვახტანგ VI-ის ზემოხსენებულ სამართლის წიგნთა და სხვ. გარდა, XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სამეფოს მთელი სამოხელეო აპარატი ამ ახალ ძეგლებში მოცემული კანონებითაც ხელმძღვანელობდა პრაქტიკულ ცხოვრებაში. რა თქმა უნდა, თვითმხილველმა დავით ბატონიშვილმა ეს მდგომარეობა ძლიერ კარგად იცოდა. ცხადია, ამიტომ მან არა მარტო ვახტანგ VI-ის „დასტურლამალისა“ და „სჯულისაგან“ და, აგრეთვე, ძველი სამართლის სხვა ძეგლებიდან განსაკუთრებით ერეკლეს მიერ სანქცირებული კანონ-წესების რიგი მუხლები ამოკრიბა ან ხშირად მიგვითითა მაშინ მოქმედად, არამედ მას გზადაგზა განსაკუთრებით ურეკლეს (ახალი) სამართლის ძეგლებითაც უამრავ ადგილას უხვად უსარგებლია; დავითს თეიმურაზის, გიორგისა და განსაკუთრებით

ერეკლეს ახალი სამართლის „განჩინებათა“, „ბრძანებათა“, საეკლესიო კრებების დადგენილებათა და სხვათაგან ეს წესები და კანონები გულდასმით ამოუკრებია და „მიმოხილვის“ სათანადო ადგილებში შეუტანია კიდევაც. ამასთანავე, მას ზოგიერთისათვის საკუთარი განმარტებაც დაურთავს. ასეთია, მაგალითად, მუხლი „869. Когда будет взят в плен человек несвободного состояния и сам собою возвратит свою свободу, а за прежним помещиком остаться не пожелает, суть в зпие своем свободен, по усгновлению царя Пракляя, но дети его, прежде плена рождшнныя, останутся за помещиком“.

ცნობილია, რომ არა თუ ადრე, არამედ ქართლ-კახეთის გაერთიანების (1762 წ.) შემდეგაც, XVIII საუკუნეში ერეკლეს საშეფო ლეკიანობისაგან დიდად ზარალდებოდა. ამ მხრივ დიდ გასაჰირს განიცდიდა განსაკუთრებით გლეხობა, საზოგადოებრივი დოვლათის ძირითადი მწარმოებელი და მრავალრიცხოვანი ნაწილი საზოგადოებისა. ლეკთაგან დატყვევებულ გლეხთა რიცხვი ამ საუკუნის 60—70-იან წლებშიაც ძლიერ დიდი იყო. ამიტომ ერეკლე II ტყვე-გლეხთა დასახსნელად აღრიდანვე ზრუნავდა. ეს 1765 წ. 23 აპრილს ასეთი „პირობა“ დაუკანონებია: „ჩვენ, მეფეს ერეკლეს, საქართველოს კათალიკოსსა, ეპისკოპოსთა და დარბაისელთა ეს [პ]ირობა დაგვიდგია ღვთის ფიცითა, რომ რომელიც ტყვე მოვიდეს—ძველს პატრონს კელი აღარ აქვს, თავისუფალია, ვისაც უნდა იმას ეყმობა. ამის წიგნი დაგვიდგია და დაგვიმტკიცებია აპრილს კვ, ქრისტეს აქეთ ჩღე“. მისდევს ბეჰედი, უთუოდ, ერეკლესი და ხელმოწერა ანტონ კათალიკოზისა¹. ამ დადგენილებას მეფე ერეკლე და მისი ხელისუფლება სახელმწიფოში მტკიცედ იცავდა².

როგორც ვხედავთ, დავით ბატონიშვილს „მიმოხილვის“ 869-ე მუხლის წერისას უხელმძღვანელობდა, როგორც თვითონაც მიგვითითებს, ერეკლეს ზემომოყვანილი დადგენილებით. მაგრამ ტექსტთა შედარებიდან აშკარაა, რომ დავითს ამ დადგენილებების ტექსტი სიტყვასიტყვით კი არა აქვს გადმოცემული, არამედ თავისუფლად,

¹ საქ. ცენტრ. არქ. ფ. 229 (4), დავთ. 13, № 208,—ასლია; შეად. Д. П у р ц е л а д з е, Груз, крестьянские грамоты..., 1882, გვ. 17.

² ამის შესახებ იხ. ვრცელად ა. პ. როგავას მონოგრაფია „ლევან ერეკლეს-ძე ბაგრატიონი“, თ. „მორიგე ჯარი და მისი მეთაური ლევან ბატონიშვილი“ (წაკითხულია მოხსენებად ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის ისტორიის განყოფილების ღია სხდომებზე 1950—52 წლებში და მზადდება გამოსაცემად).

თავისივე სიტყვებით, თანაც სათანადო განმარტების ჩართვით („когда будет взят в плен человек несвободного состояния и сам собою возвратит свою свободу...“) და დამატებითაც („...но дети его, прежде плена рожденный, останутся за помещиком“), რომელიც თვით დადგენილებაში პირდაპირ არაა ნათქვამი, მაგრამ საგულვეტელი კი იყო. ამრიგად, დავითის ნათქვამი ზემოხსენებულ დადგენილებას იმეორებს, თანაც ნკითხველისათვის სათანადო კომენტარების მოცემით მას უფრო გასაგებად ხდის.

ერეკლეს ზემოხსენებულ კანონთან დაკავშირებით დიდად საყურადღებოა ტყვეობიდან მოსული გლეხის შესახებ ის კანონებიც, რომლებიც მოცემული აქვს დავითს „მიმოხილვის“ თავში „Попавшиеся в плен“, მუხ. 384—389, აგრეთვე მუხ. 253.

ზემოხსენებული კომენტარები „მიმოხილვაში“ ერეკლეს ზემომოყვანილი კანონისადმი და იმავე საკითხზე საგანგებო მსგავსი სხვა მუხლებიც თვითმხილველი, დიდად დაკვირვებული და განათლებული დავით ბატონიშვილისაგან ფრიად საყურადღებოა მკვლევრისათვის. დავითი პაპამისის, ერეკლეს გარდაცვალებისას (1798 წ. 11 იანვარი) დაახლოებით 31 წლისა იყო და ადრე, პაპისვე დავალებით, მას მართლმსაჯულებაშიაც არა ერთხელ მიუღია მონაწილეობა. ამიტომ დავითის ზემომოყვანილი ცნობებიც ერეკლეს სამეფოს სამართლის შესახებ დიდად სანდო და ანგარიშგასაწევი ხდება ჩვენთვის.

ამასთანავე, დავით ბატონიშვილს ერეკლეს ზოგიერთი სხვა „განჩინებიდან“ თუ „ბრძანებიდანაც“ კანონები და წესები მოჰყავს „მიმოხილვაში“ ხშირად არა სიტყვასიტყვით, არამედ თავისუფლად, თავისი სიტყვებით, მაგრამ აზრის დაუმახინჯებლად. ამ შემთხვევებისაგან საყურადღებოა, მაგალითად, „მორიგობის ლაშქრობის განაჩენის“ მუხლებით სარგებლობა. ერეკლეს ეს „განაჩენი“, რომელიც 1774 წ. 4 იანვრიდან (ერეკლემ, „დარბაზის ერთა“ მოწონებით, ამ დღეს მიიღო ოფიციალურად ეს „განაჩენი“ ანუ „განჩინება“) მოქმედებდა ქართლ-კახეთის სამეფოში, შეიცავს 37 მუხლს¹. თავისი თხზულების დაწერისას დავით ბატონიშვილი ხელმძღვანელობს ამ მუხლებით, მაგრამ, როგორც ითქვა, მათ სიტყვასიტყვით კი არ გადმოგვცემს, არამედ სრულიად თავისუფლად. ამასთანავე, ხსენებული „განაჩენის“ მუხლები ყველა ერთ აღდგილას

¹ იხ. ამ „განაჩენის“ შესახებ ვრცლად ა. ბ. როგავას ნაშრომში „ლევან ერეკლეს-მე ბაგრატიონი“, თ. „მორიგე ჯარი და მისი მეთაური ლევან ბატონიშვილი“.

არა აქვს მას მოტანილი, არამედ სხვადასხვა ადგილებში („განა-ჩენის“ მუხლებთან შედარებით იხ. „მიმოხილვის“ შემდეგი მუხ-ლები: 64, 117, 118, 150, 295, 303—305, 383, 516—517, 679 და ა. შ.). აგრეთვე დიდად საინტერესოა, რომ მორიგე ჯართან დაკავშირებით დავითი გვაწვდის ისეთ ცნობებსაც, რომელთა შე-სახებ პირდაპირ არაფერია თქმული ზემოხსენებულ „განაჩენში“, მაგრამ ნაწილობრივ მაინც გადმოცემულია ერეკლეს 1772 წ. 28 აგვისტოს ბრძანება-ინსტრუქციაში ზემო ქართლის სადროშოსად-მი¹. ამ მხრივ საყურადღებოა „მიმოხილვის“ მუხლები: 64, 150, 295, 303 და სხვ. იგივე ბრძანება-ინსტრუქცია კარგად უდგება შინაარსობრივ დავითის „მიმოხილვის“ სხვა მუხლებსაც: 63, 69, 70, 74, 149 და სხვ.

სხვათა შორის, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დავით ბატონი-შვილი მორიგე ჯარის შესახებ ერეკლეს „განჩინებასა“ და თავის „მიმოხილვაში“ ჩაწერილ ზემოხსენებულ კანონ-წესებს ეყრდნობა, როცა თავისვე 1812 წ. პროექტში „О лучшем устройстве Грузин“, მე-4 მუხლში ძლიერ მოკლედ აღნიშნავს რუსეთის მთავრო-ბის საყურადღებოდ: „...подтвердить установление царя Ираклия Мориге называемое, т. е. что во всей Грузии без исключения каждый человек обязывался прослужить один месяц в году именя впрочем свой провиант, фураж и все снаряды, по про-шествии месяца он отправился во свояси, а место его по рас-числению занимал другой и так далее“². ამრიგად, დავითი „მი-მოხილვიდან“ სარგებლობს თავისი 1812 წ. პროექტის ამ ადგი-ლის შედგენისათვის და არა ამ ადგილით „მიმოხილვის“ წერისას; ორივე ნაწარმოების საერთო წყარო კი ერეკლეს 1774 წ. „გან-ჩინება“ მორიგე ჯარის შესახებ.

საერთოდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ერეკლე მეორის სამეფოს სამხედრო საკითხებზე დავითს თავის „მიმოხილვაში“ საგანგებო თავიც კი აქვს მოთავსებული—„Глава IV. Военные силы“ (მუხ-ლები 63—77). აგრეთვე, სხვა თავებშიაც იგი მათ შესახებ სხვა ძვირფას ცნობებსაც გვაწვდის (მუხ. 84, 101, 104, 376—377, 380—383, 398, 686—692, 516—517, 630, 679, 682—684, 696

¹ საქ. მუხ. № 13714 Hd; შეად. დ. გვრიტიშვილის „ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან (ქართლის სათავადოე-ბი)“, 1955 წ., გვ. 296—301.

² „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისა-თვის“, 1942, ნაკვ. I, გვ. 132—133.

731, 833, 855, 873, 877, 918, 943, 951, 971, 974, 992, 1015 და სხვა მისთ.). ამასთანავე, დიდად საყურადღებოა ასეთი თავებიც: „Отлучающися от места своего“ (მუხლი 295), „Переметчики“ (მუხ. 296—297), „Укрывающися от сражения“ (მუხ. 298), „Брань и личная обидя“ (საინტერესოა: „...птраф на Артилл-лерийскую госпиталь“, მუხ. 299), „Измена“ (მუხ. 300—302) „Дезертиры“ (მუხ. 303—307) და სხვ. მისთანანი. ამ თავებში მოცემულია ისეთი კანონები და აღწერილია სახელმწიფო სასამართლოს მიერ ანგარიშგასაწევი ისეთი ხალხური წეს-ადათები, რომლებიც სამშობლოსადმი უანგარო სიყვარულსა და თავდადებას ავითარებდა. ამ თავებში დავით ბატონიშვილის მიერ ერეკლეს-დროინდელი ქართლ-კახეთის მთელი სამხედრო დარგი და მამული-შვილური პატრიოტიკაა მკითხველისათვის გადმოცემული, სამეფოს „სამართლისა და კანონთმცოდნეობის მიმოხილვის“ მუხლობრივი თანმიმდევრობით მიწოდებული. შეკველია, ამ კანონ-წესთა ერთი ნაწილი დავითს „მიმოხილვაში“ ერეკლეს ახალი სამართლის, ჩვენთვის დღემდე უცნობი ზოგიერთი ძეგლიდან აქვს ამოწერილი.

დიდად საყურადღებოა ერეკლე მეორის მიერ შემოღებული ერთ-ერთი ახალი სამხედრო დაწესებულება, რომლის შესახებ დავით ბატონიშვილი „მიმოხილვაში“ ცალკე სათაურით ერთ მუხლად მოგვითხრობს: „Военная контора. 77. Для управления всех вообще военных дел при Непременном Царском Совете учреждена была особенная контора, которая веда список очерели людей, собираемых в Мориге, и отмечала людей, бывших во время ополчения, пеклась о продовольствии, провиантс, фураже, артиллерии, ружьях, свинце, порохе и о всех вообще военных снарядах. По распоряжению ея чинился отпуск военных потребностей“. „მიმოხილვის“ ამ ადგილას „სამხედრო კანტორის“ შესახებ თქმულს მოწმობს დავითი ამავე თხზულების მეორე ადგილას, 72-ე მუხლში: Военные „временные силы по окончании компании распускались по своим домам, а до того времени провиант получали от царя и в случае недостатка отпускался им из казны свинец и порох“. როგორც დავითის „მიმოხილვის“ სხვა ადგილებიდან და, აგრეთვე, საისტორიო სხვა წყაროებიდანაც ჩანს, „დროებითი სამხედრო ძალების“ ყოველმხრივი მომარაგება, ჩვეულებრივ, თავიანთი საშუალებებით წარმოებდა ფეოდალურ საქართველოში. მაგრამ დავითის სიტყვებიდან ცხადია, რომ ერეკლეს მეფობისას დროებითი სამხედრო ძალები, საჭიროებისამებრ,

დამატებით იღებდნენ „სახაზინო“ მომარაგების საგნებს „სანჯედრო კანტორიდანაც“. ამასთანავე, უქვევლია, განსაკუთრებით მუდმივ სამხედრო ძალებს—თოფჩებს თავიანთი არტილერიით და ზეთის მცველთა რაზმს—იგივე „კანტორა“ ანარაგებდა პროვიანტით, იარაღით და ტყვია-თოფისწამლით.

„სამხედრო კანტორა“ და მასთან დაკავშირებული წეს-კანონები ერეკლემ, ცხადია, ზეკმნა სათანადო „განჩინების“ თუ „ბრძანების“ გაშორებით მორიგე ჯარის დაწესებასას, 1773—74 წლებში, ან შემდეგ. ამ დაწესებულებისა, და მისი წეს-კანონების შესახებ „მიმოხილვის“ მოპოვებამდე ჩვენ მხოლოდ ცოტა რამ ვიცოდით. მაგალითად, ს. ბურნაშევის სიტყვით, შეკრებილ ქართულ ჯარში „провиант не готовится; каждый идущий на войну берет с собою сколько может, а от того часто претерпевают голод, и иногда бывает подвоз из Тифлиса, но редко (ხაზგასნა ჩვენია, ა. რ.), и потому на походе берут хлеб и прочее для пропитания из селений без разбора и без назначения; недостаток в продовольствии бывает неизбежною причиною, что царь не может вліско свое содержать долго в поле“¹. ამიტომ, ჩანს, თბილისში მყოფ „სამხედრო კანტორიდან“ ჯარს საჭიროებიაამებრ აწვდიდნენ პროვიანტს, სამხედრო საქურველსა და სხვას ერეკლეს ზემოხსენებულ წეს-კანონებისამებრ. დავით ბატონიშვილის მიერ მათ შესახებ ძეგლის ზემოხსენებულ ადგილებში მოცემული ცნობები მეტად ძვირფასია ისტორიკოსებისათვის დღეს.

11. მრავალე ვიოკის მიერ რუსული სამართლის მიხედვით შემოღებული წოკნიმტი კანონი და წესი

ერეკლეს სამეფოში, როგორც ზემოთ ითქვა, დიდად სარგებლობდნენ ვახტანგის „სჯულის“ კანონებით. მაგრამ ერეკლეს ზოგი რამ მისგან მიუღებლად ჩაუთვლია და ერეკლესვე და გიორგის მეფობისას, დავითის სიტყვით, უქვე არაა იგი ქართლ-კახეთის სახელმწიფო მართლმსაჯულების პრაქტიკაში მიღებული. მაგალითად, დავითი „მიმოხილვის“ მე-7 მუხლში გადმოგვცემა: „Здесь, хотя и нужно было бы упомянуть о присяге свидетельской и очистительной, но оных ныне по Уложению Вахтангову не совершается“.

¹ С. Б у р н а ш е в, Картина Грузии..., გვ. 8. ერეკლეს ხსენებული „განჩინების“ წარმოშობის შესახებ იხ. ქვემოთ ქვეთავი 11.

მაშ, რით შეიცვალა ეს წესი ერეკლეს მეფობისას? ავტორი ამის შესახებ ქვემოთ, მე-8 მუხლში გვაძლევს პასუხს: „В настояще время (იგულისხმება XVIII ს-ის მეორე ნახევარი და XIX საუკუნის დასაწყისი.—ა. რ.) предварительное предготовление, форма и обряд [присяги] не имеет никакого различия от установленного на подобные случаи в империи Российской порядка, поелику артикулы сей отсюда заимствован и приравнен“. აქ დიდად საყურადღებო ცნობას გვაწვდის დავითი. მაშ, ერეკლეს თავის მეფობისას, როგორც ქვემოთ ცხადი გახდება, 1760—61 წლებში ან შემდეგ, ფიცისათვის საკირო წინასწარი მომზადების წესი, თვით მისი ფორმა და აღსრულების წესი რუსეთის სამართლის მოთხოვნილებებისდაგვარად დაუწესებია, გადმოუღია რა თავის მართლმსაჯულებაში.

მაგრამ ამ შემთხვევაში საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ მეფე ერეკლეს თავისი „გონიერებით“ არ უარუყვია ძველი ქართული ადათით განმტკიცებული წესიც, რის შესახებ მოგვითხრობს დავითი „მიმოხილვაში“ ქვემოთ, მე-9 მუხლში: „Однакож бываюи случаи, где твёрдо сохраняется древнее установление; напр., тяжущиеся или обвиняемые призывают свидетелей, чтоб дали клятву пред прославившеюся чудесами явленною иконою или в каком-[шубудь] знаменитом, в особенности от народа почитаемом храме“. ჩანს, ეს ხალხური ადათი ძლიერ მტკიცე იყო საზოგადოებაში და ერეკლეც თავის სახელმწიფო მართლმსაჯულებაში გამოსაყენებლად სცნო იგიც.

მეფე ერეკლეს მიერ თავის სამეფოს სამართალში ზოგი რუსული წესისა და კანონის შემოღების შესახებ, გარდა ზემოთქმულისა, მოგვეპოვება ასეთი პირდაპირი მოწმობაც ვახტანგ ბატონიშვილისა: ერეკლე მეფეს „ხვდა... დრო ესეთი ზრუნვისა და ნართებელობისა გამო სამეფოისა თვისისა და... აქვდა მას სურვილი დიდი კანონთა როსიის იმპერიისათა შეძლებისაძებრ გაწესებად სამეფოსა შინა თვის[ს]ა და უფროს სამხედროსა რიგისა. და ყოცა განწესება რაიმე შეძლებისაძებრ, ესე იგი არტელერია და უმეტეს ამისა ვერარა, უცალოებისა გამო და უფროს უბედურობითა ძეთა თვისთათა, რამეთუ უკეთუმცა მისწლომოდამცა საწადასა თვისისა, ესე იგი კანონთა როსიისათა დადებად სამეფოსა შინა თვისისა, იქმნებოდა ძენი და სახლი მისი უმეტეს ბედნიერ დროსაგან მისისა. ხოლო სამეფო მისი არა მოაკლდა ნუგეშინის-ცემასა დიდსა, რამეთუ მოანიჭა მას ღმერთმან მფარველი საუკუნოდ ბედნიერო-

ზისაგან შეურყეველად დამაფუძნებელი¹. მართლაც, დავით ბატონიშვილის მიერ კერძოდ „მიმოხილვის“ მუხლებში (65, 66, 77 და სხვ.) არტილერიის შესახებ თქმული კარგად მოწმობს ვახტანგის ან გადმოცემის სიმართლეს. მაგრამ დავითი არა მარტო, ვახტანგისამებრ, „არტელერიის“ „სამხედრო რიგის“, არამედ, დამატებით, როგორც ზემოთ მაგალითშია და ქვემოთაცაა აღწერილი, პირდაპირ მოწმობს ერეკლეს მიერ თავის სამართალში სხვა რუსული წეს-კანონების შემოღებასაც.

ამრიგად, ერეკლე მეორე თავის სამეფოში ჰქვიცე მართლმსაჯულების დასამყარებლად არა თუ ვახტანგ VI-ის „დასტურლამალსა“ და „სჯულში“ მოცემულ ზოგიერთ წესს თუ კანონს სცვლიდა თავის მიერ „მოგონილით“, არამედ ზოგიერთ შემთხვევაში, სამაგიეროდ ზოგიერთი რუსული წესი თუ კანონიც შემოჰქონდა. ამასთანავე, მას მშობლიური ხალხური, ჩვეულებითი სამართლის სათანადო ადათობრივი წესები და კანონებიც კი საკუთარ კანონმდებლობაში შეჰქონდა და მართლმსაჯულებაში გასატარებლად მათ სანქციას აძლევდა.

შევადარეთ დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვა“ ერეკლე მეორის დაეალებით „ხუცეს-მონაზონისა დიმიტრი ყოფილი იოანეს მიერ რუსულსისაგან ჩვენ, ქართველთა ენასა (დედანში: ანასა) ზედა, ქართველთა ენათა თან-შეწვენითა მცირისა ისაკისათა, წელსა ჩღჲ“ (1760) გადმოთარგმნილ პეტრე პირველის „საცხადო განწესება“-ს—1720 წ. 28 თებერვლის „Генеральнымъ регламентъ или уставъ“-ს, რომლითაცა საჯელმწიფონი კოლეგიანი (დედანში: კოლევიანი), რომელ არს სასამართლონი, აგრევე და ყოველი მათდა სათანამდებონი მათნი კანცელარიები, რომელ არს სამწერლოები, და კანტორის მსახურები, არათუ საგარეშეთა მხოლოდ და საშინაოთა დაწესებათა, არამედ და განსაგებელთა თავისისა ხარისხისათა უუმონებრიოთესად სლვა აქესთ“ (1735 წ. პეტერბურგში გამოცემულის მიხედვით გადმოთარგმნილი;—საქ. მუზ. № 1426 II, ფურც. 232r—284v)². აღმოჩნდა, რომ ამ ორ ნაწარმოებს შორის ტექსტობრივი მსგავსება არ არსებობს, მაგრამ შინაარსობლივად ზოგან გაკერით მაინც შეესატყვისება ერთნანეთს. ასე რომ დავითის „მიმოხილვისა“ და პეტრე პირველის 1720 წ. 28 თებერვლის“

¹ ი ს ტ ო რ ი ე ბ რ ი აღ წ ე რ ა...“, საქართველოს ზნეჩვეულებათა აღწერა,—ს. კაკაბაძის მიერ 1914 წ. გამოც., გვ. 10—11.

² შვად. „Полное собрание законов Российской империи“, СПб, 1830 г., т. VI, стр. 141—160.

„Генеральным регламент или устав“-ის, ანუ იოანე ხუცესმონაზონის მიერ 1760 წ. თარგმნილი „საცხადო განწყობების“¹, ურთიერთი შედარება მოწმობს იმას, რომ ერეკლე მეორე 1760—61 წლებში, როცა მისი ხელმძღვანელობით არსებული კოლექტივის შემწობით მთელ რიგ სამუშაოებსა და ცვლილებებს აწარმოებდა სამართლის დარგში, და შემდეგაც, თავისი ახალი სამართლის ძეგლების შექმნისას, იპყოფეზოდა ზოგიერთ შემთხვევაში რუსული ამ რეგლამენტის ზოგიერთი თავის ამა თუ იმ ადგილის ზეგავლენის ქვეშ. ერეკლე ცდილობდა განსაკუთრებით XVIII ს-ის 60-იანი წლებიდან ზოგიერთი ახალი ინსტიტუტის დაწესებას და ახალი კანონების შექმნას, თანაც ზოგიერთი ძველი ინსტიტუტისა და ძველი კანონის ახლებურად გარდაქმნას. მას, აშკარაა, საამისოდ უსარგებლია კიდევ მაშინ პეტრე პირველის სამართლის ძეგლებით, განსაკუთრებით ზემოხსენებული რეგლამენტის ზოგიერთი ადგილის ზეგავლენად გადმოღებით, ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრების კონკრეტული პირობების შესაბამისად, და თავის მხრითაც ზოგი რამის წამატებით ახალი ინსტიტუტებისა და კანონების თავისებურად წარმოსაქმნელად.

ერეკლე ამით, რა თქმა უნდა, ფეოდალური საზოგადოების მოწინავე ნაწილის სულისკვეთებას გამოხატავდა და თანაც, უეჭველია, ფართო მასების რუსულ ორიენტაციასაც ანგარიშს უწევდა; იგი ამით მაშინ მთელ ქართულ სახელმწიფოებრივ ცხოვრებას მოწინავე „ევროპული“ სახელმწიფოს ცხოვრების გზით წარმართვისათვის დიდად უწყობდა ხელს ფართო საზოგადოებრივი ეკონომიური, პოლიტიკური და კულტურული მოთხოვნილებებისამებრ. ამრიგად, მეფე ერეკლე 1760 წ., უეჭველია, სწორედ ანგვარი საქმეების გასაკეთებლად სამართლის დარგში ათარგმნინებს თავისთვისა და კოლექტივისათვის იოანე ხუცესმონაზონს პეტრე პირველის ზემოხსენებულ რეგლამენტს და, როგორც ქვემოთ დავრწმუნდებით, ალექსი მიხეილის-ძის „სამართალსაც“. აგრეთვე, მან ანგვარივე მიზნით ათარგმნინა უფრო გვიან გაიოზ

¹ იოანე ხუცესმონაზონის მიერ 1760 წელს ეს ძველი თარგმნილია მთლიანად, ადგილ-ადგილ სიტყვასიტყვით, ხოლო დანარჩენ ადგილებში—თავისუფლად. მთარგმნელი ბევრ უცხო ტერმინს სტოვებს ქართულ ტექსტში გადმოთარგმნულად.

არსებობს ამ ძეგლის მეორე ქართული თარგმანიც, ვ. კილაძის მიერ 1803 წ. შესრულებული (იხ. P. P. Орбели, Грузинские рукописи Института востоковедения АН СССР, 1956 г., стр. 111—112).

რექტორსაც პეტრე პირველის მთელი რიგი სამართლის სხვა ძეგლებიც, რომელთა შესახებ ქვემოთვე გვაქვს მსჯელობა. უთუოდ ამგვარივე მიზნით ათარგმნინა ერეკლემ ჩვენთვის უცნობ პირს (რანიეგს?) გერმანული სამართლის წიგნებიდანაც 1763—67 წლებში გამოცემული ზონენფელსის სახელმძღვანელო ნაშრომი „Grundsätze der Polizei, Handlung und Finanzwissenschaft“.

ერეკლე მეორის მიერ, კერძოდ, პეტრე პირველის ზემოხსენებული რეგლამენტით (ქართული თარგმანი „საცხადო განწყესებით“) სარგებლობა გამოიხატება შემდეგში: ა) ჩვენ მიერ ზემოთ „საოლქო ინსპექტორების“ ანუ „რევიზორების“ ინსტიტუტის ქართლ-კახეთში შემოღებასთან დაკავშირებით უკვე ითქვა, რომ მეფე ერეკლეს პეტრე პირველის სამართლის ძეგლებში, კერძოდ კი მისი ამ რეგლამენტის შესავალსა და თავებში (44, 51) „რევიზიონ-კოლედიის“ („Ревизион-Коллегия“) შესახებ თქმულის ზეგავლენით უნდა შეექმნა 1760—61 წლებში ან შექმნეს თავისი სამეფოს „რევიზორთათვის“ სათანადო „ბრძანება“ ან „განჩინება“ კანონთა მუხლებით და პროვინციების მიმოსახილავად საქირო „წერილობითი წესები“ (შეად. დავითის „მიმოხილვის“ მუხ. 289—294 და 100). ბ) ქართული საისტორიო წერილობითი წყაროები საერთოდ მოწმობს, რომ ერეკლესა და გიორგის მეფობისას ქართლ-კახეთში არსებობდა უმაღლესი სასამართლო ორგანოდ ე. წ. „მდივანბეგთა შეკრებულება“. დავითის „მიმოხილვით“, როგორც ითქვა, სამეფოს შვიდი სამყოფელი ადგილის მიხედვით, შვიდზე მეტი მდივანბეგთა დასახელებული მაშინ ქართლ კახეთში, რომელთაგან უფროსნი არიან თბილისის მდივანბეგები. მდივანბეგთა შესახებ განჩინების შედგენა ერეკლეს 1760 წ. უწინარეს შეუძლებელია მოეხდინა, რადგან ამ წელს თარგმნილი პეტრე პირველის „საცხადო განწყესების“ ზეგავლენის შედეგად უნდა შეედგინა მას ზოგიერთი ის კანონი, რომლებიც დავითს „მიმოხილვის“ 539—552 მუხლებს შორის აქვს გადმოცემული. ასეთებია, მაგალითად: მუხ. 542—ფიცის შესახებ (შეად. პეტრეს რეგლამენტის თ. 1), 547—მდივანბეგებთან „კანცელარიის“ მოწყობის შესახებ (შეად. რეგლამენტის შესავალი, თ. 28 და სხვ.), 552—მდივანბეგთა დაჯარიმების შესახებ (შეად. რეგლამენტის თ. თ. 50, 51 და სხვ.). ქართული სახელწოდება „მდივანბეგთა შეკრებულებაც“ კი დიდად შეესაბამება „Юстиц-Коллегия“-ს პეტრე პირველის რეგლამენტისას (შესავალი, თ. თ. 26, 34, 51). გ) დავითის „მიმოხილვით“ (თ. VI, მუხ. 107—112), ერეკლესა და გიორგის მეფობისას

ქართლ-კახეთში „საგარეო საქმეებს“ („иностранные дела“) განაგებდა ორი „მდივანტ-უხუცესი (царские статские секретари)“, რომელნიც, სხვათა შორის, „в важных случаях по приказу царскому сзывали Чрезвычайный Совет и давали ноты иностранным министрам... Мდიвანт-ухуцеси в помощь себе имели двух мдивантов (секретарей)...“ მართალია, აქ ჩამოთვლილია უძველეს დროიდანვე არსებული ქართული თანამდებობები, მაგრამ ამ თანამდებობების მქონე პირთა შეკრება „განსაკუთრებულ საბჭოში“ („Чрезвычайный Совет“) ერეკლეს თავისი ახალი კანონით უნდა გაეთვალისწინებინა 1760—61 წლებში ან შემდეგ, პეტრე პირველის „საცხადო განწესების“ შესავალსა და თავებში (31, 44...) საგარეო საქმეთა „კოლედიის“ შესახებ თქმულის ზეგავლენით. დ) უეჭველია, ამგვარადვე პეტრე პირველის სამხედრო სამართლის ძეგლებსა და სხენებული რეგლამენტის შესავალსა და თავებში (21, 41, 42, 43 და სხვ.) „კანტორის“ შესახებ თქმულის ზეგავლენით შექმნა ერეკლემ სათანადო „ბრძანებით“ თუ „განჩინებით“ კანონი „სამხედრო კანტორის“ („Военная контора“) შესახებ (დავითის „მიმოხილვის“ მუხ. 77), ცხადია, მორიგე ჯარის დაწესებისას, 1773—74 წლებში, ან შემდეგ.

აქვე აღსანიშნავია ისიც, რომ დავით ბატონიშვილის მიერ „მიმოხილვის“ 45-ე მუხლში გადმოცემული კანონი „დიკასტერიის“ შესახებ ერეკლე მეორისა და ანტონ პირველის მიერ დადგენილია პეტრე პირველის 1721 წ. 25 იანვრის „Регламент или устав Духовной коллегии“-ს ზეგავლენით¹ არა უადრეს 1764 წლისა, როგორც ამას მოწმობს რიგი სათანადო საისტორიო წერილობითი წყაროების გადათვალეირება; წყაროებში უფრო ადრე დიკასტერია საქართველოში არ იხსენიება.

შევადაროთ დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვა“ რუსულიდან ქართულ ენაზე 1760 წ. გადმოთარგმნილ, რუსეთის მეფის ალექსი მიხეილისძის „სამართალსაც“ („Уложение“ царя Алексея Михайловича). რუსულად ეს „სამართალი“ პირველად დაიბეჭდა 1649 წელს, ხოლო ქართული თარგმანი, რომელიც მოგვებოვება საქ. მუხ. ხელნ. № 1426 Н-ში შესული ტექსტის სახით (ფურც. 1—231. ფურც. 231-ის შემდეგ ამ „სამართლის“ ტექსტის დასასრული ფურცლები წიგნს აკლია), „გა[დ]მოღებულ იქმნა მეორითა

¹ შეად. ხსენ. „რეგლამენტი“, — Полное собр. законов Российской империи, т. VI, 1830 г., стр. 314—346.

დაბეჭდვითა იმპერატორის აკადემიის სასწავლოთა შინა, ჩლღზ [1737] წელსა¹ გამოცემულის მიხედვით¹. იგი ერეკლე მეორის დავალებით გადმოვთარგმნე („გარდმოვიღე“) და მას „მოუძ[ლ]-ვანე გლახაკმან იოანე დიმიტრი ყოფილმან უღირსმან ხუცესმონაზონმან წელთა ჩლღ [1760], თვესა ივნისსა 09 [26], დღესა პარასკევსა“,—წერს თვით მთარგმნელი². ჩანს, აღრინდელი ქართული თარგმანი ამ „სამართლისა“ ერეკლეს ხელში არ ჰქონია და მან იგი 1737 წლის გამოცემის მიხედვით 1760 წ. ხელმეორედ იოანე ხუცესმონაზონს ათარგმნინა თავისთვის სახელმძღვანელოდ³.

დავითის „მიმოხილვისა“ და ალექსი მიხეილის-ძის „სამართლის“ ურთიერთი შედარება მოწმობს იმას, რომ ერეკლე მეორეს თავისი ახალი სამართლის შექმნისას უსარგებლია ზოგიერთ შემთხვევაში ალექსი მიხეილის-ძის „სამართლის“ ამა თუ იმ მუხლით. ეს გარემოება შესამჩნევი ხდება ორივე ძეგლის შემდეგი ადგილების ურთიერთი შედარებით, მაგალითად: ორივე ძეგლში ჯერ მეფისა და სამშობლოს წინაშე „ორგულობის“ შესახებ არის ლაპარაკი, ტექსტები ადგილ-ადგილ შინაარსობლივად შეესატყვისება ერთმანეთს („მიმოხილვის“ მუხ. 730—731 || ალექსის „სამართლის“ მუხ. 1—16) და შემდეგ კი მოცემულია:

დავითის „მიმოხილვა“

ალექსი მიხეილის-ძის „სამართალი“ (საქ. მუხ. № 1426 H)

„Клевета и клеветники—огаго. 731 (bis). Клевета часто навлекает вред обществу и бы-вает причиною к угнетению невинности. Клеветники нака-зываются строго; их осуждают на то самое наказание, какому подлежал обвиняемый ими“.

„შესმენის“ მუხლებს შორის ნათქვამია: „17. და იყოს თუ ვინმე რო შესწანებდეს ვისმე სა-ტელმწიფოს დიდ საქმესა ან ორ-გულებასა და ვერ გაამტყუენოს კი, და გამოჩნდეს სწორედ იმ საქმისათვის, რომ იმან ამგვარი საქმე იმაზედ ნაცილად დაიწყო, იმ შემასმენელს ისივ დაესაჯოს, რისაც რომ ის ცილდაწამებულნი

¹ საქ. მუხ. № 1426 H, ფურც. 1 გ.

² იქვე, ფურც. 10.

³ ალექსი მიხეილის-ძის „სამართალი“ პირველად ითარგმნა ვახტანგ VI-ის ბრძანებითა და ბაქარ ბატონიშვილის შეკვეთით საგარეო საქმეთა კოლეგიის მთარგმნელი იოსების resp. ლევ. პეტროვიჩის მიერ 1729 წელს მოსკოვში, 1649 წ. გამოცემულის მიხედვით (P. P. Орбели, Груз. рукописи Института востоковедения АН СССР, I, 1956 г., стр. 110—111).

იქმნებოდა ღირსი დასჯისა, თუ
რო გამტყუვნებულყო“ (ფურც.
20).

როგორც ითქვა, დავით ბატონიშვილი თავისი „მიმოხილვის“ მუხ. 7—8-ში გადმოგვცემს: „Здесь хотя и нужно было бы упомянуть о присяге свидетельской и очистительной, но оных ныне по Уложению Вахтангову не совершается. 8. В настоящее время предварительное предготовление, форма и обряд не имеет никакого различия от установленного на подобные случаи в империи Российской порядка, поколику артикул сей отсюда заимствован и приравнен“. დავით ბატონიშვილი ამ სიტყვებით პირდაპირ მოწმობს იმას, რომ, ცხადია, ერეკლეს (და არა შემდეგ მაინცდამაინც გიორგი XII-ს) შეუცვლია ვახტანგ მეექვსის საქართლით გათვალისწინებული ფიცის ფორმა და წესი და გარკვეული დროიდან შემოუღია, რუსულიდან გადმოღებული ფორმისა და წესის მიხედვით, ახლებურად ფიცი სასამართლოში. ფიცის ასეთი ფორმა და წესი ერეკლეს „ბრძანებით“ 1760 წ. რუსულიდან გადმოთარგმნილ ალექსი მიხეილის-ძის „სამართალში“ მოიპოვება,—თ. 14, „ჯვარის ამბორისათვის, ესე იგი ფიცისათვის“¹,—და ამ შემთხვევაში ჩვენი მსაჯულები უთუოდ მით სარგებლობდნენ კიდევაც სასამართლოში. ერეკლეს ნიერ დაფიცების რუსული ფორმისა და წესის შემოღებას ქართულ სასამართლოში, უეჭველია, ხელი შეუწყო კერძოდ იმ გარემოებამაც, რომ კონფესიონალური მართლმადიდებლურ-ქრისტიანული თვალსაზრისით თვით ქართული ეკლესია და მისი მწერლობა მაშინ რუსულს ბევრი რამით ბაძავდა და ადრინდელ თავისას „აწრფელებდა“ (ასწორებდა) კიდევაც, რაც ქართული მაღალი სამწერლო ენისა და საეკლესიო ლიტერატურული ტრადიციების დამახინჯებასაც კი იწვევდა ხშირად. „ევროპული“ (განსაკუთრებით—რუსული) ორიენტაციის მთავარი იდეოლოგი ანტონ პირველი და მისი სკოლის მიმდევრები ბუნებრივია, რომ ამგვარ ხელოვნურ „განწრფელებასაც“ მაშინ არ ერიდებოდნენ: საქართველოს ყოველმხრივ „გაეფროპელებისა“ და ქართველობის მით „გამოხსნის“ სურვილი მათში იმდენად მძლავრად იყო გონებაში გამჯდარი, რომ ზოგი საღი ეროვნული ტრადიციის „გაეფროპელობასაც“ კი ხელოვნურად ცდილობდნენ².

¹ საქ. მუხ. № 1426 II, ფურც. 161r—166v.

² ძველი ქართული მაღალი სამწერლო ენისა და საეკლესიო მწერლობის ხელოვნურად ამგვარი „განწრფელების“ წინააღმდეგ დავით ბატონიშვილი სამარ-

დავითის „მიმოხილვა“ ალექსი მიხეილის-ძის „სამართალს“ სხვა ადგილებში ტექსტობრივ სრულიადაც არ შეესატყვისება; ზოგან კი, ადგილ-ადგილ, არსებობს გაკვირითი შინაარსობლივი შესაბამისობა, მაგრამ ეს გარემოება მრავალ შემთხვევაში, საფიქრებელია, შემთხვევითი იყოს და არა მაინცდამაინც ზეგავლენას წარმოადგენდეს რუსული ამ „სამართლისას“ ქართულ კანონმდებლობაზე, ზოგანაც კი ეს უთუოდ ზეგავლენის შედეგია. ორივე იგვლიდან ასეთი დამახასიათებელი ადგილების ამოწერა და პარალელურად აქვე წარმოდგენა ჩვენ საქიროდ არ მივიჩნით და მხოლოდ პირადი შთაბეჭდილების შედეგად ზოგადად აღვნიშნავთ ამ გარემოებას.

ზემოხსენებულ ძეგლთა ურთიერთი შედარება მოწმობს იმ გარემოებას, რომ ერეკლე მეორეს თავის მეფობისას ქართული სამეფოს სამართალში ზოგი რამ ცვლილება შეუტანია რუსული სამართლის ძეგლების მიხედვით. როგორც ზემოთ ითქვა, ქართული სამეფოს სამართალში ცვლილებების მოსახდენად 1760—61 წწ. მომუშავე კოლექტივის ერთ-ერთი წევრის—იოანე ხუცესმონაზონის მიერ საამისოდ 1760 წელს საგანგებოდ გადმოთარგმნილი იყო პეტრე პირველის „საცხადო განწყისება“ და ალექსი მიხეილის-ძის „სამართალი“ ერეკლე მეორის დავალებით¹. მაშასადამე, ერეკლეს კერძოდ ალექსი მიხეილის-ძის „სამართლის“ ამ თარგმანით უსარგებლია კიდევაც თავისი ასალი სამართლის 1760—61 წლების ან შემდეგი დროის ერთ-ერთი, ჩვენთვის დღემდე უცნობი სამართლის ძეგლის შედგენისას „ფიცისა“ და სხვათა შესახებ. დავითი „მიმოხილვის“ ზემომოტანილ მუხლთა წერისას უთუოდ სარგებლობს ამ ქართული ძეგლითაც და არა მარტო ქართლ-კახეთის სამეფოში თავის მიერ ხილული ფაქტების გახსენებით.

დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვის“ განხილვისას ერეკლე მეორის კანონმდებლობაზე რუსული სამართლის ნაწილობრივ ზეგავლენის და, საერთოდ, მაშინდელ ქართველთაგან რუსული სამართლით დაინტერესების გამოსარკვევად აგრეთვე საყურადღე-

თლიან კრიტიკას აწარმოებს კერძოდ ანტონ პირველის მიმართ, მიუხედავად იმისა, რომ მას იგი დიდ მოღვაწედ მიაჩნია „ევროპული“ მეცნიერებისა და ფილოსოფიის ჩვენში ფართოდ გავრცელების საქმეში XVIII ს-ის მეორე ნახევარში (იხ. დავითის თარგმანი ან სი ლ ი ნ ის „ისტორიკები განსჯანის“ ბოლომინაწერი, — აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდის № 35, ფურც. 278v—279v).

¹ იხ. წინამდებარე გამოკვლევის თ. III, 2.

ბოა ერეკლე მეორის „ბრძანებით“ 1784 წელს გაიოზ რექტორის მიერ რუსულიდან გადმოთარგმნილი შემდეგი ნაწარმოებები: 1) პეტრე პირველის „სამკედრო ტიბიკონი“, 1753 წლის – მესამე გამოცემის მიხედვით გადმოღებული¹; 2) პეტრე პირველის „სამკედრო არტიკული მოკლითა განმარტებითა“, 1755 წლის გამოცემის მიხედვით გადმოღებული²; 3) „მოკლედ გამოხატუა სამსაჯულოთა გამომეძიებლობათა“ და 4) „ეგზერციცია, განმზადება მარშისადმი, წოდება და თანამდებობა პოლკის მოჭელთა“, 1756 წლის გამოცემის მიხედვით გადმოღებული³.

პეტრე პირველის სამხედრო სამართლისა და ჯარის წესწყობილების გადმოცემები ეს ნაწარმოებები ერეკლე მეორის „ბრძანებით“ იყო განსაკუთრებით თვით მეფისა და მისი მახლობელი სამხედრო წრის ცოდნის გასაფართოებლად გადმოთარგმნილი გაიოზ რექტორის მიერ 1784 წელს, უეჭველია, რუსეთში და შემდეგ საქართველოში გადმოგზავნილი⁴.

ეს ნაწარმოებები და, აგრეთვე, სხვა „ევროპული“ სამხედრო წიგნები, რომლებითაც დიდად დაინტერესებული იყვნენ ერეკლე და მისი თანამებრძოლნი (დავით ორბელიანი, ლევან ბატონიშვილი, პაატა ანდრონიკაშვილი, დავით ბატონიშვილი და სხვ.), რათქმა უნდა, ძლიერ უწყობდა ხელს მათ პირად განათლებას სამხედრო დარგში და ამასთანავე იმ სამხედრო ცვლილებების გამოუმუშავებასა და ცხოვრებაში გატარებას, რომლებიც ერეკლეს მეთაურობით მოხდა ქართლ-კახეთში განსაკუთრებით XVIII ს. 70-იან წლებსა და 80-იანი წლების დასაწყისში; ერეკლეს მეფობისას ნახევრად რეგულარული ჯარის (მორიგე ლაშქარი) დაარსება, რუსეთში ახალი ტექნიკის ათვისებითა და მანუფაქტურული წარმოების წესით ზარბაზნების გამოდნობა, თოფხანის გაუმჯობესება, არტილერიისტთა მულმივი დანაყოფი („пушкари—топчи“), სამხედრო კანტორა („Военная контора“), სამხედრო ფორმების შემოღების ცდები და სხვა ღონისძიებანი ზემოხსენებულ პირთა-

¹ საქ მუხ. № 2109 II, იხ. თავფურცელი და გვ. 1—195.

² იმავე ხელნაწერის გვ. 198—301.

³ იმავე ხელნაწერის გვ. 332 (უნდა იყოს: 302)—379. ხელნაწერში შემდეგ მოთავსებულია „ზ ა ნ დ უ კ ე ბ ი“ ორი უკანასკნელი ნაწარმოებისა, — გვ. 380—396 + 396—397.

⁴ იმავე ხელნაწერის გვ. 402—479.

⁵ ა. პ. რ. ო. გ. ა. ვ. ა. სხალხო განათლება ერეკლე მეორის ხანის ქართლ-კახეთში და ანტონ პირველი, 1950, გვ. 45—46, 119.

გან ამგვარ „ევროპულ“ წიგნთა კარგად გაცნობას გარკვევით მოწმობს.

ამასთანავე, საყურადღებოა XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სამეფოს სამართალში შესული ის ახალი კანონ-წესებიც, რომელნიც მაშინ გამოცემულ იქნა ერეკლე მეორის სანქციით (მორიგე ჯარის 1774 წ. „განჩინება“ და სხვ.). ყველა შემორჩენილ ძველ სამხედრო ინსტიტუტთან ერთად, ახალი სამხედრო ინსტიტუტები და მათთან დაკავშირებული კანონ-წესებიც წესიერად აღწერილი აქვს დავით ბატონიშვილს თავის „მიმოხილვაში“ მრავალ ადგილას, განსაკუთრებით IV თავში „Военные чинов“ (მუხ. 63—77) და ადგილ-ადგილ სხვა თავებშიაც. „მიმოხილვის“ ყველა ამგვარი ადგილის შედარება გაიოზ რექტორის მიერ რუსულიდან გადმოთარგმნილ ზემოხსენებულ ნაწარმოებებთან ზოგადად მოწმობს იმ ფაქტს, რომ ერეკლე მეორის მიერ შექმნილი სამხედრო ახალი კანონ-წესების ერთი ნაწილი გამომუშავებულია რუსული ჯარის საინტენდანტო დარგის, სამხედრო ტექნიკის, საჯარისო წყობილებისა და სამხედრო სამართლის კარგად შეგნების ნიადაგზე. ამჟამაა, ერეკლე მეორე ზოგიერთი სამხედრო ინსტიტუტის დაწესებისას და ზოგიერთი კანონისა და წესის გამომუშავებისას დიდ ანგარიშს უწევდა პეტრე პირველის მიღწევებსა და გამოცდილებებს რუსეთში, საქართველოში არსებული პირობებისდა მიხედვით. ამრიგად, ტყუილად არ აღარებდნენ ერეკლეს მისი თანამედროვენი პეტრე პირველს სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის ყველა დარგში და, კერძოდ, სამხედროსა და სამართლის დარგებშიაც¹.

ცნობილია, რომ ერეკლე მეორემ დასდო რუსეთის მთავრობასთან 1783 წ. 24 ივლისს ტრაქტატი და 1784 წ. დასაწყისს მას

¹ ამის შესახებ იხ. უფრო ვრცლად პ. ბ. როგავას ნაშრომში „კაპიტალიზმის ჩანასახი საქართველოში და ერეკლე მეორის პოლიტიკა“.

სხვათა შორის, აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ერეკლე მეორის მიერ პეტრე პირველისებურად რუსეთში საქმიანობისამებრ მოღვაწეობა საქართველოში ფართოდ ცნობილი იყო ერეკლესვე მეფობისას საზოგადოების როგორც მაღალ, ისე დაბალ ფენებში. ასე, მაგალითად, დიდად დამახასიათებელია ის შემთხვევა, რომ XVIII ს-ის 90-იან წლებში თავიანთი მოურაე ამილახერისაგან დაჩაგრული გორის მოსახლეობის სახელით მისი ქეთხუდები საჩივარს აძლევენ ერეკლე მეორეს პეტრე პირველის სამართალზე განგებ ნიშნის მოგებით: „ჟ. ჩვენო მოწყალე, დაპირებული კაცი ღმერთს შესცოლდამს, მოხსენებისათვის ნუ გაგვიწყრებთ—პეტრე ქეღელი ვეღვი ვართმა ბაყალმა სამს პერამხედ უჩივლა“—(შ. მესხია, მასალები კლასობრივი ბრძოლის ისტორიისათვის XVIII ს. საქართველოს ქალაქებში,—მასალები...“, ნაკვ. 32, 1955 წ., გვ. 220).

ხელიც მოაწერა. ამ დროიდან ეს ხელშეკრულება პირადად ერეკლესათვის და მთელი მისი სამეფოსათვისაც განსახორციელებელი გახდა ცხოვრებაში, როგორც ოფიციალურად მიღებული მოქმედი სამართლის ძეგლი. ამიტომ დავით ბატონიშვილი „მომოხილვის“ წერისას სარგებლობს 1783 წ. გეორგიევსკში დადებული ტრაქტატის ტექსტითაც, რასაც ადასტურებს „მომოხილვის“ შემდეგი ადგილი: მუხ. „226. [§ 6]. Все фамилии сии, как княжеские, так и дворянские, есть те самые, кои признаны и утверждены кахетинским и карталинским царём Ираклием в заключённом 1783 года с Великою императрицею Екатериною II трактате“. ამგვარადვე, მეორე ადგილასაც ავტორის მიერ ნათქვამია: „II. По заключённому в 1783 году царём Ираклием с императрицею Екатериною II трактату, царь поручил себя, дом свой и всё царство своё высокому покровительству империи Всероссийской. По силе сего священного обета, царь Грузии при вступлении на престол испрашивает в достоинстве сём утверждения от российского императорского двора“.

12. XVIII-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სახელმწიფო მართლმსაჯულებიანთათვის ანგარიშგანაწილი ხალხური ჩვეულებები და ადათები და ჩვეულებითი სამართლისაგან სამეფოს სამართალში შესული წეს-კანონები

ერეკლესა და გიორგის მიერ ქართლ-კახეთის. სამეფოს მსაჯულთათვის სახელმძღვანელოდ ძველი სამართლის ძეგლებიდან დატოვებულ და ახლად „მოგონილ“ კანონ-წესებს გარდა, დავით ბატონიშვილს „მომოხილვაში“ ბევრგან, გზადაგზა ჩაწერილი აქვს ამ მეფეთა სანქციით სახელმწიფო მართლმსაჯულებისათვის ანგარიშგანაწილი ხალხური ჩვეულებები და ადათები და ჩვეულებითი სამართლისაგან სამეფოს სამართალში შესული წეს-კანონები. დავითი „მომოხილვაში“ ზოგიერთი მათგანის ჩაწერისას პირდაპირ აშკარად გვიმჩვენებს ტექსტში მის ხალხურობას, ხოლო ზოგიერთი მათგანის ჩაწერისას კი არა; ასე რომ უკანასკნელთა ხალხურობა თვით მკითხველისათვის რჩება სათითოელოდ გამოსაცნობი.

დავითის „მომოხილვის“ ზოგიერთ ამგვარ ადგილთან შედარებით ქვემოთ ჩვენ გავიხსენებთ, მხილველთა ჩანაწერიდან ან უშუალოდ ხალხისაგან, შესატყვის ხალხურ ჩვეულებას, ადათს, ჩვეულებითი სამართლის წესს ან კანონს. ამრიგად, მკითხველისათვის ზოგიერთი მაგალითის მოყვანით მაინც შევეცდებით ნათელყოთ

ერეკლეს სამეფოს სახელმწიფო სასამართლოში მსაჯულთაგან ხალხური ჩვეულებებისა და ადათებისადმი ანგარიშგაწევის და ჩვეულებითი სამართლისაგან სამეფოს სამართალში შესული კანონ-წყესებით ხელმძღვანელობის საქმე. ამ მხრივ, უპირველეს ყოვლისა, საქიროდ ვცნობთ შევადართ ერთმანეთს დავითის „მიმოხილვა“ და ფრიად საყურადღებო ერთ-ერთი ძველი ჩანაწერი „საქართველოს ძველთაგან და ჩვეულებითად ქართველ მეფეთა დროთა შემოღებულნი ჰსჯულნი“, ანუ, მოკლედ რომ ვთქვათ, „ჩვეულებითნი ჰსჯულნი“.

„ჩვეულებითნი ჰსჯულნი“ ცნობილი იყო ჩვენი თანამედროვე მეცნიერებისათვის 1937 წლამდე მხოლოდ რუსულ ენაზე—*„Обычай, введенные при грузинских царях законом“*. „ჩვეულებითნი ჰსჯულნი“ ჩაწერილი იყვნენ 1810—15 წლებში ერეკლესა და გიორგის სამეფოს კარგად მომსწრე ზოგიერთი ქართველი თავადის მიერ, რუსეთის მთავრობის დავალებით, ქართულ ენაზე. ამ ჩანაწერის მაშინდელი რუსული თარგმანი დ. ბაქრაძის მიერ გამოქვეყნდა კრებულში—*„Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI“* (Тифлис, 1887 г., გვ. 365—382). 1937 წ. პროფ. პ. გუგუშვილის მიერ საქართველოს ცენტრალურ არქივში მოპოვებულ იქნა ამ ნაწარმოების ქართული ტექსტი, რაც მან გამოსცა კიდევ ენიმკი-ს „მასალებში საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“ (1938 წ. ნაკვ. III, გვ. 74—90).

დ. ბაქრაძე ზემოხსენებული „Обычай“-ს გამოცემასთან დაკავშირებით სამართლიანად შენიშნავს: «Грузинский текст этих „Обычаев“ нам неизвестен; неизвестен он и покойному кн. Г. К. Багратион-Мухранскому („Юрид. Обзор“, № 265). Они собраны, как из содержания самых „Обычаев“ и из официальных актов усматривается, при русском управлении. В высочайшем утверждении воззвании к грузинскому народу в 12 день сентября 1801 г. по поводу учреждения грузинского управления, между прочим, говорится: „Дела гражданския имеют быть производимы по настоящим грузинским обычаям, кои следует привести в известность, и по „Уложению“, изданному царём Вахтангом (იგულისხმება ვახტანგის კრებულში შენგავალი ძეგლები, განსაკუთრებით კი ვახტანგის „სჯული“-ა. რ.)¹, яко по корен-

¹ „Уложение“, изданное царём Вахтангом» აქ უდრის,—მართლაც, როგორც, ქვემოთ ნათქვამისამებრ, თვით გენ. ერმოლოვსაც კი ასე ესმოდა,—*„Сборник законов царя Вахтанга“-ს, ვახტანგ VI-ის მიერ კრებულს სამართ-*

ному грузинскому закону. Главнокомандующий вместе с правителем Грузии должны начертать из „Уложения“ сего и из обычаев народных правила в поведение всех в Грузии учреждаемых правительств“ („Акты Кавк. Археограф. Комиссии“, т. I, стр. 438). Затем в рапорте ген. Торماسова Правительствующему Сенату от 5 сентября 1810 г., № 121, читаем следующее: „Во исполнение указа Правительствующего Сената по 4-му Департаменту, от 11 марта сего года, честь имею препроводить при сем требуемый состав коренных грузинских законов царя Вахтанга, относящихся до дел гражданских, представленный ко мне от общего собрания Верховного грузинского правительства. Что же касается до грузинских законов, введенных обычаем, то для приведения оных в точную ясность были созываемы в общее собрание мдиван-беги и маршалы с членами оною для объяснения существовавших обычаев; но по разным голосам об одном предмете не можно было ничего определить или найти основательного и твердого, а потому общее собрание представляло мне употребить на сей предмет одних членов общего собрания из грузинских князей, которые, получив тетрадь за печатью и подписом председательствующего в общем собрании, должны собираемыя ими сведения об обычаях единогласных записывать в оную, на что я уже дал мое разрешение, предложив общему собранию иметь возможное старание об успешном приведении сего в исполнение, а как скоро таковыя сведения будут собраны членами, то не премину представить оныя в Правительствующий Сенат“ („Акты“, т. IV, стр. 44—45). Из

ლის ძეგლებიანსა. „ჩვეულებითთა მსჯულთა“ ჩამწერნი ქართულად, ხოლო მათი მთარგმნელი რუსულად, როცა მარტივად აღნიშნავენ, ქართულის შესატყვისად რუსული თარგმნით რომ ვთქვათ, „Уложение“ царя Вахтанга“-ს—ამით გულისხმობენ არა ვახტანგის კრებულს მთლიანად, არამედ მასში შემავალ საკუთრივ ვახტანგის „სჯულს“ (იხ. „ჩვეულებითთა მსჯულთა“ II „Обычан“-ს მუხ. 5, 20, 22, 60), ანდა „სჯულის“ აღსანიშნავად მათ მიერ ნახმარია: „1-я книга „Уложения“ царя Вахтанга“ (მუხ. 39). ხოლო ვახტანგის კრებულში შესულ სხვა ძეგლებს ისინი თითოეულს სახელდობრ აღნიშნავენ (მუხ. 1, 4, 7, 10, 14, 15, 20, 52, 60, 73), ანდა ასე: „Уложение“ царя Вахтанга, 3-я книга“ (მუხ. 31) = „Законы армянские“-ს, და სხვა. ამრიგად, ქართულსა და რუსულ ტექსტში I წიგნი = ვახტანგის „სჯულს“, II წ. = „ბერძნულ კანონებს“, III წ. = „სომხურ კანონებს“, VI წ. = „ბეჭა-ალბულას კანონებს“, VII წ. = „მოსეს კანონებს“; ხოლო IV—V წიგნებად იგულისხმებიან გიორგი V-ის „ძეგლის დება“ და „კათალიკოზთა კანონები“ და პირდაპირ (სახელდობრ) იხსენიებიან.

დальнейшей переписки видно, что означенные „Обычаи“, приведенные в совершенное окончание, представлены „на грузинском диалекте, с переводом на русский“, ген.-м. Симоновичем генералу Ртищеву при рапорте от 11 августа 1815 г., № 1617 („Акты“, V, стр. 255); окончательно же редактированные, по распоряжению генерала Ермолова, вместе с переводом „Сборника законов“ царя Вахтанга, „доставлены им при письме от 15 января 1827 г., № 44, государственному секретарю Оленину („Акты“, VI, стр. 93)“¹.

ამრიგად, როგორც ზემომოყვანილი ცნობებიდან ჩანს და თვით ამ „ჩვეულებითაჲ ქსჯულთა“ შინაარსიც მრავალ ადგილას მოწმობს, 1810—15 წლებში, რუსეთის მთავრობის დაეალებით, ერეკლესა და გიორგის სამეფოს კარგად მომსწრე ზოგიერთი ქართველი თავადის მიერ არის დაწერილი „საქართველოს ძველთაგან ჩვეულებითად ქართველ მეფეთა დროთა შემოღებულნი ქსჯულნი“². ეს „ქსჯულნი“, ჩამწერთა კატეგორიული განცხადებებით, უფრო აღრე, ე. ი. ერეკლესა და გიორგის მეფობისას, სამეფოს სამართლის დარგში მოქმედი ყოფილა.

ამასთანავე საყურადღებოა, რომ ზემოხსენებული თავადების მუშაობის დროსვე, 1812—13 წლებში დავით ბატონიშვილის მიერ დაიწერა „მიმოხილვა“, რომელიც მრავალ ადგილას შეიცავს იმავე „ქართველ მეფეთაგან“ დაკანონებული „ჩვეულებების“ აღწერასაც. ზემოხსენებული ორი ნაწარმოები საკმაო სრულ წარმოდგენას გვაძლევს ერეკლესა და გიორგის სამეფოს სახელმწიფო მართლმსაჯულებისათვის ანგარიშგასაწევი ხალხური ჩვეულებების, ადათებისა და ჩვეულებითი სამართლისაგან სამეფოს სამართალში შესული წეს-კანონების შესახებ. ამასთანავე, ორივე ნაწარმოები მრავალ შემთხვევაში საკმაოდ სრულ წარმოდგენას გვაძლევს იმის შესახებაც, თუ რამდენად იყო შეზღუდული ვახტანგ VI-ის კრებულში შესული თითოეული ძეგლის კანონ-წყისების გამოყენება XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სახელმწიფო სასამართლოში ხალხური ჩვეულებებისა და ადათებისადმი ანგარიშ-

¹ დ. ბაქრაძე, „Обычаи, введенные при грузинских царях законом“, „Примечание“, — „Сборник законов груз. царя Вахтанга VI“, 1887 г., გვ. 365—366.

² დ. ბაქრაძის ზემოხსენებულ „Примечание“-ს გარდა, იხ. პ. გუგუშვილის შენიშვნებიც „ჩვეულებითაჲ ქსჯულთა“ შესახებ, ენიმკი-ს „მასალები...“, 1938 წ. ნაკვ. III, გვ. 67—73.

გაწევისაგან და ჩვეულებითი სამართლიდან გადმოღებული წეს-
კანონებისაგან. აგრეთვე, აღსანიშნავია ისიც, რომ ეს ორი ნაწარ-
მოები შინაარსობრივ ძლიერ ავსებს და ეთანხმება და მხოლოდ
იშვიათ შემთხვევაში უპირისპირდება ერთმანეთს ანა თუ იმ სა-
კითხში. აი, ორივე ნაწარმოებიდან როგორც ურთიერთ შესატყვის,
ისე შინაარსობრივ განსხვავებულ სათანადო ადგილთა ზოგიერთი
მაგალითი:

დავითის „მიმოხილვა“

1) მუხ. 718. При прода-
же движимых и недвижимых
родовых и наследственных име-
ний „обвещается о том вся
фамилия, и когда никто из чле-
нов, к ней принадлежащих, не
пожелает оставить его за собою,
тогда остаётся в воле продавца
распорядит[ь]ся продаваемым
имением. 719. А когда продавец
без ведома фамилии своей со-
вершит продажу, тогда тот
из родственников, кто пожелает
удержать имя в своём роде,
вправе протестовать и утвер-
дить за собою имя, а купив-
шему возвращаются заплачен-
ные за него деньги“.

„ჩვეულებითი ჰსჯულნი“¹

1 მუხლის განმარტება²: „ყმი-
სა და მამულის სყიდვა პირველ
გამსყიდავის მონათესავეს შეხვ-
დებოდა, შემდგომ მომიჯნავესა
იმ ფასათ, რა ერთსაც სხვანი
შეაძლევდნენ; და უკეთუ ისინი
არ ისურვებდნენ სყიდვას, მერმე
ყველას შეეძლო სყიდვა, არამედ
ვინც მეტს ფას[ს] მისცემდა,
სიგელი იმის სახელზედ დაიწე-
რებოდა.“

შენიშვნა: მეფის ვახტანგის
კანონის მეორე წიგნის იგ[13]
(რუს. თარგმანით: „Зак. греч.“)
მუხლი ამ ჩვეულებისამებრ მოხ-
მარტულარს“.

„ბერძნული კანონე-
ბის“ მე-13 მუხლში კი ნათქვა-
მაია: „Если кто станет прода-
вать на уплату долгов недвижи-
мое или движимое имение, то

¹ ვსარგებლობთ პ. გუგუშვილის მიერ გამოცემული ქართული ტექს-
ტით, — ენიშკის „მასალები...“, 1938 წ. III ნაკვ., გვ. 74—90; შეად. დ. ბაქრაძის
მიერ გამოცემული „Сборник законов...“, 1887 г., გვ. 366—382.

² „ჩვეულებითა ჰსჯულთა“ ტექსტიდან ქვემოთ მოყვანილ ციტატებში
სასვენი ნიშნები ჩვენი გაგებისამებრ გამოვსხით. აგრეთვე ვახტანგ VI-ის კრე-
ბულში შესული ძეგლების მუხლების აღმნიშვნელი ასოების გვერდით ფრჩხილებ-
ში [] შესატყვის არაბულ რიცხვისნიშნებს ჩვენვე ვთავსებთ და რუსული
თარგმანითაც ფრჩხილებში () ზოგი რამ ტექსტში შეგვაქვს. — ა. რ.

родственники его имеют право удерживать оное за собою и удовлетворить кредиторов; в противном же случае может он продать тому из кредиторов, кому болес должен; остаток за уплатою долга возвращается ему¹.

„ჩვეულებითნი ჰსჯულნი“:

2) „მიმოხილვის“ თ. თ. „Векселя и долговыя обязательства—тамасუქისა“ (მუხ. 473—485), „Долги, по гр. вали“ (მუხ. 408—420) და „[Кредитор, должник и залог]“-ის (მუხ. 989—991) ზოგიერთი ადგილი შინა-არსობლივ შეესატყვისება „ჩვეულებითთა ჰსჯულთა“ თ. თ. „საზოგადო თამასუქით ვალისათვის“ (მუხ. 3—6) და „საზოგადო გირ[ა]ოთ აღებულის ვალისათვის“ (მუხ. 7—12) ზოგიერთ ადგილს, განსაკუთრებით კი „მიმოხილვის“ მუხ. „473. По всем тем векселям, кои облечены силою закона и по признанию должника пред судьями, платят сполна по объявлению. Спора не присмлется“. „409. Несостоятельным должникам прощаются проценты“.

თ. II. „საზოგადო თამასუქით ვალისათვის“.

„3. თამასუქი და ხელწერილი, რომელიც მიმცემისაგან ნამდვილ აღიარებულ იქმნებოდა, უკეთუ ისი მიაწვედა სასამართლო ადგილთა შინა, იმას არა რაი დააყენებდა თუ არ ბათილამა, და დასაცველად საზოგადო ესტიბრისა (რუს. თარგ.: «кредитора») და ვაქრობის წარმართებისათვის აიძულებენ ყოვლის ღონითა მოვალეს გარდადისათვის, არა ქონებისა გამო ხელად თეთრისა, გასყიდვით ანუ დაგირავევით მოძრავის და უძრავის ქონებისა, თვინიერ ყოვლისა აპკელაციისა და სამართლის წარმოებისა. ხოლო უკეთუ მოვალეს ექნებოდა მასესხებელისაგან ბარათი თამასუქის რიცხვი ში მიცემულისათვის, ისი რიცხვი გამოეანგარიშებოდა, რომელიც ბარათით ცხად იყოფებოდა. 4. ვალისთვის ოდესაც საჩივარი მიაწვედა სასამართლოდ,

¹ დ. ბაკრაძე, „Сборник законов...“, 1887 г., გვ. 164.

რომ თამასუქში სარგებელი წერებულებიყო, მაშინ ჯერეთ მიუცემელს სარგებელს თუმანზედ თვეში ორ შაურს გაუჩენდნენ, მაშინაც თუნდა თამასუქში მეტის სარგებლის მიცემაც წერებულებიყო.

შენი შენა: მეფის ვახტანგის კანონის მესამეს წიგნის (რუს. თარგ.: „Зак. пра.“) ხლბ [232], მეხუთეს წიგნის მგ [46] (რუსულ თარგმანში არ იხსენიება.—ა. რ.), მეშვიდეს წიგნის (რუს. თარგ.: „Зак. Моис.“) ლთ [39] მუხლნი არ მოხმარებულ-არს“.

ამგვარადვე, შინაარსობლივი შესატყვისობა არსებობს, მეტნაკლებად, ქვემოხსენებულ შემთხვევებშიაც:

„მიმოხილვა“

„ჩვეულებითნი ჰსჯულნი“

3) თ. „Банкроты—котры“ (მუხ. 518—538), განსაკუთრებით მუხ. 519—524.

შინაარსობლივ შესატყვისება ზემოხსენებულ თავთა ზოგიერთი ადგილი და, აგრეთვე, თ. IV: „საზოგადო ვაღის გარდუმბდელთათვის“ (მუხ. 13—22), განსაკუთრებით მუხ. 19, 20-ის შენიშვნა, 13—14.

4) მუხ. 465—467, 240.

შინაარსობლივ ძლიერ შესატყვისება მუხ. 36.

5) თ. „Опекуны и должности их,— векили“ (მუხ. 423—448), განსაკუთრებით მუხ. 425—427, 432, 438—439.

შინაარსობლივ ძლიერ შესატყვისება მუხ. 38.

6) თ. „Раздел“ (მუხ. 342—351), განსაკუთრებით მუხ. 342, 346—348.

თ. VII. „გაყრისათვის“ (მუხ. 39—56), განსაკუთრებით მუხ. 39, 46 და 54.

7) მუხ. 633.

მუხ. 57.

8) თ. „Суд медиаторский. 185. Медиаторский суд составлялся большею частью по делам тяжбым и по оборотам торговым. 186. Избрание медиаторов допущено было на волю самих тяжущихся, однакож по взаимному соглашению обеих сторон. 187. Особы, избранные медиаторами, дают присягу в нелицеприятности своего суда. 188. Потом в полном собрании медиаторов, при обеих спорящихся лицах делается самое точнейшее изыскание истины: рассматриваются документы, щеты, книги, торговые записки и другия бумаги, какия будут представлены или можно будет собрать к разрешению процесса, в подкрепление принимается засвидетельствование людей честных, но не иначе, как по обоюдной ссмылке. 189. По таком изследовании суд медиаторской заключает приговор, сказывает о решении своем обим тяжущимся сторонам и вручает определение для исполнения морураву. 190. Суда медиаторского никакое место, ни правительство переменять не должно. Решение медиаторов исполняется безпрекосновенно во всей полноте его и силе. 191. Таким образом, хотя суд медиаторской и не подлежит апелляции,

თ. IX. „მოსამართლეთ და ბქეთ განჩინებისათვის. 59. განჩინება მდიანბეგთა, ბქეთა (რუს. თარგმ.: „медиаторов“) და ადგილობით დადგინებულ მოსამართლეთა, სადაოს საქმისათვის ქმნილი, დარჩებოდა სრულს ძალსა ზედა, მეფისაგან დაუმტკიცებელიცა, უკეთუ მეფე იმ განჩინების წინააღმდეგს წერილობითს საბუთს არ უბოძებდა და ანუ თვით მეფე არ ინებებდა იმის მოშლას და გარჩევას. 60. ორთა მოდავეთაგან საქართველოსა შინა არა აღმორჩეულარს შეკრულების ხელწერილით ბქენი (რუს. თარგმ.: „медиаторы“), არამედ უწერილოდ ესრეთ: ორნი მოდავენი ვინც იქმნებოდნენ, ურთიერთის თანხმობით გამოირჩევდნენ ორს, სამს, ექვსაც ბქეს (რუს. თარგმ.: „медиаторы“) და მეტს კი აღარ ანუ მეფის ბრძანებით, ანუ სადაურნიც იქნებოდნენ მოდავენი, მუნებურის მოხელის ბრძანებით და ისე გარდასწყვეტდნენ მათს სადაოს; დაუწერდნენ გარდასწყვეტილობის განაჩენს ორსავე მხარეს. და თუ, ვინიცის, რომელიმე მათგანი მოჩივარი იჩივლებდა მეფეთა ანუ მოხელეთა თანა ასე, რომ მედიატორთაგან (რუს. თარგმ.: „медиаторами“) უსამართლო დამემართა[ო], გაშინჯევდნენ მათს გარდასწყვეტილობის განაჩენს: უკეთუ მართლად აღმოჩნდებოდა მოჩი-

ნო ბუვალს სლუაჲ, ჟო ნსდო-
 ვოლნუნ რსუნუნ მუნატოროვ
 ნერუნოსლ დსლო სოვო ნა სუდ
 ცარსკოი ი, ნო უვანუნუნ ობსტო-
 ელუნსტვ, ინოგდ ნაზნაჩალსუნ კ
 პერესლედოვანუნო პროცესა დვ
 ილს ტრს ოსობს, ოტლუნუნუნ დო-
 ვერუნ მოსუდარს. ოდნაკოჟ დსლო
 რაზსატრუნვალოსუნ ი რსშალოსუნ
 პრუნო იმუნემ ცარსკუნ“.

ვარო, მათს გარდარწყვეტოლობას
 მოშლოდნუნ და მოჩოვარს კანონი-
 ნოერს კმაყოფას მისცემდნუნ; და
 თუ კანონოერად იქნებოდა გარ-
 დარწყვეტილი, განაჩუნსაც დაამ-
 ტოცოცებდუნ და მას ტყუილს მო-
 ჩოვარსაც ჯაროიმის გარდახდევო-
 ნებოთ დასჯოდნუნ. და როდო-
 საც გაოისნა რუნსეთოს მმარტებ-
 ლობა, აღმორჩევა წარმოებს მე-
 დოატოროთა (რუნს. თარგ.: „მედო-
 ატოროვ“) მოჩოვაროთ კეთოილნე-
 ბობოთ, თვოინოერ მარტებლობოს
 გარეეოთა; მისცემუნ მედოატოროთ
 შეკრულეობოს ხელოს წეროილს და
 დაამოწმუნებუნ სასამარტოლოსაც.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა: მეფოს ვახტან-
 გოს კანონოს პოირველის წოგნოს
 (რუნს. თარგ.: „Уложения“ царя
 Вахтанга“) სოე [215], მეოროს
 წოგნოს—ბერძულოს (რუნს. თარგ.:
 „Зак. греч.“) რლგ [136], და აღ-
 ბულას—მეექვსეს წოგნოს (რუნს.
 თარგ.: „Зак. А[г]буги“) შა
 (91), რ [100] და რა [101] მუხ-
 ლნი ამ ჩეეულეობოსამებრ მო-
 ხმარებულარს, და ბერძულოს—
 მეორეს წოგნოს (რუნს. თარგ.:
 „Зак. греч.“) რლზ [137] და
 რლთ [139] (რუნს. თარგ.: 138)
 მუხლო სრულს ძალაზედ მაშოინ
 შოოყვანებოდა, ოდესაც ბკენო
 (რუნს. თარგ.: „медиаторы“) კემ-
 მაროტობოთ განსჯოდნუნ“.

9) „889. Вдовы имеют со-
 вершенную свободу по произ-
 волению и выбору своему всту-
 пать во второй брак, почему

„65. აროს აღდოლობოთო
 ჩეეულეობა, რომ ოდესაც გათ-
 ხოვდება პოირველად ქალი, ნაშოინ
 მუნებული მებატონე ანუ მოხე-

помещики запрещать им того не вправе, однакож жених обязан заплатить помещику сакврио, т. е. вдовья денги. Количество сих денег располагается навсегда в одинаковом числе, но зависит от обыкновения каждого селения, однакож не превышает 25 рублей“.

ლე, ვისიც გლეხის ქალი იქნებოდა, ვინც წაიყვანდა, წამყვანს გამოართმევდნენ ექვს აბაზს, ორს მინალთუნს და ანუ სამს მინალთუნს. და ეს ჩვეულება არის თავდაზნაურთ ყმათა ზედა; და თუ სახელმწიფო ყმა წაიყვანს, მასაც გამოართმევენ, მაგრამ გარდა ამისა არ არის ჩვეულება. უკეთუ თავადისა და აზნაურის ყმის ცოლი დაქვრივდებოდა და ითხოვდა ვინმე, იმ ქვრივს ვინც წაიყვანს — საქვრივოს გამოართმევენ, ღირსებისამებრ ქვრივისა, ხუთის მინალთუნს და ხუთს თუმნამდე“ (რუსულ თარგმანშია: „65... Сверх того есть обычай, что когда вдова крестьянка, княжеская или дворянская выходит замуж, то с жениха выскивают плату, называемую сакврио по достоинству вдовы от 5 до 50 руб.“).

ამ შემთხვევაში დავით ბატონიშვილი „მიმოხილვაში“ უთუოდ უფრო სწორ ცნობას გადმოგვცემს, ვიდრე „ჩვეულებითთა ჰსჯულთა“ 65-ე მუხლის ჩამწერნი იმ მხრივ, რომ 25 მანეთზე მეტის გადახდა არ ევალდებოდა სასიძოს. 65-ე მუხლის ჩამწერი „თავდათვანნი“, ჩანს, თავიანთი ვიწრო კლასობრივი თვალსაზრისის შედეგად წერენ არაჩვეულებრივ „ხუთ თუმნამდე“-ს („და 50 რუბლ“-ს), რათა რუსეთის მთავრობისაგან კანონად ამის ცნობით მომავალში, XIX საუკუნეშივე, მეტი სარფი მიიღონ ყმა-გლეხები-საგან, ვიდრე ერეკლესა და გიორგის მეფობისას ღებულობდნენ.

10) „695. Моуравы... прилежно смотрят, чтоб помещики не отягощали крестьян излишними палогами и не делали им

„71. მებატონე თავდა-აზნაურნი, ოდესაც შეცოდებისათვის თავიანთ ყმათ [უწ]ყრებოდნენ¹, გარდაახდევინებდენ ჯარი-

¹ გამოცემაში აქ კორექტურული შეცდომაა: „ყრებოდნენ“; ვფიქრობთ, ზნდა იყოს: „[უწ]ყრებოდნენ“.

притеснений. В случае, когда не могут положить сами по мере соотношений помещика к своим крестьянам, доносят на усмотрение высочества царского“. „790. Надвалы также смотрят, чтоб помещики с подданными своими поступали умеренно, не делали отяготительных налогов, тиранства и увечья. В случае нарушения представляют дело на суд моурава“. „550. Первейшею обязанностью мдиванбегов есть прилежное и безпристрастное рассмотрение всякого дела и защита утесненной невинности“. „861. Безчестием полагаются все бранные и поносительные слова, сказанные в лицо. Действие сие неприлично и непростительно никому, поколику полагается в числе причин, нарушающих общественное спокойствие. Люди благородные за нарушение сего арестуются, нижние же воинские чины и чернь подвергаются телесному наказанию. Но когда к безчестию присовокуплены будут побои, тогда сверх сего виноватый обязан удовлетворить обиженного осьмою частью цены, положенной за кровь по Вахтангову Закону“. „322... Помещичьим крестьянам, в случае притеснения их господ, разрешается право приносить на них жалобы в суд.

მით და ჯოხის ცემითაც, თვინიერ ნასადისა (რუს. თარგ.: „71. Помещики, князя и дворяне за преступление или вину могли крестьян своих штрафовать и наказывать палочными побоями, не имея однако же права на лишение членов“); ამისთვის მეფე არც უსაყვედურებდა ამგვარის საქმისათვის, რადგან მებატონეთ ყმათა ზედა სრული უფლება აქვს და ვერც სადმე უჩივლებდა ყმა ბატონსათვისა“.

323. Тогда обязанности суда будет рассматривать и удовлетворять обиженного или наказывать за несправедливость извста“.

დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვიდან“ მოტანილ მუხლებსა და „თავადთაგანთა“ მიერ „ჩვეულებით ჰსჯულებში“ ჩაწერილ ამ მუხლს შორის შინაარსობლივად დიდად შესამჩნევი წინააღმდეგობაა, რაც ნათლად ჩანს ჩვენთვის სათანადო ადგილთა მიხედვით მათი ურთიერთი შედარებით. „თავადთაგანნი“ ამ შემთხვევაშია ც. 71-ე მუხლშია ც, ჩანს, თავიანთი ვიწრო კლასობრივი თვალსაზრისით, განგებ კვლავ არა მთლიანად სწორად გადმოგვეცემენ ერეკლესა და გიორგის მეფობის დროს არსებულსა და ამ „მეფეთა“ მიერვე დაკანონებულ „ჩვეულებას“. დავით ბატონიშვილი „მიმოხილვაში“ ამ შემთხვევაშია ც, რა თქმა უნდა, უფრო სწორად გადმოგვეცემს XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის „ჩვეულებებს“, ვიდრე „ჩვეულებითთა ჰსჯულთა“ ჩამწერნი. ამ გარემოებას ნათლად მოწმობენ თვითონ ერეკლე მეორის მიერ გლეხთაგან მიღებული უამრავი „არზები“ და თავის მიერ მათზე წარწერილი ბრძანებანი ყმა-გლეხთა ინტერესების დასაცავად, მიმძღავრებულ ბატონთა წინააღმდეგ, და, აგრეთვე, სხვა რიგი საისტორიო წყაროების ცნობებიც.

ზემომოყვანილი მაგალითების მსგავსად, სხვა ამგვარი მრავალი მაგალითის მოყვანაც შესაძლებელია დავითის „მიმოხილვისა“ და „საქართველოს ძველთაგან და ჩვეულებითად ქართველ მეფეთა დროთა შემოღებულთა ჰსჯულთა“ ურთიერთი შესატყვისი ადგილების შედარებათა შედეგად. მაგრამ მოყვანილი მაგალითებიც საკმაოდ ნათელყოფენ იმ გარემოებას, რომ „მიმოხილვა“, მართლაც, მრავალ ადგილას შეიცავს იმავე შინაარსს, რასაც შეიცავენ „ჩვეულებითთა ჰსჯულთა“ ტექსტში ჩაწერილი „ჩვეულებები“. ეს ორი ნაწარმოები შინაარსობლივ მართლაც ძლიერ ავხებენ და ერთნხმებიან ერთმანეთს და მხოლოდ იწვიათ შემთხვევაში განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან ამა თუ იმ საკითხში. როგორც ერთ, ისე მეორე ნაწარმოებში ჩაწერილია XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სახელმწიფო მართლმსაჯულებისათვის ანგარიშგასაწევი ხალხური ჩვეულებები და ადათები და, აგრეთვე, ჩვეულებითი სამართლისაგან სამეფოს სამართალში შესული წეს-კანონები.

ყველა ამ გარემოებას აქვე უნდა დავსძინოთ ისიც, რომ „მიმოხილვაში“ ზემოხსენებული ხალხური ჩვეულებები და ადათები და ჩვეულებითი სამართლიდან გადმოღებული წეს-კანონები ხშირად უფრო ვრცლად და დაბეჯითებითაა ჩაწერილი, ვიდრე მეორე ზემოხსენებულ ნაწარმოებში. ამასთანავე, ეს ჩვეულებები, ადათები და კანონ-წესები „მიმოხილვაში“ დაახლოებით 200—250 მუხლშია ჩაწერილი, ხოლო „ჩვეულებითნი ჰსჯულნი“ სულ 74 მუხლისაგან შედგება. აგრეთვე აღსანიშნავია ისიც, რომ უკანასკნელი ნაწარმოები XIX საუკუნის დასაწყისში შედგა მაღალი საზოგადოებრივი წრის წარმომადგენელთაგან; როგორც გენ. ტორმასოვის ზემომოყვანილ პატაკშია თქმული, სამისოდ „*мысли соображались в общее собрание мдиван-беги и маршалы с членами оногo для объяснения существовавших обычаев*“. მაგრამ, საყურადღებოა, ამ გარკვეული წრის წარმომადგენელთა კრებაზედაც კი „*по разным голосам об одном предмете не можно было ничего определить или найти основательного и твердого, а потому общее собрание представляло мне употребить на сей предмет одних членов общего собрания из грузинских князей...*“ თავისთავად ცხადია, ეს „თავადთაგანნი“, რომლებშიაც XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სამეფოს დროინდელი მდივანბეგებიც უთუოდ არაერთი შედიოდა¹, რუსეთის მთავრობას წარმოუდგენდნენ ქართველ მეფეთა მიერ დაკანონებულ „ჩვეულებათა“ ისეთ ტექსტს, რომელიც მაშინ თავიანთი ვიწრო კლასობრივი თქალსაზრისით

¹ პროფ. პ. გუგუშვილი ის სამართლიანი შენიშვნით, განსაკუთრებულმა კომიტეტმა, „*ლდისტ. სტატ. სოვეტნიკ*“ მაღლინსკის და შემდეგ გენ.-მ. სიმონოვიჩის თავმჯდომარეობით, 1815 წელს დაასრულა „ჩვეულებითთა ჰსჯულთა“ შეკრება. ამ კომიტეტში უშუალო და ძირითადი მონაწილენი იყვნენ მისი წევრები: ქართველი თავადები „სტატსკი სოვეტნიკი“ ფალავანდიშვილი, პოდპოლკოვნიკი ივანე ანდრონიკაშვილი, „*კოლეჟსკი სერეტარი*“ დარხოტეშოთაშვილი, „*ნადვორნი სოვეტნიკ*“ ხურაბეღლიანი და პრაპორშჩიკი თამაზ ქობულაშვილი, „*которые чиновники, занимаясь собиранием сих законов, привели в совершенное окончание*“, — წერს გენ.-მ. სიმონოვიჩი (АКАК, т. V, 1873, № 313, стр. 255). მაგრამ, უპეველია, სხვა თავადებსაც (მაგალითად, დიმიტრი თუმანოვს, დიმიტრი ორბელიანსა და როსებჯანდიეროვს.—იხ. პ. გუგუშვილის მიერ „ჩვეულებითთა ჰსჯულთადნი“ წამოღვარებული წერილი, — ენიმკი-ს „*მასალები...*“, 1938 წ. III ნაკვ., გვ. 70—73) წინასწარ, 1810 წლიდან გარკვეული შრომა მიუძღვის საქართველოს ამ „ჩვეულებათა“ შეკრების საქმეში. ყველა ამ თავადს შორის არაერთი იყო ერკლევა და გიორგისდროინდელ ქართლ-კახეთში მეფის მოხელე და ზოგიერთი მართლაც „მდივანბეგად“ ნამყოფი.

იყო მისაღები და ყოფილი ქართული საწევროს სინამდვილეს ნაწილობრივ მაინც განასხვავებდა, — ზოგ რამეს ჩქმალავდა და ზოგ რამესაც აზვიადებდა. მაგრამ მათ მიერ ამ ნაწარმოებში თქმულთა უმეტესობა მაინც მართალი უნდა ყოფილიყო და შემდეგ რუს მოხელეებსაც, შეძლებისამებრ, რამდენიმეჯერ ეს ნაშრომი, უთუოდ სხვათა დახმარებითაც, შეუსწორებიათ კიდევ; ამგვარად გახდა თავადთა ეს ჩანაწერები „окопчателно же релактированые“ და 1827 წ. გენ. ერმოლოვის მიერ რუსეთში გადაგზავნილი „государственному секретарю Оленину“.

ცხადია, რამდენიმეჯერ რედაქციის შედეგად ამ ნაწარმოების ტექსტი ბევრგან შესწორდა, მაგრამ ჩამწერ თავადთა ვიწრო კლასობრივი თვალსაზრისის დალი მასში აქა-იქ მაინც დარჩა და დღევანდელი დაკვირვებულნი მკითხველის თვალისათვისაც იგი ტექსტში ადგილ-ადგილ შესამჩნევი ხდება კიდევ. ამ მხრივ დავითის ჩანაწერები „მიმოხილვაში“ საერთოდ უფრო სანდოა და მისაღები საისტორიო თვალსაზრისით: დავითს, პეტერბურგში მყოფს და სამშობლოს განშორებულს, ასეთი ვიწრო კლასობრივი თვალსაზრისი ასეთ „ჩვეულებათა“ ჩაწერისას შედარებით ძლიერ ნაკლებად ახასიათებს და ამ „ჩვეულებებს“ იგი უფრო ისტორიულ-კულტურული ღირებულების თვალსაზრისით უყურებს, ვიდრე რომელიმე თავისი თანამედროვე და, მით უფრო, ზემოხსენებული თავადები და მაშინდელი რუსი მოხელეები. ამიტომ იმ შინაარსობრივ ურთიერთ საპირისპირო განსხვავებებშიაც, რომლებიც იშვიათად, მაგრამ ადგილ-ადგილ მაინც შეიმჩნევა „მიმოხილვასა“ და „ჩვეულებითა ჰსჯულთა“ შორის შედარებისას, უფრო მეტად დავითი და მისი წყაროები არიან სანდონი, ვიდრე ზემოხსენებული თავადები და რუსი მოხელეები. ქართველი ხალხის ისტორიის წინაშე ამ მხრივაც მალაღონიერი დავით ბატონიშვილი თავისი პირუთვნელობით გრძნობს უფრო სრულ პასუხისმგებლად თავს, ვიდრე ბევრი ვინმე მისი თანამედროვე.

ამრიგად, „მიმოხილვა“ მრავალ ადგილას შეიცავს ქართველ მეფეთა მიერ დაკანონებულ „ჩვეულებათა“ აღწერასაც, დავითის შეძლებისამებრ სწორად და სანდოთ ჩაწერილს დაახლოებით 200—250 მუხლად. ამ მუხლებშია გადმოცემული ერეკლესა და გიორგის სამეფოს სახელმწიფო მართლმსაჯულებისათვის ანგარიშგასაწევი ხალხური ჩვეულებები და ადათები და ჩვეულებითი სამართლისაგან სამეფოს სამართალში შესული წეს-კანონები; მოკლედ რომ ვთქვათ, ყველა ესაა ქართველ მეფეთა მიერ დაკანონებული „ჩვეულებანი“.

რა თქმა უნდა, ყველა ეს „ჩვეულება“ XVII ს-ის მეორე ნახევარში არ დაკანონებულა პირველად თეიმურაზ II-ისა, ერეკლე II-ისა და გიორგი XII-ის მიერ, არამედ ბევრი მათგანი ადრედაც დაკანონებული იყო სხვა მეფეთაგან თავ-თავის დროზე სამეფოს. სამართლისათვის; მრავალი ამგვარი „ჩვეულება“ უძველეს დროიდანვე მრავალი ქართველი მეფისაგან თავ-თავის დროზე, საჭიროებისდა მიხედვით, სანქციონებული იყო მსაჯულთათვის სახელმწიფო სასამართლო ორგანოებში სახელმძღვანელოდ და შემდეგ სამწერლო და ზეპირგადმოცემითი ტრადიციით შემონახულ იქნა თეიმურაზისა და ერეკლეს მეფობის დრომდეც. XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის მეფეებმა თეიმურაზმა, ერეკლემ და გიორგიმ ბევრი ამგვარი „ჩვეულება“ არ შესცვალეს, ადრინდელ მეფეთა მსგავსად, კვლავ სანქცია მისცეს სამეფოს სამართლის დარგში სამოქმედოდ და თანაც, თავიანთ მხრივაც, ზოგიერთი ხალხური სხვა „ჩვეულება“ შემოიღეს სახელმწიფო მართლმსაჯულებისათვის ანგარიშგასაწევად ან „კანონად“. XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ეს ქართველი მეფეები, როგორც ჩანს მათ მიერ გამოცემულ უამრავ „ბრძანებებში“, „განჩინებებსა“ და სხვა საისტორიო წყაროებში, დიდ ანგარიშს უწევდნენ ქართველ ხალხში მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციით შემონახულ ჩვეულებებსა და ადათებს და ჩვეულებითი სამართლის წესებსა და კანონებს და ამრიგად იყენებდნენ კიდევ მათ სამეფოს სამართლის დარგში. ამ მხრივ მათგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია „გონიერი“ ერეკლე მეორე-განსაკუთრებით მის მალაღონიერებასა და საქმიანობას უნდა მიეწეროს XVIII ს-ის მეორე ნახევარში ხალხური ჩვეულებითი სამართლისაგან სამეფოს სამართალში უწინდელზე უფრო მეტად და უკეთ შერჩევით შესული მრავალი ბრძნული წესი და კანონი. ასეთი წეს-კანონები კი დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვაში“ მრავალ ადგილასაა უხვად ჩაწერილი. ქვემოთ მოვიყვანთ მხოლოდ ორ მაგალითს.

დავითს „მიმოხილვაში“ ერეკლესა და გიორგის სამეფოში მოქმედი სამართლის კანონად ჩაწერილი აქვს: „199. 3. Кто ойнажит оружие, но не ранит, наказывається вдвое“. ერეკლეს მეფობის უწინარესი წერილობითი სამართლის ძეგლებში ეს კანონი არ გვხვდება. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ეს კანონი ქართველ ხალხში საერთოდ არ მოქმედებდა. იგი, უეჭველია, ქართულ ხალხურ, ჩვეულებით სამართალში ადრედაც არსებობდა და ერეკლემ კი მიზანშეწონილად სცნო თავის სამეფოს სამართალშიაც ოფი-

ციალურად შეეტანა, თავისი სანქცია მიეცა მისთვის მართლმსაჯულებაში მოხელეთაგან გამოსაყენებლად. საჩუქოს კანონად აქცია რა ეს ჩვეულებითი სამართლის წესი, ერეკლემ, ცხადია, ჩაწერა იგი სხვა კანონებს შორის თავისი ახალი სამართლის ერთერთ განჩინებაში მკვლევლობისა და ქრილობის შესახებ, რომელიც დღეს ჩვენთვის უცნობია, მაგრამ ერეკლეს მეფობისას, როგორც ითქვა, უძველესად არსებობდა¹. დავით ბატონიშვილი უთუოდ ამ განჩინებით სარგებლობს „მიმოხილვაში“ ამ კანონის ჩაწერისას.

ცნობილია, რომ ქართველ ხალხში დღემდე შემონახულია ასეთი ადათი: ჩხუბის დროს იარაღიანმა უიარაღოს წინააღმდეგ იარაღი არ უნდა გამოიყენოს და თუ იშიშვლა, მოწინააღმდეგის დაზიანების გარეშე იგი არ უნდა ჩააგოს ქარქაშში. წინააღმდეგ შემთხვევაში იარაღის მომხმარებელს თავის საქციელს დიდად უძრახვენ, ვაეკაცობას უწუნებენ, დასცინებენ კიდევაც და სხვა. ეს ასეა ახლა, მაგრამ ძველად ქართველი ხალხი ასეთ უწესო მოჩხუბარს ჩვეულებითი სამართლით უთუოდ სჯიდა კიდევ: დაქრის შემთხვევაში ერთმაგად, რადგან მან თავისი იარაღით დაჩაგრა უიარაღო მოწინააღმდეგე და ამით შელახა რაინდობა; დაუქრელობის შემთხვევაში კი—ორმაგად, რადგან მან, ერთი, იარაღით სულეირად დაჩაგრა (დაშინება) განიზრახა უიარაღო მოწინააღმდეგისა და ამით შელახა რაინდობა, და, მეორე, ვერ აღმოჩნდა ნებისყოფიანი, ღირსეული პატრონი თავისი იარაღის დანიშნულებისაშებრ მოხმარებისა და ამითაც შელახა რაინდობა. ქართველ ხალხში საბრძოლო იარაღის პატრონს მისი მოხმარების თავისებური ზნეობრივი წესები ჰქონდა და მით წარამარა ტრიალი და ბაქიბუქი რაინდული ზნეობის შემბლაღველად ითვლებოდა. რაინდული ზნეობისა და წესების მთავარი შემოქმედი და განმახორციელებელი თვით ხალხი იყო და მათი შელახვის უფლებას იგი არავის არ აძლევდა; ურჩს სჯიდა კიდევ ზემოხსენებული თავისი წესისაშებრ.

ქართველი ხალხი თავისი ამ ადათით ფართო სიზოგადოებრივი ანუ პატრიოტული თვალსაზრისით ძლიერ უწყობდა ხელს ქართული რაინდული წესის მქონე მძლავრებისყოფიან, არაძჩავრელ, პრინციპიან და დროზე თავშეკავებულ, საზოგადო ინტერესებისადმი დაქვემდებარებულ და უანგარო თანამემამულეთა აღზრდას. ასეთი რაინდები სჭირდებოდა ერეკლე მეორეს თავისი ფარ-

¹ იხ. ამის შესახებ ვრცლად ამავე (IV) თავის მე-7 კვეთავში.

თო საზოგადოებრივი, მაღალი პატრიოტული ზრახვებისათვის. სწორედ ამიტომ ქართული ხალხური, ჩვეულებითი სამართლიდან ეს წესი მის მიერ სანქცირებულ იქნა თავის სამეფოს სამართალში ოფიციალური შეტანით და კანონად იქცა კიდევ. ეროვნული თავდაცვის ინტერესები ასეთი რაინდების აღზრდას მოითხოვდა და საამისოდ ქართული ჩვეულებითი სამართლის ეს წესი ერეკლემ გონიერად ჩათვალა კანონად სახელმწიფოს ოფიციალური მართლმსაჯულებისათვისაც.

ზემომოყვანილი კანონის მსგავსი ხასიათისაა და ხალხური, ჩვეულებითი სამართლიდანაა შემოღებული ქართლ-კახეთის სამეფოს სამართალში, საფიქრებელია, კვლავ ერეკლეს ერთ-ერთ, ჩვენთვის დღემდე უცნობ განჩინებაში სანქციით განმტკიცებული და დავითის მიერ მის მიხედვით „მიმოხილვაში“ გვიან ჩაწერილი ასეთი წესიც: „298. Кто во время сражения от чу[в]ствования страха оставит свое место и будет укрываться, таковой приводится пред собранный народ, накрытый женским покрывалом, пред всеми обличается в недостойном поступке и будет пристыжден в своей трусости, а нижние чины подвергаются наказанию телесному“. ჩვენ მიერ აქ ხაზგასმული სიტყვები არაა ხალხური; იგი უთუოდ ერეკლემ მიუმატა, საფიქრებელია, თავის განჩინებაში ამ ხალხური წესის აღწერას.

როგორც ითქვა, ხალხური წარმოშობის მრავალი სხვა წესი, ჩვეულება და ადათიც არის დავით ბატონიშვილის მიერ ჩაწერილი თავის „მიმოხილვაში“. მაგრამ ყოველი მათგანის გარჩევასა და მოკლედ დახასიათებას აქ ჩვენ ველარ გამოვეუდგებით და მხოლოდ ზემოთქმულით დავეკმაყოფილდებით.

ამრიგად, ერეკლესა და გიორგის სამეფოს მთელ სამართლის დარგში და შემდეგაც, XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ჩვენში რუსთა ხელისუფლების დამყარებიდანვე სამოქალაქო საქმეთა განსახილველად ვახტანგის „სჯული“ იყო, — მართლაც, როგორც რუსეთის მეფის 1801 წ. 12 სექტემბრის მოწოდებაში და სხვაგანაც ნათქვამია, — „коренной грузинский закон“. მაგრამ ისიც ცხადი ხდება, რომ ჩვენ მიერ ზემოთ თავ-თავის აღგილას „მიმოხილვასთან“ შედარებული ვახტანგის კრებულშივე შესული და სხვა ძველი სამართლის ძეგლების ზოგიერთი კანონითაც იყო XVIII ს-ის მეორე ნახევარში ქართლ-კახეთის სახელმწიფო მართლმსაჯულების წარმოება. აგრეთვე მაშინაც ქართველი მეფეების სანქციით სახელმწიფო სასამართლო ორგანოებში მსაჯულები ხალხური,

ჩვეულებითი სამართლის რიგი ნორმებითაც ხელმძღვანელობდნენ თანაბრად სამეფოს კანონ-წესებისა და ანგარიშს უწევდნენ ხალხურ ჩვეულებებსა და ადათებსაც.

ზემოთქმულთან ერთად ჩვენ არ უნდა დაგვავიწყდეს ის გარემოებაც, რომ ერეკლესე მიერ 1791 წ. „განწესებათა“ „მზ“ მუხლში ნათქვამის, იოანე ხუცესმონაზონისა და კირილე არქიმანდრიტის ცნობების¹, დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვაში“ შემონახული დღემდე უცნობი და ცნობილი მრავალი კანონ-წესის, აღწერილი ინსტიტუტების, სახელმწიფო მართლმსაჯულებაში ანგარიშგასაწვევი ჩვეულებების, ადათებისა და სხვათა განხილვის შემდეგ აქვე შეგვიძლია საბოლოოდ დავასკვნათ: ერეკლე მეორეს საგანგებოდ შერჩეული მრავალი პირის შემწეობით განსაკუთრებით 1760—61 წლებში და შემდეგ დიდად შეუცვლია ძველი „საქართველოს სამართალი“. საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრების მამოძრავებელმა პროგრესულმა სოციალურ-ეკონომიურმა ძალებმა და მრავალსაუკუნოვანმა მალაღმა ტრადიციულმა კულტურამ მაშინ² წარმოშვეს ერეკლესეული ახალი სამართალი: ერეკლეს მიერ თეიმურაზ მეორესთან ერთად და დამოუკიდებლად სხვადასხვა დროს გამოცემული, ჩვენთვის დღემდე ცნობილი და უცნობი „განჩინებანი“, „ბრძანებანი“, მისგანვე დამტკიცებული საეკლესიო კრებების დადგენილებანი და სხვა, რომლებშიაც ერეკლესეული მრავალი ახალი კანონ-წესი მოიპოვებოდა არამც თუ ქართლ-კახეთის სამეფოს, არამედ მთელი საქართველოს ცხოვრების პროგრესისათვის სამართლის დარგში სახელმძღვანელოდ. ერეკლესეულ ყველა ამ ახალ კანონ-წესს, რა თქმა უნდა, არანაკლები მნიშვნელობა ენიჭებოდა ერეკლესა და გიორგის მეფობისას ქართლ-კახეთში, ვიდრე თუნდაც ვახტანგ VI-ის „სჯულს“; ყველა ესეც იყო მაშინ მოქმედი „коренной грузинский закон“ და არა მარტო ვახტანგის „სჯული“ ღა მის კრებულშივე შესული, მაშინაც სახელმძღვანელოდ ნაწილობრივ მიღებული ძველი სამართლის ძეგლები. ამიტომ ბუნებრივია, რომ დავით ბატონიშვილის მიერ XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთში არსებული სამართლის აღმწერი კრებული „მიმოხილვის“ 300-ზე მეტ მუხლში წარმოდგენილია ერეკლეს მიერ გამომუშავებული ახალი სამართლის, ჩვენთვის დღემდე ცნობილი (100-ზე მეტ მუხლში) და თანაც უცნობი მოქ-

¹ იხ. ვრცლად წინამდებარე გამოკვლევის III თავი.

² ამ საკითხთა შესახებ იხ. ვრცლად აპ. როგავას ნაშრომში „ეპატიკალიზმის ჩანასახი საქართველოში და ერეკლე მეორის პოლიტიკა“.

შედი კანონ-წესები (200-ზე მეტ მუხლში); სწორედ ამიტომ და დავითის მიერ „მიმოხილვაში“ მათთან ერთად გზადაგზა, საკითხებისა და მიხედვით, მოცემული ძველი სამართალიდან ვახტანგ VI-ის „სჯულის“ მრავალი კანონ-წესიც, ერეკლეს მიერ მისგან სახელმძღვანელოდ უარყოფილთა გარდა, და შედარებით მცირერიცხოვნად კი—ვახტანგ VI-ის „დასტურლამალის“, ბექა-აღბუღას, გიორგი ბრწყინვალის („ძეგლის დების“) და კათალიკოზთა კანონ-წესები და, ამგვარადვე, მოსეს კანონები, ბერძნული კანონები და სომხური კანონებიც. ამასთანავე, ბუნებრივია ისიც, რომ დავით ბატონიშვილმა „მიმოხილვაში“ გულდასმით აგვიწერა XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთში მოქმედი, სახელმწიფო მართლმსაჯულებაში ანგარიშგასაწევი ხალხური ჩვეულებები და ადათები და აგრეთვე ჩვეულებითი სამართლის ის ნორმები, რომლებსათვისაც მაშინდელ ქართველ მეფეებს, განსაკუთრებით ერეკლეს, სამეფოს სამართლის კანონ-წესებისამებრ ხმარების სანქცია მიუციათ მსაჯულთათვის.

13. ბიოგრაფიი XII-ის შივრ აღჩინდელ მათ-მათ კანონში შეხანილი ცვლილება

წინამდებარე გამოკვლევაში მოყვანილი მაგალითებიდან კარგად ჩანს, რომ ერეკლე მეორეს თავისი მეფობის დროს აღჩინდელ მრავალ კანონში შეუტანია რა ესა თუ ის გონივრული ცვლილება, ამით ისინი, წინანდელთან შედარებით, უფრო ჰუმანურიც გაუხდია. ერეკლეს მიბაძვით, ასევე იქცეოდა მისი შვილი გიორგი XII-ც (იგივე XIII) თავისი ხანმოკლე მეფობის დროს (1798—1800 წწ.) ქართლ-კახეთში. დავით ბატონიშვილს „მიმოხილვაში“ ერთ ადგილას აღნიშნული აქვს კიდევ ეს გარემოება. „მიმოხილვის“ 474-ე მუხლში მას უწერია: „Все те должговныя обязательства, кои найдутся составленными фальшиво, уничтожаются. Виновного в сем преступлении хотя и осуждает коронный закон на отсечение руки, но царь Георгий XIII наказание сие смятчил. По установлению его, изобличенный платит всю сумму, в фальшивом векселе написанную, в пользу казны“. რა თქმა უნდა, „ხაზინის სასარგებლოდ“ ამგვარივე სხვა მძიმე ფიზიკური სასჯელის შეცვლას ჰუმანური თვალსაზრისით ადრევე თვით ერეკლე უფრო მეტად აწარმოებდა და ეს საქმე გიორგი XII-ისა მხოლოდ გაგრძელებაა მამის საქმიანობისა.

ამასთანავე უნდა ითქვას ისიც, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოში მეფე გიორგი XII-ის თაოსნობით ხანმოკლედ წარმოებული სახელმწიფო პოლიტიკა ერეკლე მეორის სახელმწიფო პოლიტიკის გაგრძელებას წარმოადგენს და არსებითად მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელ ახალ რამეს არ შეიცავს სამეფოს სამართლის დარღვევას. გიორგი მეთორმეტის შვილების, იოანესა და დავით ბატონიშვილების 1799—1800 წწ. ახალი „სამართლის“ პროექტებიც კი ერეკლესეული სახელმწიფო პოლიტიკის ნიადაგზე იყო აღმოცენებული და მისი სულისკვეთებით გამთბარი. ამ მხრივაც იოანე და დავითი თავიანთი შორსგამკვერტი სახელოვანი პაპის ნიჭიერი ეპიგონებია, ხოლო თვითონ გიორგი XII, მათთან შედარებით, დიდ ნიქსა და უნარს ვერ იჩენდა ერეკლესებურ „მაღალგონიერ“ სახელმწიფო პოლიტიკურ აზროვნებაში და საამისოდ ზემოხსენებულ თავის სახელოვან შვილებს დიდად იშველიებდა.

* * *

გამოკვლევაში აქამდე მოთავსებულ ოთხ თავში წამოჭრილ შთელ რიგ საკითხებს თავ-თავისი დასკვნები სათანადო ადგილებშივე თან ახლავს. ახლა კი მათზე დაყრდნობითა და ყოველი ზემოთქმულით ერთი უდავო საერთო დასკვნის გამოტანაც აუცილებელია ჩვენთვის: დავით ბატონიშვილის მიერ „მიმოხილვაში“ აღწერილი სახელმწიფო წყობილება და ინსტიტუტები, ჩაწერილი კანონები, წესები, ჩვეულება-ადათები და სხვა—XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სახელმწიფო წყობილებაა და ინსტიტუტები, სამეფოს სამართალსა და მართლმსაჯულებაში მოქმედი კანონები, წესები და ანგარიშგასაწევი ხალხური ჩვეულება-ადათები და სხვა. დავითის მიერ ყველა ესენი 1812—1813 წლებში პეტერბურგში შეძლებისამებრ აღწერილი, თანაც შესაკრებნი—შეკრებილი და ჩაწერილია წერილობითი სამართლის ძეგლებისა და საისტორიო საბუთების სარგებლობის, საქართველოში აღრიდანვე მიღებული თავისი შთაბეჭდილებების, დაკვირვებების, ახლობელი ქართველების დაკითხვისა და სხვათა ნიადაგზე. დავითი მათ „მიმოხილვაში“ საგანგებოდ გადმოგვცემს, როგორც მათი კარგი თვითმხილველი და მცოდნე.

„მიმოხილვაში“ შეკრებილი კანონ-წესებვისა და სხვათაღმის დართული კომენტარები და მათი წყაროები

1. დავითის მიერ დასავლეთ მკროველი განმანათლებლების აზროვნების მცოდნეობით სარგებლობა „მიმოხილვის“ წერილსა

დიდად საყურადღებოა ის დიდი ერუდიცია, რომელიც გამოიჩინა დავით ბატონიშვილმა „მიმოხილვაში“ არა მარტო თავისი ქვეყნის ცხოვრების კარგად ცოდნისა და ქართული მწერლობისა და მაღალი კულტურის ღრმად ათვისება-შეგნების ნიადაგზე, არამედ უცხო ლიტერატურის მცოდნეობის შედეგადაც. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ დავითი „მიმოხილვაში“ ზოგიერთი კანონის, წესისა თუ ადათის ან სხვის ჩაწერისას, აზრის უკეთ გასაგებად ხშირად ხმარობს არა მარტო ქართულსა და რუსულ მწერლობაში განმტკიცებულ სპეციალურ ტერმინებსა და გამოთქმებს, არამედ დასავლეთ ჯეროპულსაც, უცხოურსაც, რომლებიც საერთოდ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში მაშინ მიღებული იყო. ამასთანავე, ჩვენს ყურადღებას იქცევს ის გარემოებაც, რომ დავითი „მიმოხილვაში“ ზოგიერთი კანონის, წესისა თუ ადათის ან სხვა რამის ჩაწერის შემდეგ თუ უწინარეს მის კომენტარში, იმავე ან ცალკე სხვა მუხლში (იხ. ასეთი მაგალითები გზადა-გზა ქვემოთ), იჩენს არა მარტო ამ უცხოური სპეციალური ტერმინებისა და გამოთქმების მცოდნეობას, არამედ დასავლეთ ევროპის რიგი განმანათლებლების აზროვნების კარგად ათვისების უნარსაც. ასეთ შემთხვევებში დავითის მიერ კომენტარებში ამ განმანათლებლების აზროვნების მცოდნეობა გამოიხატება არა მარტო მათთვის დამახასიათებელი სპეციალური ტერმინებისა და გამოთქმების მოხმარებაში, არამედ მათი აზრების მოშველიებაშიაც, მათი ნაწარმოებების სათანადო ადგილების თავისუფლად ან სიტყვა-სიტყვითაც კი გადმოღებაში და სხვა.

ზემოხსენებული გარემოება სრულიად ბუნებრივი საქმეა დავით ბატონიშვილისათვის „მიმოხილვაში“, — ეს საქმე მისგან ასე იყო მოსალოდნელი და ჩანს კიდევაც. საერთოდ ცნობილია, რომ დავით ბატონიშვილი იცნობდა ფრანსუა-ნარი-არუე ვოლტერის (1694—1778) ნაწარმოებებს და ზოგიერთი მათგანი მან ქარ-

თულადაც თარგმნა. დავითი დიდად იზიარებდა ამ დიდი განმანათლებლის აზროვნებას, ასე რომ ზოგიერთი მკვლევრის მიერ იგი ქართველი პირველი ვოლტერიაზელის სახელითაა დღემდეც ცნობილი, მაგრამ, ცოტა არ იყოს, გაზვიადებულად: იგი არაა სრულყოფილი ვოლტერიაზელი, რასაც მოწმობს თუნდაც ამ თავშივე ქვემოთყვანილი მაგალითები; დავითი ვოლტერზე არანაკლებად ევროპელ სხვა განმანათლებელთა აზროვნებას იცნობდა და მათაც ბევრ რამეში არანაკლებ თანაუგრძნობდა¹. ამგვარად, არაა გასაკვირი, რომ დავითს „მიმოხილვის“ ტექსტში რომელიმე ქართული კანონის, წესის თუ ადათის ან სხვათა კომენტარში რომელიმე ევროპელი განმანათლებლის რაიმე აზრი ან გამოთქმა, თუ შემოღებული ტერმინი შევამჩნიოთ. ასეთ შემთხვევებში „მიმოხილვის“ კომენტარებში აქა-იქ შესაძინებია, ვოლტერის გარდა, თონა ჰოზისის (1588—1679), ჯონ ლოკის (1632—1704), მარლ მონტესკიეს (1689—1755), ჟან-ეკ რუსოს (1712—1778) და ჩეზარე ბეკარიას (Cesare Beccaria, 1738—1794) ნაწარმოებთა ცოდნა დავითის მიერ. ამის მაგალითები ქვემოთ, თავ-თავის ადგილას წარმოვადგინოთ გვაქვს.

**2. დავითის მიერ ეკატერინე მეორის „НАКАЗ“-ითაც
სარგებლობა „მიმოხილვის“ კომენტარებში და ძველი
ძარბაზის კომენტარული აზროვნების ტრადიციის
„მიმოხილვაში“**

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ზემოხსენებული ზოგიერთი განმანათლებლის აზრები, გამოთქმები და სხვა დავით ბატონიშვილს ათვისებული აქვს არა მარტო უშუალოდ მისი რომელიმე ნაწარმოების სარგებლობის შედეგად, არამედ შუალობით, სხვა მწერლის ნაწარმოების სარგებლობითაც. მაგალითად, ასეთი რამ შესაძინებია ხდება „მიმოხილვაში“ ქვეთავი „Питкя“-ს წერისას, მუხ. 129—140. ამ შემთხვევაში დავითს ხელში, უეჭველია, გააჩნია რუსეთის იმპერატორ ეკატერინე მეორის ცნობილი „Наказ комиссии о составлении проекта нового уложения“, 1767 წ. დაწერილი. ეკატერინე მეორე „Наказ“-ში მოცემული ამის შესატყვისი ადგილის წერისას სარგებლობდა ვოლტერისა და მონტესკიეს აზრებით და განსაკუთრებით კი ბეკარიას ცნობილი ნაშრომით „დანაშაულებათა და

¹ დავით ბატონიშვილის განათლებისა და სამწერლო მოღვაწეობის შესახებ იხ. უფრო ვრცლად წინამდებარე გამოკვლევის თ. I, 1. აგრეთვე მისი აზროვნების შესახებ იხ. განსაკუთრებით ქვემოთ.

სასჯელთა შესახებ“. ამრიგად, ბუნებრივია, დავით ბატონიშვილი მუხ. 129—140 წერისას „მიმოხილვაში“ იცნობდა არა მარტო უშუალოდ ვოლტერის, მონტესკიეს და განსაკუთრებით ბეკარიას ნაშრომთაგან აზრებს, ტერმინებსა და სხვას, არამედ ეკატერინე მეორის „Наказ“-საც, რომელმაც კიდევ ხელი შეუწყო თვით ეკატერინეს მიერ გაპერიფრაზებულ მონტესკიესა და განსაკუთრებით ბეკარიას გამონათქვამთა წარმოდგენას „მიმოხილვაში“. მაგალითად:

დავითის „მიმოხილვა“

ეკატერინე მეორის „Наказ...“

1) ქვეთავი „Пытка—тан[д]-
жва“ (მუხ. 129—140):

მოსამართლეთათვის შემთხვევა
„...свидетельства одного чело-
века, кто бы он ни был, есть не-
достаточно...“ (მუხ. 132).

„Одного свидетеля не до-
вольно для того, что когда
обвиняемый отрицается от то-
го, что утверждает один сви-
детель, то нет тут ничего из-
вестного и право всякому при-
надлежащее верить ему, что
он прав, в таком случае пере-
вешивает на сторону обвиняе-
мого“¹. „Законы, осуждающие
человека по выслушании одно-
го свидетеля, суть пагубны
вольности“².

ეკატერინე მეორის ზემომო-
ყვანილი სიტყვები თავის მხრივ
გამომდინარეობდა მონტესკიესა
და ბეკარიას ქვემომოყვანილი
სიტყვებისაგან, რომლებიც, ჩანს,
იყოლა დავით ბატონიშვილმაც.

შ. მონტესკიე:

„...Для наказания всех
преступлений достаточно сви-
детельства двух человек: закон
верит им точно так, как буд-

¹ „Наказ...“, მუხ. 189,—Сочинения импер. Екатерины II, т. I, изд. Ал. Смирдина, СПб, 1849 г.

² იქვე, მუხ. 119.

то говорили они устами самой истины“¹.

ჩ. ბეკარია:

„Необходимо против обвиняемого более одного свидетеля, ибо если один свидетель что-либо утверждает, что отрицает другой, то является сомнение, а в этом случае должно быть отдано предпочтение правде, что всякий предполагается невинным“².

ამრიგად, დავით ბატონიშვილი იცნობს ეკატერინე მეორის, ჩ. ბეკარიასა და შ. მონტესკიეს აზრებს ერთი მოწმის არასაკმარისობის შესახებ. მაგრამ აქვე უნდა ითქვას ისიც, რომ დავითს მათ გარეშედაც შეეძლო „მიმოხილვის“ 132-ე მუხლში ჩაეწერა ზემომოყვანილი სიტყვები. ერთი მოწმის არასაკმარისობა ზემოთმოთვლილ პირებზე ვაცილებით უფრო ადრე ძველმა ქართულმა სამართალმაც იცოდა და ეს საქმე ქართული მართლმსაჯულების პრაქტიკაში უძველესი ხანიდანაც იყო მიღებული. ასე რომ ეკატერინე მეორის, ჩ. ბეკარიას, შ. მონტესკიესა და ევროპელ სხვა განმანათლებელთა მცოდნეობის გარეშეც, მშობლიური მწერლობის ნიადაგზევე დავითს „მიმოხილვაში“ ზემომოყვანილი სიტყვები უნდა ჩაეწერა კიდევ. საამისოდ მას გააჩნდა ქართულ ენაზევე თუნდაც ვახტანგ VI-ის კრებულში შესული „მოსეს კანონები“ მუხ. 8 და 13; „მოსეს კანონების“ ამ მუხლების სათანადო ადგილები ჩვენ მიერ კიდევაც მოტანილია გამოკვლევაში ზემოთ, „მიმოხილვის“ 132-ე მუხლთან შედარებით (იხ. თ. IV, 3 დ).

ამასთანავე, საყურადღებოა ერეკლესა და გიორგისდროინდელ ქართულ სასამართლოში ზოგიერთ შემთხვევაში ქალთა მოწმეობაც. „მიმოხილვაში“ დავითს უწერია: „1775. Закон хотя и опровергает свидетельство женщин, но по важности обстоя-

¹ „О существе законов“, ч. I, пер. Дм. Языкова, Москва, 1809 г., кн. VI, гл. XVII, стр. 200.

² „О преступлениях и наказаниях“, пер. Ив. Соболева, Радом, 1878 г., стр. 50.

ტელსტვ მოგუტ ი ონი ბყტ დო სეგო დოპუშენყ, იბო ბეპრისტრასტნი ი პრავოტა სერდცა დოჟკიწა პრინადლექატ კაჟკდომუ პოლუ ბეზბისკლუჩიტელნიო“. საფიქრებელია, ეს კანონი ერეკლეს ახალი სამართლის ერთ-ერთი, ჩვენთვის დღემდე უცნობი ძეგლის მიხედვით ჩაეწერა დავითს თავის „მიმოხილვაში“ და, ცხადია, არა რომელიმე ევროპელი განმანათლებლის ზეგავლენით. ყოველ შემთხვევაში, დავითს საამისოდ ძველთაგანვე არსებული ქართული ტრადიცია მოეპოვებოდა. ქალთადმი პატივისცემა და ნდობა უძველესი ქართული ტრადიციული ჩვეულება იყო და ქალთა ამგვარი მოწმეობა ერეკლეს სამეფოს სამართლისათვის, უეჭველია, ძველი ქართული მართლმსაჯულების პრაქტიკიდან მომდინარეობს ტრადიციულად; ერეკლესაც, ჩანს, თავის მეფობისას მისთვის სანქცია მიუცია ქართლ-კახეთის სამეფოს სამართალში სახელმძღვანელოდ.

რაც შეეხება იმას, რომ „закон... опровергает свидетельства женщин“—ამ გარემოებას, როგორც ზემოთ აღინიშნა, მხარს უჭერს ვახტანგ VI-ის კრებულში შესული „ბერძნული კანონებიც“,—მუხ. 84, 85 და 148¹,—და შესაძლოა არა მარტო ვახტანგ VI-ისა და ერეკლე მეორის მეფობის დროს, არამედ უფრო ადრედაც არსებულიყო საქართველოს სამართალში ეს კანონი უცხოურიდან (თუნდაც ბერძნულიდანვე) ოდესმე ხელოვნურად შემოღებით და არა მაინცდამაინც ეროვნულ ნიადაგზე ბუნებრივად წარმოშობით; ეს კანონი ძველი ქართული სამართლის დარგში მიღებულ ქალთა პატივისცემასა და მათდამი ჰუმანური დამოკიდებულების წესებსა და კანონს არ შეეფერება და ძველი ქართული: ხალხური და სახელმწიფოებრივი მკვიდრი თვალსაზრისი სწორედ ისაა, რომელიც დავითს XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთშიაც მოქმედ კანონად მიაჩნია: „...по важности обстоятельств могут и они быть до сего допущены, ибо безпристрастие и правота сердца должна принадлежать каждому полу безъисключительно“. ჩვენში ძველად ქალები არა მარტო მოწმეობად, არამედ, ცნობილია, კრისტიანობის მქადაგებლებად, მეფეებად და სახელმწიფო საქმეებში დიდ დიპლომატებადაც კი იყვნენ! საქართველოს ისტორიამ ამგვარ ქალთა სახელებიც ბევრი იცის; მაგალითად: წმ. ნინო, დედოფალი დინარა, თამარ მეფე, რუსუდან მეფე, კრავაჟ ჯაყელი და ხვაშაქ ცოქალი, დედოფალი გვანცა,

¹ იხ. ზემოთ „მიმოხილვის“ შედარება „ბერძნულ კანონებთან“,—გამოკლვის თ. IV, 3 დ.

თეიმურაზ პირველის დედა ქეთევან დედოფალი და მეუღლე ხორე-
შანი და სხვა მრავალი.

დავითის „მიმოხილვა“

2) В Грузии „...хотя пытка и допускается, но однакож не должна оскорблять человечество. Она должна иметь свое действие в случаях самых только необходимых...“ (მუხ. 129).

ეკატერინე მეორის „Наказ...“

„Употребление пытки противно здравому естественному рассуждению; само человечество вопиет против оной и требует, чтоб она была вовсе уничтожена“¹.

ეკატერინე მეორის ზემო-
ყვანილი სიტყვები თავის მხრივ
გამომდინარეობდა შ. მონტეს-
კიესა და ჩ. ბეკარიას ქვემო-
ყვანილი სიტყვებიდან, რომლებ-
ბითაც, ჩანს. ისარგებლა დავით
ბატონიშვილმა თავის კომენტარ-
ში ერეკლესა და გიორგის მეფო-
ბისდროინდელი კანონისა.

შ. მონტესკიე:

“...Пытка, производимая над преступниками, не находится в таком принужденном случае, каковы те. Мы рчим ныне, что один просвещеннейший народ (შენიშვნაშია: „Англичане и Россияне“) отменил её без малейшего вреда. Следовательно, она не нужна по своему существу“. „Хотел бы сказать, что её можно употреблять в деспотических правлениях... Но я слышу глас

¹ „Наказ...“, მუხ. 123,—Соч. имп. Екатерины II, т. I, 1849.

природы, вопиющий против меня¹.

ჩ. ბეკარია:

„Жестокость, освященная обычаем большей части народов, это—пытка, употребляемая над обвиняемым во время процесса. ...Человек не может быть назван преступником прежде судебного приговора о нем, ни общество не может лишить его своей защиты до тех пор, пока не решено, нарушил ли этот человек условия, которыми обеспечивалась ему эта защита. Что, затем, за право такое, если это не право силы, которое дает судье власть употреблять против гражданина наказание в то время, когда еще неизвестно, виновен он или не виновен?“—წერს ბეკარია და ქვემოთ მთელ პარაგრაფში მტკიცებით სასტიკად გმობს ბრალდებულის ტანჯვა-წამებას, ვისგანაც არ უნდა იყოს იგი².

ამრიგად, დავით ბატონიშვილი, რა თქმა უნდა, კარგად იცნობდა არა მარტო ეკატერინე მეორის „Наказ“-ს, არამედ შ. მონტესკიესა და ჩ. ბეკარიას ნაშრომებსაც. მაგრამ რუსეთშიაც კი თავის თანამედროვე ყოველ მკითხველს, „მიმოხილვაში“ 129—140 მუხლების ჩაწერით, მან, როგორც საერთოდ პირუთვნელმა

¹ „О существе законов“, ч. I, 1809 г. кн. VI, гл. XVII, стр. 200—201.

² „О преступлениях и наказаниях“, § 16,—1878 г., стр. 56—64.

ისტორიკოსმა, მაინც არ დაუმალა ქართულ სასამართლოს ორგანოებში მიღებული მძიმე კანონებიც „ტანჯვის“ შესახებ და კარგავრცლად გადმოგვცა ჩვენც. ამასთანავე, არავითარ ლოგიკურ წინააღმდეგობას არ წარმოადგენს თუ ვიტყვი იმასაც, რომ „მიმოხილვის“ 129—140 მუხლებში გზადაგზა დავითის მიერ კანონებისადმი დართული ჰუმანური ხასიათის კომენტარები მონტესკიესა, ბეკარიასა და ეკატერინე მეორისაგან მასზე ზეგავლენით კი არ აიხსნება იმდენად, რამდენადაც ასეთი ჰუმანურობა X—XI საუკუნეებიდან თვით ექვთიმე მთაწმინდელის სამართლის წიგნის—„მცირე სჯულის კანონებისაგან“¹, გიორგი მთაწმინდელის შრომებისა და შემდეგი ხანის სხვა ძეგლებიდანაც მომდინარეობდა ერეკლე მეორის მეფობის დრომდე და ერეკლემ ამ კულტურულ ტრადიციას თავის მეფობისას ქართლ-კახეთში ავითარებდა. ამრიგად, კერძოდ, ერეკლესდროინდელი სამეფოს სამართლის კანონთა ჰუმანურობას განსაკუთრებით აღრინდელი ქართული მრავალსაუკუნოვანი სამართლის ჰუმანურობა ედვა საფუძვლად და ქართულ სამართალზე არსებითი რამ უცხოური ზეგავლენა მაშინაც ამ მხრივ შეუძლებელია წარმოვიდგინოთ. დავით ბატონიშვილი თავისი კულტუროსნობით იცნობს თვით მონტესკიეს, ბეკარიასა და ნაწილობრივ მათი თანამგრძნობი ეკატერინე მეორის ჰუმანისტურ აზროვნებასაც. მაგრამ მას არც დიდად ნაკლები ჰუმანისტური საფუძვლები მოეპოვებოდა საკუთარ ეროვნულ ნიადაგზედაც, კერძოდ მშობლიურ ქართულ სამართალშიაც და თავისი ქვეყნის ამ მკვიდრ კულტურულ საფუძვლებს ყველაზე უფრო ეყრდნობოდა იგი „მიმოხილვის“ წერის დროსაც. ზემოთქმულის სისწორეს მოწმობს აგრეთვე მომდევნო ქვეთავში მოყვანილი მაგალითები და მათ შესახებ ჩვენი მსჯელობაც.

3. დავითის სიმკვიდრე ვსოგლიური ვალალი კულტურის ნიადაგზე და მისი ანბარისგზავნა ვმკოვალ განგანათლებელთა აზროვნებასთან „მიმოხილვის“ კომენტარებში

ამ საკითხზე ზემოთაც გვქონდა მსჯელობა „მიმოხილვის“ ორ მაგალითთან დაკავშირებით. ახლა კი სჯობს მასზე უფრო საგანგებოდ შევჩერდეთ „მიმოხილვიდან“ სხვა მაგალითების მოყვანითა და ყურადღების მიქცევითაც.

ცნობილია, რომ ჰობსი, ლოკი და რუსო დანაშაულს განიხილავდნენ, როგორც საზოგადოებრივი ხელშეკრულების დარღვე-

¹ საქ. მუხ. №№: 143 S, 144 S, 2432 S.

ვას. ჩეზარე ბეკარიან, გაიზიარა რა მათი ეს შეხედულება, სასჯელის უფლების საფუძვლად სცნო საზოგადოებრივი ხელშეკრულების დარღვევის დანაშაული. ამასთანავე მან სამართლიან სასჯელად მიიჩნია მხოლოდ ის, რომელიც საზოგადოების დასაცავად გამოტანილი იყო სახელმწიფოს ისეთი კანონით, რომელიც ჰარმონიულად შეესაბამებოდა საზოგადოების ზნეობრივ კანონს¹.

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ დავით ბატონიშვილს თავის „მიმოხილვაში“ ჰობსის, ლოკის, რუსოსა და ბეკარიას ეს პრინციპი გაზიარებული აქვს თავის მსჯელობებში ქართული კანონ-წესებისა და სხვათა ინტერპრეტაციების დროს. ამასთანავე, „მიმოხილვაში“ მას გზადაგზა ეტყობა მონტესკიესა და ვოლტერის ცოდნაც სახელმწიფოს ძალაუფლების, მოქალაქის პირადი უფლებების თუ სხვათა განმარტებისას. დავითი იზიარებს ამ განმანათლებელთა ზოგიერთ აზრს, ხმარობს მათთვის დამახასიათებელ ზოგიერთ ტერმინს და ცალკეულ გამოთქმებსაც. მაგრამ აღსანიშნავია ისიც, რომ მათ ნაშრომთა ადგილებიდან სიტყვასიტყვით მოყვანილი რომელიმე გრძელი ფრაზა მას ვერ შევნიშნეთ „მიმოხილვაში“. ამრიგად, ზემოხსენებული განმანათლებლების აზრთა მცოდნეობის მეტ-ნაკლებ ზეგავლენათა შედეგადაა დაწერილი დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვის“ შემდეგი ადგილები.

1) უუქველია, შ. მონტესკიეს და, უფრო მეტად კი, ფრ. ვოლტერისა და ჩ. ბეკარიას ნაშრომების ადგილთა უშუალო ცოდნითაა ჩაწერილი დავითის მიერ „მიმოხილვაში“ შემდეგი სიტყვები:

დავითის „მიმოხილვა“:

საქართველოში „...нывали примеры, что духовенство от мнимой ревности к вере или по личным своим видам не раз было причиною народного угнетения и, вместо кротости евангельского слова, сопровождало действия свои жестокими явлениями, ужасающими природу“. შემდეგ ავტორს მოჰყავს

ცნობილია, რომ ფრ. ვოლტერს თავის რიგ ნაწარმოებებში ამგვარივე აზრები აქვს გამოთქმული სამღვდლოების შესახებ დავით ბატონიშვილზე უფრო ადრე. ამიტომ ვოლტერის ნაშრომთაგან ადგილთა ციტირებას აქ ჩვენ არ ვაწარმოებთ. დავითი ამ შემთხვევაში ვოლტერისაგან დიდად სარგებლობს,

¹ იხ. მისი „О преступлениях и наказаниях“, §§ 1, 2, 3, 6, 7, 8, 36 და სხვ.

იმერეთში ბერთა მიერ მეტად სასტიკი სასჯელებით ხალხის შევიწროების მაგალითები — აღამიანთა კოცონზე დაწვის შესახებ, ანათემა, ძალად განქორწინება, დაუმარხაობა და სხვ., — და დასძენს: „таковые меры, духовенством приемлемые, весьма далеки от истинного христианского учения, основанного на добродетели и прямом просвещении. Они ни в каком случае не могут назидать нравственность народную. Жестокость производит страх, основывает заблуждение, суеверие и невежество“ (მუხ. 62+[C]).

მაგრამ ამასთანავე, ჩანს, ზან კარგად იცის ჩ. ბეკარიას შემდეგი სიტყვებიც ნაშრომიდან „დანაშაულობათა და სასჯელთა შესახებ“:

„Истинные отношения между верховной властью и подданными и отношения между различными нациями выяснились; торговля и другие сношения между людьми оживились при господстве истин наук, сделавшихся при помощи прессы общим достоянием... Таковы плоды, принесенные просвещением настоящего столетия. Но весьма немногие исследовали и подвергали критике жестокость наказаний и неправильность уголовной процедуры этой части законодательства столь же важной, сколько и заброшенной почти по всей Европе; весьма немногие, восходя к общим принципам, разбивали заблуждения, накопленные многими веками, обуздывая хотя до некоторой степени силу признанных уже истин слишком широкое развитие дурно направленной силы, которая до сих пор давала такой продолжительный и авторизированный пример холодной жестокости. Хотя казалось бы, что стоны несчастных, принесенных в жертву свирепому невежеству и изнеженному бо-

гатству, варварския истязания, расточаемыя с бесполезною жестокостью по поводу часто недоказанных или химерических преступлений, тюрьмы, наводящая страх и ужас, усиленные для заключенных еще неизвестностью их участи, этим ужаснейшим мучителем несчастных,—казалось бы, что все это должно было потрясти тот род сановников, которые руководят умами людей. Бессмертный президент де-Монтескье мелком коснулся этого предмета. Нераздельность истины поставила меня в необходимость идти тою же дорогою, на которой видны славные следы этого великого человека, но мыслящие люди, для которых я пишу, сумеют отличить мои шаги от его“¹.

2) დავითის „მომხილვა“:

მუხ. „157. За частное воровство, учиненное в первой раз, налагается штраф в семь раз против украденного, за вторичное воровство—вдвое, в третий раз—втрое, а далее—виноватый подвергался уже уголовному суду“.

ჩ. ბეკარიას „О преступлениях и наказаниях“:

„Кражи, не соединенныя с насилием, должны бы быть наказываемы денежными наказаниями. Кто стремится к обогащению чужим, тот должен быть лишаем того, что принадлежит ему“².

¹ „О преступлениях и наказаниях“, пер. Ив. Соболева, Радом, 1878 г., стр. 25—26.

² იქვე, 83. 72.

მართალია, ამ შემთხვევაში დავითს თავის „მიმოხილვაში“ ჩაწერილი აქვს საზღაური ქურდობაზე თითქოს ბეკარიას ამ სიტყვების ნაწილობრივი ზეგავლენით. მაგრამ ჩვენთვის უეჭველია, რომ მას ბეკარიას ზეგავლენით არ შეუთხზავს ეს მუხლი, არამედ დავითი გადმოგვცემს XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სინამდვილეში არსებულ ამ კანონს, რასაც მოწმობს მრავალი საბუთი ამ დროისა. ორივე ავტორის შრომების ამ ადგილებში შინაარსობლივად ნაწილობრივი ურთიერთ მსგავსება შემთხვევითია და ბეკარიას ზეგავლენა დავითზე აქ არც შეიძლება ყოფილიყო. ამრიგად, „მიმოხილვაში“ მსგავს სხვა ადგილებშიაც სხვა ავტორთა ზეგავლენა დავითზე, რა თქმა უნდა, შეუძლებელია წარმოვიდგინოთ და დავითს ამ ნაწარმოებში რომელიმე მუხლის განგებ ცრულ შეთხზვას, როგორც ზოგიერთს ჰგონია¹, ვერ დავაბრალებთ.

3) დავითის „მიმოხილვა“: ჩ. ბეკარიას „О преступлениях и наказаниях“:

მუხ. „731(bis). Клевета часто навлекает вред обществу и бывает причиною к угнетению невинности. Клеветники наказываются строго; их осуждают на то самое наказание, какому подлежал обвиняемый ими“.

„143. Естли же кто-[нибудь] сделает о сем извет и онго не докажет или по изследовании донос его окажется ложным, полвергается тому же самому наказанию, какое определяют законы за вписенное им на другого преступление“.

„280. Ложные доносители и все те, кои не докажут своего извета, подвергаются тому же наказанию, какому подлежал бы обвиняемый ими“.

„...Всякое правительство, как республиканское, так и монархическое, должно клеветникам определять то самое наказание, которое должно было упасть на обвиняемого“².

¹ ამის შესახებ იხ. მაგალითები ქვემოთ, თ. VI, 2.

² Пер. Ив. Соболева, Радом, 1878, стр. 56.

ამ შემთხვევაში შეიძლება დაისვას საკითხი: დავით ბატონიშვილმა ხომ არ ისარგებლა ბეკარიას ამ ადგილით და განგებ ხომ არ შეთხზა საქართველოში თითქოს არსებულ კანონებად „მიმოხილვის“ შემოხსენებული მუხლები? რა თქმა უნდა, არა. მუხ. 731 (bis)-ში ნახნარი სიტყვები „осуждают“ და „подписала“ და მუხ. 143-ში ნათქვამი „подвергается“ და „определяют законы“ მოწმობენ იმას, რომ ქართლ-კახეთში ეს კანონები იყო მოქმედი; ესენი ქართული სამართლის რომელიღაც ძეგლიდან ჩაუწერია „მიმოხილვაში“ დავითს და არ შეუთხზავს მას ეს კანონები ბეკარიას, მონტესკიეს ან რომელიმე სხვისი ზეგავლენით. დავითს შემომოტანილი მუხლები „მიმოხილვაში“ ჩაწერილი აქვს უთუოდ ერეკლეს ახალი სამართლის ერთ-ერთი, ჩვენთვის დღემდე უცნობი ძეგლის მიხედვით. მაგრამ აღსანიშნავია ისიც, რომ „მიმოხილვის“ ამ მუხლებში ჩაწერილ კანონებს მოეპოვება საფუძველი ვახტანგ VI-ის კრებულში შესულ „მოსეს კანონთა“ „იდ“ (14) მუხლშიაც, რის შესახებ ჩვენ მიერ გამოკვლევაში ზემოთ აღინიშნა კიდეც¹.

4) დავითის „მიმოხილვა“

მუხ. „145. Законодательная власть имеет попечение о всех состояниях, составляющих государства, изыскивать способы к его благосостоянию, свободе и неприкосновенности. Право общее и частное твердо ограждается законами. За нарушение взаимностей общественных законы определяют наказание. Но[так] как преступления бывают весьма многообразны, то несовместно бы было налагать везде наказание единообразное“. „497. Смертоубийство суть противно даже закону естественному. Законы положительные, без всякого изъятия, осуждают смертоубийцу на смерть. 498. Но [так] как все действия человеческой жизни подвергаются разным переменам, стечению обстоятельств и случаям чрезвычайным, потому как самое преступление, так и наказания за оное весьма многообразно“.

შ. მონტესკიე, თავისი ნაშრომის „კანონთა არსის შესახებ“ საგანგებო თავში „О справедливой сразмерности наказаний с злодеянием“, სხვათა შორის, წერს: „Непреренно нужно, чтобы наказания согласовались между собою, потому что непременно нужно, чтобы скорес убегали от большего злодеяния, нежели

¹ იხ. წინამდებარე გამოკვლევის თ. IV, 3 დ.

от меньшего, от того, которое более оскорбляет общество, нежели от того, которое не так противно оному¹. „Очень ясно, что для общественной безопасности надлежало бы положить некоторое различие в наказаниях².

в. ზღვაობა „О преступлениях и наказаниях“:

„Не полезна смертная казнь, потому что она дает людям пример жестокости³. „...Смертная казнь никогда не удерживала решительных людей от нарушений общественного порядка...; ближайшего рассмотрения природы человека будет достаточно для того, чтобы почувствовалась истина того, что я утверждаю⁴. „Чтобы наказание было справедливо, оно должно иметь только ту степень тяжести (intensione), которая достаточна для удержания людей от преступлений⁵. „Должна быть пропорция между преступлениями и наказаниями⁶. „Цель наказания...—не что иное, как воспрепятствование преступнику совершить новые вредные его согражданам деяния и отклонение других от совершения таких деяний. Поэтому должны быть употребляемы такие наказания и такие способы их исполнения, которые пропорционально преступлениям, производили бы наиболее сильное и продолжительное впечатление на умы людей и наименее причиняли бы физических страданий преступнику (la meno tormentosa sul corpo del reo)⁷.

ბ) „დავითის მიმოხილვა“

მუხ. „595. К учреждению обществ побудила людей как самая польза, от общегития получаемая, так и внешнее ограждение собственности каждого гражданина, и потому все части оно, одна с другою имеют непрерывную взаимность и состав-

¹ „О существе законов“, ч. I, 1809 г., кн. VI, гл. XVI, стр. 197.

² იქვე, გვ. 199.

³ „О преступлениях и наказаниях“, 1878 г., § 28, стр. 90—91.

⁴ იქვე, § 28, გვ. 86.

⁵ იქვე, § 28, გვ. 87.

⁶ იქვე, § 6, გვ. 36.

⁷ იქვე, § 12, გვ. 49.

ляют твёрдое ограждение всего общественного тела. От сей общей взаимности открывается и общая польза целого государства. 596. Закон определяет строгое наказание за расторжение гражданских взаимностей и доверия". „120. Человек в природном своем состоянии имеет необходимость в законах. Законы ограждают его спокойствие, благосостояние и собственность. Законы издаются властью пре[д]ержашею или устанавливаются соглашением общественным. За точным хранением их назирает неослабно правительство. Законам подчинены все сословия, составляющие тело государственное. Они должны во всей их полноте и силе сохраняться свято и ненарушимо“.

დავით ბატონიშვილის სიტყვები „მიმოხილვის“ ზემომოტანილ სამ მუხლში უთუოდ გამომდინარეობენ თომა ჰობსის შემდეგი მოსაზრებებიდან: „... Всякая верховная власть... дана вначале с согласия каждого из подданных, с тем чтобы получать защиту от этой верховной власти в течение всего времени, пока он будет повиняться её повелениям...“¹ „... Закон был принесен в мир не для какой другой цели, как только для того, чтобы ограничить свободу отдельных людей, с тем чтобы они могли не вредить, а помогать друг другу и объединиться против общего врага“². „...Государство (по нашему определению) есть одно лицо, воля которого в силу соглашения многих людей считается за волю их всех с тем, чтобы государство могло распоряжаться силами и способностями отдельных членов в интересах общего мира и защиты“³.

აგრეთვე, დავით ბატონიშვილი „მიმოხილვის“ ზემომოტანილ სამ მუხლში ზოგადად ეყრდნობა შარლ მონტესკიეს მოსაზრებებს, გამოთქმულს მის „კანონთა არსის შესახებ“ I წიგნში, განსაკუთრებით III თავში, მაგალითად, ასეთ ადგილებში: „Люди, вступая в общество, теряют чувство своей слабости; равенство, бывшее между ими, прекращается, и состояние бранное начинается... Бранное состояние народа с народом“ и „бранное состояние“ между „частных людей в каждом обществе“, — „сии два рода бранного состояния заставляют учреждать законы

¹ „Лев и афан...“, под редакцией А. Ческина, ОГИЗ, 1936, стр. 243.

² იქვე, გვ. 210.

³ „Философские основания учения о гражданине“, пер. В. Погосского, Москва, 1914, стр. 74.

между людей. Рассматривая их, как жителей столь обширной планеты, на которой необходимо должно быть разным народам, они имеют законы в том отношении, какое сии народы имеют между собою, и вот право народное. Рассматривая их, как живущих в обществе, которое должно держаться, они имеют законы в том отношении, какое имеют управляющие к управляемым, и вот право политическое. У них есть ещё другая отношения, какия все граждане имеют между собою, и вот право гражданское¹. „Общество не может существовать без правления“². „Держава политическая необходимо соединяет в себе многия семейства“³. „Закон, вообще, есть рассудок человеческий, поколику управляет всеми народами вселенная; и законы политические и гражданские каждого народа должны быть, не иное что, как частные случаи, под которые подводится этот человеческий рассудок“⁴. და ასე სხვა ადგილებშიაც ამ თავშივე (III) შეინიშნება „მიმოხილვის“ ზემომოტანილი სამი მუხლისადმი შესაბამისობა.

რა თქმა უნდა, ე.ე. რუსოს „საზოგადოებრივი ხელშეკრულების“ მკოდნეობის შედეგიცაა გამოქვეყნებული დ. ბატონიშვილის „მიმოხილვის“ ზემოხსენებულ მუხლებში (განსაკუთრებით მუხ. 595 და 120); მაგალითად, ამის მაჩვენებელია გამოთქმები: „к учреждению обществ побудила людей как самая польза от общежития...“; „человек в природном своем состоянии...“ „устанавлиются соглашением общественным“, და სხვა მისთანანი. დავითმა, რა თქმა უნდა, იცის, რომ „...верховный властелин знает только народное тело и не различает никого из тех, кто его составляет“⁵.

ამასთანავე, დ. ბატონიშვილი ამ შემთხვევაშიაც უთუოდ ამქვეყნებს რუსოს მეორე ნაშრომის—„ემილის“ ცოდნასაც, მაგალითად, ასეთი ადგილებისას: „...Общественный договор есть основание всякого гражданского общества, и в природе этого акта нужно искать объяснение природы образуемого им обще-

¹ „О существе законов“, ч. I, пер. Дм. Языкова, Москва, 1809, кн. I, гл. III, стр. 10—11.

² იქვე, გვ. 12.

³ იქვე, გვ. 12—13.

⁴ იქვე, გვ. 13.

⁵ „Общественный договор, или принципы государственного права“, пер. С. Нестеровой, Москва, 1906, стр. 29.

ства". „Каждый из нас вносит в общее достояние свое имущество, свою личность, свою жизнь и всю свою силу под верховным руководством общей воли, и мы принимаем каждого члена в общественном теле за нераздельную часть целого“, „...На место частного лица каждого договаривающегося этот акт ассоциации создает моральное и коллективное тело... Эта общественная личность получает вообще название политического тела (corps politique), которое называется своими членами государством (état)...“ „... Нет и не может быть иного основного закона в собственном смысле слова, кроме общественного договора“. „...Общественный договор не нуждается в иной гарантии, кроме государственной власти (force publique), так как нарушение может последовать лишь со стороны частных лиц, и в таком случае они не освобождаются, благодаря этому, от своего обязательства, а наказываются за его нарушение“¹. „...Первым законом всякого общества является некоторое условное равенство, либо между людьми, либо между вещами. Условное равенство между людьми, совершенно отличное от естественного, делает необходимым положительное право, то-есть правительство и законы“².

აგრეთვე საყურადღებოა განსაკუთრებით ჩ. ბეკარიას „О преступлениях и наказаниях“: „Законы суть условия, на которых люди свободные и разъединенные соединились в общество, утомясь жить в постоянной войне и наслаждаться свободой, которая была неплодотворна, так как неприкосновенность ее была в постоянной опасности. Они пожертвовали некоторую часть ее, для того, чтобы пользоваться остальной частью безопасно и покойно. Сумма всех частиц свободы, пожертвованных каждым на общее благо, составила национальную верховную власть известного народа... и представитель этой власти явился законным хранителем и распорядителем ее“³.

¹ „Эмил или о воспитании“, пер. М. Энгельгардта, Петербург, 1913 г., стр. 468—469; შუად. ქართული თარგმანი — საქ. პედაგოგიურ მეცნიერებათა ინსტიტუტის მიერ გამოც., თბილისი, 1949. „ემილიას“ რუსული ტექსტი ვაშკობინზე „მიმოხილვის“ რუსული ტექსტის პარალელურად ციტაციისათვის.

² იქვე, გვ. 170.

³ „О преступлениях и наказаниях“, § 1, გვ. 26.

„Всякое наказание, которое не вытекает из абсолютной необходимости, говорит великий Монтескье, несправедливо (è tirannica). Это положение может быть обобщено следующим образом: всякий акт власти одного человека над другим, который ни вытекает из абсолютной необходимости — несправедлив. Таким образом, вот на чем основывается право верховной власти наказывать преступления: на необходимости охранять сокровище общей свободы (il deposito della salute pubblica) от захватов отдельных лиц¹“. „...Наказания на преступления могут быть определяемы только законами и ...эти последние могут существовать только при законодателе, который представляет собою все общество, соединенное общественным договором (contratto sociale)²“.

6) დავითის „მომხილვა“

მუხ. „601. Правительство, ограждая право каждого из сограждан во всей целостности и неприкосновенности, бдительно наблюдает за преступлениями и наказаниями. 602. Но [так] как точное наблюдение всей строгости предписанных законами наказаний не всегда бывает совершенным исправлением, но часто еще служит к ожесточению сердца и к нераскаянной закоренелости в пороках, то все вообще наказания должны быть употребляемы с крайнею осторожностью и осмотрительностью, так чтобы, не ослабляя важности и силы закона, не отягощалась ничья судьба выше меры. Но наказания необходимы, ибо нередко и порок имеет вид добродетели. 603. И потому в Грузии введен был средний род между наказанием и страхом наказания. С виноватого бралась росписка, где он, признавая свои погрешности, давал твердое и непрсменное обещание исправиться. Ежелиж не покажет исправления, судится и истязуется по всей строгости законов, яко нарушитель собственного своего слова, незаслуживающий уже общего доверия“.

7. მონტესკიე

„В правлении монархическом не может быть таких простых законов, как в деспотическом. Оно требует судилищ. Сии судилища делают решения; решения должны быть сохраняе-

¹ „О преступлениях и наказаниях“, § 2, гл. 27.

² იქვე, § 3, გვ. 29.

мы; их должно знать для того, чтобы и сегодня судить точно также, как и вчера, и чтобы собственность и жизнь граждан были ограждены безопасностью и тверды, как и самая государственная конституция. В монархии управление правосудия, от которого зависит не только жизнь и имущество, но и честь, требует подробных розысканий. Осторожность судей умножается по мере того, чем более у него залог, и чем важнее то дело, которое он решить должен¹. „...Судебные места должны быть хладнокровны, и для которых все дела некоторым образом равны“². „Строгость в наказаниях прилична более деспотическому правлению, основанному на ужасе, нежели монархии и республике, в которых побуждение составляет честь и добродетель. В умеренных державах любовь к отечеству, стыд и страх посрамления составляют укротительные причины, которые могут удержать от многих злодеяний. Величайшее наказание за дурное дело будет состоять в приличии в оном. Следовательно, гражданские законы будут управлять в них гораздо легче и не будут иметь нужды в такой силе. В сих державах хороший законодатель будет стараться не столько о наказании преступлений, сколько о предупреждении оных: он потщится более вселять благонравие, нежели налагать казни“³. „Людей не надобно водить путями крайними; не надобно расточать средств, данных нам природою для управления ими. Рассмотрите причину всех послаблений, увидите, что она происходит от ненаказанности злодеяний, а не от умеренности наказаний. Последуем природе, давшей людям стыд вместо бича; и чтобы самая большая часть наказания состояла в посрамлении подвергнуться оному“⁴.

В. Вольфов

„Лучше предупреждать преступления, чем карать за них. Это составляет главную цель всякого хорошего законодательства, которое является собственно искусством вести людей к

¹ „О существе законов“, ч. I, пер. Дм. Языкова, Москва, 1809, кн. VI, гл. I, стр. 156—157.

² 0330, кн. VI, гл. VI, стр. 175.

³ 0330, кн. VI, гл. IX, стр. 178.

⁴ 0330, кн. VI, гл. XII, стр. 184.

наибольшему счастью или к возможно наименьшему несчастью, говоря сообразно с тем или другим результатом вычислений количества добра и количества зла в жизни¹.

7) დავითის „მიმოხილვა“

მუხ. „652. Точно важная степень служения требует людей, пренеполненных благоправия и честности, чтоб могли служить примером для всех тех, кои вверяются их попечению и управлению“.

დავით ბატონიშვილი „მიმოხილვის“ ამ მუხლში უთუოდ იჩენს თ, ჰობსის შემდეგი მოსაზრების ცოდნას: „Честь высокопоставленных лиц должна оцениваться в зависимости от тех благодеяний и той помощи, которые они оказывают нищестоящим людям, или же эта честь ничего не стоит“².

დავით ბატონიშვილი „მიმოხილვის“ ამ მუხლში უთუოდ იჩენს, აგრეთვე, ე. - ე. რუსოს „ემილის“ შემდეგ ადგილთა ცოდნასაც: „...В государстве есть промежуточное тело между подданными и сувереном; это промежуточное тело, состоящее из одного или нескольких членов, обязано заботиться о государственном управлении, исполнении законов и поддержании государственной и политической свободы. Члены этого корпуса называются чиновниками (magistrats) или королями (rois), то-есть правителями“³. Эмил, „если монарх или государство призывает тебя на службу отечеству, бросай все и иди исполнять на назначенном тебе посту почетную функцию гражданина. Если эта функция слишком обременительна для тебя, то есть честное и верное средство избавиться от нея, именно исполнять ее настолько добросовестно, чтобы от тебя поспешили отделаться. Впрочем, не слишком опасайся, что тебя обременит подобной должностью: пока не переведутся люди нашего века, тебя не позовут на службу государству“⁴ „Тебе важно находиться там, где ты можешь исполнить свои обязанности... Будь их (ადამიანთა.—ა. რ.) благодетелем, их образцом; твой пример

¹ „О преступлениях и наказаниях“, 1878, стр. 124—125.

² „Левиафан...“, 1936, стр. 261.

³ „Эмиль...“, пер. М. Энгельгардта, 1913, стр. 471.

⁴ იქვე, გვ. 483.

послужит им лучше, чем все наши книги, и добро, которое будешь делать, тронет их сильнее всех наших пустых речей“¹.

ბ) დავითის „მიმოხილვა“

მუხ. „704. Здесь однакож допускаются причины, кои могут разрушить святость слова и не допустят совершения брачного. Они полагаются: 705. Распутное поведение невесты или жениха, болезни периодические и проч., крайнее несходство нравов, поколику союз брачный есть главным основанием и подпорою существования государства“.

დავით ბატონიშვილს ამ შემთხვევაში უთუოდ ეტყობა ე.-ე. რუსოს „საზოგადოებრივი ხელშეკრულების“ შემდეგი ადგილის ცოდნა: „...Брак, являясь гражданским договором, имеет последствия гражданского характера, без которых даже невозможно существование общества“². აგრეთვე, მან უთუოდ იცის „ემილის“ შემდეგი ადგილებიც: „Разве характер женщины выражается в один день? Знаете-ли вы, в скольких положениях нужно видеть её, чтобы узнать досконально её нрав?“ „Чувства не зависят от принципов; она может остаться вполне честной и перестать вас любить“. Эмиль „согласится лучше отложить брак, чтобы иметь позднее здоровую жену и здоровых детей, чем удовлетворить свое нетерпение на счет их жизни и здоровья“. „Мечтая о состоянии супруга и отца, хорошо-ли вы обдумали его обязанности? Став главою семьи, вы станете членом государства. А что значит быть члном государства? Знаете-ли вы это? Вы изучали обязанности человека, но известны-ли вам обязанности гражданина? Знаете-ли вы, что такое правительство, законы, отечество? Знаете-ли вы, под каким условием вам позволено жить и ради чего вы должны умирать? Вы думаете, что вы научились всему, а вы еще ничего не знаете. Прежде чем занять место в гражданском порядке, изучите его и узнайте, какое звание в нем подобает вам“,—წერს რუსო კორწინებით შექმნილი ოჯახის მნიშვნელობის შესახებ სახელმწიფოსათვის³. აგრეთვე, დავით ბატონიშვილისათვის „მიმოხილვაში“ შემოხსენებული მუხლების ჩაწერისას უთუოდ ცნობილი იყო რუ-

¹ „Эмиль...“, пер. М. Энгельгардта, 1913, стр. 482.

² „Общественный договор...“, 1906, стр. 133, შენიშვნა.

³ „Эмиль...“, 1913, стр. 454—455.

სოს შემდეგი სიტყვებით: „Я часто думал, что если бы можно было продолжить счастье любви в браке, то на земле осуществился бы рай“¹. „Всякий мужчина, которому нравятся дома, любит свою жену. Помните, что если ваш супруг будет счастливым в своей семье, вы будете счастливой женщиной“². „Если есть счастье на земле, то его нужно искать в убежище, где мы живем“³.

რუსოს „ემილის“ ზემომოტანილ და სხვა ადგილთა ცოდნის შედეგად დავით ბატონიშვილს ქართულ ზემოხსენებულ კანონთათვის შეეძლო მიეწერა განმარტებად: „...поколяку союз брачный есть главным основанием и подпорою существования государств“. მაგრამ დავითს ეს სიტყვები შეეძლო ეთქვა რუსოს ყოველგვარი გავლენის გარეშეც ქართულ ნიადაგზევე, რადგან მზობლიური ხალხური სათანადო ადათები, ზნე-ჩვეულებები და ქართული ადრინდელი სამართალიც სწორედ ასეთ განმარტებას უკარნახებდა მას ოჯახისა და ქორწინების მიმართ. რუსოს შრომების ცოდნა დავითის მეტად დიდი კულტუროსნობაა, მაგრამ რუსოზე ძლიერ ადრე ეს ქეშმარიტებანი მთელმა ქართველმა ხალხმაც კი იცოდა; ამით განამტკიცებდა იგი არა მარტო ყოველი თავისი წევრის ოჯახს, არამედ სამშობლოს „ძნელბედობის“ ხანებშიაც.

9) დავითი „მომოხილვაში“ იმდენად ობიექტურად აწარმოებს ქართული სამეფოს სამართლის აღწერას, რომ მან, საზოგადოებაში ცნობილმა მეცნიერმა ათეისტმა, საკუთარ ათეისტურ მოსაზრებებსაც კი არ დაუთმო ადგილი ხსენებულ თხზულებაში და მხოლოდ მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციული ქართული იურიდიული ნორმები და მათი განმარტებები წარმოგვიდგინა რელიგიის შესახებ: მუხ.

„1. Богопочитание установлено древностию и ознаменовано великими примерами в летописях мира. Религия соединила и утвердила общества и была первым основанием всех гражданских добродетелей. Христианские государи и государства служат непреложным доказательством сей оправданной истины. И потому религия должна быть почитаема без различия вероисповедания“. „565. Закон божий повелевает иметь повиновение к власти пре[д]ержашей; связь соотношений государственных, равно и польза в общежитии еще более утверждает нас

¹ „Эмиль...“, 1913, стр. 484.

² იქვე, გვ. 488.

³ იქვე, გვ. 489.

«в оправданной сей истине. 566. По чему все состояния, составляющие общее государственное тело, непременно должны повиноваться правителям и местам, властью законодательною установленным и устанавливаемым».

მიუხედავად XVIII საუკუნემდე მოღწეული ქართული იურიდიული ნორმებისა და მათი განმარტებების გადმოცემისა, დავით ბატონიშვილს ამ მუხლებში განმარტებებსა და სიტყვების შერჩევაში უთუოდ ეტყობა ე.-ე. რუსოს „საზოგადოებრივი ხელშეკრულების“ შემდეგი ადგილების მცოდნეობა და თავისებური ზეგავლენაც: „...Не возникало ни одного государства, основой которого не служила бы религия...“¹ „Существование всемогущего, разумного, благодетельного, провидящего и заботливого божества, будущая жизнь, блаженство праведных, наказание злых, святость общественного договора и законов—вот положительные догматы“². „Теперь, когда более не существует и не может существовать исключительно национальной религий, следует относиться терпеливо ко всем религиям, которые сами терпимы по отношению к другим, поскольку догматы их не противоречат долгу гражданина“³. ცნობილია, რომ რუსოს დაბადებამდეც, მრავალი საუკუნის განმავლობაში კანონით არსებობდა ყველა რელიგიის შეწყნარება საქართველოში და სწორედ ამ კანონს აღნიშნავს დავითი ზემოთ ჩვენში XVIII ს-ის პირობებშიაც.

აგრეთვე, დავით ბატონიშვილს ზემომოტანილ მუხლებში უთუოდ ეტყობა ე.-ე. რუსოსვე „ემილის“ შემდეგი ადგილების გავლენა და სწორედ ესეც აჩუმებს ათეისტური სიტყვების ხმარებისაგან „მიმოხილვაში“ (და სხვა საისტორიო თხზულებებშიაც) დავითს: „...Я думаю, что увещать кого-нибудь отказаться от той религии, в которой он родился, значит увещать его поступить дурно, а следовательно и самому поступать дурно. В ожидании большего просвещения, будем сохранять общественный порядок; в каждой стране будем уважать законы, не станем возмущать культа, который они предписывают; не станем побуждать граждан к неповиновению; так как мы не знаем на верное, будет-ли для них благом заменить свои мнения другими, но знаем допод-

¹ „О общественный договор...“, 1906, стр. 127.

² იქვე, გვ. 133.

³ იქვე, გვ. 134

ლინო, что неповиновение законам есть зло¹. „...Помните..., что во всякой стране и во всякой секте любить бога превыше всего, а ближнего, как самого себя, есть сущность закона; что нет такой религии, которая избавляла-бы от моральных обязанностей; что только они имеют действительно существенное значение; что внутренний культ есть главная из этих обязанностей, и что без веры нет истинной добродетели“².

4. „მიმოხილვის“ კომენტარების სხვა წყაროები

ავტორი „მიმოხილვისა“ სარგებლობს თავის კომენტარებში საღმრთო წერილებითაც. მაგალითად, მას მოყავს მუხ. 961-ში ასეთი ციტატი: „По словам Христа Спасителя,—у евангелиста Матфея в главе 19-й, в ст. 9-й изображенным,—«брак ни по чему не распускается, разве словесе прелюбодейна»“.

ავტორი „მიმოხილვისა“ სარგებლობს თავის აღწერილობებსა და განმარტებებში „ქართლის ცხოვრებაში“ შესული მატიანეებითაც. მაგალითად, „Дворяне...“ სათაურს ქვეშ მას ერთ ადგილას მათ შესახებ ნათქვამი აქვს:

მუხ. „221. § 1. [Дворянин] по грузински называется азнаури. По преданию историков грузинских, достоинство сие основалось со времен Азона, наместника Александра Великого, когда по смерти македонского героя досталась Азону в распредел Грузия“.

დავით ბატონიშვილს თავისი კომენტარების წერისას, რა თქმა უნდა, სხვა წყაროებიც გააჩნდა, მაგრამ ყველა მათგანის აქ დასახელება შეუძლებელია. ამ შემთხვევაშიც ჩვენთვის ერთი მაინც უეჭველია: იგი კარგად იცნობდა თავის დროინდელ და უძველეს ქართულ მწერლობასა და კულტურას და ეს იყო მისი მთავარი წყარო „მიმოხილვაში“ არა მარტო XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სამეფოს სამართლის კანონ-წესების და მართლმსაჯულებაში ანგარიშგასაწევი ჩვეულება-ადათებისა და სხვათა. ჩაწერისა, არამედ ღათი კომენტარების შექმნისათვისაც.

¹ „Эмилъ...“, 1913, стр. 307.

² იქვე, გვ. 308—309.

„მიმოხილვა“, როგორც XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ფართოდ ამსახველი უპირფასეო ძეგლი

1. დავით ბატონიშვილის ზოგადი უნებლიე შეცდომა „მიმოხილვაში“

მიუხედავად იმისა, რომ დავითის მიერ „მიმოხილვაში“ მოცემული აღწერები და ცნობები ჩვენ საერთოდ სწორუბოვრად გადმოცემულად და სანდოთ მიგვაჩნია, მას კერძო შემთხვევებში მაინც მოეპოვება ადგილ-ადგილ ზოგიერთი უნებლიე შეცდომა. მაგალითად, თხზულების ავტორს ტექსტში მოეპოვება ასეთი არასწორი თარიღები: ავტორი 42-ე მუხლის შენიშვნაში წერს: „2) [B] 1:44 [году] грузинский царь Георгий III племяннику своему Дмитрию за измену выколол глаза. 3) В 1770-м году царица грузинский Паата казнён смертию за умышление и измену против особы царской“. პირველ შემთხვევაში თარიღად 1144 წლის მაგიერ ავტორს უნდა დაეწერა 1177 წ., რადგან ამ დროს დაიწყო თვალების დათხრით დიმიტრი (დემნა) ბატონიშვილი გიორგი მესამის მიერ; ხოლო მეორე შემთხვევაში 1770 წ. მაგიერ მას უნდა დაეწერა 1765 წ., რადგან ერეკლეს მიერ ამ წელს იქნა სიკვდილით დასჯილი (თავის მოკვეთით) პაატა ვახტანგის-ძე ბატონიშვილი, „მარკოზაშვილის დარბაზის“ წევრთა შეთქმულების ორგანიზატორი.

დავით ბატონიშვილი შეცდომას უშვებს მაშინაც, როცა XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის „სამი კლასის მოქალაქეებში“ ხედავს (მას ასე ჰგონია) სამ „გილდიას“ („მიმოხილვის“ მუხ. 912—915): საქართველოში მაშინ ნამდვილი ბურჟუაზიული გილდიები არ არსებობდნენ და ისინი მასში მხოლოდ XIX ს-ში გამოჩნდნენ.

ზემოხსენებული უნებლიე შეცდომებისა და არასიზუსტეთა მსგავსად, სხვა უნებლიე შეცდომებსა და არაშესატყვის გამოთქმებს კიდევ უშვებს ავტორი „მიმოხილვის“ სხვა ადგილებშიაც, რომლებსაც განსაკუთრებული გულისყური და მეცნიერულ-კრიტიკული დამოკიდებულება სჭირია ყოველი მკვლევრისაგან. მაგრამ უნდა აღინიშნოს ის, რომ ასეთი შეცდომები და არაშესატყვისი გამოთქმები საერთოდ მაინც იშვიათია „მიმოხილვაში“. ამასთანავე, ყო-

ველ მკვლევარს არანაკლები სიფრთხილე და გულისხმიერება სჭირდება ზოგიერთი თითქოს საექვოლ მისაჩნვეი ადგილებისადმი „მიმოხილვისა“.

2. რით შეიძლება მკვლევარისათვის საფაქო გახდეს „მიმოხილვის“ ზოგიერთი ცნობა

შესაძლებელია ვინმე მკვლევარი დავით ბატონიშვილს „მიმოხილვის“ ზოგიერთ ადგილას ნაწილობრივ ან მთლიანად არ დაეთანხმოს; „მიმოხილვის“ ზოგიერთ ადგილას ასეთი რამ მისთვის უთუოდ აღმოჩნდება რაიმე მოსაზრებით. მაგრამ ამგვარ შემთხვევებში მკვლევარს მართებს განსაკუთრებული სიფრთხილე და თავისი არათანხმობისა ან ნაწილობრივ არათანხმობისათვის მან უნდა იქონიოს მტკიცე რეალური საფუძველი. მას საამისოდ დასჭირდება საკმაოდ მყარი საფუძვლიანობით, უფრო სანდო სხვა საისტორიო წყაროებზე დამყარებით, ავტორს ამგვარ ადგილებში შეუტანოს შესწორება. შეიძლება ზოგიერთ მკვლევარს რაიმე მოსაზრების აკვიატებით თავდაპირველად იოლ საქმედ მოეჩვენოს ამგვარი რომელიმე შესწორების შეტანა, მაგრამ იგი არც ისე ადვილია სრული მეცნიერული დამაჯერებლობით: „მიმოხილვის“ ყოველ ამგვარ შემთხვევაში დიდად ანგარიშგასაწევია XVIII ს-ის მეორე ნახევრის საქართველოს ისტორიის საუკეთესო მცოდნე, უალრესად განათლებული, ფაქტების თვითმხილველი და უშუალოდ განმცდელი ისტორიკოსი.

ამასთანავე ცნობილია, რომ ყოველი მკითხველი, მით უფრო—მკვლევარი ვალდებულია ყოველი ავტორის ნაწარმოების ესა თუ ის ადგილი გაიაზროს მთელი ამ ნაწარმოების საერთო შინაარსის შესაბამისად და თავისთვის საყურადღებო ადგილი არ მოწყვიტოს მასთან დაკავშირებულ ტექსტის სხვა ადგილებს; აგრეთვე, მის მიერ გასათვალისწინებელია ამავე ავტორის სხვა ნაწარმოების სათანადო ადგილებიც. ამ ელემენტალური მოვალეობის შესრულებისა და მართებული მიმოაზრების გარეშე მკითხველი სწორად ვერ გაიგებს ავტორის ამა თუ იმ ცნობას და დაუშვებს შეცდომას. ეს მოვალეობა ყოველთვის უნდა ახსოვდეს მკითხველს, კერძოდ, დავით ბაგრატიონის „მიმოხილვის“ მიმართაც. მაგალითად, თავდაპირველად თითქოს უმართებელო ჩანაწერად გვეჩვენება დავითის მიერ „მიმოხილვაში“ აღნიშნული XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სამეფოს კანონები: „243. 17. Дворяне не наказываются телесно. 244. 18. Не подвергаются смерти по-

ლითიკის. 245. 19. Не лишаются имени". „მიმოხილვის“ ამ ერთი ადგილის მიხედვით შეუძლია ვინმე მკვლევარს ცილი დასწავლოს დავითს და „ამხილოს“ იგი მთელი რიგი საისტორიო წერილობითი წყაროებით, თუნდაც ვერცხვს 1772 წ. ბრძანებანისტრუქციაში ზემო ქართლის სადროშოსადმი თქმულით: ლეკების საწინააღმდეგოდ მღევარს, „თუ აზნაურშიელი დააკლდეს—საქაკოდ წაართვან ერთი საკლავი, ერთი კოკა ღვინო და ოცი ჯოხი დაჰკრან ბეჭებში“¹, და ამგვარი უამრავი სხვა საბუთებიც წარმოადგინოს არა მარტო პირველის, არამედ დანარჩენი ორი მუხლის „სიტყვის“ დასამტკიცებლადაც. მაგრამ ამგვარ მკვლევარს დაავიწყდება ის გარემოება, რომ მან ეს ციტატი ამოგლიჯა „მიმოხილვიდან“ მასშივე სხვა ადგილების გაუთვალისწინებლობით (მუხ. 246—247, 129—140 და სხვ.); ავტორს ამ ადგილებში კინათქვამი აქვს, რომ ეს პრივილეგიები თავადაზნაურობას გააჩნდა. სამოქალაქო სამართლით საქმის ძიებისას ან სისხლის სამართლით მსუბუქ დანაშაულობათა გამოკვლევისას და არა მაშინ, როცა საქმე ეხებოდა „Важнейших вин, ко вреду царя и царства относящихся“-ს (მუხ. 246). ამგვარ და სხვაგვარ ადგილებშიაც „მიმოხილვა“ საგანგებოდ შესასწავლი ხდება ყოველი მკვლევრისათვის. მანამ, ვიდრე რაიმე მხრივ არასანდო გახდება მიხთვის ავტორი და ამის შესახებ სიტყვას იტყვის ბეჭდვის ორგანოში.

სამწუხაროდ, ამგვარ და სხვაგვარ გარემოებათა შედეგად, ზოგიერთმა ქართველმა ისტორიკოსმა,—მაგალითად, დ. გვრიტიშვილმა, ა. კიკვიძემ და სხვ.,—სრულიად მიივიწყა თავის ნაშრომში დ. ბაგრატიონის „მიმოხილვა“ და ზოგიერთი სხვა ავტორის ძვირფასი ორიგინალური საისტორიო ნაწარმოებები²; ხოლო ზოგმა კი მათ სარგებლობასაც მიჰყო ხელი, მაგრამ, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ზოგიერთ შემთხვევაში მაინც დაუშვა მძიმე შეცდომა. კერძოდ, „მიმოხილვის“ ზოგიერთი ადგილის მართებულად გაუგებლობის გამო.

მაინც რა მხრივ შეიძლება „მიმოხილვის“ ავტორს ჩვენ ნაწილობრივ მაინც ვერ ვენდოთ ან რაში შეიძლება შესწორება შეეუტანოთ მსჯელობაში?

¹ საქ. მუხ. № 13714 Hd.

² ამის შედეგად ხსენებულ ისტორიკოსთა მიერ დაშვებულ მძიმე შეცდომათა შესახებ იხ. ვრცლად ა.პ. როგავას ნაშრომში „კაპიტალიზმის ჩანასახი საქართველოში და ვრცელ მეორის პოლიტიკა“.

დავით ბატონიშვილმა „მიმოხილვა“ დაწერა, როგორც ითქვა, 1812—13 წლებში რუსეთში (პეტერბურგში). უპირველეს ყოვლისა, რუსი მკითხველისათვის. ჩანს, მას სურდა იგი გამოეცა იქ იმგვარადვე, როგორც 1805 წ. გამოსცა რუსულადვე „Краткая история Грузии, Санкт-Петербург“. მაგრამ, აშკარაა, 1819 წ. 13 მაისს გარდაცვლილ ავტორს ეს საქმე ვერ მოუხერხებია. საბაგიეროდ თხზულების სამი ხელნაწერი (A, B, C) დღემდე შემონახულა, ხოლო, როგორც საფიქრებელია, მეოთხე, მთლიანად თავებად დაყოფილი, შინაარსობლივ და ფორმითაც უფრო სისტემაში მოყვანილი თხზულების ხელნაწერიც (D) ავტორს გადამწერის დახმარებით კაი-ხელად საბოლოოდ უნდა შეემზადებინა გამოსაცემად; ავტორმა, ალბათ, ამგვარად კიდევაც დაამზადა იგი 1813 წლიდან 1819 წლამდე, მაგრამ ჯერჯერობით მაინც ჩვენთვის უცნობია¹.

ამ შემთხვევაში უნდა გავიხსენოთ ის გარემოება, რომ რუსეთში გადასახლებული დავით ბატონიშვილი ცდილობდა არა მარტო ქართველი მკითხველებისათვის, არამედ განსაკუთრებით ძმები რუსი² მკითხველებისათვისაც გაეცნო ქართველი ხალხის დიდი კულტურული წარსული და მისი ისტორია. ზემოხსენებული გამოცემა—„Краткая история Грузии, Санкт-Петербург, 1805 г.“—განსაკუთრებით რუსი მკითხველის მიმართ აწას ნათლად მოწმობს. ამასვე მოწმობს უთუოდ გამოსაცემად გამზადებული, მაგრამ ხელნაწერად დარჩენილი დავითისვე ვრცელი, დიდად საყურადღებო „История Грузии“³ და წინამდებარე ეს ძვირფასი ძეგლიც—„Обозрение...“, რომლის გამოცემაც ავტორს, უეჭველია, ჰქონდა განზრახული, უპირველეს ყოვლისა, ისევ რუს მკითხველთა საყურადღებოდ.

საინტერესოა გავიგოთ, თუ რა ამოძრავებდა დავით ბატონიშვილს რუსულ ენაზე ასეთ თხზულებათა შეთხზვისა და გამოცემის შემთხვევებში. XIX საუკუნის პირველ ათეულ წლებში, როცა საქართველო რუსეთთან უკვე შეერთებული იყო (1801 წ.), იგი

¹ იხ. ამის შესახებ ვრცლად წინამდებარე გამოკვლევის თ. I, 3.

² მოწინავე ქართველებს აღრიდანვე ძმებად მიაჩნდათ რუსები (მაგ., იხ. ანტონ პირველის „სპეკალი“, თ. 61, ვრცელე მეორის წერილები, აგრეთვე სხვათა ნაწარმოებები). დავითიც მათ ამ თვალსაზრისს იხიარებდა.

³ საკ. მეტნ. აკად. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდის M 25 (ძე. შიფრით M 14).

მეფის რუსეთის კოლონიად იქცა და თვითმპყრობელ იმპერატორთა ბიუროკრატიულმა წესწყობილებამ საქართველოში ფეხი მაგრად მოიდგა. ამასთანავე, ცხადია, ადგილობრივ ქართულ ადრინდელ ეკონომიურ და საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცვლილებებთან ერთად შესაფერისი საზოგადოებრივ-იდეოლოგიური და კულტურული ცვალებადობაც ახლებურად მიმდინარეობდა. ქართველთა „ევროპიზაციამ“ და „განათლებლამ“ საქართველოში ძველი ქართული კულტურის საერთოდ იგნორირების ტენდენციაც წარმოშვა. მეფის მთავრობა, მისი მოხელეები და რუსული ოფიციალური პრესა ამ გარემოებას კოლონიზატორულ-„საგანმანათლებლო“ მიზნით განგებ ხელს უწყობდნენ. მიუხედავად დიდი რუსი ხალხის მოწინავე ინტელიგენციის პროტესტებისა, მეფის მთავრობა მაშინ ნაკლებად ცდილობდა გაცნობოდა ქართულ მრავალსაუკუნოვან კულტურას და ქართველი ხალხის მდიდარი ისტორიული წარსული გამომეზუერებინა. ამასთან ერთად, თვითონ საქართველოში, განსაკუთრებით კი თავადაზნაურობის ერთ ნაწილში, „გარუსებამ“ ფეხი მაგრად მოიდგა და ქართული ეროვნული ენისა და კულტურის მივიწყება დაიწყო. მეორე მხრივ, რუსეთში მაინც იჩინა თავი მოთხოვნილებამ ქართული კულტურისა და საქართველოს წარსულის საფუძვლიანად გაცნობისა. დიდ რუს ხალხს და მის პროგრესულად მოაზროვნე ინტელიგენციას გულწრფელად სურდა სცოდნოდა რაც შეიძლება სრულად და საფუძვლიანად საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ისტორია, მისი მატერიალური და სულიერი კულტურის შესანიშნავი მიღწევები. სწორედ ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას ისახავდა მიზნად მაშინ რუსეთში მყოფი ქართველი ბატონიშვილების: დავითის, იოანეს, თეიმურაზის, ბაგრატიისა და სხვათა სამეცნიერო მრღვაწეობა; სწორედ ამიტომ ცდილობდა დავით ბატონიშვილი რუსულ ენაზე დაეწერა სამშობლო ქვეყნის ისტორია და ის ფართო მკითხველი საზოგადოებისათვის ხელმისაწვდომი გაეხადა. ასეთმა გარემოებამ ათქმევინა დავით ბატონიშვილს თავის „История Грузии“-ში თავისი დროის ნიჰილისტთა და კოსმოპოლიტთა მკაცრად მამხილებელი სიტყვები: „Многие думают, что грузины не имели ни книг, ни типографий и даже будто не умели ни писать, ни читать...“ მაგრამ უძველეს დროიდანვე დიდად განათლებული ვიყავითო და ჩამოთვლის იმ დროიდან თავის დრომდე ქართულ ენაზე შექმნილ მრავალ ნაწარმოებს მთელ შვიდ ფურცელზე. ბოლოს კი გადმოგვცემს: „При деде моем, царе Ираклии, усовершенствована была в Тифлисе типография, где для всей Грузии отпечатано было

ქნიგ ვ დოვლინომ კოლიჩესთე, დჳა ვსეხ მესთ პო ვსეი გრუჳიჳი
ი იმერეთიჳი¹.

რუსულ ენაზე დავითის შიერ გამოსაქვეყნებლად დაწერილი
ზემომოყვანილი სიტყვები, უპირველეს ყოვლისა, რუს, შემდეგ კი
რუსოვლ და თვით ქართველ მკითხველთა საყურადღებოდ იყო
ნათქვამი ქართული ეროვნული მრავალსაუქუნოვანი დიდი კულ-
ტურის დასაცავად მის გამაბიბრუებელთაგან; ეს იყო, აგრეთვე,
იმავე დროს რუსეთის მეფის მთავრობის კოლონიზატორული პო-
ლიტიკის წინააღმდეგ ხმის ამალღებაც. ამგვარმა სულსკვეთებამ
დააწერინა და გამოაქვეყნებინა ქართველ დიდ მამულიშვილს და-
ვით ბატონიშვილს 1805 წ. პეტერბურგში თავისი „Испраткая исто-
рия Грүзии“, აგრეთვე, იმავე განწყობილებითვე აქვს მას დაწე-
რილი თავისი ვრცელი „История Грүзии“ და რიგი სხვა ნაწარ-
მოებებიც. ამ შემთხვევაში განსაკუთრებით ყურადსაღებია მისი
„Обозрение Грүзии по части нрав и законоведения“, რომელიც
დაწერა მან რუსულად უთუოდ გამოქვეყნების მიზნითვე. ყველა
ამით დავითის ნიჳანი იყო XIX ს-ის დასაწყისის ქართველები-
სათვის, განსაკუთრებით კი ნამდვილი მოძმე რუსებისა და მათი
მოწინავე ინტელაგენციისათვის. მეცნიერული თვალაზრისით გაე-
შუქებინა ადრინდელი საქართველოს სინამდვილე არაკჩევეშჩინის
საპირისპიროდ.

დავით ბატონიშვილის ზემოასენებულ ნაწარმოებთაგან „მიმო-
ხილვა“ („Обозрение...“) ყველაზე მეტად ცხადყოფს ქართლ-კახე-
თის სამეფო ტახტის ამ უკანასკნელი მეპკვიდრის უაღრესად პატ-
რიოტულ გრძნობებს თავისი მშობლიური ეროვნული კულტურის
დასაცავად მისი ყოველი ჯურის ცილისმწამებელთა და გამაბიბ-
რუებელთაგან. ამასთანავე, რა თქმა უნდა, ავტორი უნდა ცდი-
ლიყო 1812-13 წლებში, „მიმოხილვის“ წერისას, ძველი საქარ-
თველოს კარგად მცოდნე ქართველ და რუს თანამედროვეთა წი-
ნაში არ შერცხვენილიყო და სხვა მკითხველთათვისაც რამდენადაც
შეიძლებოდა დაჰაჯერებლად გადმოეცა წერილობრივ XVIII ს-ის
მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სახელმწიფოებრივი წესწყობი-
ლება და სამართალი და თავისთავის გასაკიცხავად მათთვის რაიზე
აღარ შეეთხზა. ზემოაღწერილ გარემოებაში ქართული კულ-
ტურის ნიჳილისტ-ცილისმწამებლებთან (პაულუჩი, არაკჩევევი და
სხვ.)² ბრძოლა ავტორს კატეგორიულად უქარნახებდა XVIII ს-ის

¹ საქ. მეცნ. აკად. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლენინგრადის
განყოფილების ხელნაწერთა ფონდის M 25. (ძვ. შიფრით M 14).

² იხ. ამის შესახებ მაგალითები წინამდებარე გამოკვლევის თ. IV-ის მე-10
ქვეთავში და სხვა.

მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სინამდვილე რამდენადაც შეიძლება
ბოდა სწორად აეწერა. მაგრამ ცნობილია, რომ ავტორი თავის
თანამედროვე მოწინავე რუსთა აზროვნებას ზიარებული იყო და
ცნობილ დასავლეთ ევროპულ განმანათლებელთა რიგ შრომებსაც
კარგად იცნობდა და იყენებდა თავის ორიგინალურ ნაშრომებში
ან ზოგიერთი მათგანი ქართულ ენაზე თარგმნა კიდევაც. ამიტომ
მოსალოდნელი იყო და, როგორც ვნახეთ, მას კიდევაც უსარგებ-
ლია „მიმოხილვის“ წერისას ზოგიერთ ადგილას რუსული და გან-
საკუთრებით კი დასავლეთ ევროპული ლიტერატურით, ცნობილ
განმანათლებელთა ნაშრომებით. მაგრამ საყურადღებოა ის, რომ
მათი აზრით დავითს „მიმოხილვაში“ უსარგებლია მხოლოდ ოცი-
ოდე მუხლში და ისიც იქვე თავის მიერ ჩაწერილი კანონის, წე-
სის, თუ ადათის ან სხვის შესახებ საუბრის ჩამოგდებისას ან გან-
მარტებისას, კომენტარებში. ჩანს, ავტორს სურდა ამ შემთხვევებში
ეჩვენებინა მკითხველისათვის, რომ ეს არსებული კანონები, წესები,
ადათები და სხვა, რომლებითაც ერეკლესდროინდელი ქართველი
მსაჯული მართლმსაჯულებისას სარგებლობდა, დიდად ჰუმანური,
იყვნენ და თვით ევროპულ განმანათლებელთა აზრითაც შეიძლება
ისინი გამართლებულ იქნან, როგორც მიზანდასახულობით მათთან
ახლო მდგომი. ცხადია, ძლიერ იშვიათად, ზოგიერთ ასეთ კომენ-
ტარში ავტორს ეტყობა კიდევაც გაიდეალება შესაბამ მუხლში
მოცემული კანონისა, წესისა თუ სხვისა, მაგრამ ჩაწერილი თვით
კანონები, წესები და სხვა მას ყველგან სინამდვილეში არსებო-
ბისამებრ მაინც სწორად აქვს გადმოცემული. ამიტომ ასეთ კო-
მენტარებში დაკვირვებული მკითხველი უთუოდ შეამჩნევს, რომ
მათში მოცემული წარმოდგენანი, შეხედულებანი და სხვა თვითონ
დავითის საკუთარი გონების ნაყოფია ან მის მიერ თავის დროზე
რუს ან უცხოელ განმანათლებელთაგან გაზიარებული აზრებია
ქართული კანონ-წესების, ადათების და სხვათა გასამართლებლად.
მაგრამ, ამასთანავე, აღსანიშნავია „მიმოხილვაში“ ისიც, რომ მრავალი
კანონის, წესის და სხვ. კომენტარებში მოცემული იგივე,
მსგავსივე და სხვა მაღალი აზრები, რუს და უცხოელ განმანათლებ-
ელთა უწინარესადაც, ქართველი მათი შემუშავებულებისაგან რიგ
კანონ-წესებში, ადათებსა და სხვაში ძველად ჩაქსოვილა და ესეც
დავითის მიერ ქართული კულტურის საკმაო ღრმა ცოდნით, ცხა-
დია, რუს და უცხოელ განმანათლებელთა დამოუკიდებლად, მშობ-
ლიურ ნიადაგზევე ათვისებულ-შეგნებულ იქნა და გადმოცემული
„მიმოხილვაში“. ასე რომ დავითი მშობლიური მაღალი კულტუ-

რის ღრმა მცოდნეობა-შეგნებასთან ერთად ევროპული კულტურისა და პროგრესული აზროვნების მცოდნეობასაც კარგად იჩენს. ასეთი გარემოების საილუსტრაციოდ ზემოთ, თავ-თავის ადგილებში, ჩვენ მიერ წარმოდგენილ იქნა „მიმოხილვის“ სათანადო მუხლები ცალ-ცალკე გარჩევით.

დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვა“, როგორც ითქვა, დაწერილია რუსულ ენაზე განსაკუთრებით ძმები რუსი მკითხველებისათვის. ამიტომ ავტორი ცდილობს, რამდენადაც ეს მის მიერ შესაძლებელია, გასაგებად აუწეროს რუს მკითხველს XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სახელმწიფოებრივი წყობილება და ქართული სამართლის ინსტიტუტები და გადასცეს მას სწორად ქართული კანონები, წესები და სხვა. საამისოდ იგი, ბუნებრივია, ცდილობს ქართული სახელმწიფოსა და, კერძოდ, სამართლის დარგის ინსტიტუტებს XIX საუკუნის დასაწყისის რუსეთის სახელმწიფოებრივ წყობილებასა და სამართლის ინსტიტუტებში მოუწინააღმდეგებელი პარალელები და რუს მკითხველებს გადასცეს ქართული ინსტიტუტები რუსული სახელწოდებებით. მაგრამ დავითი გზად-გზად გრძობს, რომ ეს სახელწოდებები, სპეციალური ტერმინები და გამოთქმები ზუსტად ვერ გამოხატავენ ზოგიერთ ადგილას იმას, რისი თქმა სურს მას, და ამიტომ ავტორის მეცნიერულ დიდ ღირსებად უნდა ჩაითვალოს ეს გარემოება, რომ ამგვარი რუსული სახელწოდებებისა და რუსულსა და უცხოურ მწერლობაში განმტკიცებული ტერმინების გვერდით იგი ტექსტში ბევრგან ხმარობს შესატყვის ქართულ სახელწოდებებსა და ტერმინებს ან საქართველოში მაშინ მიღებულ უცხო ტერმინებს. ასეთებია, მაგალითად: вера—сарицхუიხეა; внутренняя стража, очередь—აორიგე; пушкарн—топчи; пытка—таძჯვა; генерал—сардарь და სხვა მისთანანი. „მიმოხილვის“ იმ ადგილებში, სადაც ავტორი ქართულ ენაში ხმარებულ შესაფერის სახელწოდებებსა და ტერმინებს არ ათავსებს, «მართლაც, ძნელდება ქართული ინსტიტუტის არსის გაგება; მაგალითად, ავტორი საქართველოს სახელმწიფოებრივი წყობილების დახასიათებისას ხმარობს ტერმინებს „გენერალს“ და „ოფიცერს“ და სხვ., მაგრამ სანამ ავტორი საქართველოს სამხედრო წყობილების დახასიათებისათვის არ მიმართავს თვითონ ქართულ ტერმინს „სარდალს“ და სხვ., მანამ „გენერალი“ და „ოფიცერი“ არაფერს არ გვიხსნისა¹. მხოლოდ

¹ ი ვ. ს უ რ გ უ ლ ა ძ ე, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, I, 1952, გვ. 9—10.

ვიწრო სპეციალისტი საქართველოს ისტორიისა თუ მიუხედავად, რომ ეს „გენერალი“ უთუოდ „სარდალია“, ან „ოფიცერი“— მინბაში თუ უზბაში ერეკლესდროინდელი ქართლ-კახეთისა; რუსი მკითხველი კი დავითის ამ „გენერალს“ მისი თანამედროვე რუსი გენერლის მსგავსად წარმოიდგენდა, ან ქართველ მინბაშს თუ უზბაშს—რუსი „ოფიცრის“ მსგავსად.

ამასთანავე, აღსანიშნავია ისიც, რომ დავითს „მიმოხილვაში“, სანწიხბაროდ, ზოგიერთი რუსული სახელწოდების თუ ტერმინის არამც თუ გვერდით, არამედ სადმე თხზულების ტექსტში არ მოუთავსებია მისი შესატყვისი, საქართველოში მაშინ ხმარებული სახელწოდება თუ ტერმინი, რაც მკითხველისათვის საყურადღებო იქნებოდა, რომ მას მოეცა. ასე, მაგალითად, არ მოეპოვებო რუსულ შემდეგ სახელწოდებებს ქართული შესატყვისები: чрезвычайное вооружение, вспомогательная войска, Военная контора, Царской Непременной Совет და სხვ. მართალია, ზემოხსენებულ დაწესებულებებს სათანადოდ აგვიწერს „მიმოხილვას“ ავტორი და მკითხველს გარკვეული წარმოდგენა რჩება მათი რაობის შესახებ, მაგრამ, რა თქმა უნდა, კიდევ უფრო უკეთესი იქნებოდა ავტორს ამ რუსული სახელწოდებების გვერდითაც ერთხელ მაინც სადმე ტექსტში ეხსენებინა მათი შესატყვისი ქართული სახელწოდებებიც, როგორც სხვათათვის სხვა შემთხვევებში მოუცია. ცხადია, საქართველოს ისტორიის მკვლევარი, სპეციალისტი, დავითის ზიერ ტექსტში ნათქვამის მიხედვით, რუსულ ბევრ ამგვარ სახელწოდებას ან ტერმინს სათანადო ქართულ სახელწოდებას ან ტერმინს, სხვა წყაროების შემწეობით, მოუძებნის. მაგრამ ხანდახან ზოგ სპეციალისტსაც კი გაუძნელდება ქართულად ზოგი მათგანის უცბად გახსენება და მოხდება იშვიათი შემთხვევაც, რომ მკვლევარი ზოგიერთ მათგანს შესაფერის ქართულ სახელწოდებას ან ტერმინს ვერც მოუძებნის, რადგან იგი თვით ქართულ წყაროებში არ შემონახულა (მაგ., Военная контора), თუქცა, უქველია, არსებობდა იგი თუნდაც უცხოური სახელწოდებითვე ჩვენში თავის დროზე. ამრიგად, არამც თუ რუს მკითხველს თავის დროზე მოუვიდოდა, არამედ ჩვენს თანამედროვე მკვლევარს, სპეციალისტსაც კი მსგავს შემთხვევებში დღესაც მოუვა შეცდომა ან რაიმე გაუგებრობა, თუ ავტორს კარგად არ გაუგო და სათანადო მეცნიერული სიფრთხილით არ მიუღდა მას. მით უფრო, შეცდომები უფრო მძიმე იქნება მკვლევრისაგან დაშვებული, თუ იგი ავტორის სიტყვებს სწორად არ გაიგებს და თავის მხრივ რაიმე მოჩვენ-

ნებით საქმეს ან აკვიტებულ აზრს მიაწერს მას, ან ზედმეტო უნდობლობით მოეპყრობა და მოგონილად ჩაუთვლის რაიზე თქმულს, თხზულების სხვა ადგილთა გაუთვალისწინებლად, მათგან მოწყვეტით.

ასე, მაგალითად, „მიმოხილვის“ მე-10 მუხლში დავით ბატონიშვილის სიტყვით, XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სამეფოში თვითმპყრობელობა იყო: „в Грузии правительство самодееспавное и наследственное. Законодательная власть, заключаетя в особе царского высочества“. ამ შემთხვევაში „მიმოხილვის“ წერისას, 1812—13 წლებში, დავითი XI ს-ის დასაწყისიდან XIII ს. 40-იან წლებამდე არსებული გაერთიანებული საქართველოს „თვითმპყრობელობისაგან“ მხოლოდ იურიდიულად (და არა ფაქტიურადაც) XVIII ს. მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სინამდვილეშიაც ტრადიციით შემორჩენილ ადრინდელ „თვითმპყრობელურ“ მონარქიულ მთავრობას გულისხმობს¹ და არა ვიწრო ცნებით გაგებულ აბსოლუტურ, გვიანდელ თვითმპყრობელურ მონარქიულ მთავრობას², რომლისადმი შეეძლო მაშინ ზოგიერთ რუს მკითხველს ხსენებული „правительство самодееспавное“ შეცდომით გაეტოლებინა, რადგან რუსეთში მაშინ ვიწრო ცნებით გაგებული აბსოლუტური, გვიანდელი თვითმპყრობელური მონარქია ანუ გვიანდელი „самодеспавие“ არსებობდა XVII—XVIII სს. მიჯნიდან. მაგრამ დავითი მკითხველს თავიდან აცილებს ამ მოსალოდნელ გაუგებრობას „მიმოხილვის“ რიგ სხვა ადგილებში რიგი სათანადო ფაქტებისა და საზოგადოებრივი მოვლენების აღნიშვნით, განსაკუთრებით თავში „Непременной Царской Совет“ (მუხ. 78—106) და ბევრგან სხვაგანაც. ასე რომ დავითი მას ამ ადგილებში კარგად ამცნებს იმას, რომ მე-10 მუხლში ხმარებული გამოთქმა „в Грузии правительство самодееспавное“ XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთში არსებულად აბსოლუტურ მონარქიას კი არ აღნიშნავს, არამედ ადრინდელ აბსოლუტურ, ანუ ადრინდელ „თვითმპყრობელურ“ მონარქიას, XI—XII საუკუნეების საქართველოდან მხოლოდ იურიდიულად (და არა ფაქტიურ-

¹ იხ. ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელო, I, 1946, გვ. 189—197, 217—220, 401; შეად. საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელო, I, მაკეტი, 1956.

² „История СССР“, т. I, с древнейших времен до конца XVIII века, под редакцией акад. Б. Д. Грекова и др., изд. II, ОГИЗ, 1947, стр. 433.—см. „Марксистское понимание абсолютизма“.

რადაც) შემონახულს სწორედ ამავე (მე-10) მუხლში დავითისკე მიერ ტრადიციული ზეპირგადმოცემის მიხედვით ჩაწერილი ძირითადი კანონით. სამწუხაროდ, აღნიშნული გარემოების გაუთვალისწინებლობის გამო დიდ შეცდომას უშვებს პროფ. ივ. სურგულაძე. იგი თავის ნაშრომში „საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის“ (ტ. I) მხოლოდ გვიანდელ, განვითარებულ აბსოლუტურ მონარქიას ცნობს თვითმპყრობელობად და თვითმპყრობელური მონარქიის განვითარების ადრინდელი (პირველი) სტადია მან ყველგან მსოფლიოში სრულიად უგულვებელპყო, გარდა აღმოსავლური დესპოტიზმისა. ასე რომ, მისი აზრით, არამც თუ ერეკლე მეორის მეფობის დროს არ იყო თვითმპყრობელობა საქართველოში, არამედ დავით აღმაშენებლისა და გიორგი მესამის მეფობის დროინდელ საქართველოშია¹.

ამრიგად, დავითს შეეძლო გარკვეული პირობით კიდევ ენმარა ერეკლე მეორის მთავრობის დამახასიათებლად ტერმინი „თვითმპყრობელობა“ — „правительство самодержавное“ (მუხ. 10). ასე რომ, ქართული სამეფო ხელისუფლების „რუსული სინამდვილის მიხედვით გააზრების“ — აბსოლუტური მონარქიის სრული შესატყვისობის შინაარსით კი არ აქვს დავითს „თვითმპყრობელობა“ („самодержавное“) ნათქვამი, როგორც ივ. სურგულაძე ფიქრობს არამედ მხოლოდ იურიდიული იმ „თვითმპყრობელობის“ სინამდვილის თვალსაზრისით, რომელიც ერეკლეს ძველთაგან, ბაგრატ მესამის, დავით აღმაშენებლისა და გიორგი III-ის მეფობის დროიდან მოდგამდა და რომელიც არსებობდა ქართული მონარქიული სახელმწიფოს ერთ-ერთი დაუწერელი, მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციული კანონით: „მიმოხილვის“ მე-10 მუხლში, უდავოა, თვით ეს მრავალსაუკუნოვანი (XI—XVIII სს.) სახელმწიფო ძირითადი კანონია დავითის მიერ გადმოცემული ქართული სახელმწიფოს სამეფო ხელისუფლების შესახებ².

ამგვარადვე, პროფ. ივ. სურგულაძის განცხადებანი იმის შესახებ, რომ თითქოს დავით ბატონიშვილი „მიმოხილვაში“ ქართული ინსტიტუტების რუსული სინამდვილის მიხედვით გააზრების შედეგად განგებ „ქართული ინსტიტუტების ერთგვარ „შეკეთებას“ და, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ერთგვარ „შელამაზებას“

¹ იხ. ივ. სურგულაძის ზემოხს. ნაშრომი. გვ. 8—15 და თ. VII.

² „თვითმპყრობელობის“ საკითხის შესახებ იხ. უფრო ვრცლად ა. პ. როგავას ნაშრომში „დავით ბაგრატიონის „მიმოხილვაში“ აღნიშნულ ისტორიულ კუთხარტებთან დამახინჯების წინააღმდეგ“.

აწარმოებდა მაშინდელი რუსეთის „გემოვნების“ მიხედვითა, ანდა მათ „იგონებდა“ კიდეც—ეს განცხადებანი საერთოდ უმართებულად მიგვაჩნია, როგორც ძველ ქართველთა სამეფო ხელისუფლების „თვითმპყრობელობის“ უარყოფის შემთხვევაში, ისე სხვადასხვა შემთხვევებშიაც.

ასე, მაგალითად, სრულიად უარსაყოფია პროფ. ივ. სურგულაძის მეორე შეცდომაც. იგი, როგორც თავისი შრომის ერთ ადგილას (გვ. 15), ისე სხვა ადგილასაც ქართველ ადვოკატთა („მონაცვლე-კაცთა“) ინსტიტუტს „ნოვონილად“ უთვლის დავით ბატონიშვილს: „საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის დღევანდლამდე ცნობილი ძეგლებიდან არც ერთი არ შეიცავს ადვოკატობის ინსტიტუტის დამადასტურებელ რაიმე ცნობას, ამიტომ დავით ბატონიშვილის „მონაცვლე კაცის“ ინსტიტუტი დამცველის შინაარსით ქართულ სინამდვილეს არ უნდა შეეფერებოდეს და ის ავტორის მიერ გამოგონებული უნდა იყოს“, — წერს პატივცემული პროფესორი¹. ივ. სურგულაძის წიგნიდან შემომოკვანილი სხვა ციტატების მიხედვით გამოდის, რომ დავითის ეს „გამოგონებაც“ «მაშინდელი რუსეთის „გემოვნების“ მიხედვით» ნიხდა, რა თქმა უნდა, თანამედროვე რუსი და ქართველი მკითხველის პირისპირ 1812—13 წლებში, „მიმოხილვის“ წერილისას. ნუთუ ისე გონებაჩლუნგი იყვნენ 1812—13 წლებში ერეკლესა და გიორგისდროინდელი საქართველოს კარგად მცოდნე რუსი და ქართველი თანამედროვენი დავითისა, რომ ასეთი დიდი სიცრუე დავით ბატონიშვილისათვის მათ არ შეენიშნათ და მისთვის იგი, კერძოდ, ქართული კულტურის მაშინდელ ნიჰილისტებს ვასაკიცხველად აღარ გაეხადათ? ანდა ნუთუ ასეთ დიდ სიცრუეს საჯაროდ იტყოდა ერეკლეს ტახტის უკანასკნელი მემკვიდრე, საკმაოდ გონიერი ისტორიკოსი და რუსეთის სენატორი? ეს, პირდაპირ, წარმოუდგენელია!... მაგრამ საქმე ისაა, რომ ჩვენში ადვოკატთა, „მონაცვლე-კაცთა“ ინსტიტუტი XVIII საუკუნეშია რომ არსებობდა და „მიმოხილვის“ 750—753 მუხლებში დავითმა შემოგვინახა ერეკლესა და გიორგის მეფობისას ქართლ-კახეთში მოქმედი კანონ-წესები სამართლისა, როგორც კარგმა თვითმხილველმა „მონაცვლე-კაცებისამ“, ქართველ ადვოკატებისამ. სხვა არა იყოს რა, განა დავით ბატონიშვილმა ამ შემთხვევაში „მოი-

¹ ივ. სურგულაძე, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, I, 1952, გვ. 14.

გონა“ იურიდიული ტერმინი „მონაცვლე-კაცი“ ან „ვექილი (13 ხელნაწერისა)?... თუნდაც მართლაც სხვა წყაროები ქართველ ადვოკატთა შესახებ არაფერს არ გვეუბნებოდეს, მარტო დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვის“ ერთ ადგილას, 750—753 მუხლებში, ცნობით, ქართველ ადვოკატთა არსებობა ძველ საქართველოში დავითს არ დაეჯერება და მას იგი „მოგონილად“ ჩაეთვლება?— რა თქმა უნდა, არა. საქმე ისაა, ვინ ლაპარაკობს, როგორ, რა პირობებში, რა დროს და ერთი გადმომცემის ცნობაც შეიძლება სანდოდ მიიჩნიოს ეკლევარმა. ასეთი სანდოა ამ შემთხვევაში დავით ბატონიშვილი. საბედნიეროდ, დავითის ამგვარი ცნობების არმორწმუნეთა საწინააღმდეგოდ ჩვენ ამ შემთხვევაშიაც ზოვიპოვეთ მრავალი საისტორიო სანდო ცნობა და გაგვაჩნია რიგი არგუმენტებიც იმის შესახებ, რომ XI—XVIII საუკუნეებში, უდავოდ, ჩვენში არსებობდა „მეობთა“, „მოსარჩლეთა“, „თანამოსარჩლეთა“, „ვექილთა“, „ქომავთა“ ანუ „მონაცვლე-კაცთა“, ქართველ ადვოკატთა ინსტიტუტი. ამასთანავე, ჩვენ მიერ წამოყენებულია საკმაო საფუძვლიანობით ჰიპოთეზა იმის შესახებაც, რომ ადვოკატ-„მეობები“ IV—X საუკუნეებშიაც უნდა არსებულებოდნენ ჩვენში. ამ გარემოებათა შესახებ ჩვენ საგანგებოდ ცალკე ნაშრომში „ადვოკატთა ინსტიტუტის შესახებ ძველ საქართველოში“, შეძლებისამებრ, საკმაო ვრცლად გვაქვს დიდად საინტერესო საისტორიო წყაროები ამტკველებული. ამ საფუძვლებს შორის, სხვა არა იყოს რა, ეფრემ მცირისა და საბა ორბელიანის ცნობებს და ზემოჩამოთვლილ ქართულ მრავალ იურიდიულ ტერმინს ადვოკატის აღსანიშნავად, საისტორიო წყაროებში აღნიშნულთ, და სხვას ვერაფერი დღეს ვერ უარყოფს იმის ურყევ მოწმობად, რომ დავით ბატონიშვილისა და მეფე ერეკლეს უწინარესაც, მრავალი საუკუნის განმავლობაში საქართველოში არსებობდა ქართველ ადვოკატთა ინსტიტუტი¹.

ამრიგად, დავით ბატონიშვილი სრულიად მართალია ადვოკატთა არსებობისა და მათი კანონ-წესების შესახებ „მიმოხილვის“ 750—753 მუხლებში ნათქვამშიაც და დღევანდელ ისტორიკოსს არავითარი უფლება არ რჩება მასში სადმე ეჭვიც კი შეიტანოს მანამ, სანამ უფრო სანდო, მისი უარმყოფი სხვა საისტორიო წყარო არ ექნება ხელში. ასეთი არც ერთი წყარო პროფ. ივ. სურ-

¹ იხ. ვრცლად ა. პ. როგავას ნაშრომი „ადვოკატთა ინსტიტუტის შესახებ ძველ საქართველოში“ (ქურნ. „საბჭოთა სამართალი“, 1958, № 4, გვ. 30—39).

გულაძეს არ აქვს დასახელებული თავის ნაშრომში და ნაჩქარევად თქმული «რუსეთის „გემოვნების“ მიხედვით» ვერც „შეკეთებას“ ვერც „შელამაზებას“ და, მით უფრო, „გამოგონებას“ ვერც ამ შემთხვევაში მიაკუთვნებს იგი დავით ბატონიშვილს იმ საბაბით, რომ უკანასკნელი რუსეთში (პეტერბურგში) იმყოფებოდა „მიმოხილვის“ წერისას და მას უთუოდ ასე უნდა გაეკეთებინა. ნამდვილი ისტორიკოსის კეთილსინდისიერება დავით ბატონიშვილს თავისი დროისათვის საკმაო პასუხისმგებლობით ახასიათებს საქართველოში ყოფნისას და ეს კეთილსინდისიერება მას რუსეთშიაც საკმაოდ დაუცავს, თუნდაც ისეთ თითქოს „გამოგონილ“ საკითხშიაც კი, როგორც ეს ძველ ქართველ ადვოკატთა ინსტიტუტის არსებობის გადმოცემის საქმეა.

პროფ. ივ. სურგულაძე ამგვარადვე ამახინჯებს დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვაში“ აღნიშნულ ქვეშარიტებებს ზოგიერთ სხვა შემთხვევაშიაც. მაგალითად, „მიმოხილვის“ შემდეგი მუხლების განხილვისას: 8, 124, 125, 158, 979, 980; 358; 598—599; 463, 585; 881, 878; 885, 888; 572—573 და სხვ. პროფ. ივ. სურგულაძეს, სამწუხაროდ, არასწორად გაუგია „მიმოხილვის“ მთელი რიგი ადგილები საზიანოდ დავით ბატონიშვილის ავტორიტეტისა. აშკარა ხდება, რომ არა დავითს, არამედ თვით ივ. სურგულაძეს უმართებულოდ „გადმოაქვს“ დავითისადმი მიკუთვნებით, „ქართული ინსტიტუტების რუსული სინამდვილის მიხედვით გააზრების შედეგად“ „რუსეთის საზოგადოებრივი წყობილებისათვის დამახასიათებელი ნიშნები ქართლ-კახეთის სამეფოზე“, ამიტომაც სრულიად უმართებულოდ მიაწერა მან დავითს ქართული ინსტიტუტების „შეკეთება“, „შელამაზება“ და ხანდახან სრულიად „გამოგონებაც“ კი. ასე რომ, ასეთ შემთხვევებში ივ. სურგულაძე თავის ნაშრომში ძალად მიაკუთვნებს თავის სუბიექტურ, მეტად ხელოვნურ მოსაზრებებს დავით ბატონიშვილს, XX საუკუნის ადამიანი XVIII—XIX ს-ის სინამდვილის თვითმხილველსა და სწორუპოვრად ფაქტების გადმომცემ მენციერს¹.

ზემოთ ჩვენ განგებ მოვიყვანეთ პროფ. ივ. სურგულაძის შეცდომები მაგალითებად. ეს მაგალითები საერთოდ იმას მოწმობენ, რომ თუ საკმაოდ ფრთხილი მენციერი ასეთ დიდ შეცდომებს.

¹ იხ. უფრო ვრცლად ა. ბ. გ. ა. ვ. ა. ნაშრომში „დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვაში“ აღნიშნულ ისტორიულ ქვეშარიტებათა დამახინჯების წინააღმდეგ“.

უშვებს დავით ბატონიშვილის მიმართ, მით უფრო, უფრო ნაკლები ერუდიციისა და გამოცდილების მქონე პიროვნებისაგან მოსალოდნელია უფრო მეტი შეცდომების დაშვება დავითის „მიმოხილვის“ ადგილთა შეფასებისას, თუ მან ხელალებით მას „არასანდოობა“ გამოუცხადა ტექსტის რომელიმე ადგილის მიმართ და თავისი აზრის დასაცავად უფრო მძიმე და დამაჯერებელი რაიმე დოკუმენტი ხელში მას არ გააჩნია საწინააღმდეგოდ. ასეთი რაიმე დოკუმენტი „მიმოხილვის“ რომელიმე ამგვარი ადგილის მიმართ პირადად ჩვენ, მიუხედავად მრავალგვარი ცდისა, ჯერჯერობით ვერ გვიპოვია, იგი ვერც პროფ. ივ. სურგულაძეს მოაქვს და, ვფიქრობთ, ძლიერ იშვიათად თუ ვინმე სხვა ამის შესახებ მომავალში რაიმე ასეთ დოკუმენტს წარმოადგენს. უნებლიე შეცდომები კი დავითს „მიმოხილვაში“ იშვიათად აქვს და რაც არის, იმათ შესახებ ზოგიერთი დამახასიათებელი მაგალითი ჩვენ მიერ გამოკვლევაში აქა-იქ საკიროებისამებრ წარმოდგენილია. მაგრამ „მიმოხილვას“, როგორც ყოველ საისტორიო ძეგლს, რა თქმა უნდა, მაინც ფრთხილად უნდა მოვეპყრათ მეცნიერულ-კრიტიკული თვალსაზრისით ყოველ ადგილას და, შესაძლოა, მართლაც აღმოჩნდეს სადმე, რომ ავტორი რამეს არაუნებურადაც კი, ხელოვნურად, ამეტებდეს ან აკლებდეს ქართველთა კულტუროსნობის მეტად გამოსაჩენად. ამგვარად საექვო თუ სხვაგვარად საექვო „მიმოხილვის“ ყოველ ადგილას ავტორს, რა თქმა უნდა, მუდმივ შემოწმება სჭირია „მიმოხილვისე“ სხვა სათანადო ადგილებით და სხვა სანდო საისტორიო წყაროებით და გულუბრყვილოდ, მთლიანად, სიტყვასიტყვით ყველაფერში შესაძლოა ვერ ენდოს მას მკვლევარი. მაგრამ ასეთი ადგილები ავტორს თხზულებაში, როგორც ითქვა, იშვიათად აქვს, ისიც განსაკუთრებით ჩაწერილ კანონ-წესთა, ჩვეულებათა და სხვათა კომენტარებშია, სადაც ავტორის პირად აზრებსა და შეხედულებებს, ბუნებრივია, ადგილი აქა-იქ ეძლევა. მკვლევარი დავითის „მიმოხილვის“ ყოველი ამგვარი ადგილის მიმართ ვალდებულია არა მარტო პარალელურად გაითვალისწინოს „მიმოხილვის“ სხვა ადგილები იმავე საკითხზე და, ამასთანავე, თუ მოეპოვება, შეადაროს სხვა საისტორიო წყაროების სათანადო ცნობებს, არამედ სხვა მხრივაც კრიტიკულად განიხილოს დავითის თხზულების ეს საექვო ადგილები. ამგვარი მუშაობისა და დაკვირვების შედეგად ყოველი მკვლევარი უეჭველად დარწმუნდება იმაში, რომ დავითს საერთოდ XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახე-

თის სინამდვილე შეძლებისამებრ სწორად და კეთილსინდისიერად გადმოუცია, იშვიათად უშვებს უნებლიე შეცდომას და განგებ არაფერს არ თბზავს, არ „ალამაზებს“, არ „იგონებს“ და სხვა.

ამასთანავე, მართალია, აზრის უკეთ გასაგებად დავითი ხშირად ხმარობს „მიმოხილვაში“ რუსულ და უცხოურ მწერლობაში განმტკიცებულ სპეციალურ ტერმინებსა და გამოთქმებს, ანგარიშს უწევს ცნობილ მეცნიერთა და მწერალთა აზრებს და სხვა. ასეთ შემთხვევებში მოსალოდნელი იყო და აქვს კიდევ ავტორს „მიმოხილვაში“ ადგილ-ადგილ არასიზუსტე სინამდვილის გადმოცემაში. მაგრამ ეს საქმეები მოსათხრობი სინამდვილის განგებ გადასამახინჯებლად კი არ არის ნაწარმოები ავტორის მიერ, არამედ, პირიქით, საერთოდ სინამდვილის უფრო უკეთ გასაგებად რუსი-ჭკითხველისათვის. ამასთანავე მოსალოდნელ ჩავარდნებს ავტორი რუსული ტერმინების პარალელური ქართული ტერმინებით, სხვა ადგილებში კანონების, წესების, ჩვეულებებისა და სხვათა უკეთ აღწერითა და განმარტებებით და სხვა საშუალებებით ცდილობს. თავი აარიდოს და ქართული სინამდვილე, რამდენად შესაძლებელია მისთვის, სწორად გადასცეს განათლებულ რუს მკითხველს რუსულ ენაზე. ამის მაგალითები ჩვენ მიერ ზემოთ, გამოკვლევის სხვადასხვა თავებში, მრავალია წარმოდგენილი „მიმოხილვიდან“ და აქ სანიმუშოდ მხოლოდ ერთ-ერთ მაგალითს წარმოვადგენთ დამატებით.

დავით ბატონიშვილი „მიმოხილვაში“ წერს: მუხ. „711. В сем случае (იგულისხმება გარეშე მტერთა შემოსევა. — ა. რ.), чтоб не лишался никто достоинства своего, хотя бы в посторонних, чьих бы то ни было землях сохранялось сокрытое имение и деньги. По существующему узаконению, всё сполна возвращается хозяину, поколику взаимная доверенность обяыывает каждого доставлять всевозможныя средства своему соотечественнику в сохранении своего достоинства. 712. Корыстолюбцы, нарушившие сию взаимность общественного союза, без всякого изъятия наказываются даравне с ворами“.

„მიმოხილვის“ ამ ორ მუხლში გადმოცემული კანონი ასე გააზრებულად ერეკლე მეორის მეფობის დრომდე საქართველოში არსებული სამართლის არცერთ, ჩვენთვის დღემდე ცნობილ ძეგლში არ მოიპოვება. დავით ბატონიშვილის მიერ ამ მუხლებში გადმოცემულია ერეკლესა და გიორგის სამეფოში არსებული კანონი, უეჭველია, ერეკლეს ახალი სამართლის ერთ-ერთი, ჩვენ-

თვის დღემდე უცნობი განჩინების მიხედვით, რასაც მოწმობს თავით დავითის გამოთქმები „по существующему узаконению“, „возвращается“ და „наказываются“. დავითის მიერ აქ გადმოცემულია XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთში მოქმედი ეს კანონი ხსენებული განჩინების ტექსტის თავისუფლად სარგებლობით. ამას თანავე, როგორც მის გადმოცემისას ორ მუხლად, ისე მის განმარტებისას მას ნასარგებლები აქვს ე.-ე. რუსოსა¹ და ჩ. ბეკარიასათვის² თავიანთ ნაშრომებში დამახასიათებელი ტერმინები და გამოთქმები („взаимная доверенность“, „взаимность общественного союза“); აგრეთვე, დავითს თავისი განმარტებაც ამ კანონისადმი ხსენებული ევროპელი განმანათლებლების აზროვნების მცოდნეობის შედეგად აქვს შედგენილი („...поколикү взаимная доверенность обязывает каждого доставлять всевозможныя средства своему соотечественнику в сохранении своего достояния“). ასე რომ დავით ბატონიშვილს ამ შემთხვევაში, რა თქმა უნდა, კარგად აქვს გათვალისწინებული ე.-ე. რუსოს არა მარტო „საზოგადოებრივ ხელშეკრულებაში“ გამოთქმული ცნობილი აზრები³, არამედ კერძოდ მისი „ემილიდან“ ასეთი ადგილიც: „Тот, кто проедает в праздности не заработанное им самим имущество, крадет его... Труд есть неизбежная обязанность общественного человека“⁴, და სხვა მისთანანი. ამასთანავე, მან უთუოდ იცის ჩ. ბეკარიას შემდეგი სიტყვებიც: „Крайи, несоединенные с нами, должны быть наказываемы денежными наказаниями. Кто стремится к обогащению чужим, тот должен быть лишаем того, что принадлежит ему“⁵. „Я называю политическим тунеядством то, что не приносит обществу никакой пользы ни трудом, ни богатством; политический тунеядец тот, кто приобретает, никогда ничего не теряя; тот, на кого толпа смотрит с глупым удивлением, а люди разумные с презрением и со страданием к его жертвам“⁶, და სხვა მისთანანი.

¹ იხ. „Общественный договор...“ და „Эмиль или воспитание“.

² იხ. „О преступлениях и наказаниях“.

³ იხ. „Общественный договор, или принципы государственного права“, пер. С. Нестеровой, Москва, 1906.

⁴ „Эмиль...“, пер. М. Энгельгардта, 1913, стр. 183.

⁵ „О преступлениях и наказаниях“, пер. И. Соболева, 1878, § 22, стр. 72.

⁶ იქვე, § 24, გვ. 76.

ამრიგად, ჩვენთვის უეჭველი ხდება, რომ დავითს „მიმოხილვის“ ზემომოტიანილ მუხლებში უსარგებლია ე.-ე. რუსოსა და ჩ. ბეკარიასათვის დამახასიათებელი ტერმინებითა და გაძოტქმებით, აგრეთვე, ქართული კანონისადმი განმარტებაც ამ ევროპელ განმანათლებელთა აზროვნების მკოდნეობის შედეგად მოუცია. მაგრამ, ამასთანავე, ჩვენთვის ისიც ცხადია, რომ „მიმოხილვის“ ამ ადგილას დავითს ამით სინამდვილე არ დაუმახინჯებია, ანუ არ „შეუკეთებია“, არ „შეულამაზებია“ თუ „მოუგონია“ და ნათლადაც გადმოგვცემს XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთში მოქმედ კანონს სხვის „მიწებში“ შენახული ქონებისა და ფულების“ შესახებ.

ამასთანავე, აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ქართველთა „ურთიერთი ნდობა“ და „საზოგადოებრივი ურთიერთი კავშირიც“ ქართული ხალხური წეს-ადათებითა და სამეფოს სამართლითაც კი, თვით რუსოსა და ბეკარიას ცხოვრების დრომდეც ისეთი ჰუმანური იყო, რომ დავითს, ზემოხსენებულ ევროპელ განმანათლებელთა აზროვნების მკოდნეობის გარეშეც, თავისუფლად შეეძლო მშობლიურ ნიადაგზედაც იგივე ეთქვა, რაც მათი სიტყვების მოხმარებით გამოთქვა. ასეთი სპეციალური ტერმინებით, გამოთქმებითა და აზრებით სარგებლობა დავითისათვის „მიმოხილვაში“ ნბოლოდ ერთ-ერთი ხერხი და საშუალებაა უფრო ნათლად და კარგად მიაწოდოს განსაკუთრებით არაქართველ მკითხველებს მისგან აღსაწერი ქართული სინამდვილე, ქართველებისა და საკუთრივ თავისი კულტურის ნდობის უკეთ და არა „შელამაზებით“ გამოსაჩენად, რაშიაც მას ვერც გავამტყუნებთ. ასეთი საქმე ბუნებრივი მოვლენაც იყო რუსეთს გადასახლებაში მყოფი, მაღალი მშობლიური კულტურის მატარებელი დიდი პატრიოტი ბატონი-შვილისაგან თავისი თანამედროვე და აღრინდელი ქართული კულტურის ნიჰილისტების საწინააღმდეგოდ. საკვირველია, რომ ასეთი ნიჰილისტები დავითს და მისმაგვარ ძველ დიდ ქართველ მოღვაწეებს, სამწუხაროდ, დღეს ჩვენს სინამდვილეშიაც რომ არ გამოვლათ და თავიანთ მზრივ კელავ აქა-იქ „მოღვაწეობენ“ ძველი ქართული დიადი კულტურის სინამდვილის მისაჩქმალავად. მაგრამ ამ კულტურის ძვირფასი, ჩვენთვის ახალ-ახალი ძეგლები და, მათ შორის, დავითის „მიმოხილვაც“ დღეს, ვიდრე ოდესმე, მისი ყოველი ჯურის „ურწმუნო-თომა“ ნიჰილისტების ცილისწამებებს ქემმარტების მზეზე მაგრად ანიავებს სწორი საისტორიო ცნობების გადმოცემით მათი მსჯელობის უსუსურობის მეცნიერულად

დასამტკიცებლად. დავითს დღესაც ამ საქმეში დიდი ღვაწლი მიუძღვის.

3. დაშავებული აკრძოვნილები „მომოხილვაში“ მოცემული აღწერებისა და ცნობების საერთოდაც სანდოობის შესახებ

ზემოხსენებულ საექვო ადგილებში დავითის მიერ ყველაზე მეტი „შეკეთება“, „შელამაზება“ და „გამოგონება“, თუ ასეთ რამეს ის გააკეთებდა, მოსალოდნელი იყო „მიმოხილვის“ VIII თავში „Народное образование“. მაგრამ „მიმოხილვის“ ავტორის სასიქადლოდ, ამ თავის ყველა მუხლის (175—184) სისწორე დადასტურდა XVIII საუკუნიდან შემორჩენილი უტყუარი მრავალგვარი საისტორიო წყაროებით. ამ სტრიქონების ავტორის ნაშრომში „სახალხო განათლება ერეკლე მეორის ხანის ქართლ-კახეთში და ანტონ პირველი“¹ ეს გარემოება საკმაო სრულად მოწმდება მრავალ ადგილას.

აგრეთვე, ყველაზე მეტად მოსალოდნელი იყო სამხედრო საკითხების განხილვისას რუსი და უცხოელი მკითხველების წინაშე „მიმოხილვის“ ავტორს რაიმე „შეეკეთებინა“, „შეელამაზებინა“ ან „გამოგონებინა“. მაგრამ ამ მხრივაც მას ცილს ვერაფრით ვერ დავწამებთ. ერეკლეს მეფობის დროიდან შემონახული ისეთი ძვირფასი სამართლის ძეგლი, როგორც ეს 1774 წ. 1—4 იანვრის „მორიგე ჯარის განჩინება“ თავისი 37 მუხლითვე² საკმაოდ ვრცლად გადმოცემულია „მიმოხილვის“ IV თავში (მუხ. 63—77) და ადგილადგილ სხვაგანაც და ჩვენ ვერ შევნიშნავთ შინაარსობლივ სადმე წინააღმდეგობას ამ „განჩინების“ რომელიმე მუხლსა და „მიმოხილვის“ რომელიმე მუხლს შორის. მართალია, დავითი „მიმოხილვაში“ სიტყვასიტყვით იშვიათად იხეობებს „განჩინების“ ტექსტის ამა თუ იმ ადგილს, მაგრამ ჩვენთვის უქვევლია, რომ „მიმოხილვის“ ავტორი კარგად იცნობს ამ „განჩინებას“, სარგებლობს კიდევაც მისი ტექსტით და შინაარსობლივად თითქმის სავსებით სრულად გადმოუცია მას იგი თავის თხზულებაში, თუმცა ხშირად შესატყვის ადგილთა არა მსგავსი თანმიმდევრობით აქვს გადმოლებული. აგრეთვე, დავითი კარგად იცნობდა არა თუ დღემდე შემონახულ თავისი პაპა ერეკლეს სამხედრო ხასიათის „ბრძანებებს“.

¹ საქართველოს სსრ განათლების სამინისტროს პედაგოგიკურ მეცნიერებათა ინსტიტუტის მიერ გამოცემული 1950 წელს თბილისში.

² იხ. ი. ლორთქიფანიძის მიერ გამოცემული, — საქ. მთა მ ბ ე. XIV—B, 1947, გვ. 281—288.

არამედ ჩვენთვის უცნობ სხვა საბუთებსაც, რომლებიც არ შემონახულა, თანაც იგი იყო კარგი თვითმხილველი და უშუალო მონაწილე ერეკლეს სამხედრო ორგანიზაციებისა და სხვა. ამიტომ დავითმა თავის „მიმოხილვაში“ უფრო ვრცლად და უთუოდ არა ნაკლებ უტყუარად, ვიდრე ეს ბევრ რამეში ხსენებული „განჩინებითა“ და სხვა დოკუმენტებით მოწმდება, აგვიწერა ერეკლეს მთელი საჯარისო ორგანიზაციები და წყობილება და მათთან დაკავშირებული მოქმედი კანონები და წესები. ამასთანავე, თუ დავითი, დღემდე შემონახული საისტორიო წყაროებით სხვაგვარად შემოწმებული, უაღრესად მართალი ჩანს სამხედრო დარგის ფაქტებისა და მოვლენების აღწერისას ჩვენთვის „მიმოხილვის“ უამრავ ადგილას, მაშასადამე, ამრიგად იგი იმ დანარჩენ ადგილებშიაც, სადაც წყაროების შემოუნახველობის გამო მისი შემოწმება ჩვენთვის შეუძლებელი ხდება, სანდოა სამხედრო დარგში ინსტიტუტების, კანონების, წესების, ადათებისა და სხვათა აღწერაშიაც.

ამრიგად, თუ სახალხო განათლებისა და სამხედრო დარგების საკითხებზე ჩაწერილ ტექსტში დავით ბატონიშვილი საერთოდ სანდოა თავის „მიმოხილვაში“, უეჭველია, სახელმწიფო ცხოვრების სხვა დარგების საკითხებზე ჩაწერილ ტექსტშიაც, სადაც ქართველთა კულტუროსნობის დაკვეხნა და „შელამაზება“ შედარებით ნაკლებად მოსალოდნელი იყო მისგან რუს და უცხოელ მკითხველთა წინაშე, მით უფრო დაუფარავად აგვიწერს იგი თავის მიერ ნახულსა და მრავალგვარად შემოწმებულ სინამდვილეს XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთში არსებული ინსტიტუტების, კანონების, წესების, ადათებისა და სხვათა შესახებ.

ამასთანავე, როგორც ითქვა, „მიმოხილვა“ გამოცემისას უნდა წაეკითხა არა მარტო რუს და უცხოელ მკითხველებს, არამედ რუსეთსა და საქართველოში მყოფ ქართველებსაც და, ცხადია, რაიზე ტყუილის მასში ჩაწერა დავითის დიდი ერუდიციისა და ფართო კომპეტენტობისათვის უკანასკნელთა წინაშეც სრულიად შეუფერებელი და დასაძრახისი იყო. კერძოდ, XVIII ს-ის მეორე ნახევრის საქართველოში ნაშრომი მრავალი განათლებული რუსი და უცხოელი XIX საუკუნის დასაწყისს, როცა დაიწერა „მიმოხილვა“, ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო და მათგანაც მოელოდა ავტორს ასეთ შემთხვევაში გაკილვა თვით რუსეთშიაც, კერძოდ პეტერბურგშივე, სადაც დაწერა მან. ეს ნაშრომი. რიგ სხვა პირობებთან ერთად, ეს გარემოებაც დავითს უკარნახებდა „მიმოხილვა“ დაეწერა სანდოდ ყველასათვის. ამიტომ, გარდა ზემოხსენებული დარგებისა, სახელ-

ნიწიფოს სხვა დარგებში მოქმედი ინსტიტუტების, კანონების, წესების, ადათებისა და სხვათა აღწერაშიაც დაეითი საერთოდ პირუთენელი გადმომცენია სინამდვილისა, რასაც მოწმობს ზემოთ, საგანგებო თავებში, ცნობილი საისტორიო წყაროების შედარება „მიმოსილვის“ სათანადო ადგილებსადმი. ასეთი პარალელური შედარებების წარმოება აქ, გამოკვლევაში, უფრო უხედაც შეგვეძლო „მიმობილვის“ მრავალი ადგილის მიმართ, მაგრამ ამას საჭიროება მიინცდამაინც არ მოითხოვდა და ადგილი არც დაგვიტმია.

ამრიგად, ცხადია, რომ დაეითის ყოველგვარი პირადი აზრები და შეხედულებები „მიმობილვაში“ მოიპოვება მისგან ნახული და მრავალგვარად შემოწმებული, XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთში მოქმედი ინსტიტუტების, კანონების, წესების, ადათებისა და სხვათა აღწერებში კი არა, არამედ ზოგიერთი მათგანის ჩაწერასთან დაკავშირებულ ახსნებსა და განმარტებებში, ანუ კომენტარებში. ასეთი ადგილები დაეითს უალრესად პატრიოტული თვალსაზრისითა და ლიტერატურის ფართო მცოდნეობის შედეგად მართლაც მოეპოვება „მიმობილვაში“ და თითოეული ამ კომენტარის, ანუ ავტორის პირადი აზრის თუ შეხედულების ცალკე გამორჩევა ავტორისვე მიერ იქვე აღწერილი, ერეკლესა და გიორგის სამეფოში მოქმედი ინსტიტუტის, კანონის, წესის, ადათის, ჩვეულებისა თუ სხვისაგან არცაა ძნელი: ამას ტექსტის ყოველ ადგილას თვით დაეითის მიერ ნაწარმოები თხრობის ხასიათი და შინაარსი უჩვენებს ხოლმე ყოველ დაკვირვებულ მკითხველს. საამისოდაც ზემოთ, მთელ რიგ თავებში ჩვენ მიერ გზადაგზა განგებ მოტანილია კიდევაც მრავალი ნიმუში.

ამრიგად, საბოლოოდ, ჩვენი ძეგლის შედარებანი სხვა საისტორიო წყაროებთან, შინაარსობლივი ანალიზი და კრიტიკული განხილვა, თვით ავტორის გარემოსა და პირობების გათვალისწინება და სხვა გვაძლევს საშუალებას დავასკვნათ: დაეით ბატონიშვილი XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის ფაქტებისა და თავისი სხვა სარწმუნო წყაროების კარგი მცოდნე, სწორუპოვარი მთარობელი და თავისი დროისათვის მაღალგონიერი ისტორიკოსია. მის მიერ XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის დასახასიათებლად „მიმობილვაში“ მოცემული ყოველგვარი აღწერები და ცნობები საკმაოდ მაღალი მეცნიერული პასუხისმგებლობის გრძნობითა და კეთილსინდისიერებითაა გადმოცემული და საერთოდ სანდოა კიდევაც, როგორც შემოწმებანი ცხადყოფენ. წინამდებარე გამოკვლევის მთელი რიგი თავებიდან აშკარა ხდება.

რომ დავით ბატონიშვილის მიერ „მომოხილვაში“ აღწერილი სახელმწიფო წყობილება, ინსტიტუტები, კანონები, წესები, ჩვეულებები, ადათები და სხვა—ერეკლესა და გიორგისდროინდელი ქართლ-კახეთის სახელმწიფო წყობილებაა თავისი ინსტიტუტებით, აგრეთვე მაშინ სანეფოს სამართლის ძეგლებში მოცემული მოქმედი კანონ-წესებია და სახელმწიფო მართლმსაჯულებისათვის ანგარიშგასაწევი ხალხური ჩვეულებები და ადათები და ჩვეულებითი სამართლისაგან სამეფოს სამართალში შესული ნორმები. დავითი არც ერთ მათგანს არ „იგონებს“, არც არაფრის „შეკეთებას“ თუ „შელამაზებას“ აწარმოებს. პირიქით, მის მიერ აღწერილი სახელმწიფო წყობილება, ინსტიტუტები, კანონები, წესები, ხალხური ჩვეულებები, ადათები და სხვა სინამდვილეში იყვნენ და მოქმედებდნენ ერეკლესა და გიორგის მეფობის დროს ქართლ-კახეთში; ავტორი „მომოხილვისა“ მათ აგვიწერს სანდოდ, როგორც მათი თვითმხილველი, კარგი მცოდნე და თავის დროზე სრულიად მაღალი შეგნების მქონე და პასუხისმგებლობის მგრძნობი ისტორიკოსი.

4. საზოგადო მნიშვნელობანი ძეგლისა

ზემოთქმულთა შემდეგ ჩვენთვის ცხადი ხდება, რომ, მიუხედავად ზოგი რაღ უნებლიე შეცდომისა და სხვაგვარი ცთომილება-ნაკლოვანებისა, დავით ბატონიშვილის თხზულება „Описание Грузии по части прав и законовещения“ დიდად მნიშვნელოვანი საისტორიო წყაროა ქსაქართველოს ისტორიისათვის, კერძოდ კი ქართული სამართლის ისტორიის შესასწავლად. იგი საერთოდ კარგად გვისურათებს თვალწინ ქართველი ხალხის (განსაკუთრებით ქართლ-კახეთის) გვიანფეოდალური ხანის ცხოვრების ვითარებას მის სხვადასხვა დარგებში. დავით ბატონიშვილის „მომოხილვა“ XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ფართოდ ამსახველი უძვირფასესი ძეგლია. ავტორის მიერ თხზულებაში ნათლად, არსებითად და კეთილსინდისიერად ასახულია ერეკლე მეორისა და გიორგი მეთორმეტის დროინდელი ქართლ-კახეთის სსანეფოს სახელმწიფოებრივი წესწყობილება, მოხელეობრივი აპარატი, მოქმედი სამართალი და ეკონომიური, სოციალური და კულტურული ცხოვრება.

დავითის მიერ ზემოაყენებული სახელმწიფოებრივი ცხოვრების დარგების შესახებ „მომოხილვაში“, მართალია, მოკლედაა ნათქვამი, იმდენად, რამდენადაც ქართული სამართლის ძეგლებიდან მასში კანონ-წესების გადმოლება და ხალხური, ჩვეულებითი

სამართლის ნაწილობრივი გათვალისწინება ავტორს ავალდებულებდა ერეკლესა და გიორგისდროინდელი ქართლ-კახეთის „მიმოხილვას მხოლოდ „სამართლისა და კანონთმცოდნეობის“ მხრივ, მაგრამ ეს „სამართალი და კანონთმცოდნეობა“ ხომ ქართველი ხალხის ცხოვრების ყოველ დარგს ეხებოდა. ამიტომ დავითმა „მიმოხილვაში“ ხშირად ლაკონიურად, სამართლის ძეგლების ენით, ერეკლესა და გიორგის სამეფოს სახელმწიფოებრივი ცხოვრება ყოველ დარგში მეტად ფართოდ და მთავარ საზოგადოებრივ მოვლენებში მანაც წარმოგვიდგინა. ამ მხრივ ჩვენ არ გვეგულება რომელიმე სხვა ისეთი ძეგლი, რომელიც ასეთ ფართო და დაახლოებით სრულ წარმოდგენას იძლეოდას ერეკლე მეორის თანამედროვე ქართულ თვითმყობად სახელმწიფოებრივისა და კულტურულ ცხოვრებაზე. ამიტომ დავითის ეს ნაწარმოები XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის შესახებ ფრიად მნიშვნელოვან ძეგლს წარმოადგენს.

ამრიგად, დიდად საყურადღებოა „მიმოხილვა“ კერძოდ არა მარტო ქართული სამართლის ისტორიის მკვლევართათვის, არამედ ქართველი ერის წარსული ეკონომიური, სოციალური და კულტურული ცხოვრების ისტორიის მკვლევართათვისაც. ყველასათვის იგი საყურადღებოა, მით უფრო, რომ „მიმოხილვა“ დაწერილია XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სამეფოს სამართლის მოქმედების არა მარტო თვითმხილველი, არამედ ხშირად თვითონ თავისივე ხელმძღვანელობით თავ-თავის დროზე შემდგარ სასამართლოს მართლმსაჯულებაში (პაპა ერეკლეს მეფობისას—ერეკლესვე დავალებით, მამა გიორგის მეფობისას—გიორგისავე დავალებით, აგრეთვე თავის გამგებლობისას სამეფოში, 1801 წ.) მონაწილე, მრავალმხრივ განათლებული, დაკვირვებული მწერლისა და ისტორიკოსის—დავით გიორგის-ძე ბაგრატიონის მიერ. ამიტომაცაა „მიმოხილვა“ საკმაოდ სანდო და სხვა საისტორიო წყაროებს შორის დიდად ანგარიშგასაწევი და ავტორიტეტული ნაწარმოები. ამ გარემოებას ყოველი ზეწოხსენებული დარგის ისტორიის მკვლევარი გვერდზე ვერ აუვლის სამეცნიერო მუშაობისას.

როგორც ვნახეთ, „მიმოხილვა“ შინაარსობლივად დიდად ვრცელი, მრავალმხრივ მდიდარი და საყურადღებო ძეგლია. მისი 1019 (სინამდვილეში 1020+7 ხელმეორედ მოთავსებული) მუხლის¹ ცალ-ცალკე განხილვა და ისიც მეცნიერების სხვადასხვა დარგების

¹ ამის შესახებ იხ. ზემოთ თ. I, 2.

სპეციალური თვალსაზრისით, რა თქმა უნდა, ერთი მკვლევრის ძალას აღემატება და ძეგლის გამოცემას, სხვა არა იყოს რა, ტექნიკურადაც კი დიდად დაამძიმებს. მეცნიერების სხვადასხვა დარგებში მომუშავე მკვლევართაგან მომავალში, ქართული მეცნიერული და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის თვალსაზრისით, „მიმოხილვის“ ღირსეული ყოველმხრივი გაშუქება და ათვისება რიგ სპეციალურ გამოკვლევებშია მხოლოდ შესაძლებელი, რაც მათგან დიდად საპატიო საქმეა. ამიტომ მანამ მხოლოდ ზოგადად შესაძლებელი გახდა წინამდებარე გამოკვლევაში მათთვის აღგვენიშნა „მიმოხილვის“ საისტორიო მნიშვნელობა. ამასთანავე, გზადაგზა საგანგებოდ საქართველოს ისტორიის მხოლოდ ზოგიერთ მნიშვნელოვან საკითხზე შევაჩერეთ მკითხველის ყურადღება და ისიც ძეგლის გამოცემასთან დაკავშირებით, განსაზღვრულ ჩარჩოებში. დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვაში“ მოცემული უხვი აღწერები და ცნობები უამრავ საკითხებს აყენებს ჩვენს წინაშე დიდად საინტერესოდ და სრულიად ახლებურად. მაგრამ, ბუნებრივია, ყველა მათგანის განხილვას აქ, ძეგლის გამოცემასთან დაკავშირებით, ვერ გამოვეყიდებით და ამჟამად მხოლოდ ზემოთქმულით დავემყოფილდებით. ხოლო ჩვენ მიერ „მიმოხილვის“ შესახებ დამატებით მთელი რიგი მნიშვნელოვანი საკითხების წამოჭრისას ვრცლად თქმულია წინამდებარე წიგნის წინასიტყვაობაში დასახელებულ პირველ ოთხ ნაშრომში, რომელთაგან ამ გამოკვლევაში საჭიროებისამებრ ვსარგებლობთ კიდევ ზოგიერთ ადგილას. ოთხივე ნაშრომში, სხვა საისტორიო წყაროებთან ერთად, ჩვენ დიდად ვსარგებლობთ „მიმოხილვის“ მუხლებით სოციალურ, ეკონომიურ და კულტურის (განსაკუთრებით განათლების) მნიშვნელოვან საკითხებზე კვლევა-ძიებისას. ამიტომ „მიმოხილვის“ ამ მუხლთა შესახებ წინამდებარე გამოკვლევაში მხოლოდ გაკვრითაა ადგილ-ადგილ თქმული და დაინტერესებულ მკითხველს დასჭირდება უფრო ვრცლად მათ შესახებ ზემოხსენებული ჩვენი ოთხი ნაშრომით სარგებლობა.

როგორც წინამდებარე გამოკვლევის, ისე განსაკუთრებით ზემოხსენებული ოთხი ნაშრომის საისტორიო მასალებიდან გარკვევით ჩანს XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთში კაპიტალიზმის ჩანასახის არსებობა ფეოდალურ საზოგადოებაში როგორც ეკონომიურ, ისე ზედნაშენთა სფეროში. ქართლ-კახეთში მაშინ სასოფლო მეურნეობის დარგში წარმატებანი, მრეწველობაში მანუფაქტურული სარეწაოების გაჩენა, სახალხო განათლების (სემინარი-

ემა და სხვ.) დამკვიდრება, ახალი დაწესებულებები, იდეოლოგიური მოვლენები და სხვ., რომელთა შესახებ ჩვენ განსაკუთრებით ზემოხსენებულ ოთხ ნაშრომში ვვაქვს მსჯელობა, ქართველთა ამ პროგრესს გარკვევით მოწმობენ.

ყოველივე ამისთვის იბრძოდა პატარა კახი „ერეკლეს ხმალი“ და ამისათვის იღვწოდა მისი „მაღალი გონიერება“. და, რა თქმა უნდა, კერძოდ ამავე მიზნებითვე აქვს მას 1760 წლიდან მაინც, თუ უფრო ადრინდანვე არა, მთელ რიგ სპეციალისტთა დიდი კოლექტივი დასაქმებული თავისი სამეფოს სამართლის დარგნი ცვლილებების შესატანად და ახალი კანონ-წესების დასადგენად. მაშასადამე, ამ მიზნებითვე, როგორც ითქვა, მას ამ კოლექტივის შექმნით „გამოუძიებია“ ქართული ადრინდელი როგორც მაშინაც, მოქმედი, ისე ძველადვე მივიწყებული, მაგრამ ზოგი რამ კანონ-წესით თავისი მეფობის დროისათვის გონივრული და გამოსაყენებელი სამართლის ძეგლები. ამასთანავე, მან განსაკუთრებით ამ დიდი საქმისათვის გადმოათარგმნინა ზოგიერთი რუსული და სხვა უცხოური სამართლის ძეგლიც გამოსაყენებლად. ცხადია, განსაკუთრებით ამ „გამოძიებისას“ მან, თავის თანამედროვე სახელმწიფოებრივ პირობებთან შეფარდებით, ბევრი რამ ცვლილება შეიტანა საწესდომში მანამ არსებული სამართლისა და მართლმსაჯულების კანონ-წესებში. უეჭველია, მაშინ, 1760—61 წლებში, ერეკლემ (ნაწილობრივ თეიმურაზ მეორემაც), ხსენებული კოლექტივის შემწეობით და შემდეგაც, თავის თანამშრომელ იურისტთა დახმარებით, შეადგინა თავისი სამეფოს ახალი სამართლის („მიმოხილვით“ 300 მუხლზე მეტი), ჩვენთვის ცნობილი („მიმოხილვით“ 100 მუხლზე მეტი) და ჯერ კიდევ მოუპოვებელი. უცნობი ძეგლების („მიმოხილვით“ 200 მუხლზე მეტი) კანონ-წესები. აგრეთვე, ერეკლეს მიერ განსაკუთრებით მაშინ იქნა ფიქსირებული მანამ განუწყვეტლად არსებული, თავისი სამეფოს სამართალში სამოქმედოდ დატოვებული, თანაც ზოგი კვლავ აღდგენილი, ადრინდელი ქართული სამართლის წიგნებიდან გადმოღებული, და ზოგიც ხალხური, ჩვეულებითი სამართლიდან გადმოსული ის ძველი წესები და კანონები, რომლებიც დავით ბატონიშვილის მიერ გვიან, XIX საუკუნის დასაწყისში, „მიმოხილვაში“ თავმოყრილად ბევრ ადგილასაა წარმოდგენილი. ამასთანავე, დავით ბატონიშვილი „მიმოხილვაში“ გზადაგზა აწარმოებს XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სახელმწიფოებრივი წყობილების და მისთვის დამახასიათებელი ინსტიტუტებისა და სხვათა აღწერას და ურთავს ზოგიერთ ადგილს კომენტარს.

დავით ბატონიშვილს, 1803 წლიდან სიკვდილის დრომდე (1819 წ.) საქართველოდან პეტერბურგში ახლად გადასახლებულს, ქართული კულტურის გამაზიარებელი ყოველი ჯურის ნიჰილისტების ცილისწამებლობის სრულ კონტროლსა და არაკჩევეის რეჟიმის არტახებში მკაცრად ჩაყენებულს და ამიტომ მათ წინაშე „ქართველობის“ კულტურის ზედმეტად ოდნავ ამაღლებითაც კი დიდად პასუხისმგებელს ისლა დარჩენია, რომ მათ პირისპირ საკვებუნოდ გულგაღვლილს, მეცნიერული ფართო მომზადებითა და სრული სიღინჯით კალამმომარჯვებულს XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სინამდვილის მთელი დიადი ეპოპეა „Описание Грузии по части прав и законоположения“ ვით ხელის გულზე გადაეშალა. დავითი ამით თავის თანამედროვე შეგნებულ მზარუსობას, ქართველობას და მთელ მსოფლიოსაც 1812—13 წლებში ეუბნებოდა: აი, რუსეთის მთავრობის მიერ რუსეთისადმი ამას წინათ (1801 წ.) შემოერთებული ერეკლესა და გიორგისდროინდელი ქართლ-კახეთის სინამდვილე, მისი მოწამე ბეჭი თქვენთაგანია, წაიკითხეთ, ხომ არაფერს ვტყუიო; ეს გადმოგვცა მაშინდელმა ქართველობამ დღევანდელ ქართველებსა და რუსებს ასათვისებლად და შესაფერისად გამოსაყენებლადო.

ამგვარ ვითარებაში სრულიად ბუნებრივია, რომ დავითმა შეძლებისამებრ აუწერა არა მარტო მოწინავე რუს ინტელიგენციასა და სხვებს, არამედ ზემოხსენებულ „ურწმუნო თომებსაც“ და დაუტოვა ისტორიასაც XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის საზღვოს დამახასიათებელი, მრავალმხრივ სრული და ნამდვილი სურათი—„მიმოხილვა“, რომელიც რამით დიდად საეჭვო აღარ იყო XIX ს-ის დასაწყისშიაც ცოცხალი, ამ სამეფოს ნაიღველი ყველა ერის წარმომადგენელი უამრავი მისი მკითხველებისათვის. ზემოხსენებულ გარემოებაში რაიმე სინამდვილის ოდნავი შეფერადებაც კი დიდად ვნებდა ავტორის მთელ შრომასა და მიზანდასახულებას და მას საერთოდ მის საძრახავად გახდიდა. ამიტომაც ავტორმა შეძლებისამებრ რომ აუწერა XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის მრავალმხრივ სრული და ნატურალური სურათი თავის ყოველ თანამედროვეს ყოველგვარი გაზვიადებისა და გამოგონების გარეშე. ქართული მრავალსაუკუნოვანი დიადი კულტურისათვის დამახასიათებელი იყო ყველაფერი ის, რაც „მიმოხილვის“ ავტორმა აგვიწერა და არაფერია მასში გადმოცემული დიდად უცხო და გასაკვირველი. ამას ეუბნებოდა დავითი ქართული კულტურისა და სახელმწიფოებრიობის ჯერ კიდევ თავისი თანამედროვე ყოველ-

გვარი ჯურის ნიპილისტებს „მიმოხილვაში“ პირისპირ წაყენებული ფაქტებით და ამასვე ეუბნება იგი დღესაც ჩვენი დროის მათ მემკვიდრეებსაც. ზემოთქმულთა დასამოწმებლად ჩვენთვის ცნობილი ყოველგვარი სანდო საისტორიო წყაროები სრულიად დავითის შხარეზეა, როგორც ეს ზემოთ გამოკვლევაში წარპოვადგინეთ.

ამასთანავე, დავითის მიერ გადმოცემული XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის მრავალმხრივ სრული და ნატურალური სურათი, ვფიქრობთ, მომავალში არ გამოიწვევს რაიმე მხრივ დიდ ექვს მისთვის, ვინც უფრო ფართოდ და ღრმად იცნობს ან საჭირო შრომითა და მონდომებით გაიცნობს სათანადო სხვა საისტორიო წყაროებსაც. ყოველ შემთხვევაში, როგორც ითქვა, გამოქვეყნებულ ლიტერატურაში და ჩვენთვის ხელმისაწვდომ საარქივო ფონდებში ჯერჯერობით ვეღარ გვიპოვნია ისეთი სანდო დოკუმენტი, რომელიც დავითს „მიმოხილვაში“ გადმოცემული რაიმე ცნობის განგებ შეთხზვაში ამხელდეს. პირიქით, ჩვენ მიერ, შეძლებისამებრ, წინამდებარე გამოკვლევაში შესამოწმებლად მოტანილი ყოველგვარი საისტორიო უამრავი სანდო მასალები „მიმოხილვის“ ავტორს ერთხმად ახასიათებს საერთოდ როგორც სინამდვილის სწორუპოვარ მთხრობელს, მეთოდოლოგიითაც დახელოვნებულ იატორიკოსსა და კეთილსინდისიერ მეცნიერს თავისი ცხოვრების დროისათვის, XIX ს-ის დასაწყისისათვის. ამ მხრივ დავით ბატონიშვილი თავისი „მიმოხილვით“, უდავოა, საპატიო საფეხურზე დგას თავისი თანამედროვე ისტორიულ მეცნიერებათა განვითარების სიმალლეზე რუს და ქართველ ისტორიკოსთა შორის.

ყველა ზემოთქმულისაგან ჩვენთვის აშკარა ხდება, რომ XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთში მოქმედი კანონ-წესებისაგან ბევრია ახალი, ერეკლესეული კანონ-წესი („მიმოხილვით“—300-ზე მეტი მუხლი), რომელთაგან ნაწილი მაინც დიდად უწყობდა ხელს თავისი მიზანდასახულობით მაშინდელი საქართველოს ცხოვრების გარდაქმნას ბურჟუაზიულ-მემამულური სულისკვეთებით, მსგავსად ახალი პროგრესული გარდაქმნებისა რუსეთის ცხოვრებაში პეტრე პირველის მეფობის დროიდან. მაგრამ ერეკლე მეორის ასეთი კანონ-წესებიც კი არასდროს არ სცილდებიან ფეოდალ-მემამულეთა კლასობრივი ინტერესების საზღვრებს და ისინი, თვითონ ერეკლესა და მის თანაგანმზრახთა აზრით, მხოლოდ აჯანმრთელებდნენ და ამაგრებდნენ ამ კლასს თავიანთი ქვეყნის „ევროპიზაციის“ მოთხოვნილებებისა და პირობების ძიხედვით, „ყოველი საქართველოს“ „გამოხსნისა და აღდგომისათვის“. მთელი გამოკვლევის მანძილზე კრიტიკული განხილვა დავითის „მიმოხილვის“ უამრავი

მუხლებისა და მათთან დაკავშირებით ჩვენ მიერ სხვა საისტორიო წყაროებიდან მოყვანილი ცნობები და სხვა ამას კარგად მოწმობენ¹.

რაც შეეხება ყველა ამ კანონ-წყისისა და სხვ. შემკრებსა და ჩამწერს თავის „მიმოხილვაში“—დავით ბატონიშვილს, იგი თავისი სახელგანთქმული პაპის სულისკვეთებათა ეპიგონია ყველაფერში, მისი ეროვნულ-პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიური შეხედულებების ღრმამორწმუნე მიმდევარი და თავისი თანამედროვე ფეოდალული არისტოკრატის მოწინავე ნაწილის თვალსაჩინო პროგრესული მოღვაწე. როგორც დავითის სხვა ნაწარმოებები, ისე ყინივე „მიმოხილვა“, განსაკუთრებით კი მასში კომენტარები ერეკლესკული კანონებისა, წესებისა და სხვათაღმი, აგრეთვე მისი პირადი სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა როგორც საქართველოში, ისე რუსეთში, მისი ბრძოლა ქართული სახელმწიფოებრიობისა და კულტურის დასაცავად არაჩვეულებრივი ნიჰილისტური გაბიაბრუებისაგან, ძმური და მეგობრული დამოკიდებულება რუსებისაღმი და დიდი პატივისცემა მათი პროგრესული ეკონომიკისა და კულტურისაღმი და სხვა ნათლად მოწმობენ ამის შესახებ.

„მიმოხილვის“ ავტორმა, აგვიწერა რა XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთი „სამართლისა და კანონთმცოდნეობის“ მხრივ, შეძლო ყოველ თავის თანამედროვეზე უკეთ და დიდი სივრცითა და სიღრმით გადმოეცა ხსენებული დროის საქართველოს მდგომარეობა მისი ცხოვრების ყოველ დარგში: მისი ეკონომიკა, სოციალური პირობები, სახელმწიფო აპარატი, სახელმწიფო პოლიტიკა, ეროვნული კულტურა და სხვა. ყველა ამ დარგში ჩანან არა მარტო გებატონებული მემამულეთა კლასის წარმომადგენელნი—თავადები, აზნაურები, ეკლესია და სხვ., არამედ დაჩაგრული კლასის წარმომადგენლებიც, —ყმა-გლეხები, თავისუფალი მიწისმუშაკები, ხელოსნები, დაქირავებული მუშები და სხვ., — მთელი მშრომელი ხალხი, მთავარი შემოქმედი თავისი ქვეყნის ისტორიისა. დავით ბატონიშვილის „მიმოხილვაში“ ყველაზე უფრო მთავარი და ძვირფასი ჩვენი თანამედროვე ისტორიოგრაფიისათვის არის ის უამრავი უტყუარი ცნობები, რომლებიც მასში მოიპოვება საქართველოს ისტორიის სწორედ ამ მთავარი შემოქმედის შესახებ. ზემოხსენებულ შრთიერთ დაპირისპირებულ საზოგადოებრივ ძალთა, ანუ მტრულ კლასთა, ეკონომიური და სოციალური შრთიერთდამოკიდებულება, ამ კლასთა წარმომადგენლების უთვლებრივი პირობები სახელმწიფოში, მშრომელთა შრომის პირო-

¹ დაატებით იხ. ვრცლად ა. პ. როგავას ნაშრომი „კაპიტალიზმის ჩანასახი საქართველოში და ერეკლე მეორის პოლიტიკა“.

ბები და ექსპლოატატორთა პრივილეგიები, ხალხის ბრძოლა შინა-
გან და გარეშე მტერთა საწინააღმდეგოდ, მისი პატრიოტიზმი,
მისი ყოფა, ზნე-ჩვეულებები, ადათები, ხალხის (ჩვეულებითი) სა-
მართალი, ხალხის მღელვარებანი და აჯანყებანი, სამხედრო ბე-
ლოვნება, სპორტი, კულტურული შეხედულებანი და სხვ.—აი,
ძველი საქართველოს ხალხის შესახებ რა საკითხეზე ვპოულობთ
უხვად უტყუარ ცნობებს დავით ბაგრატიონის „ჩიმიხილვაში“.
განსაკუთრებით ამ თვალსაზრისით, დღემდე შემორჩენილ უამრავ
საისტორიო ნაწარმოებთაგან ძველი საქართველოს შესახებ, თითო-
ეულად ვერც ერთი ვერ შეედრება თავისი ღირებულებით დავი-
თის „ჩიმიხილვას“.

ჩვენს წინაშე ძვეს XVIII ს-ის მეორე ნახევარში ქართველი
ხალხის საზოგადოებრივი ცხოვრების, განსაკუთრებით ეროვნულ-
სახელმწიფოებრივი წესწყობილების, მაღალი კულტურისა და პატ-
რიოტობის ფართოდ ამსახველი ძვირფასი ძეგლი სამართლისა და
კანონმცოდნეობის ისტორიისა, ამ ცხოვრების უშუალოდ განმც-
დელი, საკმაოდ მიუდგომელი, მაღალგონიერი ნეცნიერის—დავით
გიორგის-ძე ბაგრატიონის მიერ დაწერილი.

ბუნებრივია, ქართველი ხალხის ამ დროის გმირული ცხოვ-
რების, ეროვნული თვითშეგნებისა და კულტურის ამსახველი ასე-
თი ძვირფასი ძეგლი დღეს საბჭოთა მკითხველთათვის რომ აღ-
მოჩნდა საარქივო ფონდებში და გამოქვეყნდა კიდევ მშობლიური
ლიადი წარსულის უფრო მეტად ნათელსაყოფად, ვიდრე ის დღემ-
დე იყო გამორკვეული.

მეფის მთავრობის მიერ რუსეთში ძალად გადასახლებულმა
ბაგრატიონების ტახტის უკანასკნელმა მემკვიდრემ ერეკლე მეო-
რის დროინდელი საქართველოს ამსახველი, გმირული ამ ეპოპეის
დაწერით ოდნავ მაინც დაიოკა მოწყვეტილ სამშობლოზე, ნაციო-
ნალურად დაჩაგრულ, კოლონიურ საქართველოზე დარდი. მაგრამ
ერეკლე და მისი პირმშო დავითი, მიზანდასახულებისამებრ, ტყუ-
ილად არ ოცნებობდნენ თავიანთ სამშობლოზე ყოველგვარი დარ-
დების გაქარვებას დიდი რუსი ხალხის საიმედო დახმარებით. ეს
ოცნება და იქედი მათ, ცხადია, დღეს ზეგადაქარბებითა და წარ-
მოუდგენელი სიცხადით გაუმართლდათ კიდევ. ამიტომ, ბუნებრი-
ვიცაა, ამ ღიდი წინაპრების მადლიერი ყოველი ქართველი და
თითოეული საბჭოთა მკითხველი ამ ღირსშესანიშნავი ისტორიული
პირების თანამედროვე ქართველი ხალხის გმირული ცხოვრების
ამსახველი ეპოპეის ფურცლებსაც სიამოვნებით წაიკითხავს, განს-
ჯის და შეიტკობს.

А1г В1г, 2г

ОБОЗРЕНИЕ ГРУЗИИ ПО ЧАСТИ
ПРАВ И ЗАКОНОВЕДЕНИЯ

ТВОРЕНИЕ ЦАРЕВИЧА ДАВЫДА¹

Санкт-Петербург
1813²

¹ თხზულების ასეთი დასათაურება მხოლოდ A და B ხელნაწერებს გააჩნია; კერძოდ B ხელნაწერში იგი ორჯერაა მოცემული, ფურც. 1გ და 2გ.

² Санкт-Петербург. 1813 მხოლოდ B ხელნაწერშია, ფურც. 2გ; A და C ხელნაწერებს არ გააჩნია დაწერის ადგილისა და დროის შესახებ მინაწერი. თხზულების ტექსტი B ხელნაწერში, სატიტულო ფურცლიდან დაწყებული 19რ-თი დამთავრებული, 1—112+175—184 მუხლების ჩათვლით, გადაწერილია მესამე დადამწერის ხელით.

ⲁⲓⲅ Ⲃⲓⲅ, 2ⲅ ||| Господи, დასი ჳრაბუ твоему сердце смыслено
სლყშათი ი სუდიტი ლუდი თვია ვ პრადე, ეჟე რაზუ-
მეტი პოსრედე დობრა ი Ⴢლა.

III Იⲛ¹. Იარ., გჱ. III, სტ. IX².

¹ III Იⲛი. ᲀ და ᲂ (ფურც. 1ⲅ).

² ეს ეპიგრაფი მოცემულია ᲂ-ში ორჯერ (ფურც. 1ⲅ და 2ⲅ), ᲀ-ში
კი—ერთჯერ (ფურც. 1ⲅ). Ი ხელნაწერში არა თუ ეს ეპიგრაფი, არამედ, რა-
გორც ზემოთ შევნიშნეთ, თხზულების სათაურიც არ მოიპოვება.

ᲂ ხელნაწერში ფურც. 3ᲅ, ზემოთ, მოცემულია მესამე გადამწერის ხელით
Оглавление და მთელი ფურცელი ორივე მხრით დაუწერელია.

Присяга¹.

6. Присяга бывает весьма в различных случаях. Но святость клятвенного обещания должна сохраняться² всегда во всей целости. Клятвopреступник подвергается гневу божию и без всякого помплования осуждается законами гражданскими. Можно видеть в Законе Вахтангом подробное разделение всех степеней присяги.

7. Здесь хотя и нужно было бы упомянуть о присяге³ свидетельской и очистительной, но оных ныне по Уложению Вахтангом не совершается.

8. В настоящее время предварительное предготовление⁴, форма и обряд [присяги] не имеет никакого различия от установленного на подобные случаи в империи Российской порядка, поелику артикула сей оттуда заимствован и приравнен.

СЗ | 9. Однаком⁵ бывают случаи, где твердо сохраняется древнее установление; напр., тяжущиеся⁶ или обвиняемые призывают свидетелей, чтоб дали клятву пред | прославившеюся⁶, чудесами явленною иконою или в [каком-] [нибудь] знаменитом, в особенности от народа почитаемом храме.

В4v გაგრ-
ბელები

Г л а в а II

Царь и царствующий дом⁶

10⁷. В. Грузии правительство самодержавное и наследственное. Законодательная власть заключается в особе царского высочества.

¹ ქვეთავ „Присяга“-ს მუხლები 6—9 არ მოიპოვება В ხელნაწერში და ამიტომ მე-10 მუხლი მე-6-დაა მასში აღნიშნული და სხვა მუხლებიც ქვემოთ ა. შ. მომდევნო რიცხვისნიშნებით, AC-სთან შედარებით ოთხის დაკლებით.

² сохранятся С.

³ приурочивание С.

⁴ на притяжущиеся АВ.

⁵ прославившегося АВ.

⁶ Глава II. Царь и Царствующий Дом В; აკლია AC-ს.

⁷ 6. В. როგორც ითქვა, AC-სთან შედარებით В ქვემოთაც მუხლთა აღმნიშნულ რიცხვისნიშნებს ოთხის დანაკლისით გვაძლევს. ამ რიცხვისნიშნების აღსა-

11. По заключённому в 1783¹ году царем Праклисом с императрицею Екатериною II² трактату, царь поручил себя, дом свой и все царство свое высокому покровительству империи Всероссийской. По силе сего священного обета, царь Грузии при вступлении на престол испрашивает в достоинстве сем утверждения от российского императорского двора.

12. По древнему, веками утвердившемуся⁴ и союзными государствами признанному⁵ установлению, | царский грузинский престол должен наследовать первородный сын царствующей особы, а по нём старший его⁶ сын и так далее | по нисходящей в роде его линии. Но когда царь или наследник его не оставит по себе детей мужеска пола, тогда наследие переходит к прочим членам царского дома по старшинству, и даже может относиться⁷ к принцам крови, для коих право на наследие удерживается до четвертого колена. Но далее не имеют уже сего права, поколику тогда фамилия их не будет превышать в своём достоинстве прочих грузинских князей.

B5r

| Наследник царской².

C4

A3v

13. Вдовствующая царица, ни другие особы женского пола, к царскому грузинскому дому принадлежащие, престола наследовать не могут.

B5v C5

Члены царского грузинского дома.

14. Членами царского грузинского дома полагаются⁸ братья и дети царствующего и лица, равно и дети наследника престола. Они есть первейшие в государстве особы. Все члены царского дома имеют везде свободной вход и принимаются царём

ნიშნავდ ჩვენ ბოლომდე მივსდევთ A ხელნაწერს; B ხელნაწერში მუხლებს გზადგება ეს ნიშნები : არც კი გააჩნია, A ხელნაწერი ამ მხრივით მეტად სასარგებლო ხდება ჩვენთვის.

¹ в 1783^м ВС.

² II^м В.

³ Царский В.

⁴ утвердившему А, утвердившему С.

⁵ признанном А. С.ში принятому ხაზგადანშეულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია признанному.

⁶ его] сего С.

⁷ относится ВС. ⁸ полагаются] называются В.

во всякое время. При дворе во всех церемониях и публичных собраниях занимают первое место и имеют¹ право на всеобщее уважение.

А4г | 15. Все состояния грузинского народа обязаны оказывать им всякое почтение и преданность. За оскорбление их достоинства и пренебрежение высокой их особы, кто бы ни был, подвергается строжайшему суждению и наказанию.

16. Царь назначает каждому из них штат особенных чинов², из князей и дворян составленный, и жалует в вечное и потомственное владение богатые вотчины, лучшие земли, сады, лавки, воды и другие выгоды. Доходами³, с них имений получаемыми, они распоряжаются непосредственно и по произволению своему имеют при себе свиту и служителей.

В6г | **Преимущества членов царского грузинского дома.** 17. 1⁴. Члены царского дома могут предпочтительнее прочих князей⁵ восходить по службе все воинские степени и чины, однакож когда будут находить[сь] в войске, принимают и исполняют все приказы командующего генерала.

18. 2. Могут по соизволению⁶ своему принимать звание медиаторов⁷ во всех спорных и исковых делах.

А4ч | 19. 3. Они также⁸ дают суд и расправу в своих уделах, кроме дел уголовных, кои по порядку относятся к суду мдпванбегов.

20. 4. От власти их зависит учреждать в своих имениях всякие⁹ фабрики и вообще хозяйственные заве-

¹ и имеет С.

² чиновников В.

³ Доходы В.

⁴ აქ და ქვემოთ აღნიშნულ მუხლთა მეორადი სათვალავი რიცხვისნი მუნებო მოიპოვება А და С ხელნაწერებში, В-ში არ არის.

⁵ С-ში ამ სიტყვის შემდეგ ავტორის ხელით ჩაწერილია სტრიქონს ზემოთ მოგუ, მაგრამ ხაზგადასმულია.

⁶ произволению В.

⁷ Медиаторов В.

⁸ Такъ же В.

⁹ всякия АС.

дения, водворять училища¹, госпитали², богадельни и проч.³

С7

В6v

Исключительными
статьи, кои к чле-
нам царского до-
ма не относятся.

21. 1. Все царевичи и члены
царского дома не могут строить
крепостей, разве | только с точ-
ного повеления царского, да и в |
тех крепостях, кои принадлежат
к их владениям, бывают гарнизоны царские.

22. 2. Никто из членов сей высокой фамилии без
указа от царя не собирает⁴ войск и не учреждает⁵ ни-
каких военных сборов⁶ и команд в своих уделах.

23. 3. Сами собою не могут чинить нападения и
вести войну с окрестными народами; но в случае не-
чаянного вторжения горских хищнических партий на
их уделы, отбивают и прогоняют неприятеля, на общем
положении.

А5r

| 24. 4. Не имеют артиллерии и не лют пушек.

25. 5. Без ведома царского не отправляют ни послан-
ников, ни подарков к соседственным народам в каком
бы то⁷ ни было соотношении, ни же принимают оных
взаимно сами.

В7r С8

26. 6. Они не дают приказов об отпуске сумм или
чего-либо то ни было казенного, | или царю | собствен-
но принадлежащего. В противном случае ответствен
вдвое⁸ их имение.

27. 7. Члены царского дома не объявляют⁹ никаких
указов и не обнародывают новых государственных по-
становлений.

¹ училищы С.

² гошпитали ВС.

³ и пр. АС.

⁴ не набирает В.

⁵ не утверждает. АС.

⁶ сборов С.

⁷ то элелэ АС-в.

⁸ въ двое АВ.

⁹ не объявляют С.

28. 8. Все повеления и указы царские принимают и исполняют во всей точности. За нарушение подвергаются гневу царскому и ответу.

29. 9. Когда на землях их будут открыты минералы и руды, тогда золотые, серебрянные¹ и медные принадлежат короне, а железные остаются в пользу их.

30. 10. Князей и дворян без царского указа не принимают в свою службу.

A5v | 31. 11². Без особенной царской грамоты им никто не принадлежит³ из казенных и помещичьих поселян.

B7v | 32. 12. Никакие государственные и общественные суды до власти их не подлежат⁴.

C9 | 33. 13. Не наказывают князей и дворян, им пожалованных, без доклада царскому высочеству.

34. Не⁵ налагают на уделы свои новых податей, сверх установленных.

35. 15. Царевичи⁶ и все вообще члены царского дома вне своих уделов не требуют для себя и свиты своей никакого провианта и фуража. Впрочем⁷, добровольное приношение не отвергается.

36. 16. Таможенные пошлины в их владениях взимаются по общему тарифу, но сверх того сами оных не назначают.

37. 17. Сану и достоинству их несовместно наносить безчестие, ругательство и побои князьям и дворянам⁸.

A6r | 38. 18. Они не могут распорядить⁹ казенными и помещичьими крестьянами, | ни же назначать их в свои работы, требовать от них подвод, разве по согласию с помещиком.

B8r

¹ серебрянные АС.

² В-ს ამ შემთხვევაში მუხლთა აღმნიშვნელი რიცხვისნიშნები არ მოეპოვება და მხოლოდ АС-ს მიხედვითაა ეს ნიშნები მოცემული 42 მუხლამდე.

³ не принадлежит] неподлежит С.

⁴ не подлежат] непринадлежат С. В-ში подлежат სიტყვას ავტორის ხელით ხედ წარწერილი აქვს ფანქრით იწმინდეს.

⁵ С-ში не ჩართულია ავტორის ხელით.

⁶ С-ში Царевичი შესწორებულია ავტორის ხელით Царевичი-თ.

⁷ Въ прочем АВ.

⁸ дворянам и князьям С.

⁹ распорядить С.

С10 39. 19. По делам о усадьбах и землях с частными людьми на себя разбирательства¹ не принимают, | но относятся куда следует к суду.

40. 20. В удельных своих имениях члены царского дома не возбуждают моуравам отправление их должности.

В8v 41. 21. Члены царского грузинского дома, облеченные высоким званием и достоинством, имеют первейшую² обязанность благосостояние царя и царства, внутреннее и внешнее спокойствие, декутся о приращении государственных интересов и о народном благоденствии. Священному их сану должны быть чужды всякия³ неприязненные умысленныя против государя и отечества. Одним словом, они не могут быть исполнителями ни в | каком соотношении.

Д6v 42. 22.⁴ В противном случае благо | общественное предпочитается выгодам личным. Бытописания времен раскрывают нам чрезвычайныя происшествия, что для благосостояния государств государя⁵ не щадили ни детей, | ни родственников {своих, избличенных в предательстве и измене,—да и Грузия не раз была свидетельницею сего болезненного, но справедливого правосудия своих царей⁶.

¹ разбирательств В.

² первейшею В.

³ всякия] все С.

⁴ 22 აკლია С-ს.

⁵ Государыни А.

⁶ ავტორი С ხელნაწერში საკუთარი ხელით მარცხენა არშიაზე, ხოლო АВ-ში კალიგრაფის ხელით ქვემოთ არშიაზე შენიშნავს: 1) Имеретинский и ахазский (Ахаский ВС) царь Георгий в 798-м году предан осуждению и наказанию по законам сына своего царевича Константина, обличенного в предательстве. 2) [В] 1144 (აკლია АВ-ს) [году] грузинский царь Георгий III племяннику (племянику В) своему Димитрию за измену выколол глаза. 3) В 1770-м (В 1770 С) году царевич грузинский Паата казнен смертию за умысленные и измену против особы царской.

მეორე მაგალითში თარიღი 1144 წ. ავტორს შეცდომით აქვს აღნიშნული, უნდა იყოს 1177. ამგვარადვე, მესამე მაგალითშიაც 1770 წლის მაგიერ მას უნდა დაეწერა 1765 წ., რადგან ამ წელს იქნა დასჯილი სიკვდილით პაატა ვახტანგის-ძე ბატონიშვილი.

Духовенство

Католикос и его управление². 43. Первенствующий архиепископ грузинский, так называемый католикос, есть глава иерархии³ грузинской.

44. Суду его принадлежат все духовные дела.

Дикастерия⁴. 45. Для повсеместного управления он имеет Дикастерию, собранную из нескольких архиереев⁵ и других первейших⁶ духовных особ. В Дикастерии председательствует сам католикос.

[Избрание католикоса и утверждение кандидатов на архиерейский и архимандричьи вакансии царём].

46. Католикос избирается царем.

A7г сия | и представляет

47. Католикос назначает кандидатов на открывающиеся архиерейския⁷ и архимандричьи вакансии |

C12

Епархиальные архиереев⁸.

48. Епархиальные архиереи | управляют своею паствою под не-

B9v

посредственной за|висимостию католикоса.

Обязанности католикоса и прочих архиереев⁹.

49. Первейшею обязанностию католикоса и прочих архиереев есть проповедь Евангелия и просвещение¹⁰ истинами¹¹ учения христианского магометан

¹ Глава III В.; აკლია AC-ს.

² Католикос и его управление В.; აკლია AC-ს.

³ Иерархий А.

⁴ (Дикастерия) А ხელნაწერში ავტორის ხელითაა არშიაზე ფანქრით მიწერილი, ხოლო C-ში აკლია.

⁵ архиерев А.

⁶ первейших აკლია B-ს.

⁷ Архиерейские В.

^{8,9} ეს დასათავურებანი А ხელნაწერში ავტორის ხელითაა არშიაზე მიწერილი, ხოლო C-ში აკლია.

¹⁰ просвещения AC.

¹¹ истиннами 'ABC.

и других народов, погруженных во тьме¹ заблуждения и неверия.

50. Католикос и архиереи убедительностью слова утверждают народ в вере, поучают добродетели и внушают каждому состоянию обязанности его к богу, царю, отечеству и к самому себе.

51. Они назидают благолепие дому² господня, пекутся о строении церковном и³ приумножении его достоинства.

52. Воздвигают и возобновляют монастыри и прочие церкви.

53. Назначают число монашествующих и посвящают⁴ для церквей священников и диаконов.

В10гА7v | 54. Смотрят прилежно за их | поведением и исправляют их духов кротости.

С13 | 55. Всемерно пекутся о прекращении всяких несогласий в народе, семействах, особенно же в чете супружеской.

56. Нося на себе⁵ великое апостольское звание, они должны быть всем в пример добродетельною жизнью и смирением.

57. Католикос и прочие архиереи в судах своих руководствуются правилами св. апостол и отец⁶, поместными и вселенскими соборами и государственными узаконениями.

58. За упущение по должности или за дурное поведение белое духовенство и монахи судятся в Дикастерии; но когда люди сии будут замешаны в каком бы⁷ то ни было государственном преступлении, тогда отсылаются к суду гражданскому.

¹ во тме С.

² дома С.

³ უმატებს ო-ს ВС.

⁴ посвящают С.

⁵ на себя АС.

⁶ Св. Апостол и Отец АВС.

⁷ А-ში ბი ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

В10v С14 А8г 59. Изобличенные в винах, нетерпимых в духовном и монашеском чине, | или несправляющиеся в поведе-
| деши | извергаются от своего | звания приговором Ди-
кастерии и властью католикоса.

60. Дела бракоразводные¹ и степени сродства, воз-
браняющие браку, производятся в Дикастерии.

61. Преступникам, осужденным гражданским прави-
тельством² на церковное покаяние, спитимия назна-
чается по усмотрению Дикастерии.

62. Личная власть католикоса
Исключительная не простирается⁴ на осуждение
статьи³. архиереев и архимандритов. Для
сего созывается⁵ Собор из нескольких архиереев под
председательством католикоса. Приговор Собора⁶ преж-
де исполнения подносится на утверждение царя⁷.

В10v მხოლოდ [Bis AB 982=] [ა]. Католикосу, архиереям и всем вооб-
ще властям монашеского чина, как грекокафолического,
так и армянского исповедания, строго запрещается, в ка-
ком бы то ни было случае, наказывать телесно священни-
ков и диаконов, ибо они есть люди, посвященные на слу-
жение богу, приносят безкровную⁸ жертву и предсто-
ят алтарю господню. Впрочем, от обязанности и власти
архиерейской зависит налагать на них духовные наказа-
ния и лишать по винам мест и даже самого священства.

[Bis AB 983=] [в]. По государственным узаконениям,
распутные, изобличенные в блуде и прелюбодеянии же-
нщины предаются епитимии и церковному покаянию. Епи-

¹ бракоразводный В.

² гражданским правительством] в гражданском правительстве В.

³ (Исключительная статья) А ხელნაწერში ავტორის ხელი-
თა არშიაზე ფანქრით მიწვრილი, ხოლო С-ში აკლია.

⁴ не простирается] неразпространяется В.

⁵ составляется АВС, მაგრამ ავტორის ხელით В-ში ფანქრით ამ სიტ-
ყვაზე წარწერილია სვზავა.

⁶ С-ში суда ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია
собора.

⁷ АС ხელნაწერებში ამის შემდეგ იწყება „Военные силы“-ს ტექსტი
მომდევნო, 63-ე მუხლით, В კი უმატებს ახალ ტექსტს, რაც ჩვენ მიერ აქ
მუხლთა აღსარიცხავი ლათინური ასოებით მოთავსებულია.

⁸ ხელნაწერში (В): безъ кровную.

ტიმია პოლაგაებას ვა პოსტე, მოლიტვე, ზაკლუჩენი ნა ნეკო-
ტორე ვრეა ვა მონასტერ, ზემიხ პოკლონაჲ, ოტლუჩენი ოტ
პრიობშენი სვიათჲ ტაინ. ნო ჩემუ სტროგო ზაპრეშაებას
დუოვნუმ ჩინამ, ოტ ვლასტი ნი სუჯდენი კონჲ ბუდეტ ზა-
ვისებ ნალოჲენი ეპიტიმია, პერედავათ ვიშოვნუი პუბ-
ლიჩნომუ, პერე ნაროდომ, პორუგანიუ; იბო ბილი ნეოდნო-
კრატნიჲ პრიმერჲ, | ჩო იზობლიჩენიჲ ვა ლიუბოსტრასტი
ილი ისპომოშესტვოვანიჲ კ ონომუ ბილა პოსაჲენა ნა
ოსლა, ნამაზანა გრეზიუ ი, პრი სტეჩენი მნოჲესტვა ნა-
როდნოგო, ვოზიმა პო ულიცამ ი პო მესტაჲ ტორგოვუმ. დეი-
სტვიე სიე სკოლკო სემო პო სებე ოტვრატიტელინო, სტოლკო
ჲე ვრედნო ი დღეა ზრიტელჲი სობლასნიტსელინო.

B11v

B11v გაგ-
რბელედა
და A25v
და C46
გვერდი-
დაბ

[AC 192=] [c]¹. პრედნაჩერტავ დღეა კაჲდოგო სოსტოიანიჲ
ი ნაროდა, ნასეღიჲოშეო გრუზიუ სვოი პრავა, სუდ ი უპრავ-
ლენიე, ნაკრეპკო ზაპრეშაებას ოდნომუ პრავიტელსტვო ვო-
დით ვა უპრავლენიე დრუგოგო. ვ ოსობენოსტი ჲე² არქიერეჲამ
ვმეშვიტაჲს ვა დელა, დო სუდა გრავდანსკოგო ოტნოსიჲეჲსიჲ,
ვ კაკომ ბო თო როდე ი ვიდე ნე ბილო, ნე პოვოღიჲებას.

C47

A26r

პოკოლიკუ ბივალეი | პრიმერჲ, ჩო დუოოვნესტვო, ოტ მნი-
მოი³ რეჲნოსტი კ ვერე ილი პო ლიჩნუმ სვოიმ ვიდამ, ნე
რავ ბილო პრიჩინოუ ნაროდნოგო უგნეტენიჲ ი, ვმესტო | კრო-
ტოსტი ევანგელსკოგო სლოვა, სოპროვოჲდალო დეისტვიჲ სვოი
ჲესტოკიმჲ ივლენიჲამი, უჲასაოშიმჲ პრიროდუ. იმერეთი⁴
ბილა სვიდეტელინიცე, კოგდა მონაჲი ბეზ ვსეჲოგო დალე-

¹ ამ მუხლის ტექსტი AC ხელნაწერებში მხოლოდ ერთ ადგილას, 192-ე მუხლადაა მოცემული, არასათანადო ალაგას, რაც A ხელნაწერში იქვე. ფურც. 25v მარცხენა არშიაზე, კიდევაც აღნიშნულია გადამწერის ხელით: Вписано, ხოლო C-ში მარცხენა არშიაზე თვით ავტორის ხელით მიწერილია: NB писано; ამასთანავე, C-შივე მთელი მუხლის ტექსტი ავტორისვე ხელითაა დაწერილი. B ხელნაწერში 185—196 მუხლები არაა მოცემული და მხოლოდ AC ხელნაწერების მუხ. 192-ის შესატყვისი ტექსტი აქ მოეპოვება. ჩანს, ეს საქმე B-ში ავტორის მიერაა გაკეთებული, რადგან შინაარსობლივად სწორედ აქ არის მუხ. 192-ის შესაფერისი ადგილი, [c] მუხლად.

² ჲე აკლია A-ს.

³ C-ში ივლინიჲეი ხაზგადანსმულია და ავტორის ხელითვე ზედწარწერილია მნიმოი.

⁴ C-ში Грузия ხაზგადანსმულია და ავტორის ხელითვე ზედწარწერილია იმერეთი.

В12r нейшего¹ осуждения, единственно властью своею | сжигали на кострах людей, прилчившихся в некоторых гражданских преступлениях, по² производению своему³ предавали проклятию особ почтенных и даже целыя семейства, по воле своей лишали погребения умерших и насильственно разрывали супружескую чету, независимо тех причин, кои допускаются к распащению брачного союза⁴. Таковыя меры, духовенством присмелые, весьма⁵ далеки⁶ от истинного христианского учения, основанного на добродетели⁷ и прямом просвещении. Они ни в каком случае не могут | назидать нравственность народную. Жестокость производит⁸ страх, основывает заблужденне, суеверие и невежество.

А26v

В მზო-
ლად **Архиереи армян-
ские.**

[Bis AB 984 =] [d]. Пребываю-
щие в Грузии армяне разделяются по духовному управлению на две епархии и именно: на ахпатскую⁹ и ечмиадзинскую¹⁰, из коих первая зависит | непосредственно от царя, а вторая от патриарха араратского, в которой архиереи бывают по удостоению патриарха, а в ахпатскую¹¹ избирается царем и для одного только посвящения посылается к патриарху.

¹ дальняго В, дальнаго С.

² С-ში აქ расторгალ ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ, მაგრამ ხაზგადასმულია.

³ С-ში აქ расторгали союз брачной ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ, მაგრამ ხაზგადასმულია.

⁴ С-ში მარტვენა არშიაზე и расторгали союз брачный без მიწერილია ავტორის ხელით, მაგრამ ხაზი გადაუსვამს და ქვეშ უწერია и насильственно разрывали супружескую чету (აქ против ჩაწერილია სტრიქონს ზემოთ, მაგრამ ხაზგადასმულია) независимо тех причин кои допускаются к распащению брачного союза. С-ს არშიაზე ავტორისვე ხელით მინაწერი მთელი ეს ფრაზა არ არის А-ში.

⁵ весма ВС.

⁶ С-ში .ამ სიტყვის შემდეგ от исправления ხაზგადასმულია ავტორის მიერ.

⁷ надобродители С.

⁸ произраждает АВС.

⁹ Апхатскую В.

¹⁰ Ечмиадзинскую В.

¹¹ Апхатскую В.

По чему и наблюдается, чтоб одна епархия не могла иметь никакого влияния ни на управление, ни на имения другой, а тем паче делать каковое-либо притеснение и искательство ечмиадзинскому¹ архиерею против епископа и духовенства ахпатского².

В15r-დაბ
და A8r
და C14
გაგრძე-
ლება

Глава IV³

Военные⁴ силы⁵

63. Военные⁶ силы в Грузии постоянного назначения не имели. Большая их часть состояла во временных⁷ ополчениях, число коих распределялось по обстоятельствам.

C15

Внутренняя стража
Мориге⁸.

| 64. Для охранения границ и внутреннего караула содержалась очередь — Мориге⁹ называемая.

Начиная от особы царской до последнего класса во¹⁰ множестве народном, каждый человек обязан был на сей общественной службе пробыть один месяц в году, когда дойдёт до него время по разчислению. Команда и рас-

¹ Ечмиадзинскому В.

² Ахпатского В. აქ, აც-სთან შედარებით, ამით სრულდება ჩანართი ტექსტი В ხელნაწერისა.

³ Глава IV აკლია აც-ს.

⁴ Военныя С.

⁵ В ხელნაწერში ხუმომოყვანილ ტექსტს მისდევს ფურც. 12v-ზევე უშუალოდ, „Глава IV. Непременной Царской Совет“, მაგრამ ამ თავის პირველი მუხლი „78“-ითაა აღნიშნული; „Глава V. Военные силы“ კი ამ ხელნაწერშივე ფურც. 15r-დან იწყება მუხლთა რიცხვისნიშნების აღნიშნავად. აც ხელნაწერებში „Военные силы“ „63“-ე მუხლით იწყება და „Непременной Царской Совет“ კი—„78“-ით-ამრიგად, ჩანს, რომ ეს თავები В ხელნაწერში წინაუკმა მოთავსებული, ამიტომ მივსდევთ აც ხელნაწერებს. В ხელნაწერის Глава V. Военные силы ჩვენ მიერ შეცვლილია შესაფერისად: Глава IV. Военные силы.

⁶ Военныя С.

⁷ во временных ВС.

⁸ Моригე აკლია В-ს. А ხელნაწერში მთელი ეს სათაური ავტორის ხელითაა არშაზე ფანქრით მიწერილი, ხოლო С-ში არ არის.

⁹ Мориге А.

¹⁰ в АС.

А8v поряжение возлагалось на того, кто будет | старший в
В15v наступившей месячной очереди, | хотя бы был сам царь
или кто-либо из членов царского дома. Ополчение,
составляющее Мориге¹, всегда было на собственном сво-
ем содержании и вооружении.

65. Корпус артиллерийской,
Пушкари—топчи². топчи называсмый³, был постоян-
ной и неперменной. Он был на
полном царском содержании и жалованье⁴. Люди сии
не несли податей, а дома их—от всех повинностей
были⁵ свободны⁶.

66. Хевсурцы, туши и пшави—
Телохранительная царская стража⁷. народ, населяющий хребет Кавказ-
ских гор, — издревле составлял
С16 телохранительную | царскую стражу. Они везде неотлу-
чны от особы царской и наследственно утверждены в
отправлении сей должности предпочтительно прочим
поколениям. Имеют храброй воинственной вид и воору-
жены по древнему римскому обыкновению. Состоят на
всем царском содержании.

Оба корпуса сии не несут никаких податей, а дома
их от всех повинностей свободны⁸.

67. В случае необходимости
В16r **Временное ополче- времянного | ополчения собирает-
ние**⁹. ся Чрезвычайный¹⁰ Совет, где
должен присутствовать сам царь.

¹ Мориге А.

² топчи აკლია В-ს. А ხელნაწერში ეს სათაური ავტორის ხელითაა არშიაზე ფანქრით მიწერილი, ხოლო С-ში არ არის.

³ называемой АС.

⁴ и жалованье] и вооружении В.

⁵ были აკლია АВ-ს.

⁶ Люди და სხვა სიტყვები ფრაზისა აკლია В-ს.

⁷ А ხელნაწერში ეს სათაური ავტორის ხელითაა არშიაზე ფანქრით მიწერილი, ხოლო С-ში არ არის.

⁸ Оба და სხვა სიტყვები ფრაზისა აკლია АС-ს.

⁹ А ხელნაწერში ეს სათაური ავტორის ხელითაა არშიაზე ფანქრით მიწერილი, ხოლო С-ში არ არის.

¹⁰ чрезвычайной АС.

68. По назначению Совета объявляется царское повеление о составлении ополчения и распределяется число людей на каждую провинцию¹.

А9г 69. Собрание людей по селениям и деревням возлагалось на моуравов, а составленные ими отряды провождаются к сардарю, т. е. | областному военному генералу, всей провинций.

С17 70. Каждый сардарь² командует | областным ополчением. В помощь³ ему присовокуплялось по несколько офицеров из князей и дворян сей провинции⁴.

71. По собрании войск назначение экспедиции⁵ и командующего генерала зависело непосредственно от власти царского высочества. Часто случалось, что предводительствовал армиями⁶ и сам царь.

В16г 72. Сии временные силы по окончании кампании распускались по своим домам, а до того времени провиант получали от царя и в случае недостатка отпускаясь им из казны | свинец и порох.

73. Для успокоения сих людей в городе и на марше назначались квартиры, а больных и раненых пользовали царские лекаря.

С18 **Чрезвычайное вооружение⁷.** 74. При нечаянном⁸ вторжении неприятеля в пределы Грузии принимали, немедленно оружие все вообще состояния и совокупными | силами старались о изгнании врагов. Тогда начальников избирали⁹ сами из среды своей.

¹ В: По назначению Совета назначается (ამ სიტყვას ხედ აწერია. ავტორის ხელით ფანქრით უაკონვეტსა (sic) составление ополчения, и именем Царским распределяется число людей на каждую провинцию.

² Сардарь АС.

³ В помощь В.

⁴ провинции] пропорции А.

⁵ экспедиции АВ, экспедиции С.

⁶ В-ში Войсками სიტყვაზე ავტორის ხელით ფანქრით წარწერილია. Армиями.

⁷ А ხელნაწერში ეს სათაური ავტორის ხელითაა არშიაზე ფანქრით მიწერილი, ხოლო С-ში არ არის.

⁸ При Ничаянном С.

⁹ С-ში избирают შესწორებულია ავტორის ხელით избირали-თ.

**Вспомогательный
войска¹.**

75. По обстоятельствам приглашаемы были и войска вспомогательныя из народов соседственных.

Они управлялись собственными своими начальниками, кои однакож состояли в повелениях командующего царского генерала.

A9v 76. Содержание и жалованье их зависело от | условия, какое будет заключено царем с их начальниками.

B17r **Военная контора².** |
77. Для управления всех вообще военныя дел при Непременном Царском Совете учреждена | была особенная контора³, которая вела список очереди людей, собираемых в Мориге⁴, и отмечала людей, бывших во время ополчения, пеклась о продовольствии, провианте⁵, фураже, артиллерии, ружьях, свинце, порохе и о всех вообще военных снарядах. По распоряжению ея чинился отпуск военных потребностей.

B 12v-დაბ,
C19, A9v
გაგრძე-
ლება

Глава V

| Непременной Царской Совет⁶

Образование Совета⁷.
78⁸. Царской Непременной⁹ Совет или Верховное Правительство собирается из первейших князей, всеобщую доверенностию облеченных, опытных и в государственном правлении совершенно искусных.

¹ A ხელნაწერში ეს სათაური ავტორის ხელითაა არშიაზე ფანქრით მიწერილი, ხოლო C-ში არ არის.

² A ხელნაწერში ეს სათაური ავტორის ხელითაა არშიაზე ფანქრით მიწერილი, ხოლო C-ში არ არის, B-ში კი გადაწერის ხელით წერია.

³ Кантора В, кантора С.

⁴ В Мориге А.

⁵ провьянте АВ.

⁶ Глава V აკლია AC-ს. B-ს Глава IV-ს აქ ჩვენ შესაფერისად ვცვლით Глава V-დ.

⁷ Образование Совета აკლია AC-ს, ხოლო B-ში კი წერია გადაწერის ხელით.

⁸ ABC ხელნაწერებში ერთგვარად ზის ამ მუხლის აღმნიშვნელი „78“, ხოლო B-ში ამავე თავში შემავალ სხვა მუხლებს მათი აღმრიცხველი ნიშნები არ მოეპოვება.

⁹ неперемный AC.

79. Число членов состоит в воле¹ царского высочества.

В13г | 80. В Совете председательствовал² сам царь и без присутствия его Совет не собирался³.

81. В Совет допускаются⁴ тифлисской⁵ мдиванбег и моурав, яко первейшие градоначальники.

82. Повелениям Верховного Царского Совета повинуются все сос-
тояния грузинского народа; про-
тивники, несмотря ни на чье лицо, хотя бы кто-[ни-
будь] был из членов царского дома, подвергаются на-
казанию, как ослушники власти законодательной.

83. Непременный Совет есть место, охраняющее за-
коны и всю силу их в полной неприкосновенности.

А16г С20 | 84. Совет управляет всеми государственными дела-
ми, как военными, так и гражданскими.

85. Он неусыпное имеет попечение о благосостоя-
нии государства.

86. По разчислению и назначению его налагаются
подати и повинности.

В13в | 87. Совет распределяет пошлинами, откупам, тамо-
женными сборам⁷, учреждает порядок дел коммерче-
ских и выдает тариф привозимым и вывозимым товарам.

88. К суду его относятся все дела политическия,
внешния и внутренния.

89. Совет повсеместно назидает за правосудием и
за сохранением установленного порядка.

90. Истребляет⁸ вкравшиеся⁹ злоупотребления, нака-
зывает нерадивых и пристрастных судей и других чинов-

¹ в воле] во власти В.

² председательствовал А, председательствует В.

³ не собирается В.

⁴ допускаются С.

⁵ Тифлисской С.

⁶ ეს სათაური ა და ს-ში 83-ე მუხლის ცვლილება არსიანზე.

⁷ зборам С.

⁸ Истребляет АС.

⁹ вкравшиеся В.

C21 ников, | а об отличившихся—представляет царю и, по мере заслуг, испрашивает¹ им награждение.

91. Апелляционные жалобы на все судебные места в государстве подаются в Совет.

A10v 92. За неустройство суда и беспорядки в моуравствах штрафует² судей и моуравов³ деньгами, а в случае неисправления⁴, с доклада царю отрешает⁵ их от должностей.

93. Именем царского высочества Совет объявляет⁶ все вообще чины и должности и назначает жалованье.

B 14r | 94. Совет представляет царю на уважение о людях заслуженных⁷.

95. Совет смотрит, чтоб не было внутри бунта, смертоубийства, разбоя⁸, грабежа и других государственных преступлений.

C22 96. В приговорах своих Совет руководствуется общими | государственными узаконениями, но прежде исполнения—решения свои подносит⁹ царю на конфирмацию¹⁰.

97. В решении всех вообще дел наблюдает подробную рассмотрительность¹¹ и возможную поспешность, чтобы не отягощалась напрасно ничья судьба и не было роптания в народе.

98. Совет смотрит за всеми государственными интересами и¹² изыскивает способы к приумножению доходов.

¹ А-ში царю, и по мере заслуг испрашивает ჩაწერილია ავტორის ხელით, თანქრით სტრიქონს ზემოთ.

² штрафуют АВ.

³ Моуровов С.

⁴ не исправности В.

⁵ отрешают АВ.

⁶ объявляет С.

⁷ заслуженных В.

⁸ разбою А.

⁹ подносить С.

¹⁰ решения свои подносит царю на конфирмацию] решения свои подносит на утверждение Царю და ემატება ავტორის ხელით, თანქრით на конфирмацию В.

¹¹ рассмотрительность С.

¹² и აკლია AC-ს.

А11г 99. В непосредственном его ведении и распоряжении¹ состоят подати, пошлины таможенные, откупные, доходы с рудокопных ям, фабрики и все вообще казенные заведения и здания².

В14г | 100. Из членов Непременного Совета назначаются ежегодно ревизоры для личного обозрения провинций, на предписанных им правилах.

С23 | 101. Совет распределяет³ набором людей для артиллерийского корпуса и наблюдает очередь Мориге (внутренней стражи).

102. Совет рассматривает и утверждает таксу. Он строго наблюдает, чтоб цена жизненных потребностей назначалась сколько можно умереннее.

103. Назначает опытных проводников с отправляющимися за границу промышленниками и соляными вощиками.

104. Когда нужны будут подводы для перевозки⁴ военных тягостей, Совет предписывает о сем моуравам.

105. По истечении каждой трети [года] собирает Совет от моуравов и судей сведения о их управлении и докладывает о том царю.

С24А11г В15г 106. В отвращение народного голода Совет учреж- дает в приличных местах хлебные | магазины, | в кото- рые по распоряжению⁵ его собирается в экономии | не- которая часть⁶ избытков⁷ от ежегодного⁸ урожая. Он также заблаговременно⁹ принимает нужные меры и на- значает карантин, в предохранение от болезни зарази- тельной.

¹ распоряжении В.

² и зданий АВ.

³ распределяет С.

⁴ перевозки ВС.

⁵ поразпоряжению С.

⁶ в Экономии некоторую часть В, в Экономии некоторая часть С.

⁷ избыток АС.

⁸ каждогодняго С.

⁹ Он такъ же за благовремяно В, Он также заблаговремяно С.

Иностранные дела

107. Управление² иностранных дел возложено было на³ мдивант-ухудеси⁴ (царские статские секретари).

108. Один из них избирался из достойнейших⁵ и опытных князей грузинских, и отправляя все вообще сношения, какля Грузия могла иметь с христианскими державами.

B17v 109. Другой же всегда должен быть | магометанско-го исповедания. На него возлагались переговоры с магометанскими государствами.

A12r C25 || 110. Они отправляли по надобностям посланников, принимали иностранных агентов и посланников и для них испрашивали царскую ауд[и]енцию⁶.

111. Они докладывали немедленно царю о всех получаемых ими депешах, в важных случаях по приказу царскому сзывали⁷ Чрезвычайный⁸ Совет и давали ноты иностранным министрам.

112. Мдивант-ухудеси в помощь⁹ себе имели двух мдиванов (секретарей), кои участвовали¹⁰ в отправлении их должности, но¹¹ ни в каком случае не могли выходить из их повелений.

¹ Глава VI აკლია AC-ს.

² Управление] Отправление С; А-შიაც გადამწერის ხელით Отправление წერია, მაგრამ ავტორს თავისი ხელით შესწორებია Управление-დ.

³ С-ში на ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁴ А და С-ში Мдивант-ухудесам შესწორებულია ავტორის ხელით Мдивант-ухудеси-თ.

⁵ достойнейших В, достоинейших С.

⁶ Аудененцию АС.

⁷ сзывает АС.

⁸ чрезвычайный С, чрезвычайной В.

⁹ в помощь В.

¹⁰ участвовали В.

¹¹ но აკლია AC-ს.

Народы, Грузию
населяющие, их
вероисповедание
и преимущество¹.

113. Царство Грузинское насе-
ляется, сверх отечественной на-
ции², греками, армянами, турка-

ми, татарами и жидами.

A12v | 114. Господствующая нация отправляет все долж-
ности в государстве и наполняет все чины в войске³ и в
судах.

C26 | 115. Она разделяется на фамилии княжеские, дво-
рянские и на казенных и владельческих | поселян. Со-
держит веру греческого исповедания.

116. Греки ведут горную промышленность и сдер-
жат по ней откуп⁴. Они отбывают все повинности на-
равне с грузинами. Веры—грекокафолической.

A13r | 117. Армяне в особенности составляют состоящие
купеческое и занимаются коммерческими делами как
внутри, так и вне Грузии. Некоторые из них исповедан-
ия армянского, а другие католического. Армяне пла-
тят подати государственные по классам или гильдиям⁵,
а неведущие торга несут общие | повинности⁶. Они не
отправляют никаких государственных должностей, как
разве только деревенских старшин и мелников по своим
селениям и мдиванов (писарей) при мдива[н]беглах
и моуравах. Они не включаются в военную службу,
исключая случаев чрезвычайных, когда бывает времен-
ное⁷ ополчение, и месячной очереди | —Мориге⁸ на-
зываемой. Армяне бывают коронные и помещичьи.

¹ ეს სათაური მხოლოდ AC ხელნაწერებშია მარცხენა არშიაზე. ეს სათა-
ური და 113—174 მუხლების ტექსტი B ხელნაწერში არ მოიპოვება, არამედ
ხემომოყვანილ ტექსტს, ფურც. 17v-ზევე, უშუალოდ მისდევს „Глава VII
Народное просвещение“, მუხ. 175—184.

² наций AB.

³ в воиске С.

⁴ откупа С.

⁵ гильдиям С.

⁶ повинности С.

⁷ временное С.

⁸ С-ში Моризи გასწორებულია ავტორის ხელით Мориге-დ, ხოლო
A-ში Моригე-ში გადაწერეს რ ასო r-დ შეუცვლია შეცდომით.

A13v

118. Турки и татары занимаются земледелием и скотоводством. Имеют свои права и собственных старшин и султанов, царями утверждаемых. Последуют учению Магометову. Они несут все вообще подати и повинности и по установленному порядку выставляют на службу царскую людей военных. Они принадлежат казне, составляют удельные имения членов царского грузинского дома, а некоторые есть княжеские и дворянские¹.

119. Жиды составляют народ торговой и промышленной. Живут по большей части в городах, где записаны в окладе² по состояниям и ремеслам своим. Они также бывают казенные и господские. Исповедания—еврейского³.

C28

Законы и их необходимость.

120. Человек в природном своем состоянии имеет необходимость в законах. Законы ограждают его спокойствие, благосостояние и собственность. Законы издаются властью пре[д]ержавшею⁴ или устанавливаются соглашением общественным. За точным хранением их называет неослабно правительство. Законам подчинены все сословия⁵, составляющие тело государственное. Они должны во всей их полноте и силе сохраняться свято и ненарушимо.

A14r

| 121. В Царстве Грузинском законодательная власть заключалась и заключается непосредственно в особе царской.

122. Дела уголовные, судные, исковые, вексельные и просительные рассматриваются и судятся по общим государственным законам в учрежденных для того правительствах и судах.

¹ С-ში князей и дворян შესწორებულია ავტორის ხელით княжеские и дворянские-დ.

² в оклад С.

³ Еврейского С.

⁴ предержавшего А.

⁵ С-ში условия გასწორებულია ავტორის ხელით сословия-დ.

C29

123. Дела же, до суда духовного относящиеся, руководствуются правилами св. отец¹, вселенскими и поместными соборами и особенными духовными канонами, а в некоторых случаях подкрепляются общими гражданскими узаконениями. Они производятся в Дикастерии.

Казенные, дворцовые, церковные и помещичьи крестьяне².

124. Казенными крестьянами полагаются все те помести и селений³, кои собственно принадлежат короне и, кроме общих государственных повинностей, они не

подвержены никаким частным зборам.

A14v

125. Дворцовыми называются все те поселение, кои принадлежат лично царю и царскому дому. Они составляют уделы членов царского дома. Сверх государственных повинностей, они обязаны отбывать положенные с них на содержание членов царского дома сборы и обрабатывать их земли, сады, луга и прочее сельское хозяйство.

C30

126. Церковные составляют достояние церкви⁴. Они пожалованы царями или принесены в дар богу благочестивыми вкладчиками. Собираемыми с их доходами поддерживаются и возобновляются здания монастырския и церковные и содержатся служители алтарей⁵ господних с их причтами. Впрочем, сии церковныя имения из общих государственных повинностей не исключаются.

127. Помещикам принадлежат те, кои им или предкам их за усердную службу пожалованы царями, или получены ими⁶ в наследство, или же куплены благо-

¹ Св. Отец АС.

² ეს სათაური C-ში ავტორის ხელითა არშიაზე მიწერილი.

³ и селения С, и селении А.

⁴ церкვი В.

⁵ олтарეი АС.

⁶ полученными А. С-ში полученными გასწორებულია ავტორის ხელით
полученны ими-თ.

А15г приобретенными деньгами и так далее¹. Они наравне с прочими отбывают | все повинности и подати общественныя, сверх того платят помещикам оброк и употребляются в их сельские работы и берутся в домовые служители.

С31 128. Все сии четыре состояния поселян могут приобретать и пользоваться землями, лугами, лесами, садами, водами, мельницами | и вступать в отправление торговых дел на общем положении.

129. Времена веков прошедших
Пытка—тан[д]жва². побудили предшествовавших царей присовокупить к уголовному суду пытку. Положение Грузии и местные обстоятельства удержали силу сего установления до настоящего времени. Таким образом, хотя пытка и допускается, но однакож не должна оскорблять человечество. Она должна иметь свое действие в случаях самых только необходимых, коим и³ могут полагаться: когда государство подвергается опасности или будет умысел на жизнь и особу царского высочества⁴, когда будет сделана измена, предательство или сдана | будет неприятелю крепость, объявлен⁵ секрет государственной, святотатство, смертоубийство, разбой, грабеж и важная покража царского интереса.

А15в 130. Судьи должны иметь самую крайнюю осторожность и рассмотрительность, чтоб не подвергнуть истязанию невинного.

С32 | 131. Судьи должны смотреть, чтоб обвинение было полное, подкреплялось достоверным свидетельством; они берут в соображение причины, сопровождавшие самое действие⁶.

¹ и т. д. А.

² тан [д] жва ჯჳლი ა-ბ. ს-ზე ტანჯვა მიწერაღლი ავტორის ხელით არზაზე.

³ коими С.

⁴ высочества } величества А.

⁵ объявлен С.

⁶ действие С.

132. В сем случае свидетельства одного человека, кто бы он ни был, есть недостаточно; также такие свидетели, кои не были самовидцами преступления обвиняемого, но только подтверждают о том по слуху, не приемлются.

133. Обвиняемому три раза делается убедительное увещание от священника.

134. Когда же все сии предосторожности соблюдены будут в точности, но обвиняемый будет упорствовать и уклонят[ься] от истинного признания или будет сокрывать соучастников в своем преступлении, подвергается истязанию.

135. Судьи¹ также² наблюдают, как ведет себя обвиняемый³ при допросе, не делает ли разноречия в словах, не имеет ли перемены в лице и голосе.

A16r
C33

| 136. Но когда обвиняемый после первой попытки продолжит упорствовать в непризнании, тогда | обследование начинается вновь: сходно ли показание преступника с обстоятельствами, преступление сопровождавшими; где обвиняемый находился во время происшествия, в коем уличается; с кем имел сношение, — у кого был или проживал⁴ и для чего именно⁵; не был ли обвиняемый распутного поведения или публично наказанный⁶; с кем до сего времени⁷ имел знакомство; не замешан ли, когда был в связи и сношении с людьми подозрительными, и с важными преступниками; не был ли побужден к преступлению злобою, ненавистию, желанием недозволенного | прибытка, завистию

A16v

¹ Судьи А.

² так же АС.

³ С-ში наблюдаемый ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია обвиняемый.

⁴ проживал] прижимал С.

⁵ именно С.

⁶ А-ში наказанных შესწორებულია ავტორის ხელით наказанный-თ, ხოლო С-ში კი распутного поведения или публично наказанный ჩართულია ისევ ავტორის ხელით.

⁷ времени С.

и мщением. Но соображении сего, если будет необходимо, преступник подвергается вторичному истязанию и после того делается ему предписанное законами осуждению.

137¹. Когда преступник оговаривать будет других людей², кои по делу значится еще не³ будут участниками в преступлении своем, тогда делается подобное вышеописанному изыскание; и когда показание преступника по обстоятельствам в исследовании открытым будет, иметь справедливое основание в соучастии оговоренного с преступником; и когда не будет добровольного признания, оговоренный подвергается истязанию.

A17r | 138⁴. Крайняя должна быть осмотрительность, чтоб не отягчать выше меры судьбу людей честных, по несчастно вовлеченных | в важнейшия государственныя вины, и страхом истязания не вынудить у невинного признания в несодержанном преступлении или принять на себя излишнее.

139⁵. Но когда преступник будет из числа людей подозрительных, наказанных публично, приличных в воровстве⁶, обмане, клятвопреступлении или самого⁷ развратного поведения—таковой⁸ подвергается пытке без дальнейшего изыскания.

C35 | 140. Духовные, монахи, князья, дворяне, чиновники, придворные служители, малолетние и | женщины, кроме первых трех пунктов, истязанию не подвергаются, т. е. за измену отечества, за покушение на жизнь или свободу особы государевой, за смертоубийство и разбой.

¹ С-ში მუხ. 137-ის ტექსტი მოთავსებულია 34-ე გვერდზე „1“-ის აღნიშვნით, ხოლო მუხ. 138-ს „2)“ უწერია გვერდით და 139-ეს კი—„3)“.

² ორივე ხელნაწერში (AC) აქ კავშირი იხატადასმულია.

³ A-ში იხატადასმულია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁴ იხ. ამის შესახებ ზემოთ შენიშვნა.

⁵ იხ. ამის შესახებ ზემოთ შენიშვნა.

⁶ A-ში იხატადასმულია, მაგრამ ხატადასმულია და ავტორის ხელით ხელნაწერში იხატადასმულია ვ. ვ. ვ. ვ. ვ.

⁷ C-ში იხატადასმულია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁸ таковой] каковой AC.

141. Свидетельствующие о сих
О свидетелях. важных преступлениях должны
быть люди, достойные всякого
доверия, безпристрастные¹ и честные.

142. Но когда свидетель будет доказывать на обвиняемого по пристрастию или какому-[нибудь] личному неудовольствию и мщению, или от первого своего показания начнет делать отрицательство, подвергается² изязанию и наказывается³ по важности дела и по благоразумному рассмотрению судей.

A18r | 143. Если же кто-[нибудь] сделает о сем извет
и оного не докажет или по исследовании донос его
C36 окажется | ложным, подвергается тому же самому наказанию, какое определяют законы за внесенное им на другого преступление.

144. Судьи за пристрастное по сим делам суждение изгоняются навсегда из службы, совлекаются⁴ от своего достоинства и чинов, судятся и платят большой денежной штраф; но когда произойдет сие от их неосмотрительности, тогда лишаются только места и должны удовлетворить того, который подвержен был от их недоразумения изязанию, тою ценою, какая полагается
A18v Вахтанговым Законом за кровь | одного человека, да то же количество изымается с них штрафом⁵ в казну.

145. Законодательная власть
C37 Штраф—джарима⁶. имеет⁷ попечение о всех⁸ состояниях, составляющих госуларства, изыскивать способы к его благосостоянию, сыболе и неприкосновенности. Право общее и частное твердо ограждается законами. | За нарушение взаимностей общественных законы определяют наказание. Но [так]

¹ безпристрастные С, без пристрастные А.

² С-ში подвარგაობა შესწორებული ავტორის ხელით подвარგაობა-დ.

³ С-ში наказываются შესწორებული ავტორის ხელით наказываются-დ.

⁴ навсегда из службы, совлекаются აკლია А-ს.

⁵ штраф А.

⁶ С-ში Джарима მიწერილია ავტორის ხელით.

⁷ имея С.

⁸ о всех С.

как преступления бывают весьма многообразны, то несовместно бы было налагать везде наказание единогообразное.

А19г 146. Исключая важнейших государственных' вин, в Грузии вместо других наказаний допущен был денежной штраф | в пользу казны.

147. Штраф полагался по вине и обстоятельствам, о чем можно видеть в принадлежащих до сего особенных артикулах.

148¹. Мдиванбегам, моуравам и всем вообще судьям по собственным своим делам, какого бы оныя рода и вида не были, решенный чинить не можно. Равно и те из судей, на коих будет объявлено² подозрение от подсудимого, при решении дела его присутствовать³ не должно.

С38 По генеральному же установлению | штраф распределялся⁴ следующим образом:

А19в 149⁵. Когда при случае внезапного вторжения горских хищнических партий сказан будет репресал, | тогда для отражения вринувшихся врагов все состояния безизключительно⁶ обязаны немедленно принять оружие. Те же, кои будут от сего уклонят[ь]ся, подвергаются штрафу, яко небрежущие о пользе благосостояния⁷ своего отечества. Князья, дворяне, состоящие гражданское, равно и купечество осуждаются заплатить с каждого человека по одному туману (10р.), а от поселянина берется вол.

¹ С-ში ამის პირდაპირ, მარცხენა არშიაზე ავტორის ხელით წერია ნაპისანო во своем месте NB, ხოლო А-ში გადაწერის ხელით—Написано во своем месте.

² объявлено С.

³ присутствовать С.

⁴ С-ში распределяется შესწორებულია ავტორის ხელით распределялся-დ.

⁵ С-ში მუხლები 149—150-ის ტექსტები მიწერილია გადამწერისვე ხელით სხვა მელნით მარცხენა არშიაზე.

⁶ безъ изключительно А, безъизключительно С.

⁷ благосостояния А.

А20г

150¹. Если² во время чрезвычайного ополчения или репресала, когда собраны будут в лагерь военные силы, кто-[нибудь] из одного уйдет без позволения начальства, подвергается ответу. Князья и дворяне, равно и граждане наказываются по царскому указу, а поселяне | осуждаются безисключительно³ лишиться в штраф одного вола.

Под обе статьи сии подходят только люди, составляющие временное ополчение, а не те, кои записаны на непременные службы, покольку для сих последних на подобныя случаи существует особенное постановление.

151⁴. За неважное упущение по должности мдиванбеги, моуравы, нацвалы и прочие судьи подвергаются штрафу против осьмой части тех доходов, коими пользуются по месту своего⁵ звания.

А20в

152⁶. За проволочку⁷ исковых и вексельных дел платят судьи осьмую часть против всех процентов, какие должны | следовать на всю общую сумму по процессу.

153⁸. Кто выкосит чужой луг, потравит своим скотом траву или испортит рыболовлю, несет штраф 8-ю часть тех денег, в кои оценится убыток, за которой осуждено удовлетворить хозяина.

С39

154⁹. Со всех тех, кои правом сильного присвоят чужую собственность, взыскивается в штраф также осьмая | часть против цены присвоенного (кроме особенных артикулов).

155¹⁰. Когда отогнаты будут овцы или другой скот из чужого стада, тогда по возвращении одного хозяину,

¹ ორივე ხელნაწერში (АС) 150-ის მაგიერ ხელმეორედ წერია 149.

² ЕСТЬИ С.

³ безисключительно АС.

⁴ 149 АС.

⁵ А-ში своему გასწორებულთა ავტორის ხელით своего-დ.

⁶ 150 АС.

⁷ А-ში проволочку გასწორებულთა ავტორის ხელით проволочку-დ.

⁸ 151 АС.

⁹ 152 АС.

¹⁰ 153 АС.

A21r ვინოვათე პლათят штраф, равной полной | цене отогнанной скотины.

156¹. Штрафные деньги полагаются в общую операцию казенных сборов и причисляются к прочей массе государственных доходов.

157². За частное воровство, учиненное в первой раз, налагается штраф в семь³ раз против украденного, за вторичное воровство—вдвое, в третий раз—втрое⁴, а далее—виноватый подвергался уже⁵ уголовному суду.

მხოლოდ
B18v-დაბ

Г л а в а VII

Ч и н ы и д о л ж н о с т и ⁶

Мдиванбегн. [Bis AB539=] [a]⁷. Мдиванбегн учреждаются самим царем.

[Bis AB540=]. [b]. **მხოლოდ** მომუ იმი | званью, они избираются из первейших фамилий, и имянно: из князей кахетинских, карталинских и сомхитских, а для татар— из их селений. **B19r**

[Bis AB541=] [c]. Мдиванбегн должны содержать веру греческого исповедания (кроме селений магометанских).

მხოლოდ
A21 r-სა
და C39-ის
გაგრძე-
ლება⁸

Старшины. 158. Старшины бывают по всем вообще казенным селениям, не включая деревень помещичьих.

¹ 154 AC. ² 155 AC. ³ в семь AC. ⁴ въ трое A.

⁵ A-ში ჯ ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია უჯე.

⁶ Глава VIII. чины и должности B; AC ხელნაწერებში ეს სათაური არ მოიპოვება. ამასთანავე, არც „М д и в а н б е г н“-ს [a], [b], [c] მუხლებია C-ში, ხოლო A-ში ერთხელ, 539—541 მუხლები დაა მოცემული, როგორც B-ში ხელმოწერად, 539—541-შივე. ამიტომ აქ ეს ტექსტი მხოლოდ B ხელნაწერის მიხედვითაა საჭიროებისამებრ წარმოდგენილი.

⁷ ხელნაწერში (B) მართა აბზაცებია გაკეთებული; მუხლთა აღმნიშვნელი ლათინური ასოები a, b, c კუთხურ ფრჩხილებში საერთო წესისამებრ მოვათავსეთ.

⁸ აქედან მუხ. 174-ის ჩათვლით ტექსტს ვაგრძელებთ მხოლოდ AC ხელნაწერებით, რადგან ქვეთავები „Старшины“ და „[Мелики и калантари]“ (მუხ. 158—174) B ხელნაწერში არ მოიპოვება.

- С40 | 159. Татарские старшины называются кет-худа¹ или ага.
160. Достоинство сие бывает некоторым образом наслед | ственно в роде их.
- А21v | 161. Сим старшинам и султанам поручаются от царя в полное управление татарския деревни.
162. Им определяется в селении услуга, земли и для обрабатывания оных рабочие люди.
163. Но ни податей, ни сборов в пользу свою делать они не могут.
164. Они есть исполнители посылаемых от моурава повелений.
165. Властью своєю разбирают и решат маловажные споры.
166. Чинят раздел между наследственными имениями.
- А22r | 167. В отправлении должности они равны суть в достоинстве дворянам и не несут никаких повинностей.
- С41 | 168. Но когда старшина совлечется от сего звания, тогда поверстывается наравне с прочими жителями селения в подать.
169. Привилегия² сия относится до одного только семейства старшины, родственники же его остаются наравне с прочими жителями без всякого предпочтения, а в некоторых селениях преимущество сие относится на³ одно только лицо.
170. Дети и родственники старшин и султанов не могут сами собою присвоивать в наследие управляемого ими селения, но от воли царской зависит утвердить ли кого из их фамилии или отдать место другому.
- А22v | 171. По селениям кахетинским и карталинским старшины называются кевхи и мамасахлисы; их обязанность есть не больше обыкновенного деревенского старосты.

¹ ორივე ხელნაწერში (АС) წერია კეტ-ხუდა.

² Привилегия АС.

³ С ხელნაწერში в ხაზგადასმულია და გადაწყვერისვე ხელით ხედწარწერილია ია.

[172. В своих селениях они должны смотреть за порядком¹ и тишиною и исполнять приказания моурава; при разделе имений и при деревенских судах могут присутствовать с моуравами и прочими сельскими судьями.

173². Старшины также пользуются на время своей должности несколькими человеками с селения для обработки своих нив.

[Мелики и калан-
тари].

174³. Армянские мелики в Тифлисе, Гори⁴ и других селениях, где обитают армяне⁵, в управлении

Δ23r

своим и власти сходны во всем с татарскими старшинами. В провинции же | Казахской⁶ чин мелика допускается и магометанину⁷. В селениях Помбаках⁸ звание мелика наследственно в роде фамилии Ёорнса-Меликова, коей присвоено достоинство дворянское. А в Шайшадиле⁹ определяются калантари, кои в достоинстве своем равны прочим меликам армянским.

B17v-დაბ
და A23r
გაგრძე-
ლება, C4

Г л а в а VIII¹⁰

| Народное просвещение

B18r

175¹¹. В Грузии образование юношества в особенности возложено было на особу | католикоса и прочее духовенство.

¹ С-ში заპორядკამი შესწორებულია ავტორის ხელით запорядкам-ად.

² 173-ე მუხლის ტექსტი აკლია A-ს.

³ 174 აკლია A-ს, 'ხოლო ტექსტი კი იწყება აზხაცით, 172-ე მუხლის ტექსტის მომდევნოდ. ⁴ Зори А.

⁵ С-ში ავტორის მიერ ხაზგადასმულია Мелики и калантари (и калантари ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ) определяемые в Армянские селения და მარცხენა არშიაზე საკუთარი ხელითვე მიუწერია в Тифлисе и Гори Армянские, რაზედაც ხაზი გადაუსვამს და ქვემოთ კი დაუწერია Армянские Мелики в Тифлисе Гори и других селениях где обитают Армяне-

⁶ казанской АС. ⁷ Магометанину АС.

⁸ С ხელნაწერში А в селениях Гори (и Помбаках გასწორებულია ავტორის ხელით В селениях Помбаках-ად.

⁹ С-ში ავტორის მიერ ამ სიტყვის შემდეგ ხაზგადასმულია Калантари опре და დანარჩენი სიტყვები მიწერილია საკუთარი ხელით. В-ში მუხ. 113—174, როგორც ითქვა, არ მოიპოვება.

¹⁰ Г л а в а VIII აკლია АС-ს; В ხელნაწერში კი ზის: Г л а в а VII.

¹¹ ამ თავის მუხლთა აღმნიშვნელი რიცხვისნიშნები მხოლოდ АС ხელნაწერებში მოიპოვება.

176. Под непосредственною протекциею католикоса учреждены были два училища¹,—одно в Тифлисе, при доме католикоса, а другое—в Телаве.

A23v 177. В сих училищах преподавались нижеследующие пред|меты:

а) закон божий и церковная история;

б) отечественный² язык и правила нравственности гражданской;

в) грамматика, риторика, философия и богословие³;

д)⁴ арифметика⁵ и начальныя основанія математики.

178. Училища содержались на шет церковных доходов.

C44 179. При доме католикосовом | обучалось⁶ одно только благородное юношество и дети священническия и диаконския.

B18v | 180. Телавское училище открыто было для всех состояннй грузинскаго народа. Им управлял особенный ректор, от царя определяемый.

A24r | 181. Сверх того в Тифлисе существовали частныя училища для прочих исповеданнй, как-то католиков, армян и магометан.

182. Предметы, в сих училищах преподаваемые, были сходны с обязанностями каждой нацнй.

183. Были также⁷ частныя⁸ училища и для грузинов; в них учили закону божию, грузинскому языку, грамматике и арифметике⁹.

¹ училища С.

² Отечества АС. С-ში ამ სიტყვის შემდეგ Закон ხაზადანმულია.

³ богословия В.

⁴ g) ABC.

⁵ Арифметика ВС.

⁶ обучалась В.

⁷ такъ же В.

⁸ частныя АС.

⁹ грамматике и арифметике] Арифметике и Грамматике В.

184. Частные училища содержались общественным иждивением¹.

A24r გა-
გრძელებ-
და, C45

| Суд медиаторский².

185. Медиаторский суд составлялся большею частью по делам тяжбым и по оборотам торговым.

A24v | 186. Избрание медиаторов допущено было на волю самих тяжущихся, однакож по взаимному соглашению обеих сторон.

187. Особы, избранные медиаторами, дают присягу в нелицеприятности своего суда.

A25r 188. Потом в полном собрании медиаторов, при обеих спорящихся лицах делается самое точнейшее изыскание истины³: разсматриваются документы, шеты, книги, торговые записки и другие бумаги, какия будут представлены или можно будет собрать к разрешению процесса, в подкрепление⁴ принимается засвидетельствование людей честных, но не иначе, | как по обоюдной ссылке.

189. По таковом изследовании суд медиаторской заключает приговор, сказывает о решении своем обеим тяжущимся сторонам и вручает определение для исполнения моураву.

C46 | 190. Суда медиаторского никакое место, ни правительство переменять не должно. Решение медиаторов исполняется безпрекосновенно во всей полноте его и силе.

A25v 191. Таким образом, хотя суд медиаторской и не подлежит апелляции, но бывали случаи, что недовольные решением медиаторов переносили дело свое на суд царской и, по уважению обстоятельств, иногда назначались к переследованию процесса две или три особы,

¹ В ხელნაწერში, ფურც. 18v-ზევე, ქვემოთ იწვეება Глава VIII. Чины и должности და სრულდება ფურც. 19r-ზე. ეს ტექსტი ჩვენ მიერ საკითხობისამებრ მოთავსებულია 157—158 მუხლებს შორის.

² Суд Медиаторской С. В ხელნაწერში 185—196 მუხლები არ მოიპოვება, ამიტომ ამ შემთხვევაში მხოლოდ АС ხელნაწერების მიხედვითაა ტექსტი მოცემული.

³ истинны АС.

⁴ въподкрепление С.

отличенные доверием государя. Однакож дело разма-
тривалось и решалось прямо именем царским.

A25v—26v (192-ე მუხლი - AC ხელნაწერებისა იხ. ზემოთ ფურც.
და C46— B11v—B12r-ს ტექსტთან ერთად, 62+[c] მუხლად).

193. Помещикам наистрожайше

[Запрет помещикам
переманивать и се-
лять на своих зем-
лях казенных и
церковных крес-
тьян].

запрещается переманивать и селить
на своих землях казенных и цер-
ковных крестьян. Поселившиеся
таким образом на землях помещи-
чьих немедленно возвращаются на

C48

прежнес местопребывание, | а помещик подвергается
штрафу по указу царскому.

194. Помещики также не могут иметь права и на
тех коронных и монастырских крестьян, кои возвра-
щены ими будут из заграницы. Без точного царского
указа селить их на землях своих запр|щается. На них
никакого срока не полагается. Во всяком случае они
принадлежат короне.

A27r

[Взаимное условие
между наследни-
ками о приумно-
жении общего на-
следия].

195. Когда между наследниками
прежде раздела имущества¹ заключено
будет взаимное условие о приумно-
жении общего наследия, тогда
те, кои будут в отсутствии по де-

лам торговым или по другим обстоятельствам, все рас-
ходы и издержки, на содержание имущества употребляе-
мые, должны принять на общей щет; равно и долги,
какие могут быть сделаны² для обстройки заведений и
на содержание общего семейства, разделяется по рав-
ным частям.

A27v

[Право наследия
через четыре колена
для княжеских и
дворянских фами-
лий].

196. Все княжеские и дворян-
ские | фамилии мужского пола
права наследия³ удерживают чрез
четыре колена по линии происхо-
дящей⁴.

¹ именован AC.

² C-ში ამ სიტყვის შემდეგ ხვდება სიტყვა „და“.

³ правонаследия C.

⁴ ამით თავდება C ხელნაწერი.

[Действия против общественного и государственного
порядка]

A29r

| Бунт.

197. 1. Учинивший бунт против царя и царства, а особливо во время войны, имеет быть повешен.

198. 2. Заводчик крамолы наказывается по вине и состоянию, а нижние чины палками.

[Обнажение ору-
жия].

199. 3. Кто обнажит оружие, по не ранит, наказывается вдвое.

[Неуважение к су-
дьям].

200. 4. Естли кто-[нибудь] не сохранит уважение к судьям, будет кричать или говорить не-

B20v

благопристойно пред судьями², подвергается тюремному | заключению, денежному штрафу, а люди | низкого со-
стояния наказываются телесно, поколику пренебрегаю-
щий суд оскорбляет власть законодательную.

A28v

[Действия в угоду
неприятеля своего
государства].

201. 5. Наказываются как из-
менники и враги государству все
те, кои имеют связь и сношение
с неприятелем, равно и те, кои, принимая от него при-
казы, разведают их в войске³ и народе, чтоб скло-
нить своих на неприятельскую сторону.

B21r

A29r

202. 6. В городе и в войске разведающие слухи
к оскорблению | величества царского или к вреду обще-
ственному—судятся и наказываются как из|менники
отечеству.

203. 7. Те же, кои пропускают ложные известия
по привычке к болтливости, штрафуются деньгами или

¹ 1 აკლია A-ს. თხზულების ტექსტი აქედან დაწყებული 997-ე მუხლის ჩათვლით (მუხ. 197—997) B ხელნაწერში გადაწერილია პ ი რ ვ ე ლ ი . გ ა დ ა ნ -
წ ე რ ი ს ხელით. [Глава] 1-ს შესახებ იხ. ძეგლისადმი წამძღვარებული გამო-
კვლევის I თავის მე-3 კვეთაზე შენიშვნა.

² судьями AB.

³ в войске B.

арестом по состоянию вина и человека, а нижние военные¹ чины и чернь — палками.

204. Князья, дворяне и всякого состояния люди, если по смерти не оставят в роде своем наслед-

В21v ников, то | имения их описываются в казну.

205. А если после кого-|нибудь] останется жена, то она получает из всего восьмую часть.

A29v 206. С имениями казенных | поселен поступается точно таким же образом, но только с тою разностию, что вдова пользуется уже целою половиною из всего движимого, оставшегося после мужа, равно и всем своим приданым, а недвижимое обращается на царя.

В22r **Духовныя завещания.** 207. Духовныя завещания почитаются имеющими законную силу тогда, когда | завещатель будет иметь совершенный возраст, которой полагается по крайней мере не менее 18 лет; чтоб завещание писано было в полном разуме и по доброй воле завещателя; чтоб было при сем несколько свидетелей, испы|танной чистности и достойных всякого вероятия.

A30r 208. Здесь также смотреть должно, чтоб завещатель не сделал своей духовной по предубеждению и предразсудку или по испытательству окружающих его и таких | родственников, коим не принадлежит в наследство его достояние.

В22v 209. Когда завещатель будет за границею и останется там навсегда, то духовная его законною не почитается, а имения его распоряжаются по указу царскому.

A30v 210. Впрочем, завещатель по | воле и усмотрению своему имеет совершенную свободу² переменить духовную и вовсе уничтожить.

¹ военные А-ში სტრიკონს ზემოთ ჩამატებული ავტორის ხელით.

² В-ში может ხაზგადსმულია და ავტორის ხელით სტრიკონს ზემოთ წარწერილია იმეet სოვერენნუთ სვობოდუ.

в казну. По чему в таком случае обязаны сочлены его несмелостию донести о смерти своего сочлена¹ в суде.

218. 4². Когда после умершего останутся шеты или другие законные документы в товариществе, тогда наследники, равно и казна, получают уже ту только часть, какая следовала покойному по торговому расчету.

B25r
A32v

219. При общей поголовной переписи кто дерзнет утанти человека—отставляется | от своего места, естли он моурав, а естли простой помещик, то лишается пропущенного им в переписи человека.

220. Запрещается также³ самовольно приписывать крепостных людей от одного селения к другому, равно и записывать за себя чужих крестьян.

B25v

221. § 1. [Дворянин] по грузински называется⁴ азнаური⁵. По преданию историков грузинских, достоинство сие основалось со времен Азона, наместника Александра Великого, когда по смерти македонского героя досталась Азону в распрелед Грузия.

A33r

| 222. [§ 2.] С течением времени достоинство сие разделилось на многие степени. Особенно отличившие себя подвигами военными, справедливостию и прочими гражданскими добродетелями отличены названием танади (т. е. князья), от которых в потомстве произошли разные отрасли.

B26r

223. [§ 3.] Все цари грузинские подтвердили древние их привилегии⁶. Цари также даровали им разные права | и преимущества.

¹ В-ში том ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია სმერთი სოცლენა.

² 3 ხის შეცდომით ორივე ხელნაწერში (AB).

³ Такъ же запрещается წერია В-ში, მაგრამ Такъ-ს ხემოთ რიცხვის . 6 იშანი 2 ახის, ხოლო запрещается-ს—1; გადამწერს А ხელნაწერში ავტორის ამ გასწორებისამებრ ჩაუტანია ეს სიტყვები.

⁴ В-ში По грузински называются ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ხემოთ, ხოლო А-ში называются წერია ავტორის ხელით.

⁵ В-ში ამ სიტყვის შემდეგ называемые ხაზგადასმულია.

⁶ привилегии А.

224. [§ 4.] Таким образом, фамилии княжеские со-
А33v ставили три отделения по чиновача|лию и старшинству
своих предков, а дворянские фамилии, на том же са-
мом основании, разделлись также на три класса, в
числе которых включаются и¹ цалмогви, т. е. одно-
дворцы.

225². [§ 5.] Сверх того есть еще в Грузии дворяне
княжеские: одни из них отданы вместе с уделами чле-
нам царского дома и перешли по нисходящей линии во
владение князей крови, другие ж пожалованы князьям³
А34r за важные отечеству услуги вместе с именьями, а не-
которые немущие дворяне записались за князей | сами
с тем, чтоб пользоваться на землях их разными выго-
дами или получить участок в управлении имения; од-
ним словом, они есть вассалы княжеские. Впрочем, в
лице и фамилии своей всегда суть свободны, как о сем
изображено в артикуле.

226⁴. [§ 6.] Все фамилии сии, как княжеские, так
и дворянские, есть те самые, кои признаны⁵ и утверж-
дены кахетинским и карталинским царем Ираклием в
заключенном 1783 года⁶ с Великою императрицею Ека-
териною II трактате⁷.

¹ В-ში კ მათს მიეკუთვნება აგრეთვე და მეოთხე ხარისხი რომელიცაა მათს მემკვიდრეობაშია და რომელიცაა მათს მემკვიდრეობაშია და რომელიცაა მათს მემკვიდრეობაშია.

² В-ში მთელი 225-ე მუხლის ტექსტი მარცხენა არშიაზე ავტორის ხელისა შავად დაწერილი.

³ князьями АВ.

⁴ В-ში 226-ე მუხლის ტექსტი შავადაა მოცემული, რადგან ავტორის ხელით ამ ადგილას რიგი გადახაზვები და ჩანაწერებია წარმოებული.

⁵ В-ში внесены ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედაწერილია признаны.

⁶ В-ში утверждены-ს შემდეგ ხაზგადასმულია трактатом 1783 года царем Ираклием და მარცხენა არშიაზე და სტრიქონს შემოთ ავტორის ხელით გასწორებულია შემდეგი სიტყვებით: Кахетинским и Карталинским Царем Ираклием в заключенном 1783 года.

⁷ В-ში აქ ხაზგადასმულია заключенным და ავტორის ხელით ხედაწერილია трактате.

В26v

**Особенный пре-
мущества князей и
дворян.**

227. 1. Князья и дворяне со-
общают свое достоинство | женам
и детям, равно и всему потомству¹

А34v

| 228. 2. Пользуются особенным преимуществом слу-
жить в войске и при дворе.

229. 3. Имеют свободу по воле своей¹ беспрепят-
ственно оставлять службу.

230. 4. Князьям и дворянам позволяется выезд за
границу.

231. [5.] Они имеют свободу путешествовать в ино-
странных государствах.

232. 6². Князья и дворяне имеют также³ волю и
свободу⁴ покупать и продавать крестьян, земли и дру-
гия недвижимыя имущества.

В27r

233. 7⁵. Они могут иметь в городе дома, лавки, са-
ды, гостиные дворы. Одним | словом, им позволяется
иметь все городские выгоды.

А35r

| 234. 8⁶. Также не запрещается им вступать в дела
торговые. В сем случае обязаны они платить в казну
царскую известные пошлины и отбывать все обществен-
ные повинности наравне с купечеством.

235. 9⁷. В случае притеснений и обид князья и дво-
ряне приносят жалобы на своих моуравов, а княжеские
на своих патронов⁸ прямо царскому высочеству.

236. 10⁹. Им позволяется в своих имениях и дерев-
нях заводить народные школы, военные госпитали¹⁰ и
больницы.

1 В- ში когда захотят ხაზგადანსებულია და ავტორის ხელით ხედწარწე-
რილია по воле своей.

2 6-ის მაგიერ ხელნაწერებში (AB) 5 ხის.

3 В-ში такъ же სტრიქონს ხემათ ჩამატებულია ავტორის ხელით.

4 В-ში свободу-ს ავტორის ხელით 2 ახის, волю-ს კი—1; გადამწერს
A ხელნაწერში ავტორის ამ გასწორებისამებრ ჩაუტანია ეს სიტყვები.

5 7-ის მაგიერ ხელნაწერებში 6 ხის.

6 8-ის მაგიერ ხელნაწერებში 7 ხის.

7 9-ის მაგიერ ხელნაწერებში 8 ხის.

8 В-ში ა княжеские на своих патронов ავტორის ხელით ჩაწერილია
სტრიქონს ხემათ.

9 10-ის მაგიერ ხელნაწერებში 9 ხის.

10 В-ში военные госпитали ავტორის ხელით ჩაწერილია სტრიქონს
ხემათ.

A35vB27v | 237. 11¹. Новопожалованиნი | дворянин причисляется к второму дворянскому отделению².

238. 12³. Те из поселян, кои усердием своим к отечеству, полезными заведениями, человеколюбием и ревнованием к общему добру будут иметь право на дворянство, причислять⁴ в 3-й класс, т. е. в однодворцы.

239. 13⁵. Князья и дворяне сами выбирают опекунов над оставшимися⁶ в малолетстве⁷ сиротами.

B28r
A36r 240. 14⁸. Когда пресечется⁹ в фамилии¹⁰ поколение мужское, князья и дворяне могут усыновлять в своем роде зятьев и других дальних родственников | по женской линии, равно и посторонних по своему усмотрению. | Сие однакож всегда бывает с утверждения царского.

241. 15¹¹. Они имеют волю избирать медиаторов для разбора своих дел. Суд медиаторский¹² признается и исполняется во всей силе; в случае же несправности в решении, дело переносится к суду царскому.

242. 16¹³. Княжеские¹⁴ дворяне в лице и фамилии своей суть свободны. Они имеют волю избирать местопребывание и пользуются¹⁵ всеми преимуществами, благородному грузинскому дворянству присвоенными. Име-

¹ 11-ის მაგიერ ხელნაწერებში 10 ზის.

² В-ში третьему классу ხაზადანსულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია второму дворянскому отделению.

³ 12-ის მაგიერ ხელნაწერებში 11 ზის.

⁴ причислять А.

⁵ 13-ის მაგიერ ხელნაწერებში 12 ზის.

⁶ оставшимся В.

⁷ в малолетстве აკლია А-ს.

⁸ 14-ის მაგიერ ხელნაწერებში 13 ზის.

⁹ В-ში В случае естьли ხაზადანსულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია Когда пресечется.

¹⁰ В-ში ამ სიტყვის შემდეგ пресечется ხაზადანსულია.

¹¹ 15-ის მაგიერ ხელნაწერებში 14 ზის.

¹² медиаторской В.

¹³ 16-ის მაგიერ ხელნაწერებში 15 ზის.

¹⁴ А-ში Княжеские წერია ავტორის ხელით.

¹⁵ В-ში пользуются ჩამატებულია ავტორის ხელით სტრიქონს შემოთ.

B28v ния, | пожалованные от царей, благоприобретенные
равно и приданое за женами остается неприкосновен-
A36v ным. | Прочее же стяжание, полученное от милостей
князей, их патронов¹, остаются навсегда за прежними
владельцами, покровителями сих дворян.

243. 17³. Дворяне не наказы
О преступлопых ваются телесно.
и наказанных [кня- 244. 18⁴. Не подвергаются смер-
зей и дворян]. ти политической.

245. 19⁵. Не лишаются имени.
246. 20⁶. В прочих же случаях, исключая важней-
ших вин, ко вреду царя и царства относящихся⁷, они
наказываются денежным штрафом, арестом и выговором,
и так далее⁸.

A37r 247. 21⁹. Князья и дворяне лишаются | своего досто-
B29r инства, судятся и наказываются | как преступники: го-
сударственные за нижеследующия преступления:

- a) за нарушение святости клятвенного обещания;
- b) за измену отечеству и царю;
- c) когда перейдет на сторону неприятеля¹⁰ или сле-
дует вместе с ним вражеское вторжение в¹¹ свои от-
чество;

¹ В-ში князеი патრონოვ ხაზგადანმულია და არშიაზე ავტორის ხელით გასწორებულია князей их патროнов-ად.

² В-ში ამ სიტყვის შემდეგ იხ ხაზგადანმულია.

³ 17-ის მაგიერ ხელნაწერებში 16 ხის.

⁴ 18-ის მაგიერ ხელნაწერებში 17 ხის.

⁵ 19-ის მაგიერ ხელნაწერებში 18 ხის.

⁶ 20-ის მაგიერ ხელნაწერებში 19 ხის.

⁷ В-ში Впрочих же случаях исключая важнейших вин ко вреду царя и царства относящихся სტრიქონს ხეზოთ და არშიაზე ჩამატებულია ავტორის ხელით.

⁸ В-ში проч. ხაზგადანმულია და ავტორის ხელით так далее წერია.

⁹ 21-ის მაგიერ ორივე ხელნაწერში ისევ 19 ხის, როგორც ხეზოთა მუხ-
ლის წინ, განმეორებით.

¹⁰ ამ ადგილას ხელნაწერებში (რუსული A)-ს აღნიშვნით თითქოს ახალ ქვემუხლს ქმნის ავტორი, მაგრამ ჩვენ მიერ ეს დაყოფა ტექსტში არაა წარმოდგენილი, რადგან ქვემოთა ქვემუხლებს აღმნიშვნელი ლათინური ასოები არ შეუცვლია ავტორს არც ერთ ხელნაწერში.

¹¹ въ торжение АВ. ხელნაწერ В-ში ხაზგადანმულია нападение на და ხედწარწერილია ავტორის ხელით вражеское въ торжение В.

დ) за смертное убийство, разбой и многократное¹ воровство;

е) за составление ложных грамот, указов, манифестов и прочих важных актов, равно и за сделание фальшивой монеты²;

В29v
A37v f) за напрасную клевету, содержащую извет в измене отечеству или в | оскорбление величества царского, | также за сделание фальшивой царской печати;

г) за переписку с неприятелем;

h) или когда сдает неприятелю крепость или город, охранению его врученный, и прочее подобное сему;

и) все князья и дворяне, избличенные в вышеупомянутых преступлениях, в службу никогда уже не принимаются и не допускаются ни до каких-[нибудь] государственных и общественных дел.

В30r 248. 22³. Князья и дворяне не избирают ни судей, ни | диамбегов⁴ |
Исключительные статьи, коими [князья и] дворяне не пользуются. | поколику назначение сих чинов |
зависит непосредственно от царя.

А38r 249. 23⁴. Царским дворянам не позволяется усыновлять дворян княжеских во время их зависимости от князей, чтобы не переходили имения коронныя в руки частныя.

250⁵. [24.] Равно и княжеские дворяне ни в каком случае пожалованных им от князей имений продавать не могут, разве⁶ с дозволения⁷ своего покровителя, от руки коего пожалованы имения.

251. 25⁸. Дворянин не может купить имения у помещичьего крестьянина без воли и согласия его господина.

1 В-ში многократное სტრიქონს ზემოთ ჩამატებულია ავტორის ხელით.

2 В-ში равно и за сделание фальшивой монеты ემატება ავტორის ხელით.

3 22-ის მაგიერ ხელნაწერებში 20 ხის.

4 23-ის მაგიერ ხელნაწერებში 21 ხის.

5 250-ე მუხლის მთელი ტექსტი В-ს მარცხენა არშიაზე ავტორის ხელით წერია.

6 В-ში ამ სიტყვის შემდეგ по ხაზგადასმულია.

7 В-ში ამ სიტყვის შემდეგ Кн ხაზგადასმულია.

8 25-ის მაგიერ ხელნაწერებში 22 ხის.

252. 26¹. Дворянам не позволяется верить крестьянам царским и княжеским болес 25 руб., поколику они собственности не имеют.

А38v
В30v

| 253. 27². Князья и дворяне не вправе выкупать пленников | несвободного состояния без ведома и согласия на то собственного их господ³. Равно и о тех, кои приобретены будут в Персии, Египте и других отдаленных странах, должен быть уведомлен помещик, и в случае, естли не согласится возратить цены выкупа, то пленник уже навсегда остаётся в подданстве приобретенного.

254. 1. Все селения, как казенная, так и помещичья избирают каждогодно из среды своей⁴ двух или трех человек судей, б ч е называемые.

255. 2. Избрание сие подтверждается моуравом и помещиком селения.

А39r В31r | 256. 3. Они разбирают и решат | споры и несогласия домашния⁵, также⁶ неважные дела по усадьбам и землям.

257. По приговору решение их безспорно исполняется.

258. В прочих же обстоятельствах⁷ и во всех⁸ случаях чрезвычайных⁹ относят они суды свои на рассмотрение моурава, а сей, естли не может сам собою разрешить дела или дать скорой резолюций, тотчас¹⁰ доно-

¹ 26-ის მაგიერ ხელნაწერებში 23 ხის.

² 27-ის მაგიერ ხელნაწერებში 24 ხის.

³ собственных господ А.

⁴ своя] себя В.

⁵ домашние В.

⁶ В-ში также ავტორის ხელით ჩაწერილია სტრიქონს ზემოთ.

⁷ В-ში в прочих же обстоятельствах ავტორის ხელით ჩაწერილია სტრიქონს ზემოთ.

⁸ В-ში всех ავტორის ხელით ჩაწერილია სტრიქონს ზემოთ.

⁹ В-ში важных ხაზგადასმულია და ზედწარწერილია чрезвычайных ავტორის ხელით.

¹⁰ резолюций тотъ час АВ.

სიტ ნა¹ სრავდლივოე უვავენიე² ვისეშუ პრავიტელსტვუ.

259. В Грузии повинности го-

Подати и пошлины.

сударственные собираются весьма различным образом, как по поло-

A39v

жению местному, | так³ по свойству и правам разных народов, населяющих сей край. Они разделяются⁴ низжеследующим образом:

260⁵. Вообще, на всякой дым, как в городах, так и⁶ в селенных и в деревнях, безизключительно⁷ полагаются малы (пошлины)⁸ по одному марцилу (бок.), а⁹ со всякого вола¹⁰ и коровы—по абазу (нахиристави и—20 к.)¹¹.

B31v

260 (bis). ႁ. Жители Тифлиса, | Казахи¹², Шамшадля, Гори, Телави, Сигнаха, Борчала, помбаков, дემурчизанов, Қахети, зели и хурда-оймаги¹³ платят

¹ В-ში ი დაქ ნახვადასმულია და ზედწარწერილია ილი დაქ სკორიქ რეზოლიუი თოქ (sic) ჟას დონოსიტ ნა ავტორის ხელით.

² В-ში უდვლეთვონიე დონოსიტ ობსტოელთო ნახვადასმულია და ზედწარწერილია უვავენიე ავტორის ხელით.

³ В-ში ამ სიტყვის შემდეგ წერია ი, მავრამ ნახვადასმულია.

⁴ А-ში რავრეშაიუსთა შესწორებულია ავტორის ხელით რავდელიუსთა-თი

⁵ В-ში ვადამწერის ხელითვე მთელი ამ მუხლის (და არა მონდევნო 260.1) ტექსტი მარცხენა არშიახეა მოცემული. В-შივე 260-ის შემდეგ ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ ჩაწერილია Малы (пошлины), მავრამ ნახვადასმულია.

⁶ ი აკლებს В.

⁷ безъ изключительно А, безъизключительно В.

⁸ В-ში малы (пошлины) ავტორის ხელითაა სტრიქონს ზემოთ ჩამატებული.

⁹ В-ში აქ სტრიქონს ზემოთ ავტორის ხელით ჩაწერილია (нахиристави), მავრამ ნახვადასმულია.

¹⁰ В-ში აქ ვმატება ვადამწერის ხელით (25-კო) თაკვე სო ვსაკოიქ, მავრამ ნახვადასმულია, ცხადია, ავტორის მიერ.

¹¹ В-ში (нахиристави) სტრიქონს ზემოთ ჩამატებულია ავტორის ხელით; ორივე ხელნაწერში ზის: (нахиристави) (20 კ.).

¹² В-ში Казахи ნახვადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია Казахи.

¹³ Хурда-ой маги А; В-ში კი Хурдавой | მაგი ავტორის ხელით შესწორებულია Хурда | ой (-вой ნახვადასმულია და მეორე სტრიქონზე წერია ой) მაგი-თ.

А40г царю каждой год махту, т. е. сбор, бнваемый хлебом и деньгами. Количество сбора разполагается по настоящим обстоятельствам. В сей статье¹ из | хлебного збора исключаются все города, которые² отбывают сию повинность деньгами, однакож³ кроме сурсата⁴, т. е. чрезвычайного сбора на содержание войск.

В32г 261. 2. С Кахетин взимаются кодис-пури⁵ и кулухи, т. е. вином и хлебом, по вышесказанному же основанию и смотря по урожаю.

А40в | 262. 3. Горцы, населяющие ушелния Кавказа, дают скот, масло, сыр и разные шерстяные изделия, там производящиеся, также сабалахе⁶ и сафотле⁷, т. е. подати, взимаемая с них⁸ за выгонные земли, на общем основании и по древнему обыкновению.

А40в | 263. Горцы также платят денежные пошлины в таможенных с своих продуктов и произведений, привозимых в города.

264. В сем случае⁹ таможенные пошлины определенного назначения не имеют, а располагаются по откупу, какой будет заключен содержателем с казною.

265. Здесь однакож наблюдается, чтоб содержатели при взимании пошлин не налагали излишних сбора, против установления по контракту.

В32в 266. Изобличенные | в нарушении сего установления
А41г осуждаются возвратить излишне взятое и | заплатить в казну против того вдвое¹⁰.

¹ В-ში однакож ხაზადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია в сей Статье.

² В-ში ა ხაზადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია которые.

³ В-ში однакож ავტორის ხელითა სტრიქონს ზემოთ ჩაწერილი.

⁴ Сурссата А; В-ში კი ამ სიტყვის ორმაგი ე-იდან პირველი ავტორის მიერ ხაზადასმულია.

⁵ Кодис-пура А.

⁶ Сибалахе АВ; В-ში Сибалаха ავტორის ხელით შესწორებულია სибалахе-დ (ზედწარწერილია:-ლახე).

⁷ В-ში и Сафотле ავტორის ხელით ჩამატებულია სტრიქონს ზემოთ.

⁸ В-ში взимаемые с них ავტორის ხელით ჩამატებულია სტრიქონს ზემოთ.

⁹ В-ში в сем случае ავტორის ხელით ჩამატებულია სტრიქონს ზემოთ.

¹⁰ въ двое АВ-

267. 4. То же самое наблюдается во всех вообще податях и общественных повинностях.

268. Те из моуравов, кои осмелятся взимать в свою пользу излишнюю махту, подвергаются равному же наказанию с таможенными откупщиками, т. е. возвратить излишнее и внести в казну вдвое¹.

.В33г

[О причинении
убытка соотечест-
веннику во вре-
мя нашествия не-
приятельского].

269. Если кто-[нибудь] во время нашествия неприятельского, |спасая живот свой, похитит чужую лошадь или арбу, или уведет лошадь своего товарища, тому

.А41г

особенного | наказания не бывает, а только взыскивается в пользу хозяина известное количество денег².

270. Однакож суд строго наблюдать должен, чтоб самое действие сопровождалось единою необходимостью и страхом смерти.

.В33в

271. В противном³ случае, когда произойдет сие от личного неудовольствия, мщения или вражды, или же по внушению другого и виновный изобличается в умышленности такового | поступка, судится и наказывается как смертоубийца.

.А42г

272. А кто отнимет у другого вьючную | арбу и выбросит⁴ из нее вон поклажу с тем, чтоб спасти свою собственность от неприятеля, осуждается заплатить хозяину за все то, что находилось в арбе и ответственность за причиненный⁵ убыток⁶.

¹ въ двое АВ.

² სქოლიოში მოთავსებულია შენი შენა: По грузинскому установлению, в Законе царя Вахтанга⁴ начертанному (начертанному А), количество сих денег полагается в половину той цены, какая следует за кровь одного человека по тому же Вахтангову Уложению.

³ В-ში ამ სიტყვის შემდეგ же ხაზგადასმულია.

⁴ выбрасает В.

⁵ причиненной В.

⁶ В-ში поступок ხაზგადასმულია და ავტორისგულით მომდევნოთ წერია
убыток.

273. Помещикам также² не возбраняется крепить за себя приходящих из заграницы иностранцов, но³ тех однакож, кои по взаимному согласию сами того пожелают.

В34г 274. В сем случае помещик обязан | с своей⁴ стороны наделить⁵ новоприобретенного по состоянию, дать ему землю, сады и прочие выгоды от своего избытка.

А42в 275. Новозаписанный⁶ в течении пяти | лет пользуется совершенною свободою по произволению своему оставить своего господина и его стяжение, перейти к другому или возвратиться⁷ во свояси. По прошествии же пятилетия остается уже навсегда в наследственном владении помещика, на общем положении.

В34в 276. Тем же иностранцам, которые при вступлении в подданство не получают от господина | ни земли, ни других угодьев, продолжается свобода вдвое⁸, т. е. на десять лет, на подобном же основании.

А43г 277. А тот из иностранцов, кто похочет в спл⁹ известные годы возвратить свою свободу, получает плату за все пожилое время. По чему и есть обязанность¹⁰ суда безобидно¹¹ рассчитывать | его в сем случае с помещиком.

278. А еслили иностранец или же кто-[нибудь]¹² из своих соотечественников обяжется служить по условию, то¹³ непременно должен выжить по уговору все урочные годы.

¹ чужестранцов В.

² В-ში такჲე ავტორის ხელით ჩამატებულია სტრიქონს ზემოთ.

³ В-ში იო ავტორის ხელით ჩამატებულია სტრიქონს ზემოთ.

⁴ с соей А.

⁵ В-ში ორჯერ წერია наделить, მაგრამ მეორე ხაზგადასმულია.

⁶ Новозаписанной В.

⁷ возвратится В.

⁸ въ двое АВ.

⁹ в сне В.

¹⁰ обязанность А.

¹¹ безъобидно АВ.

¹² В-ში კო ავტორის ხელით ჩამატებულია სტრიქონს ზემოთ.

¹³ В-ში ამ სიტყვის შემდეგ დოჲენ ხაზგადასმულია.

Переселенцы. | 279. В случае, если крестьяне не переходить будут от одного помещика к другому без согласия своих господ, то записывать их за себя строго запрещается. За нарушение взыскивается денежный штраф в пользу обиженного, а перешедший возвращается на прежнее жительство.

Ложные доносители. 280. Ложные доносители и все те, кои не докажут своего извета, подвергаются тому же наказанию, какому подлежал бы обвиненный ими.

А43вВ35в | Пленники. 281. Кто дает известие или сделает каким бы | то ни было образом внушение, что за попавшего в плен ожидать можно большого выкупа и тем стеснит¹ судьбу своего соотечественника, осуждается заплатить в казну всю цену выкупа, поколику был орудием ко вреду ближнего и возвысил цену его свободы.

Задаток. 282. 1. Кто сторгует какое- [нибудь] движимое или недвижимое имение, или товар и даст задаток, а после не пожелает взять сторгованного, лишается своего задатка, которой остается² в пользу продавца. А когда он чрез | свой торг отобьет других покупателей, то повинен безотговорочно взять за себя сторгованное или отыскать прежних покупателей, если они только согласятся заплатить цену, которая следовала по | условию его с продавцом

А44г 283. 2. Кто, получив задаток, продаст сторгованное, обязан покупателю возвратити его деньги и заплатить в казну штраф против того вдвое.

В36г 284. 3. По получении задатка продавец не вправе наносить цену, под опасением конфискования в казну продаваемого.

В35в | 285. 4. Запрещается покупать и приторговывать имения у крестьян помещичьих и церковных, без воли и

¹ стеснить В.

² останется В.

согласия господ; нарушитель лишается купленного и заплаченных денег, также и задатка за сторгованное.

A44v

| Вступление¹ в монашество.

286. Те из вступающих в монашество, кои не имеют у себя наследников, не вправе утверждать

своих имений за монастырями, поелику все таковыя стяжения по смерти помещиков принадлежат короле².

287. Им однакож не запрещается во время жизни распоряжаться доходами с тех имений по своему разсмотрению.

B37r

288. Впрочем, с согласия царского | они могут посвящать в пользу монастырскую небольшую часть из своего достояния.

Областные инспекторы.

289. Всякой год назначаются правительством особы, доверенностию царскою облеченные, из чиновников опытных и испытанной верности для личного обозрения провинции.

A45r

| 290. Один объезжает Кахетию, другой осматривает Каргал[ин]ию, а третий ревизует селения татарские, принадлежащие³ Грузии.

291. Обязанность их есть: поверять моуравов и других чиновников⁴ и разведывать под рукою о их поступках и поведении, | прилежно смотреть и наблюдать, чтоб никто не был притесняем и обижен.

B37v

292. Входить в рассмотрение жалоб и давать суд правый.

293. Те из моуравов, городских и⁵ деревенских судей, кои будут ими найдены нарушающими свое звание, приверженными к лихоимству, | равно и все те, кои

A45v

¹ Вступающие В.

² Поелику все таковое стяжение по смерти помещиков принадлежит короле В.

³ принадлежащая В.

⁴ В-ში и других чиновников ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁵ и ақлия А-ს. В-ში городских и ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

дерзнут¹ делать сим обозрится помешательство в отправлении их должности² или окажут к их достоинству неуважение и непочтение, лишаются навсегда своего места.

В38г 294. Равномерным образом наблюдается, чтоб и³ инспекторы донесения и записки | свои⁴ основывали на самой истине⁵ и не были бы пристрастны к лицеприятю. Изобличенные в пристрастии, также, и в мздоимстве изгоняются из службы и лишаются навсегда государственного доверия в общественных должностях.

А46г Отлучающиеся от места своего в войске или при дворе скажется больным, тот подлучает публичной | выговор и, сверх того, дворянин подвергается аресту, а нижние чины наказываются палками.

В38в Переметчики. 296. Кто умышленно и с намерения перейдет к неприятелю и будет пойман, несмотря ни на какое | лицо и достоинство, имеет быть повешен, как изменник отечества и нарушитель святости клятвенного обещания.

А46в В39г 297. Дети и родственники виновного не подвергаются никакому изъятию, если только не знали о намерении и не были ему сообщниками или⁶ помощниками⁷. Однакож берутся с них поручители и возобновляется присяга в преданности отечеству и в верности к царю, | равно и в том, что они ни тайно, ни явно не будут иметь соотношения и переписки с виновным, ни же примут его в свой дом⁸. | В противном же случае подвергаются и они строгому суждению, как важнейшие преступники государственные.

¹ В-ში держუტ შესწორებულია ავტორის ხელით დერზნუტ-ად.

² В-ში должностей შესწორებულია ავტორის ხელით должности-თ.

³ В-ში и ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁴ В-ში свои ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁵ истинне АВ.

⁶ В-ში и ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია или.

⁷ помощниками В.

⁸ В-ში дом (?) ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია дом.

298. **Укрывающиеся от сражения.** Кто во время сражения от чужестранства страха оставит свое место и будет укрываться, таковой приводится пред собранный¹ народ, накрытый женским покрывалом, пред всеми обличается в недостойном поступке и будет пристыжден в своей трусости, а нижние чины подвергаются наказанию телесному.

A47r
B39v

299. **Брань и личная обида.** Если кто-нибудь [или] без вины будет ругать другого да и вызывать на драку—с таковым, [или] по изобличению пред судьями², поступается точно таким же образом, как сам он поступил с обиженным. Когда же после сего не окажется исправления и обличится в подобных поступках не один раз, то, сверх положенного наказания, взыскивается с него штраф на Артиллерийскую госпиталь.

300. **Имена.** Кто сдаст неприятелю крепость, город или какое-то было ни было место, порученное его начальству и охранению, без самой крайней нужды, тот будет повешен.

301. Необходимыми случаями полагается:

A47vB40r |||³. Единственно совершенной недостаток провианта и свирепствующий в городе голод.

б. Невозможность получить помощи от своих, ни же дать знать ближайшим генералам и⁴ начальникам о своей крайности.

с. Если донесено⁵ будет⁶ царю и правительству о бедственном⁷ положении крепости и гарнизона, но⁸ подкрепления к назначенному времени не получится⁹.

¹ собранной В. ² судьями АВ.

³ ორივე ხელნაწერში (AB) აქ კვემუხლები აღსანიშნავად თავ-თავის ადგილას ზის: A, B, C; ჩვენ მიერ კი თავ-თავისვე ადგილას პატარა ასოებით აღნიშნულია: a, b, c.

⁴ В-ში своим ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია ближайшим генералам и.

⁵ В-ში დონესლი შესწორებულია ავტორის ხელით დონესено-დ.

⁶ В-ში будет ჩამატებულია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁷ ბეტსვენით АВ. В-ში ამ სიტყვის შემდეგ ავტორის მიერ ხაზგადასმულია svoem.

⁸ В-ში и не получится ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია крепости и гарнизона, но.

⁹ В-ში ავტორის ხელითაა не получится მიწერილი.

302. После сохранения сего, комендант или начальствующий чиновник занятого неприятелем места от всякого уже наказания изымается и сдача не становится ему в парекание.

A48r
B40v

| Девертиры.¹

303. Те из дезертиров, кои по воле своей возвратятся | к своему посту,—в первой раз прощаются, но подтверждают² однакож клятву в ненарушении впредь верности и своей должности. За другой побег—дворяне подвергаются аресту, а нижние чины и поселяне наказываются телесно. А если кто-[нибудь] и за сим обвинится в побеге, то наказание усугубляется, а иногда подвергается³ виновный и смертной казни, смотря по обстоятельствам, побег их сопровождавшим.

B41v
A48v

304. Те же, кои им в том помогали и, зная о их побеге давали им у себя пристанище, подвергаются дворяне аресту, а чернь—телесному | наказанию.

| 305. Если же помощь к побегу сделана будет для нижних чинов, то дворянин обязан заменить место бежавшего своим человеком, а поселянин сам стать на службу⁴ в его месте.

[Об обязанности доноса о злом умысле или измене царю и царству].

306. Кто узнает о злом умысле или измене царю и царству, обязан тотчас⁵ доносить кому следует, чтобы изтребить злое предначи-

нание при самом начале.

307. А если кто-[нибудь], зная, не доносит или будет соучастник в предначинаемом деле, судится по важности умышленного преступления и по обстоятельствам.

A49rB41v

|| Мена.

308. Мена позволяется. Она зависит от доброй воли и взаимного согласия.

¹ Дезертиры В.

² подтверждают А.

³ А-ში ა ინოგა პიდავრებათა გადანწერის ხელითჲ ჩაწერილია სტრიქონს ხუმოთ.

⁴ В-ში службу შესწორებულა ავტორის ხელით სлужбе-დ.

⁵ тогъ час АВ.

309. 1. Помещики могут меняться¹ поместьями, землями, садами, угодьями и проч., равно и дворовыми людьми.

310. 2. В важных операциях мена подтверждается судом, а иногда и самим царем.

311. 3. После сего мена остается ненарушимую, всегда прочною и твердою.

A49v 312. 4. В прочих же случаях | зависит от произволения меняющихся.

313. 5. При мене лошадей и другого домашнего скота наблюдается:

B42r а)² Чтоб, переменявая, скотина была совершенно | здоровая, для испытания чего полагается тридневный срок, по прошествии коего, естли меняемая скотина остается здоровою, мена состоится.

A50r 314.³ б) Запрещается наистрожайше менят[ь]ся краденым скотом. Приличенный в нарушении сего наказуется как вор, а украденная скотина возвращается хозяину, хотя бы был из заграничных, естли только произшествие случится во время мирнос. Выменявшего также⁴ удовлетворяет виновный, т. е. возвращает его скотину или платит деньгами и р⁵, по согласию и судейскому усмотрению.

B42v 315. в) Точно то же самое разумется о краденых товарах и, вообще, о всех | движимых вещах.

A50v 316. 6. Властям и управителям церковных имений крепко запрещается про|изводить⁶ мену достояниями церкви без ведома и указа царского, поколику имущества сии есть посвященные богу и благому его промыслу, распоряжение которых зависит непосредственно от особы царского величества, яко помазанника божия и главы церкви.

317. 7. Недостигшие совершенного возраста, немощные полного разсудка или помешанные в уме не могут менять своих стяжаний без воли правительства и согласия их попечителей и опекунов.

¹ меняются В. ² В-ში ამის წინ 314 ხაზგადანმულია. ³ В-ში 315 ხაზგადანმულია და წინ უწერია 314. ⁴ так же АВ. ⁵ про. А. ⁶ про- | производить А.

318. Всякое насиліе, в каком бы то роде и виде ни было, запрещается.

319. По важности дела, изблнченный в ссм преступлении подвергается наказанію.

320. А в случае присвоения чужой собственности, виновный платит денежный штраф в казну и возвращается беззаконно¹ присвоенное.

321. Поселянам и вообще всем несвободного состоянія людям возбраняется прсеходить с места на место и селит[ь]ся на чужих землях.

322. По уваженію чего помещичьим крестьянам, в случае притесненія их господ, разрешается право приносить на них жалобы в суд.

A51vB43v | 323. Тогда обязанностію суда | будет разсматривать и удовлетворять обиженного или наказывать за несправедливость извета.

Побег.

324. Когда от помещика уйдет дворовый² человек и сдсает снос, то тот, кто даст пристанище беглому или его будет укрывать, осуждается² заплатить вдвое³ против сноса в пользу казны. Бежавший возвращается прежнему господину. То же разумеется и о тех, кои при побеге не сделают сноса, но тогда⁴ штраф с виновного в укрывательстве зависит от разсужденія судей.

Управители цер- ковные.

325. Управителей церковных есть обязанность пешись о сохраненіи и приращеніи достоянія церкви. Все те, кои | изблнчатся⁵ в небреженіи | о устройстве⁶ имений, посвященных и посвящаемых храму господню, равно и те, кои святотатственною рукою дерзнут присвоивать и расхищать стяжаніе церкви, навсегда отторгаются и изгоняются от своих мест.

¹ безъ законно АВ. ² дворовой В.

² осуждается злѣноз А-б.

³ въ двое В, въ вдое А.

⁴ но когда А.

⁵ изблнчатся А.

⁶ устройстве В.

326. Духовенство и люди монашеского чина судятся соборными и церковными правилами, а лица светские подвергаются изъязанию гражданского суда.

327. 2 (sic). Им также строго запрещается собственность церкви, в каком бы не было соотношении, про-
B44v давать, променивать, ни даже отдавать¹ на время, чтоб
не навдечь | в таком случае праведного гнева божия.

328. Все утраченное и разстроенное² по прежнему
A52v возвращается | храму, а виновные изгоняются от места
и лишаются своего достоинства.

329. Все неимущие совершен-
ного разсудка или полоумные³ дол-
жны быть под опекою⁴ особ честных и безпристрастных.

330. В случае обиды, равно и вреда, причиненного
полоумным, ответственует его попечитель.

331. Когда же попечителя не будет, то за все ут-
раченное ответственует собственность полоумного, а он
берется уже под особенный присмотр правительства.

B45r | 332⁵. 2 (sic). Естли кто-[нибудь] по чувству⁶
человеколюбия и любви к ближнему сам собою будет
иметь попечение о сих несчастных⁷, то имеет право поль-
A53r зоваться некото|рою частию из их имени, когда того
пожелает.

¹ В-ში დავა უსწორებულა ავტორის ხელით გადავ-ად.

² А-ში რაზმოტრენიო უსწორებულა ფანქრით ავტორის ხელით რა-
строენიო-დ.

³ А-ში პოლუმნე უსწორებულა ავტორის ხელით პოლუმნე-დ.

⁴ აპეკიო АВ.

⁵ А-ში 332 ხის, В-ში კი 333 (შეცდომით). ორივე ხელნაწერის მომ-
დევნო ციფრი „2“— მეორადი აღრიცხვაა ამავე მუხლისა, მსგავსად იმისა, რო-
გორც ზოგიერთ თავსა თუ ქვეთავში სხვა მუხლების აღრიცხვისას მეორადი
არაბული სხვა ციფრებიც გვხვდება ძეგლში. ამგვარი ციფრები ნაკვალეხს წარ-
მოადგენენ დავითის მიერ განსაკუთრებით ერეკლეს ახალი სამართლის რომე-
ლიმე ძეგლის იმავე მუხლებით სარგებლობისა (იხ. ვრცლად გამოკვლევაში
დღემდე უცნობი ერეკლესული ძეგლების შესახებ). ეს გარემოება სხვაგვარად
შეუძლებელია ავხსნათ მართებულად.

⁶ чувству В.

⁷ несчастных В

334². Есаулы и сышники³ разде-
ются на две степени. Одни из
них суть царские, а другие—диван-
бергские⁴ или судейские⁵.

335. Должность их есть представлять царю и судьям обвиняемого, а иногда употребляются они и вместо исполнителей по приговорам.

336⁶. Есаулы и сышники по всем исковым и вексельным делам получают от ответчиков, коих представляют в суд, по окончании процесса на каждой тумань (10 р.) по одному⁷ абазу (20 ко.)⁸.

337. При отправлении должности никто да не дер-
зает чинить им помешательства, ! какого бы чина и
достоинства | ни был.

338. Виновный, по Закону царя Вахтанга, осуждается на отсечение руки.

339. Но впоследствии времени наказание сие смягчено и виновный осуждается заплатить в казну денежный штраф, какой полагается по тому же Закону царя Вахтанга за кровь руки. Сие относится только к сыщикам⁹ царским.

340. Причинивший обиду сыщикам¹⁰ судейским наказывается по усмотрению вины и обстоятельствам.

¹ с сышники АВ.

² 334 АВ; უნდა ყოფილიყო 333. აქ ხელნაწერებში შეცდომა დაშვებუ-
ლია იმის შედეგად, რომ В-ში 332-ის მაგიერ შეცდომით 333 ხის წინა მუხლში;
В-ს შეცდომას А ხელნაწერის გადამწერი მისგან გადმოწერისას წინა მუხლში
332-ის აღნიშვნით ასწორებს, მაგრამ ქვემოთ მუხლების რიცხვისნიშვნები ერთის
დაკლებით უკვე აღარ შეუსწორებია და დაუტოვებია შეუცვლელად В-სეული
რიცხვისნიშვნები: 334 და ქვემოთ სხვა—335, 336 და ა. შ. ხელნაწერთა ამ შეც-
დომას უცვლელად ვტოვებთ.

³ ссышники АВ.

⁴ А-ში Диванбергские შესწორებულია ავტორის მიერ р-ზე ხაზგადასმით-

⁵ судейские В.

⁶ В-ში 336-ე მუხლის მთელი ტექსტი მარცხენა არშიახეა ავტორის ხელით
მოცემული.

⁷ по одному] по объему А.

⁸ А-ში (20 р.) ავტორის ხელით შესწორებულია (20 ко.): р. ხაზგადას-
მულია და ко. ხედწარწერილი.

⁹ ссыщикам В.

¹⁰ ссыщикам В.

B46r
A54r

341. В обеих сих случаях наблюдается: чем сопр-
воуждалось самое действие¹, не было ли личности меж-
ду обиженным и в том | виновным; в таком случае на-
казание | еще смягчается² и зависит от благоразумия и
справедливости судей.

Раздел.

342. Раздел движимых и недви-
жимых имений³ установлен Зако-
ном царя Вахтанга; там можно видеть о степенях стар-
шинства, при сем случае наблюдаемых.

343. Все имения, до окончательного раздела, должны
оставаться в настоящем своем положении и виде.

A54v
B46v

344. Наследникам строго запрещается с неразделен-
ных крестьян вынуждать излишние поборы, сверх по-
лучаемого ими общего дохода; также⁴ запрещается им⁵
опустошать и разстроивать⁶ | все вообще недвижимыя
имения, | равно и домашния⁷ вещи.

345. При разделе имений должны быть безобидно⁸
уравниваемы между наследниками все выгоды и угодыя
исполнение чего возлагается на благоразумие беспри-
страстных судей и⁹ разрешается жребием.

346. У кого же во время раздела будет и свое бла-
гоприобретенное имение, то от него зависит, когда
пожелает, избыток свой присовокупить к общему раз-
делу; однакож артикул сей не относится до исключи-
тельных статей, см. § [195...]¹⁰. Впрочем, принадлежа-
щей ему по наследию части не лишается.

¹ действие В.

² смягчается. В.

³ В-ში იმენი ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ხეშთ.

⁴ такъ же В.

⁵ იმ აქლია А-ს.

⁶ разстроивать В; უმდეგ კი В-შივე ი ხაზგადასმულია.

⁷ домашние В.

⁸ безъобидно АВ.

⁹ В-ში აქ А ინოგა-დან, ი-ს გარდა, სხვა ასოები ხაზგადასმულია ავ-
ტორის მიერ. А-ში ი არ მოიპოვება.

¹⁰ однакож Артикуლ сей неотносится доисключительных статей см.
§ მიწერილია არშიაზე ავტორის ხელით В ხელნაწერში.

A55r
B47r

347. По окончании раздела каждому из них дается от судей особенный барат или уравнильная | рос-
писка, в коей обозначается полученное им | наследство
и взаимно, против того, доставшееся другому, а сему
напишется как собственная его часть, так и части дру-
гих с ним¹ сонаследников.

348. Таким образом, всякой из наследников имеет
полное описание всего бывшего в разделе имения. Бу-
маги сии, по существу своему, важны. Они подтвер-
ждают истину² и могут разрешать все возникающие
впоследствии споры.

A55v
B47v

349. Родителям позволяется разделять детей своих
при своей жизни. Тогда уравниение частей совершенно
зависит от воли родительской. Оставшееся за тем
стяжанием | также во власти родителей состоит распо-
лагать³ и утверждать в наследстве по своему усмотрению.

[350. К разделу приступать возбраняется, ежели
кто-[нибудь] из наследников одержим болезнию или
будет в помешательстве ума. В таком случае выдается
сму, до восстановления прежних сил, на содержание и
на лекарство некоторая часть из доходов общего име-
ния⁴.

351. При разделе имений подтверждается не присво-
ивать чужих крестьян, хотя б они жили и на землях
делимого имения, поколику они есть неотъемлемая⁵
собственность другого, постороннего лица.

A56r

[Права по грамоте
царской и по куп-
чей].

352. Грамота⁶ царская действ-
| вительна во всяком случае. Сила
ея неизъяснимо действует и испол-
няется.

¹ В-ში ეგო ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია ს იმ.

² истину АВ.

³ располагать В.

⁴ В-ში ავტორის ხელით მარცხენა არშიაზე მიწერილია: N. V.: Кроме
параграфа 331. ეს მიხაწერი აკლია А-ს.

⁵ неотъемлемая В.

⁶ Грамота АВ.

В48г

353. Когда при пожаловании имени в грамоте¹ означены | будут имена детей или родственников, тогда власть родительская не может распространя[ь]ся на распоряжение оногo по воле своей.

354. То же самое сохраняется и в именах благоприобретенных, когда впишутся в купчей крепости имена детей.

Спорные имена.

355. До окончания процесса не дозволяется продавать никакого имени, в споре состоящего, ни же закладывать оноe.

А56в

356. Все условия и записи, на сей конец сделанные², как недействительныя, уничтожаются. Изобличенный подвергается штрафу и воз|вращает деньги³, полученные им за проданное или заложенное хозяину.

В48в

357. Если⁴ кто-[нибудь] купит движимое или недвижимое имение, | товары, вещи и проч. и купленное обезпечит кредитом, но на положенной срок договорной цены заплатить будет не в состоянии, тогда, по усмотрению обстоятельств, купленное или возвращается прежнему хозяину, или продается в пользу претендента. Здесь однакоже наблюдается расчет⁵ в сумме полной и неполной.

[О сохранении обязанности].

358. Помещикам наизряднейше запрещается без вины лишать собственности своих подданных.

359. Кто будет в отлучке или впадет в плен к неприятелю—имения сохраняются неприкосновенными.

В49г

360. А⁶ ежели в сие время оставшиеся⁷ земли или другие угодья приведены в лучшее состояние | и были обработки|ваемы, тогда хозяин обязан⁸ удовлетворить

А57г

¹ грамоте АВ.

² В-ში сделанныя ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

³ денги В.

⁴ Если] Ежели В.

⁵ расчот В.

⁶ А-ში А ავტორის ხელით ფანქრითაა დაწერილი.

⁷ А-ში оставшиеся შესწორებულია ავტორის ხელით оставшиеся-დ.

⁸ обязан აქლია А-ს.

и заплатить за все издержки по взаимному согласию и под распоряжением моурава¹ или² помещика.

361. Все решения высшего³ суда [О силе решения остаются навсегда во всей полноте и силе своей, по чему строго за-
судей].
прещается возобновлять просьбу⁴ о делах, там рассмат-
риваемых и решенных⁵.

362. Приговор одного моурава не может перемнить другой моурав, кроме царского высочества и верховного суда.

363. Кто, умыслив бежать за
[Конфискация за-
ложенного имения
бежавшего за гра-
ницу].
границу, имения свои заложит и
когда намерение свое произведет
в самое действие, объявляется

В49v
А57v

врагом отечеству, а имение его | конфирмуется в казну.
Принявший же в залог— возвращает | деньги свои из
прочей собственности бежавшего, естли только она
есть; в противном случае зачитаются в пользу его до-
ходы с отписанного в казну имения до совершенного
его удовлетворения.

Отпущенники.
364. Позволяется давать свобо-
ду пленникам, взятым на сраже-
нии⁶ или приобретенным за границую.

365. Именья родовыя в статью сию не включаются.

366. Пленник, получивший увол[ь]нение по духов-
ному завещанию или по одной только⁷ воле умершего
своего господина, ест совершенно свободен.

367. Дети и родственники покойного права на не-
го иметь не могут.

¹ моурова А.

² В-ში მოურავა или ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

³ вышшаго В.

⁴ прозьбу В.

⁵ решеных В.

⁶ А-ში содержание ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწე-
რილია сражении.

⁷ А-ში только ავტორის ხელით ჩაწერილია სტრიქონს ზემოთ.

A58r
B50r

368. То же самое сохраняется | и в разсуждении про-
чих домашних служителей, | кой за многолетнюю¹ и
усердную службу будут отпущены² на волю.

[Перепашка доро-
ги].

369. Кто осмелится перепашать
дорогу утверждая, что земля под
оною принадлежит к его усадьбе,
а по изыскании сего не окажется, то осуждается
на деревенской штраф по усмотрению общества, т. е.
берется у него что-либо из домашнего скота или из
продуктов, экономию³ его составляющих, на угощение
всего селения.

Зажигателя.

370. Все вообще зажигатели
наказываются весьма строго.

A58v
B50v

371. Дворяне и всякого состояния люди, изобличен-
ные в умышленном зажигательстве, без всякого
изъятия⁴ осуждаются⁵ | на смерть, если⁶ только сгорит
кто-[нибудь] из людей во время пожара⁷.

372⁸. В противном случае смерти не подвергаются.
Дворяне платят весь убыток и присуждаются выстроить
вновь рукою и злобою их сожженное⁹; они платят еще
штраф в казну вдвое против всего убытка. Нижние же
чины и поселяне, изобличенные в сем важном преступ-
лении, лишаются правой руки.

373¹⁰. Кто по ссоре с откупщиками выгонных своих
земель зазжет¹¹ траву на поле и причинит вред скоту

¹ за многолетнюю В.

² отпущаемы В.

³ экономию АВ.

⁴ изъятия В.

⁵ осуждается А.

⁶ естляи В.

⁷ А-ში ავტორის ხელითაა ჩართული მარცხენა არშიაზე на смерть,
если только сгорит кто из людей во время пожара.

⁸ А-ში 372-ე მუხლის მთელი ტექსტი ავტორის ხელითაა მარცხენა არ-
შიაზე მიწერილი.

⁹ сожженное АВ.

¹⁰ А-ში 373-ე მუხლის ტექსტი სიტყვაა დაფასებული-ამდე ავტორის ხელი-
თაა მარცხენა არშიაზე მიწერილი. გადამწერს 371-ე მუხლის ტექსტი, სიტყვა
на смерть-იდან დაწყებული, შემდეგ 372-ე მუხლის მთელი ტექსტი და 373-ე
მუხლის ტექსტი სიტყვა დაფასებული-ამდე გამორჩენია; ავტორს კი, არშიაზე
მიწერით, А-ში მთელი ეს ადგილები შეუტანია.

¹¹ зазжет А.

и прочим экономическим¹ заведениям откупщика, осуждается заплатить весь убыток, сверх того, не пользуется | за тот год откупными² деньгами по договору.

374. Если зажжена будет нива и хлеб сгорит, виновный без всякого лицепрятия подвергается смерти, яко причиняющий вред всему³ обществу, враг отечества, ищущий ему погибели чрез истребление самого нужного к поддержанию существования и жизни. Казнь сия не может смягчаться ни в каком случае.

375. Кто от ненависти и злобы подкупит другого сделать пожар, тот получает наказание, равное с зажигателем, равно и исполнитель вредного сего замысла тому же подвергается.

А59г В51в | 376. Дерзнувший сжечь крепостныя укрепления, бастионы, | ворота, мосты и проч⁴, к ограждению крепости принадлежащее, несмотря на лицо, лишается правой руки.

377. Впрочем, в случаях нечаянных, когда пожар произойдет неумышленно или от неосторожности, наказание смягчается⁵, однакож виновный не изъимется⁶ от уплаты всего причиненного пожаром убытка.

Посланники. 378. Посланники, следующие царю, равно и от грузинского двора посылаемые, везде должны быть уважаемы и почитаемы, | как лицепредставляющие⁷ особу своего государя.

А59в В52г 379. Если кто- [нибудь] нанесет им оскорбление или во время пути дерзнет ограбить | или же убить, осуждается на смерть, несмотря ни на чье⁸ лицо.

380. Строго запрещается, особенно же в военное время, без позволения начальника оставлять свое место или сходить с назначенного поста. Дворянин, нарушивший сие, изгоняется

[О своевольном оставлении места службы].

¹ Экономическим В.

² А-ში откупными-ში მეორე ო ხაზგადსმულია.

³ А-ში всего შესწორებულია ავტორის ხელით всеმუ-დ.

⁴ и пр. В.

⁵ смягчается В. ⁶ неизъимается В.

⁷ лицепредставляющее АВ. ⁸ ни чью В.

с безчестьем¹ из службы, нижние чины и чернь наказываются телесно.

Отпуски домовые. 381. Домовые отпуска, равно и другие внутри Грузии разрешаются.

A60r Назначение | срока зависит от начальства и по уважению обстоятельств имеющего нужду в отпуске.

B52v 382. Дворяне, неявившиеся на положенный срок, арестуются, | нижние чины наказываются телесно, а те люди, кои прежде окончания в суде процесса будут в отпуску и в срок не явятся, платят денежный штраф по усмотрению судей.

A60v 383. Из сего числа однакоже исключаются те, кои просрочили от стечения обстоятельств. Законными препятствиями полагаются²: нечаянное нашествие неприятеля, болезнь, важная фамильная обстоятельство, наводнение и прочее тому подобное.

Попавшиеся в плен. 384. Когда попадет в плен человек состояния несвободного,

B53r обязанность помещика есть стараться о его выкупе. Впрочем, помещик может отнять цену свободы на собственность своего под[д]анного, если | она у него есть.

A61r 385. В противном случае, когда помещик пренебрежет об участи своего под[д]анного, тогда остается он за тем, кто его выкупит, в таком³ однакож случае, когда⁴ господин выкупленного, после объявления⁵ ему о сем, не | согласится возратить выкупных денег.

386. Когда о пленном не будет никакого известия или местопребывание его останется неизвестным и если не имел ни жены, ни детей, тогда из имени его половиною пользуется помещик, а другая отдается родственникам пленного.

¹ с бещестьем В.

² полагается АВ.

³ В-ში в таком ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁴ В-ში тогда как ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია
случае, когда.

⁵ объявления В.

В53v 387. Когда же он после сего раздела возвратится и у прежнего помещика остат[ь]ся | не пожелает, по установлению царя Ираклия¹, принадлежит короле.

А61v 388. А когда согласен будет остаться за помещиком, сие не возбраняется. Ему | возвращается все прежние достояние его, равно и то из недвижимого, какое могло достаться ему в наследство во время отлучки.

389. Казенные же поселяне, из плена возвратившиеся, получают от царя обратно все свое имение.

390. Запрещается увозить и² [Присвоение чужих лесных матерьялов]. присвоивать лес, дрова и всякие лесные материалы, приготовленные другим, поколику сие есть хищничество. Насильно присвоенное возвращается, да вдвое цены его берется в казну штраф.

В54r
А62r

| Подряды. 391. Все подряды не иначе могут быть тверды, как | по заключении контракта, который³ соблюдается ненарушимо.

392. В сем случае, если кто-[нибудь] воз[ь]мет на себя впредь поставку вина или хлеба, или чего бы то ни было из будущего урожая, а по условию не устоит или не выставит полного количества, осуждается без изъятия⁴ выполнить святость договора⁵, по чему и есть обязанность судей взыскивать с виноватого все сполна по контракту⁶ следующее. Правило сие необходимо для поддержания кредита и взаимного доверия⁷.

393⁸. На случай неустойки хотя и существует⁹ в Грузии особой закон, подтвержденный после издания

¹ Ираклия А.

² В-ში ი ავტორის ხელით ჩამატებული სტრიქონს ზემოთ.

³ каторой В.

⁴ без изъятия В.

⁵ В-ში зақонов ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია დოგოვორა.

⁶ по контракту აკლია А-ს.

⁷ В-ში ავტორის ხელითაა ჩართული სუდეი ვზისკივავ ს ვინოვატოგო ვსე სპოლნა პო კონტრაქტუ სლედუიშე. პრავილო სიე ნეობხოდინო დლია პოდდერჟანიი კრედიტა ი ვზაიმნაგო დოვერია.

⁸ В-ში 392 ხაზგადასმულია და მიწერილია 393.

⁹ В-ში წერია იე სუცესტუეი, მაგრამ იე ხაზგადასმულია.

своего многими примерами, но как самое учреждение его можно только отнести к тогдашнему времени¹, то точное наблюдение оно² ныне | совершен|но несовместно; оно было бы³ причиною разорения и расстройства многих полезных граждан. Силою сего закона, невыставленное по условию взыскивается все сполна, да, сверх того, виновный в неустойке⁴ осуждается заплатить приращение, которого полагается на каждый марцил (т. е. 60 к. сер.)⁵—коди-нахевари пური, мера хлеба, весом в три пуда. Мера сия в нынешнее время стоит около 1 р. 75 к. сер.⁶ Следовательно⁷, слишком, почти втрое⁸, превышает марцил, цену узаконенную за одну только неустойку.

394. То чтоб не дать места злоупотреблению, необходимо силу и действие закона сего⁹, если не вовсе уничтожить, то по крайней мере весьма ослабить.

A63rB55r

[Обязанность перед
хозяином за сох-
рание временно
взятой вещи или
скотины и проч.]

|| 395. Кто возьмет на время чужую вещь, лошадь или другую домашнюю скотину и проч¹⁰, обязан возвратит хозяину во всей исправности. Когда же испортит, потеряет или утратит, непременно обязан вполне удовлетворить хозяина. А если¹¹ утрата произойдет от насильственного вторжения врагов, тогда от взыскания освобождается; здесь смотрится, чтоб сие было совершенно нечаянно, а [не] от неосторожности или пред-

¹ времени В.

² В-ში ამ სიტყვის შემდეგ ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ ჩაწერილია было бы, მაგრამ ხაზგადასმულია.

³ В-ში оно было бы ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁴ в неустойке В.

⁵ (т. е. 60^{ко} сереб.) В.

⁶ 1р. 75^{ко} сереб. В.

⁷ Следовательно] Следственно В.

⁸ въ трое АВ.

⁹ сего აკლია А-ს.

¹⁰ и пр. В.

¹¹ если В.

почтения спасти свою собственность от расхищения, ибо¹ тогда² от удовлетворения не изъёмлется³.

B55v 396. Запрещенное и в споре находящееся имущество и вещи не позволяется⁴ давать на время. В случае утраты ответствует тот, кому оно было | поручено, а сей имеет право ведаться с утратившим.

A63v [**Ответственность должностного лица за неисправное несение своей службы**]. 397. Все люди, находящиеся при должностях, обязаны со всякою точностию и | справедливостию исполнять звание своей службы.

398. Кому поручено будет смотреть за арсеналом, хлебными магазинами⁵, припасами, снарядами и проч., тот ответствует за целость поручаемого ему. В случае же неисправности взыскивается с него все утраченное и испорченное вдвое, и он навсегда изгоняется из службы.

B56r [**Мировая, по груз. завкопа⁶**]. 399⁷. Тяжущимся сторонам не возбраняется оканчивать процесс миролюбием, однакож⁸ если⁹ дело в суде не получило еще окончательного решения. | 399(bis)¹⁰. После обоюдного примирения тяжущихся не принимается уже нигде от них жалобы¹¹, до решенного дела относящихся.

A64r [**Присвоенные чужо-го достоинства**]. 400. В случае, если¹² утрачены будут грамоты, записи и другие документы на укрепление имений и произойдет спор, | справедливость разыскивается су-

¹ В-ში იბო ჩამატებული ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

² тогда აქლია А-ს.

³ не изъёмлется В.

⁴ В-ში запрещается ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია не позволяется.

⁵ магазиннами АВ.

⁶ В-ში по груз. завкопа მიწერილია ავტორის ხელით.

⁷ В-ში 399 ორჯერ წერია, მაგრამ პირველი ხაზგადასმულია.

⁸ В-ში однакож ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁹ естьли В.

¹⁰ В-ში 400 ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია 399.

¹¹ В-ში жалобе ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია жалобы.

¹² естьли В.

дом и подтверждает свидетельством людей достоверных. Обличенный в незаконном пожелании присвоить чужое достояние—осуждается на денежный штраф, а вместо потерянных документов выдаются другие, засвидетельствованные судом¹.

В56v 401. От нашествия неприятельского и по другим несчастным обстоятельствам² | многия³ селения, деревни, местечки и усадьбы бывають приведены в такой беспорядок, что нет способа вскоре с достоверностию определить границы и межи собственности каждого. От сего часто возникает злоупотребление, которое служит поводом к искательству людей злонамеренных, чтоб присвоить чужое стяжанье.

А64v 402. В пресечение зла сего, обличенный в святотатстве достояния церкви или захвачении имения, принадлежащего царю, без всякого изъятия⁴ лишается такой же части из собственного своего имения, а при|своенное им возвращается по прежнему и остается в своем месте неприкосновенным.

В57r | 403. Когда подобную обиду причинит помещик помещику, тогда имение возвращается своему хозяину, а виноватый лишается всех хозяйственных заведений и издержек, употребленных им на обстройку⁵ присвоенного имения, что все уже останется в пользу прежнего господина.

404. В обеих сих случаях, когда действие произойдет без намерения и совершенно неумышленно, то никто штрафу не подвергается, однакож⁶ имение остается за прежним владельцем.

¹ В-ში ზის судом засвидетельствованные, მაგრამ პირველ სიტუვას ზედ 2 აწერია, მეორეს კი—1.

² обстоятельства В.

³ многие В.

⁴ изъятия В.

⁵ обстройку В.

⁶ однакож В.

[Прощение по неважному проступку наказания прибежному под покров церкви].

405. Законом и обыкновением допускается прощение неважных проступков, когда виноватый прибежит под покров церкви. По уважению к святости храма гос-

B37v подия наказанне | отменяется.

A65r 406. Важнейшим преступникам государственным, изобличенным в измене, | злом умысле, смертоубийстве, грабеже и разбое, церковь не дает прибежища. Они изтязуются¹ и наказываются законом по винам своим, без всякого изъятия².

[Вырубка чужого сада].

407. Если³ кто-[нибудь] по личному неудовольствию, вражде, ненависти или в ссоре вырубит чужой сад, тот⁴ платит хозяйину весь причиненный⁵ убыток; здесь всякая виноградная лоза полагается в 20 к. сер⁶.

B58r 408. Запрещается делать долги на счет⁷ неразделенного имения. В противном случае⁸ уплата сих долгов отнесется¹⁰ единственно на собственность¹¹ должника, а | если¹² он собственности не имеет, то заимодавец лишается поверенного капитала.

¹ истежают А.

² изъятия В.

³ Естьли В.

⁴ В-ში тот ავტორის ხელით ჩაწერილია სტრიქონს ზემოთ.

⁵ причиненной В.

⁶ в 20^{ко} серебром В.

⁷ В-ში по гр. В а л и მიწერილია ავტორის ხელით.

⁸ пащет В.

⁹ В-ში в противном Случае ემატება მარცხენა არშიაზე ავტორის ხელით.

¹⁰ В-ში კონკ. относится ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია სიხ. долгов отнесется.

¹¹ В-ში собственности შესწორებულია ავტორის ხელით собственность-ად.

¹² Естьли В.

409. Несостоятельным должникам прощаются проценты. Им расрочивается¹ уплата и самого капитала по частям, чтоб менее могла быть чувствительна² и не причинила б³ совершенного разстройства⁴.

A65v

| 410. Кто же делается⁵ должен (sic) многим людям и на знатныя суммы, тогда удовлетворение относится к его имению.

411. Должники получают уплату из общего конкурса по расчислению⁶.

412. Долги наследственные взыскиваются тогда, когда наследники придут⁷ в возраст совершенный, а до того времени⁸ от платежа они свободны.

B58v

| 413. А когда останется по смерти должника в наследство имяне, то кредиторы, по соглашению с опекунами, пользуются частию имения или получают по нескольку⁹ из общих доходов наследства до совершенной уплаты, которая оканчивается надлежащим счетом¹⁰ с опекунами.

A66r

414. Малолетним¹¹, сумасшедшим¹², | полоумным, подверженным болезням периодическим, людям, находящимся в пьяном образе, равно заключенным в тюрьмах¹³ или в¹⁴ другом каком-[нибудь], подобном сему виде, долгов делать не позволяется.

¹ расрочивается В.

² чувствительна В.

³ В-ში ბ ჩამატებულია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁴ разстройства В.

⁵ В-ში ისედაც, ხოლო А-ში ისედაც შესწორებულია ავტორის ხელით
сделается-დ.

⁶ расчислению В.

⁷ придут В.

⁸ времени В.

⁹ В-ში некоторую часть ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარ-
წერილია по несколькоу.

¹⁰ щотом В.

¹¹ Малолетним АВ.

¹² Сумасшедшим В.

¹³ В-ში равно заключенным в тюрьмах ავტორის ხელით ჩაწერილია
სტრიქონს ზემოთ.

¹⁴ в аკლიа В-ს.

415. Все такие долги в суде не признаются и обязательство уничтожается.

В59г 416. Детям неотделенным, без воли родительской, равно и находящимся в опеке в долг ничего не давать, особенно же | если¹ замечаются они в расточительном положении или будет опубликовано от родителей или опекунов, чтоб² не иметь к ним кредита; долги сии уничтожаются, поелику родители и опекуны не имеют обязанности уплачивать долгов, без согласия их сделанных.

417. Наследники не могут делать долгов на счет³ общего имущества до совершенного оному раздела, а особливо старшие в отношении меньших.

418. Духовные и монахи не⁴ должны брать в долг на счет⁵ церковный⁶ без ведома царского; долги сии уничтожаются.

В59г 419. Запрещается иметь | доверие выше 25 руб. казенным
А67г поселянам | без воли их управителей. С дозволения моруа и высшего правительства они пользуются кредитом.

419. Крестьяне помещичьи также не пользуются доверием более 25 руб[б]⁷. без согласия помещика.

420. По торговым оборотам или по делам своим кто войдет⁸ в долги за границу, или поверит товары и деньги в чужих краях, а при платеже выйдет спор, что долг следует без процентов, или должник будет упорствовать получить с кредитора безпроцентный⁹ капитал с прибылью, тогда принимать одну только | сумму или

В60г

¹ естьли В.

² В-ში что-ს ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ ემატება ნ.

³ нащет В.

⁴ А-ში же ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია не.

⁵ нащет В.

⁶ церковной В.

⁷ 25^Ру АВ.

⁸ воидет АВ.

⁹ А-ში весь процентный-საგან весь ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია безъ; В-ში კი ხის безпроцентной.

А67v платить безотговорочно¹ требуемые проценты. | Сие должно делаться только за границею и когда тамошнее² правительство не уважит представляемого документа, а будет еще одобрять несправедливость. Когда же по времени³ должник и кредитор, оба будут в Грузии, то суд возобновляется и правая сторона удовлетворяется сполна.

Торговые люди и купцы—вачари. 421. В городах, без изъятия⁴, все торги отправляются по установленной и устанавливаемой от царя и городских начальников таксе.

422. Мера, вес и доброта всего вообще⁵ продаваемого учреждается правительством. Нарушитель наказывается как вор.

В60v
А68г

| Опекуны и должность их,—векиав. 423. Главнейшею обязанностию опекунов есть воспитание и образование врученных отеческому их попечению сирот, чтоб они были впоследствии полезны⁶ царю и отечеству, равно и самим⁷ себе.

424. Опекуны имеют всевозможное попечение о пользе своих питомцев и о приумножении их собственности.

425. В звание опекуна дворянство избирает из среды⁸ себя, граждане [избирают] из своего общества, для царских поселян опекуны избираются моуравом из собственного их селения, [а] помещичьи крестьяне имеют опекунов | с утверждения господина, однакож⁹ из людей своего состояния.

В61г

А68в

| 426. Вообще, в опекуны избираются люди богобоязливые, достойные всякого доверия, справедливые,

¹ без-отговорочно А, безъ отговорочно В.

² тамошнее] тогдашнее А.

³ по времени В.

⁴ без изъятия В.

⁵ В-ში всего вообще ავტორის ხელით ჩაწერილია სტრიქონს ზემოთ.

⁶ А-ში пользы გასწორებულია ავტორის ხელით полезны-თ.

⁷ А-ში самому გასწორებულია ავტორის ხელით самим-ად.

⁸ среди В.

⁹ однакож А.

исполненные честности и прямодушия, одним словом, такие, которые могут быть прямо расположены к пользе сирот, своих питомцев¹.

427. Им поручается² в полное распоряжение все движимое и недвижимое имение сирот.

428. Обязанностию их будет вести верной счет³ как приходу, так и расходу.

В61у 429. Они ежегодно представляют на ревизию отчеты о своем управлении: дворяне и граждане | —мдидванбегам, поселяне—моуравам и господские люди—своему помещику.

А69г | 430. Так как первую и главнейшею обязанностию опекунов⁴ постановлено образование детей, их попечению вверенных⁵, то им позволяется иметь нужных для сего учителей на счет⁶ доходов в наследии сироты.

431. Опекуны стараются выплачивать оставшиеся долги из тех же доходов.

432. Они имеют бдительное рачение и присмотр за всем оставшимся в наследие.

А69у 433. За разстройство имения своих питомцев⁷, равно и причиненный небрежением убыток осуждаются законом сделать вознаграждение на счет⁸ своей собственности.

В62г | 434. Они ответственуют во всех процессах и претензиях, какия внесутся в суде на сирот или на их имения.

435. Принадлежащие⁹ к наследию дворовые люди и крестьяне повинуются опекуну, как собственному своему господину.

¹ питомцов В.

² препоручается В.

³ щет В.

⁴ опекуна АВ.

⁵ вверяемых В.

⁶ нащет В.

⁷ питомцов В.

⁸ нащет В.

⁹ Принадлежащия В.

436. Опекуны имеют власть позволять людям сим паниматься в наймы и отлучаться для работ от своего места и селений.

А70г 437. Опекуны вправе отдавать на при|ращение на- личные деньги своих питомцев¹, также, и полагать ка- питалы не² в торговый оборот на правах товарищества для прибыли и приумножения³.

438⁴. Опекуны, без позволения диамбега⁵ или дру- гого⁶ начальника⁷, ничего не продают.

В62v 439. В числе опекунов могут быть и родители. Впро- чем, если⁸ сделают | убыток имению своих детей, про- дадут их стяжание или приносят себе, тогда отреша- ются от опекуинства и платят весь убыток, причиненный небрежением их наследию своих детей.

А70v | 440. Опекунам запрещается превышать расходы выше доходов с имений сиротских, в противном случае ответ- ствуют и платят долги сами.

441. Опекуны пользуются из всех доходов, с насле- дия⁹ сироты поступающих, двадцатую¹⁰ частью, если пожелают¹¹.

442. Опека продолжается до совершеннолетнего воз- раста, который¹² полагается в двадцать¹³ лет.

¹ питомцов В.

² В-ში не ავტორის ხელითა ჩაწერილი სტრიქონს ხეშთ, მაგრამ А-ში ნე-ს აწერია ხედ, საფიქრებელია, ისევ ავტორის ხელით ი.

³ В-ში ი უმჯობესი შესწორებულია ავტორის ხელით ი პრემიოჟა- ნია-დ.

⁴ В-ში „NB“-ის აღნიშვნით 438-ე მუხლის ტექსტი ავტორის ხელითა მარცხენა არშიაზე მიწერილი.

⁵ Диамбека А.

⁶ А-ში დრუგими შესწორებულია ავტორის ხელით დრუგაო-დ.

⁷ А-ში ამ სიტყვის შუიდეგ начальники ხაზადანსულია.

⁸ естли В.

⁹ А-ში იმ დია ხაზადანსულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია наследия

¹⁰ дватцатую В.

¹¹ В-ში Естли пожелают ავტორის ხელითა მიწერილი.

¹² которой В.

¹³ в двадцать В.

В63г 443. Когда питомец достигнет сего возраста, тогда| опекуны увольняются и он сам вступает в управление всеми своими именьями.

А71г 444. Для тех же, кои подвержены болезням|периодическим или находятся в несовершенном уме, правительство опеку продолжает до того времени, когда они будут иметь детей и когда дети сии достигнут совершенного возраста.

445. По миновании опеки, опекуны обязаны за все время своего опекуинства дать точный¹ отчет находившемуся в их попечении питомцу о употреблении и приращении² его собственности.

В63в 446. Когда воспитанник вне дома опекуна своего |сделает³ какую-[нибудь] неблагопристойность или причинит кому-[нибудь] вред и убыток, то опекун за сие не отвечает⁴, поколику виновен в том надзиратель или дядька, кото рыи⁵ и подвергается ответу.

А71в 447. В случае смерти опекуна о⁶ управлении по⁷ наследию питомца дают вместо его верный⁸ отчет за все время опекуинства наследники покойного⁹. В случае ж¹⁰ растраты¹¹ отвечает оставшееся после его имение. А если¹² опека еще не кончилась, то избирается другой на его место, на вышесказанном же основании.

В64г 448. Каждый опекун, при избрании своем в сие| священное звание, обязан обеспечить¹³ имение сироты достаточным залогом.

¹ точной В.

² А-ში прекращენი ავტორის ხელით შესწორებულია პირადად-თ.

³ сделают АВ.

⁴ А-ში ответствуют შესწორებულია ავტორის ხელით ответствует-ად.

⁵ которой В.

⁶ В-ში ი ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ხემათ.

⁷ В-ში ვ ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია по.

⁸ верный А, верной В.

⁹ В-ში наследники покойного წერია ავტორის ხელით.

¹⁰ В случае жь А.

¹¹ растраты В. ამ სიტყვის შემდეგ В-შივე покойным ხაზგადასმულია ავტორის მიერ.

¹² А Естьли В.

¹³ обеспечить В.

A72г | 450. Однакож¹ наблюдается, чтоб родители и родственники не обещали ничего лишнего и напрасно. Они обязаны непременно исполнить святость слова, поколику неустойка бывает часто побудительною причиною к ссорам и неудовольствиям в супружестве, кои² нередко доходят³ до суда.

451. Приданое жиннино ни в каком случае, до обстоятельств мужа относящемся, не может быть отсуждаемо. Оно есть навсегда твердо и неотъемлемо⁴.

B64v | 452. Без доброй воли и согласия жены, муж не вправе располагать приданным ей имением.

A72v 453. В случае смерти жинниной наследуют приданое именные дети ея.

454. А когда детей не останется, то именование возвращается в прежнюю фамилию, яко родовое, за выделом мужу законами положенной части; а о вещах и движимой собственности покойной обязан муж дать расчет⁵ ея родным, равно и приобретенное ею на свою собственность во время замужества, если⁶ не останется завещания в пользу мужа, берут родственники покойной.

B65г 455. В случае, когда жена при жизни своей все приданое именование переведет в капиталы, тогда по ея смерти обязан муж дать обстоятельный и верный счет⁷ как об употребленных, так и об наличных деньгах и очистить присягою справедливость показания своего.

A73г | 456. Наличный⁸ капитал поступает в распоряжение⁹ наследников покойной или ея родственников, на выше-

¹ Однакожь А.

² В-ში იმ ხაზგადამსულია და ავტორის ხელით ხედვარწერილია კომ-
³ доходит АВ.

⁴ неотъемлемо В.

⁵ ращот В.

⁶ естли В.

⁷ обстоятельной и верной щот В.

⁸ Наличной В. ⁹ в распоряжение В.

сказанном основании. Впрочем, муж не обязан отчетом, когда деньги утрачены будут каким-нибудь несчастным¹ образом, — от пожара или от ишествия неприятеля, от воров, наводнения и тому подобного.

457. Когда по взаимному согласию супружеская чета пожелает жить розно, то жена пользуется вполне всем своим приданым.

458. Но когда жена нарушит святость брака и по распутному поведению будет причиною распушения брачного, тогда постыдится пред всем | наро|дом и лишается половины из всего приданого, которое, по установлению Вахтангову², остается в пользу детей, если оных имеет³.

[Отрешение права владения недвижимыми имениями и крестьянами женщины благородного происхождения, вступившей в брак с помещичьим помещиком].

459. Когда особа благородного происхождения, вдова или девица вступит в брак с казенным или помещичьим поселянином, отрешается права владеть недвижимыми имениями и крестьянами и всем тем, что присвоено грузинскому

благородному дворянству.

460. Тогда все сие поступает в наследство и распоряжение детей или⁴ родственников.

461. Но когда в роде ся фамилии не останется ни тех, ни других, имения описываются на царя, || а она получает приличное вознаграждение от⁵ казны.

462. Когда имение будет благоприобретенное, то хотя и поступает оно в род фамилии, но следующие за него деньги платятся все сполна.

¹ несчастным В.

² В-ში ა ხაზგადასმულია და ზედწარწერილია ავტორის ხელით по установлению Вахтангову. უწინარეს ამისა ავტორის В-შივე ფურც. 65r-ზე, 458-ე მუხლის დასაწყისის მოპირდაპირედ, მარცხენა არშიაზე საკუთარი ხელით უწერია: NB посмотреть в уложении Вахтанговом, რაც მის მიერვე ხაზგადასმულია.

³ В-ში мужу, за нанесенное ему посярмление ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია детей естли оных имеет.

⁴ А-ში их ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია или.

⁵ от] из В.

463. Движимыя же имена, мельницы, сады, земли и проч. угодья, коими пользоваться поселянам не возбраняется, остаются навсегда в неотъемлемом¹ владении.

[Запрет включения в приданое отпущенников].

464. Запрещается включать в приданое² отпущенников.

[Усыновление].

465. Позволяется усыновлять зятя, когда не будет детей мужского пола.

A74vB66v § 466. Усыновленный таким образом наследует во всем усыновившему и должен принять его фамилию для возобновления пресекающегося рода.

467. Однакож³ все сие должно быть с воли и утверждения царского.

468. Усыновленный во всяком случае отвечает за усыновившего. Он обязан также удовлетворять его кредиторов.

469. Казенные и помещичьи поселяне правом сего усыновления не пользуются, поелику могут происходить⁴ от сего ссоры и неудовольствия между помещиками, да и казна в необходимости будет понести убыток от перехода в постороннии⁵ руки имений коронных.

A75rB67r

[Из заграницы пришедшая скотина — добыча в пользу царской казны].

§ 470. Так как границы Царства Грузинского расположены между Кавказскими горами, ущелия коих населяются⁶ многочисленными по-

колениями⁷, не от кого независящими, и частию прилежат к пределам Персии и Порты Оттоманской, то переходят иногда из заграницы лошади и другой скот на земли, Грузии принадлежащая⁸. Таковая прибыль вся, без изъятия⁹, принадлежит царю, а тот, кто нашел —

¹ в неотъемлемом В.

² в приданное В.

³ Однакож А.

⁴ происходят В.

⁵ в посторонние В.

⁶ В-ში ამ სიტყვის შემდეგ ავტორის მიერ поколениями ხაზგადსმულია.

⁷ В-ში поколениями ავტორის ხელით ჩაწერილია სტრიქონს ზემოთ.

⁸ прилежащая А.

⁹ без изъятия В.

получает из казны деньгами пятую¹ часть против того во что оценится добыча.

[Раздел приданого матери].

471. Братья и сестры² приданое матери разделяют по равным частям.

A75v

[Раздел доли имущества умершего наследника между его детей].

| 472. Когда до общего раздела имущества кто-[нибудь] из наследников | умрет, то часть его получают дети мужеска пола; а когда

B67v

останутся дочери, то наделяются приличным приданым из отцовского наследия, сверх приданого своей матери.

Векселя и долговые обязательства — тамасукнса.

473. По всем тем векселям, кои обложены³ силою закона и по признанию⁴ должника пред судьями⁵, платят сполна по объявлению⁶.

Спора не приемлется⁷.

474. Все те долговые обязательства, кои найдутся составленными фальшиво, уничтожаются. Виновного в сем преступлении хотя и осуждает коронный⁸ закон на отсечение руки, но царь Георгий XIII наказание сие смягчил. По установлению || его, изобличенный платит всю сумму, в фальшивом векселе написанную, в пользу казны.

A76r
B68r

475. Ежели долговое обязательство будет утрачено, а векселедавец долга не признает, разбирается и решится засвидетельствованием достоверных людей и очищается обоюдно присягою. Для сего постановлено было: все те обязательства⁹, кои будут превосходить сумму

¹ В-ში четвертую ხაზადანსმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია пятую.

² А-ში сестры შესწორებულია ავტორის ხელით сестры-თ.

³ А-ში обლечены-საგან პირველი ч ხაზადანსმულია.

⁴ В-ში прозванию შესწორებულია ავტორის ხელით признанию-დ.

⁵ судьями В.

⁶ объявлению В.

⁷ А-ში не принимается შესწორებულია ავტორის ხელით не приемлется-დ.

⁸ коронной В.

⁹ обязательства] обстоятельства А.

200 рублей, совершат¹ в суде, чтобы избежать впоследствии затруднения в открытии истинны².

476. В товариществе по оборотам торговым бывает A76vB68v перевод капиталами и товарами как внутри, так и вне государства; для сей операции необходимо иметь кредит и поддерживать взаимную доверенность.

477. В таком случае, если³ на общий счет⁴ товарищества и на правах, оному предначертанных взяты будут товары или деньги, а впоследствии кто-либо из членов товарищества долга сего не признает или будет отзыватья неведением, тогда делается судом строжайшее и точное изыскание. Изобличенный обязан заплатить сполна весь долг независимо прочих сочленов, сверх того осуждается на денежный штраф, равной цене долга или перевода⁵.

B69rA77r 478. Долговые обязательства | казенных | и помещицких крестьян, ценою выше 25 р. законными не признаются и ко взысканию судом не принимается, разве сделаны будут по дозволению моурава или помещика⁶.

479. 1. Находящиеся под опекою, неотделенные от отца и малолетние⁷, без воли родителей и опекунов, долгов делать не могут.

480. 2. Людьми духовного и монашеского чина, равно и помещанным⁸ в разсудке без ведома правительства в долг давать запрещается.

481. 3. Обязательства, данные⁹ в нетрезвом состоянии, законными не почитаются.

¹ совершить А.

² истинны В.

³ естьли В.

⁴ щет В.

⁵ В-ში переводы შესწორებულია ავტორის ხელით перевода-დ.

⁶ В-ში разве сделаны будут (აქ по доз ხაზგადასმულია) по дозволению Моурава, или помещика მიწერილია ავტორის ხელით.

⁷ малолетные АВ.

⁸ помещенным АВ.

⁹ данные В.

A77v 482. Когда по долговому обязательству уплата | сделана будет вся сполна, но¹ вексель по обстоятельствам
B69v останется неунничтоженным и будет | представлен ко вторичному взысканию, тогда, по изобличению, виновный платит в казну штраф всю цену несправедливой своей претензии.

483. Вексели и долговые обязательства должны иметь действие до истечения положенного законом срока, а по прошествии оногo сила их не существует уже.

484. Срок полагается в двадцать² лет.

485. На кредиторов и векселедавцев, кои будут за границею или в плену, закон сей не распространяется³,— они имеют право отыскивать свое достояние и по истечении срока.

A78r **Поручители — тав-** 486. Поручители суть двойного
дебн. рода. Одни⁴ поручаются | в капиталах, товарах, вещах в полной сумме или в некоторой от нея⁵ части, | и в случае несостоятельности должника обязаны удовлетворить сполна, согласно обязательству своему⁶, претензию; а другие только обязываются представить должника кредиторам или в суде на известный⁷ по условию срок. Они отвечают только тогда, ежели должник по истечении срока не будет куда следовало представлен, тогда вся претензия отнесётся на поручителя. Есть та же самая обязанность и тех поручителей, кои поручатся в вещах, на время взятых или отданных в продажу.

487. Когда поручитель будет укрываться от суда, тогда все следующее по поручительству ограждается на счет⁸ его собственности.

¹ В-ში ა შესწორებულია ავტორის ხელით ნო-დ.

² в дватцать В.

³ не распространяется А.

⁴ А-ში Они შესწორებულია ავტორის ხელით Одни-თ.

⁵ В-ში из нея ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ, А-ში კი წერია от нея.

⁶ В-ში всю ხაზგადანმულია და სამაგიეროდ согласно обязательству своему ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁷ на известной В.

⁸ нащет В.

488. Ктo поручится по подсудимом в судѣ, а сѣбѣ А78vB70v уйдет, ѱ то отвѣтствует поручитель.

489. В случаѣ смерти подсудимого поручитель от¹ обязательства свободен; то же разумеется и о тех поручающих, кои дали слово представить должника в известное время, но должник умрет прежде окончания срока. Тогда иск относится на имение покойного.

490. Все вообще поручители должны быть люди честные, заслуживающие доверие от своих сограждан.

491. Управители церковных имений (кроме светских лиц)², духовные и монахи³, малолетние⁴, состоящие под опекою, исцеленные от родителей и люди в нетрезвом состояннн поручителями быть не могут.

492. От поручительства также отвергаются помешанные ѱ в разсудке, обличенные в преступленннх, осужденные по винам, наказанные, состоящие под судом, равно и все те, кои лишены общественного доверия.

493. Поселяне выше 25 рублей⁵ в поручительство не принимаются.

Фальшивая монета — калбис тетра.

494. Фальшивая монета делает вред и подрыв внутреннему государственному интересу и внешнему кредиту.

495. Делатели фальшивой монеты осуждаются, без всякой пощады и лицеприятнн, на отсечение правой руки.

[Отнятие документа или векселя].

496. Кто дерзнет насильственною рукою отнять у другого какое-либо⁶ документа или векселя—

А79v
B71v
судится как нарушитель общего спокойствия, бумаги возвращаются | тому, кому они принадлежат, а виноватый платит в казну штраф, то количество денег, какое обозначится в векселях, или по усмотреннн судейскому.

¹ В-ში без ხაზადანმულია და ავტორის ხელით მიწერილია ოთ.

² В-ში (кроме светских лиц) ავტორის ხელით ჩაწერილია სტრიქონს ზემოთ.

³ А-ში монархи-საგან რ ხაზადანმულია.

⁴ малолетные АВ.

⁵ 25 р. А.

⁶ какое-либо А.

Смертоубийство—
кадის კვლისა [—и
ранее].

497. Смертоубийство суть про-
тивно даже¹ закону естественному.
Законы положительные, без вся-

кого изъятия², осуждают смертоубийцу на смерть.

498. Но [так] как все действия человеческой жизни подвергаются разным переменам, стечению обстоятельств и случаям чрезвычайным, потому как самое преступление, так и наказание за³ оное весьма многоразлично.

499. Смертоубийство разделяется на два главней-
ших пункта⁴, т. е. на умышленное и неумышленное.

А80гВ72г | 500. Умышленным убийством | почитается то, когда
произойдет от ссоры, ненависти, зависти, личного не-
удовольствия, от желания завладеть стяжанием другого,
от насилия, разбоя, грабежа и воровства. Смертоубийца
казнится смертию.

501. Неумышленное убийство бывает в случаях не-
чаянных и без всякого намерения. Здесь наказание хо-
тя и гораздо смягчается⁵, но совесть должна быть очи-
щена церковным покаянием.

502. Когда будет сделано насильственное нападение
и тот, на кого было нападение, защищаясь, убьет на-
падающего—осуждается на церковное покаяние.

В72в | 503⁶. Если кто-[нибудь] с оружием в руках уст-
ремится, чтоб | убить другого, а сей, защищая свою
А80ч жизнь, убьет его | —от всякого наказания свободен,
но совесть должна⁷ быть очищена церковным покаянием.

504. Когда сделает смертное убийство служитель⁸
или раб защищая господина, закон наказание смягчает,
но сверх того подвергается духовной епитимии.

¹ В-ში დამე-ზე ავტორის ხელით წარწერილია самому, მაგრამ ხაზგა-
დასმულია.

² изъятия В.

³ В-ში ნა ავტორის ხელით შესწორებულია за-თი; за აკლია А-ს.

⁴ пункты АВ.

⁵ смячается А.

⁶ В-ში აქ 503-ის წინ 502 წერია, მაგრამ ხაზგადასმულია.

⁷ долшна А.

⁸ слушитель А.

505. Если¹ учинится смертоубийство в общей драке, тогда подозреваемый подвергается изъятию, а прочие участвовавшие в драке свободны. Но когда виновного открыто не будет, тогда все, без изъятия², несут церковное покаяние. Когда же подозреваемый или кто- [нибудь] другой судом изобличится, понесет одно³ наказание,—он осуждается на | смерть, как смертоубийца.

А81г
В73г

| 506. Когда смертоубийца до окончания суда умрет, дети или родственники его не отвечают, но⁴ для истребления вражды фамилия виноватого платит деньги родственникам убитого, по Закону Вахтангову, на полные похороны положенное; но когда будет только ранен, тогда наследники покойного должны заплатить за лекарство и за⁵ лечение⁶.

507. Если⁷ кто-[нибудь] ранит, но не убьет, хотя бы после ранений⁸ и умер, судится и наказывается по артикулу, в Уложении Вахтанговом начертанному⁹.

508. Кто ранит неумышленно—отвечает за лечение и платит за лекарство.

А81г
В73г

| 509. Но когда будут причинены раны в ссоре и драке, виновный¹⁰ осуждается от | царя Вахтана заплатить раненому цену крови, какая положена в главе, на такие случаи предназначенной.

510. Кто, учинив смертное убийство или раны, бежит за границу, удовлетворение относится на имение виновного¹¹ по разделению, Вахтангом положенному.

511. Огнестрельные оружия должны содержимы быть в крайней осторожности, также¹² и все то, что может

¹ ЕСТЬЛИ В.

² ИЗЪЯТИЯ В.

³ ОДИН АВ.

⁴ В-ში თო შესწორებულია ავტორის ხელით ჩო-თი.

⁵ В-ში за ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁶ ЛЕЧЕНИЕ В. .

⁷ ЕСЛИ] ЕЖЕЛИ В.

⁸ РАНЕННЫЙ В.

⁹ НАЧЕРТАННОМ А.

¹⁰ ВИНОВАТЫЙ В.

¹¹ ВИНОВАТАГО В.

¹² ТАКЪ ЖЕ АВ.

служить причиною к неумышленному убийству, строго запрещается.

А82г 512. Смертоубийца неумышленный отсылается к духовному суду и удовлетворяет родных убитого теми деньгами, какия определены Вахтангом на полные похороны.

В74г 513. Но когда убитый будет состояния бедного, то виновный обязан | давать пропитание оставшимся си-, ротам по мере своего избытка.

514. Князьям и дворянам всех состояний дарована совершенная свобода вступать в службу, равно и оставлять оную. Но если¹ кто-

[нибудь] из них, не желая оставить места своего, будет роптать на службу, дворяне и князья подвергаются аресту, нижние же чины наказываются телесно.

515. Равному же наказанию подвергаются и те, кои их советами своими² побуждают к³ роптанию.

А82в 516. В случае чрезвычайного ополчения всем состояниям строго запрещается уклонят[ь]ся от службы, без достаточных причин. Нарушитель подвергнется аресту, денежному штрафу или телесному наказанию.

В74в 517. Причиною полагается болезнь, важны фамильные | и домашние обстоятельства, прикосновенность по суду, однакож и сей обязан место свое заменить другим.

Банкроты—котры⁴. 518. Банкротами называются все должники несостоятельные, кои не имеют никакой уже возможности сделать оборота к удовлетворению кредиторов⁵.

¹ Но Естли В.

² В-ში კონი იმ სოვეთუთ ი შესწორებულა ავტორის ხელით კონი იმ სოვეთაი სოვეთაი-თ.

³ В-ში იმ შესწორებულა ავტორის ხელით კ-ად.

⁴ კოტრუ] კუტრუ В, Купцы А.

⁵ В-ში კონი იმ იმეოთ ნიკაოყ უჯე სოვეთნოთაი ნა უდოვლოვონე-ნი დოვლოვ ხაზადანსებულა და სამაგეოროდ ავტორის ხელით მარტხენა არშიახე წერია: კონი იმეოთ ნიკაოყ უჯე სოვეთნოთაი ნა უდოვლოვონე კრედიტოროვ.

519. Банкротство разделяется на две степени: на нечаянное¹ и неумышленное, на умышленное и злостное.

520. Неумышленные банкроты суть все те, кои потеряют свое имение от нашествия неприятельского, от пожара, наводнения, воровских людей, от подрыва кредита и лишения² капиталов³ чрез банкротство другого.

A83r
B75r

| 521. В таком случае банкрот призывается пред судей, допрашивается о | причине банкротства, и невозможность своего показания доказывает самым делом и очищает присягою.

522. После того дается ему время на поправление своих дел и уплата долгов располагается на малых части.

523. Злонамеренным банкротом полагается тот, кто придет в несостояние от расточительности, мотовства, картежной⁴ игры и тому подобного, особливо же, когда умышленно объявит⁵ себя банкротом⁶.

524. Именне сих банкротов, что будет в виду и что впоследствии отыщется, подвергается без всякого изъятия⁷ публичной продаже, на удовлетворение кредиторов.

A83v
B75v

| 525. Женино приданое и собственность, приобретенная детьми, остается неприкосновенною, однакож им не возбраняется принимать | на себя уплату долгов банкрота.

526. При описи банкротского имения должен быть как сам банкрот, так и его кредиторы, кои есть на лице⁸.

¹ на нечаянное А.

² В-ში потеряния ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია лишения.

³ В-ში капитала შესწორებულია ავტორის ხელით капиталов-ად.

⁴ карточной В.

⁵ объявить А.

⁶ В-ში особливо же когда умышленно объявить (sic) себя банкротом მიწერილია ავტორის ხელით.

⁷ В-ში без всякого изъятия ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრაქონს ზემოთ.

⁸ В-ში кои есть на лице მიწერილია ავტორის ხელით.

527. Опись совершают два мдиванбега¹, городской моурав, полициймейстер² и двое из первостатейных³ граждан.

А84г 528. В деревнях и селениях | опись делается подобным же образом, в присутствии моурава, нацвала и двух деревенских судей.

529. При составлении описи наблюдается, чтоб не было включено чужого имени, банкроту непринадлежащего.

В76г 530. После того банкрот утверждает опись своим подписаньем, что все в ней означенное, без всякого изъятия⁴, есть его собственность. | В заключении описи подписывается всеми присутствующими.

А84г | 531. Для удовлетворения кредиторов и рассмотрения дел банкрота⁵ учреждается конкурс из нескольких особ из его состояния.

532. Банкроту дается присяга, что он из своего имени ничего не утаил и перевел умышленно в другие руки.

А85г 533. О банкроте объявляется⁶ повсеместно, чтоб с достоверностию знать о всех его долгах, также и о том, кто ему должен или что у кого есть из банкротовых имений⁷. | Банкрот дает поручителей⁸, что до окончания конкурса никуда не отлучится.

534. Имя его продают те люди, кои оно описывали.

В76г 535. Деньги, полученные за продажу банкротова имения, удовлетворяют его кредиторов, а в случае, если долги | превышают имяние, тогда конкурс удовлетво-

¹ А-ში მუნვანბეგა შესწორებულია ავტორის ხელით მდვანბეგა-დ.

² полициймейстер В.

³ первостатейных В.

⁴ изъятия В.

⁵ банкрота А.

⁶ объявляется В.

⁷ В-ში банкротоваго имения შესწორებულია ავტორის ხელით банк-
ротовых имений-თ.

⁸ поручителей В.

рлет кредиторов¹ такими частями, какия причтаться будут по разчислению капиталов.

A85v | 536. При продаже имения должна наблюдаться самая истина² и справедливость. Все те, кои изобличаются в.пристрастии, небреженнии или же будут уменьшать³ цену с тем умыслом, чтобы продаваемое имение оставить за собою, платят весь убыток, причисленный капиталу, следующему на удовлетворение долгов банкрота.

A86r | 537. Когда окажется, что банкрот умышлен[н]о перевел свои имения, тогда банкрот⁴, равно и тот, на кого пере|ведено его имение, судятся как изобличенные в воровстве.

B77r | 538. По точном наблюдении | всего вышесказанного, если⁵ имение банкротское будет недостаточно обезпечить долгов, а уплаты⁶ их на себя никто перевести не согласится, тогда банкрот, какого бы он достоинства не был и не уважая обязанности его службы, подвергается тюремному заключению на пять лет, поколику есть нарушитель доверия и кредита, и человек | вредный всему обществу: Здесь служба государственная не может дать ему убежища и изъять⁷ из сего общего правила, поколику она не может быть прибежищем людям злонамеренным⁸.

A86v | [Bis В 157 + [a]=] 539. Мдиванбеги. Мдиванбеги учреждаются самим царем.

[Bis В 157 + [b]=] 540. Для большего уважения к носимому ими званнию, они избираются из первейших фамилий, и именно⁹: из князей кахетинских¹⁰,

¹ кредиторов] должников АВ.

² истина АВ.

³ уменьшать В.

⁴ банкрот А.

⁵ еслии В.

⁶ В-ში уплату შესწორებულა ავტორის ხელით уплаты-თ.

⁷ изъять В.

⁸ В-ში поколику она не может (bis не может ხაზადასმულია) быть прибежищем людям злонамеренным მიწერილია ავტორის ხელით.

⁹ имянно В.

¹⁰ Кяхитинских В. А-ში Кяхитинских შესწორებულა ავტორის ხელით Кахитинских-ად.

А87г карталпнских и сомхитских¹, | а для татар—из их селений.

В77v [Bis В 157 + [с]=] | 541. Мдиванбеги должны содержать веру греческого исповедания (кроме селений магометанских)² и быть богобоязливymi, примерного поведения, исполненныя³ правоты и благодушия.

542. Мдиванбеги дают клятвенное обещание свято и ненарушимо проходить долг звания своего и во всяком случае давать суд правый и нелицеприятный.

А87v

Преимущества и обязанности мдиванбегов⁴.

543. Мдиванбеги могут | присутствовать⁵ при всех судах царских.

544. Но⁶ во время похода, когда не случится ни членов Непременного⁷ Царского Совета⁸, ни мдиванбегов⁹, при решении дел царь советуется с офицерами и генералами своими.

545. Мдиванбеги имеют свое присутствие¹⁰: в Тифлисе¹¹, в Гори, в Телаве, Сигнахе¹², а татарские— в Казахе, в Шамшадиле и Борчалохе.

¹ А-ში сометских, В-ში კი соместских შესწორებულია ავტორის ხელით сомхетских-ად.

² В-ში (кроме селений магометанских) ჩართულია ავტორის ხელით მარცხენა არშიახე მიწებით, А-ში კი ამგვარადვე ჩართულია იგი გადამწერის ხელით მარცხენა არშიახევე.

³ В-ში исполненныя შესწორებულია ავტორის ხელით исполненныя-დ.

⁴ ეს დასათაურება ორივე ხელნაწერში (AB) ავტორის ხელითაა მარცხენა არშიახე დაწერილი.

⁵ В-ში присутствуют გასწორებულია ავტორის ხელით могут присутствовать-ად.

⁶ Но ავტორის ხელით ჩაწერილია სტრიქონს ხემოთ В-ში, А-ში კი აკლია.

⁷ неприменного А.

⁸ А-ში Сената შესწორებულია ავტორის ხელით Совета-დ.

⁹ В-ში Мдиванбег не бывает ხაზგადასმულია და სამაგიეროდ ავტორის ხელით მარცხენა არშიახე მიწერილია не случится ни членов неприменного Царского Совета ни Мдиванбегов.

¹⁰ В-ში ამ სიტყვის შემდეგ карталинские ხაზგადასმულია.

¹¹ в Тифлисе АВ.

¹² В-ში ამ სიტყვის შემდეგ Кахетинские ხაზგადასმულია.

В78гА88г | 546. Между ними* мдиванбегн | თიფლის[с]კიე იმყოფებიან სიწმინდის ხარისხს.

547. Все сии мдиванбегн ко усмотрению своему составляют канцелярию для производства дел.

548. Суду мдиванбегов принадлежат все важнейшия царские дела, равно уголовныя и гражданскыя, — им вверяются тайны государственныя.

549. По делам судным с мдиванбегами присутствуют городские моуравы².

А88в | 550. Первейшею обязанностию мдиванбегов ести³ прилежное и безпристрастное рассмотрение всякого дела и защита утесненной невинности.

551⁴. Мдиванбегн по всем исковым и вексельным делам, по окончании суда, получают со всякого тумана (10 р.) 50 копеек⁵ с того, в чью пользу кончится процес[с].

В78в | 552. За пренебрежение обязанностей своего звания они подвергаются гневу царскому, но | отрешать их никто не может, кроме царского высочества. За неважное же | упущение по должности — штрафуются деньгами⁶.

Армяне ни в каком случае мдиванбегами не бывають, поколику они суть народ торговый⁷.

¹ В-ში იმნი ხანგადსმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია ისეც იმნი.

² Моуровы А. В-ში ამ სიტყვის შემდეგ იმავესავე ტიფლისის ხანგადსმულია.

³ В-ში есть ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ხეზით.

⁴ В-ში მთელი 551-ე მუხლის ტექსტი ავტორის ხელით მიწერილია მარცხენა არშიახე.

⁵ А-ში со всякого тумана (10 р.) 50 копеек წერია ავტორის ხელით.

⁶ В-ში За неважноеже упущение подолжности штрафуются деньгами ავტორის ხელით ჩართულია მარცხენა არშიახე.

⁷ торговой В. Армяне ни в каком случае Мдиванбегачи не бывають, поколику они суть народ торговый А-ში ავტორის ხელით მიწერილია. А-სა და В-ში ამ ადგილს თუმცა ვერტიკალური ხანგები გადასმული აქვს, მაგრამ А-ში მოპირდაპირედ, მარცხენა არშიახე ავტორის ხელით, ფანქრით მიწერილია შენიშვნის სახით: (Так в подлиннике). ჩანს, ავტორს სათანადო წყაროს მიხედვით გვიან ეს ადგილი შეუმოწმებია და ტექსტი ამოსალეზად არ მიუჩნევია. ამას მოწმობს ის გარემოებაც, რომ მოლრავის სახელის შესახებაც 651-ე მუხლში ამგვარადვეა თქმული.

553. По большей¹ части оконча-
чашне дел утверждается свидете-
лями, от удостоверения² коих час-

то зависит благосостояние и судьба целых фамилий, защита³ оскорбленной и притесненной невинности.

554. В свидетели принимаются люди, исполненные честности и заслуживающие полное доверие от своих соотечественников.

А89v

! 555. Закон хотя и опровергает свидетельство женщи-
н, но по важности обстоятельств могут и они быть
до сего допущены, ибо беспристрастие и правота сер-
дца должна принадлежать каждому полу безысключи-
тельно⁴.

В79r

| 556. Все те, кои чуждаются св. церкви и ея⁵ пре-
даний, клятвпреступники, изменники, изгнанные из
своего отечества, преданные проклятию, наказанные
публично и избалованные в прелюбо|деянии свидете-
лями быть не могут.

А90r

557. Люди подозрительные, дурного поведения, но-
воприезжие, кои ещё неизвестны обществу, малолетние⁶,
лишенные⁷ здравого разсудка также во свидетели не
принимаются.

558. Тот, кто призван будет во свидетельство, дает⁸
присягу в том, что покажет самую истину⁹ без всякого
пристрастия и личности.

А90v

| 559. Свидетели допрашиваются в суде. А на слу-
чай, если¹⁰ кто-[нибудь] из них за болезнь не мо-

¹ По большой В.

² В-ში უდოვრენი უესწორებულა ავტორის ხელით უდოვრენი-დ.

³ В-ში защита ჩაწერილია ავტორის ხელით. სტრიქონს ზემოთ.

⁴ безысключительно В.

⁵ В-ში იზ ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია ი ეა

⁶ малолетные АВ.

⁷ лишены В.

⁸ В-ში დავს უესწორებულა ავტორის ხელით დავს-ად.

⁹ истину АВ.

¹⁰ если В.

В79v

жет явит[ь]ся пред судом, отбирается¹ от него пок...
зание в доме чрез мдиванбега, | но всегда после пред-
варительной присяги.

А91r

560. Если² кто-[нибудь] по общей ссылке призо-
вется³ во свидетельство, но⁴ не захочет дать требуемого
подтверждения, отзываясь совершенным неведением,
тогда дается ему очистительная присяга, а дело полу-
чает окон|чание чрез строжайшее изследованне.

561. Кто засвидетельствует раз, хотя и не пред су-
дом⁵, не может отречься от свидетельства.

562. До начатия суда свидетели не присматриваются, хотя
и сами того желали.

А91v

563. Лжесвидетели платят денежной штраф, коли-
чество коего назначается судом, смотря по важности⁶
дела, к коему | призван был во свидетельство.

В80r

564. Но когда от личности, | ненависти и злобы бу-
дет свидетельствовать ложно, наказывастся наравне с
преступником.

**Неповиновение—
урчებისა.**

565. Закон божий повелевает
иметь повиновение к власти прес[л]-
державшей; связь соотношений го-

сударственных, равно и польза в общежитии еще бо-
лее утверждает нас в оправданной сей истине.

А92r

| 566. По чему все состояния, составляющие общее
государственное тело, непременно⁷ должны повиноваться
правителям и местам, властью законодательною установ-
ленным⁸ и устанавливаемым.

567. Нарушители наказываются строго. Во время
важных внутренних происшествий и во время военное
они⁹ подвергаются истязанию наравне с изменниками.

¹ ототбирается В.

² ЕСТЬИ В.

³ призавется А.

⁴ В-ში ამ სიტყვის შემდეგ იხატება დასმულია.

⁵ судьями В.

⁶ А-ში жажности გასწორებულია ავტორის ხელით важности-თ.

⁷ непременно А.

⁸ уставленным В.

⁹ В-ში იხატება ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

В80v
A92v

568. Запрещается делать с неприятелем мирныя условия без точного повеления от царского высочества. Договор¹ | не признается, | а те генералы и офицеры, кои дерзнут приступить к сим соглашениям, изгоняются из службы.

569. Кто передает неприятелю провиант или будет доставлять какое бы то не было продовольствие для его войск—осуждается как изменник отечества.

570³. Всякая тайна государствен-

Тайна государственная—мепис сайдумлосатвис².

ная сохраняется свято и ненарушимо, поколику служит к ограждению и утверждению отечества.

A93r

571. Все те, кои присутствуют в тайных царских совещаниях или в чрезвычайных гражданских | и военных судах, равно и во всяких делах, не могут до времени обнаруживать сделанных положений, ни даже оглашать собственных своих разсуждений.

572. Когда кто- [нибудь], зная⁴ тайну царскую или общественную, оную прежде времени⁵ обнаружит, по закону лишается языка.

В81r

| 573. По обстоятельствам закон сей смягчен: он с точностию исполняется только в то время, когда самое действие соединено с вредом государственным или со злом народным; в противном случае виновный изгоняется из | службы так, как неопределяющий меры болтливости своего языка.

A93v

[Запрет чиновникам употреблять в свои работы подвластных людей больше положенного количества].

574. Офицерам и генералам, и всем⁶ вообще чиновникам строго запрещается употреблять в свою работу нижних воинских чиновников.

¹ В-ში ამ სიტყვის შემდეგ, ფურც. 80r-ზევე, непризнается ხაზგადასმულია.

² Мепис Сайдумлоса Твис АВ.

³ 57. А.

⁴ В-ში знает ავტორის ხელით შესწორებულია зная-დ.

⁵ времени В.

⁶ В-ში и всем ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

575. Моуравам запрещается употреблять в свои работы людей больше положенного количества, в противном случае лишаются сработанного; но когда и за тем обличены будут, то изгоняются из службы.

A94r
B81v

[Скрытый посев на чужой земле]. 576. Между помещиками, равно и¹ поселянами бывают случаи, | что скрытно засеваются чужия² земли;

тогда нива определяется в пользу хозяина земли. Но чтоб не отягощалось состояние засеявшего чужую ниву, то хозяин обязан запахать на его земли то же самое количество и отдать ему взамен³, однакож без всякого посева.

A94v

577. Когда же на вспаханную землю другой сделает скрытый посев, тогда нива остается в пользу того, кто запахал, которой однакож должен возратить хозяину употребленные на посев семена. Сие разумеется о землях пустопорозжих и | никому непринадлежащих.

B82r

578. Чтож касается до земель общественных, тогда вся прибыль⁴ обратиться в пользу | селения, обществу коего принадлежит земля.

579. Поколикую в Грузии все почти селения, не включая участков каждого поселянина, имеют в особенной отделенности по несколько десятин земли общественной.

580. Правило сие также не относится и к тем землям, кои состоят еще в споре.

A95r

[Удобрение земель]. 581. [Так] как удобрение земель есть не|маловажная ветвь государственного избытка и благосостояния, то и разрешается свобода всем вообще состояниям

обрабатывать неудобныя земли и разшищать⁵ в горах⁶

¹ и элгоз В-б.

² чужия А.

³ въ замен АВ.

⁴ прибыль А.

⁵ ращищать В.

⁶ в горах] в городах А.

лесистия¹ места. Тому, кто делает² их к землепашеству удобными, в вознаграждение трудов определяется четырехлетний³ срок пользоваться удобренными им землями, по миновании коего земли присоединятся к прочим⁴ землям, обществу принадлежащим⁵.

B82v

A95v

[Ответственность за нанесение ущерба супругам (модгами)].

| §82. При возделывании⁶ нивы ярмо составляется из известного | количества волов, кои часто случается, что не все одному принадлежат хозяину, а от сего и бывает, что во время пашни один у другого в ссоре убивают волов или делают повреждение самому плугу,—тогда виновный⁷ осуждается, без исключения⁸, заплатить весь причиненный⁹ им убыток.

§83. Прочис¹⁰ же иностранцы, равно и¹¹ все те из¹² заграничных, кои по доброму изволению своему пожелают переселит[ь]ся в Грузию, должны¹³ принадлежать собственно царю.

¹ А-ში лесистია გასწორებული ავტორის ხელით лесистия-დ.

² зделает В.

³ В-ში трехъ летний გასწორებული ავტორის ხელით четырехъ летний-თ; А-ში ხის: четырехъ летний.

⁴ В-ში ამ სიტყვის შემდეგ коронным имениям ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერითა და ქვემოთა არშიაზე გაგრძელებით წერია ხაზგადასმითვე общественным ге...об...зе...(?). В-ს ქვემოთა არშიაზევე ავტორის ხელით წერია: NB прибавить также о землях общественных, о землях помещичьих тоже самое разумеется. ეს შენიშვნაც ავტორის მიერ ხაზგადასმულია.

⁵ В-ში მარცხენა არშიაზე ავტორის ხელით წერია однакож естъли зем... (?) принадлежащим, тому обществу, რაზედაც მას ხაზი გადაუსვამს და მიწწერია იქვე, ქვემოთ: землям обществу принадлежащим.

⁶ При возделовании А.

⁷ виноватый В.

⁸ безъисключительно В.

⁹ причиненной В.

¹⁰ А-ში ამ სიტყვის წინ Все те ხაზგადასმულია.

¹¹ В-ში Прочие же иностранцы равно и ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

¹² А-ში все те из ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

¹³ В-ში должны ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

А96г 584. Когда же соглашены к тому будут кем-либо из князей и | дворян, тогда остаются за ними по взаимным условиям¹. В случае ж притеснения или когда не будет² выполняемо обещанное в услови, свобода сих переселенцов не стесняется, но от воли их³ зависит основать там свое ! местопребывание, где выгоднее, т. е. остаться за казною или записаться за помещиком, по доброй своей воле.

В83г 585. Иностранцам знатного происхождения, кои пожелают водвориться⁴ на землях, Грузии принадлежащих, сие не возбраняется.

А96в | 586. С утверждения высочества царского, они даже могут приобретать недвижимыя⁵ имения и все другие выгоды, какими пользуются в Грузии княжеские и дворянские фамилии.

587. У наемников, поденщиков
[Оплата наемного и, вообще, у всех рабочих людей труда]. запрещается строго удерживать плату или какую-то ни было часть против условия. За все удержанное виновный⁶ платит вдвое⁷; половиною удовлетворяется обиженный, а другая берется в казну пенею.

В83в 588. Когда же нанятой человек | прежде истечения срока | будет ненадобен или сам не пожелает остаться, отпуск его безпрепятственно позволяется. Тогда обязанностию хозяина будет раз[с]честь его и удовлетворить сполна за все пожилое время.

А97г [Женитьба иностранца на чужой крепостной девке]. 589. Кто подговорит крепостную девку или служанку и после увезет, осуждается заплатить следующие за нее помещику деньги.

¹ по взаимным условиям აკლია А-ს.

² не будет.

³ В-ში სიხ-ისაკებ ს ხაზგადანმულია.

⁴ водворится В.

⁵ В-ში движимыя განწორებულია ავტორის ხელით недвижимыя-დ.

⁶ виноватый В.

⁷ въ двое АВ.

А97v 590. Если¹ кто-[нибудь] из заграничных пожелает вступить в брак с девицею несвободного состояния с тем, чтоб и самому остаться за помещиком, не возбраняется, а зависит от взаимного условия; свои же | соотечественники в подобном случае дают помещику выкуп.

В84r 591. Но когда кто-[нибудь] из помещиков хитростию преклонит иностранца женит[ь]ся на | крепостной своей дсяке, тогда отрешается от всякого на него права и женившийся совершенно свободен.

А98r 592. В деревнях и селениях, где есть скотоводство, настраивайше запрещается моуравами² держать такой скот, которой дерется. Но когда от несмотрения хозяина скотина его причинит другому вред и | увече, тогда она отдается тому, кому сделан вред. А если³ вред сей произойдет⁴ после предварительного запрещения от моурава, тогда хозяин скотины⁵ должен в удовлетворение обиженному заплатить⁶, по Вахтангову Закону, 8-ю часть цены, положенной за кровь, или дать деньги по положению на полные похороны.

В84v 593. Независимо от сего случается, что дети, по свойственной их возрасту резвости, | часто бывают причиною к раздражению⁷ животного, следовательно, и действием самого вреда. | В таком случае хозяин скота не обязан удовлетворять обиженного, но за все должны тогда ответствовать детей тех родители и родственники, по вышесказанному ж основанию, однакож после достоверного изыскания истины⁸.

¹ ЕСТЬЯ В.

² МОУРАВАМИ А.

³ А ЕСТЬЯ В.

⁴ ПРИЗОЙДЕТ А, ПРОИЗОИДЕТ В.

⁵ СКОПИНЫ А.

⁶ ЗАПЛАТИТЬ А.

⁷ К РАЗДРОЖЕНИЮ А.

⁸ ИСТИННЫ АВ.

594. Если¹ таковой скот иметь будут люди бедного состояния, тогда обязанностию моурана будет побуждать заблаговременно² хозяина оный продать, чтоб впоследствии избежать убытков.

[Государственный закон — защитник общества, гражданских взаимностей и доверия].

A99r

B85r

595. К учреждению обществ побудила людей как самая польза, от общезития получаемая, так и внешнее ограждение | собственности каждого гражданина, и потому все части оною, одна с другою имеют непрерывную взаимность и составляют твердое | ограждение всего общественного тела. От сей общей взаимности³ открывается и общая польза целого государства.

596. Закон определяет строгое наказание за расторжение гражданских взаимностей и доверия.

[Насиано, грабеш и разбой].

597. В Грузии все изобличенные в насилии, грабеже и разбое осуждались на виселицу⁴, без

изъятия⁵ лица.

A99v

| 598. Строго запрещается делать суд и расправу самим собою, поколику учреждены для сего особенныя места и правительства.

599. В случае, когда один на другого будет иметь претензию и, не относя дела к суду, присвоит в удовлетворение своей претензии вещи и пр., принадлежащее должнику, принуждается возратить их немедленно хозяину, а иск начать в суде.

B85v

| 600. Во время военное получается добыча. Корыстолюбие⁶ и желание прибитка часто бывает побуждением отнимать одному приобретенное другим. Тогда

A100r

обличенный в алчности к серебру лишается | права поль-

¹ Естляи В.

² заблаговременно В.

³ взаимности А.

⁴ на виселицу А.

⁵ без изъятия В.

⁶ корестолюбие А.

зваться принадлежащею ему частью из добычи, а присвоенное возвращает своему собрату.

[Росписка с виноватого на исправление самого себя и подписка заподозренного о непричастности в обвиняющем его деле].

601. Правительство, ограждая право каждого из сограждан во всей целостности и неприкосновенности, бдительно наблюдает¹ за преступлениями² и наказаниями.

A100v

602. Но [так] как точное наблюдение всей строгости предписанных законами наказаний не всегда бывает совершенным исправлением³, но часто ещё служит к ожесточению сердца и к нераскаянной⁴ закоренелости в пороках, то все вообще наказания должны быть употребляемы с крайнею осторожностью и осмотрительностью, так чтобы, не ослабляя важности и силы закона, не отягощалась ничья судьба выше меры. Но наказания необходимы, ибо нередко и порок имеет вид добродетели.

B86r

A101r

603. И потому в Грузии введен был⁵ средний род между наказанием и страхом наказания. С виноватого бралась росписка⁶, где он, признавая свои погрешности, давал твердое и неременное обещание исправиться. Ежелиж не покажет исправления, судится и истязуется по всей строгости законов, яко нарушитель собственного своего слова, незаслуживающий уже общего доверия.

A101vB
86v

604. Подобная же подписка была давана и тем, кто, не быв совершенно изобличен, останется в подозрении, где он утверждал по самой справедливости, что не причастен в обвиняющем его деле. Но когда после сей подписки изобличится, то наказывается без всякой пощады по вине своей или как сам обяжется в подписке, на случай обвинения⁷.

¹ наблюдает] назидает В.

² за преступлением А.

³ В-ში исправлением ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრაქონს ზემოთ.

⁴ к | нераскаянной А.

⁵ В-ში был ამის უმედვ ხელმეორედ წერია, მაგრამ ხაზვადანსით.

⁶ росписка] подписка В. ,

⁷ В-ში или как сам обяжется в подписке, на случай обвинения მიწერილია ავტორის ხელით.

[Присвоение при-
нятых чужих ве-
щей].

605. Кто примет чужие вещи и по желанию прирбытка¹ присвоит их себе, впоследствии² будет отн-ваться, что оных не получал или умышленно покажет, что они потеряны, по изобличе-нию постыдится пред всеми, а вещи возвращаются хо-зяину или его наследникам.

A102r

[Удержание чужой
скотины за пасть-
бище и причинение
ей вреда].

| 606. Кто удержит скот чужой, поставляя в причину, что не заплачено ему за траву, на коей скот сей пастся, хозяин скота обя-зан заплатить за корм по условию и тогда возвращается ему скотина.

607. Но когда причинен будет скотине вред или бу-дет она от небрежения растеряна³, тогда тот, кто удер-жал, отвечает и⁴ платит⁵ весь убыток хозяину.

A102v
B87r

[Возвращение хо-
зяину своих вещей
в случае опасно-
сти от нашествия
неприятельского].

| 608. На случай опасности от нашествия | неприятельского, все те люди, кои будут иметь у себя чужие вещи, обязаны их немедлен-но возвратить хозяину. Но когда сей принять их не пожелает и вещи будут разхищены вринувшимися врагами, тогда взыскания никакого не чинится.

[Ответственность
за побег крепост-
ного, отданного на
временное услу-
жение другому].

609. Кто отдаст крепостного сво-его человека на временное услуже-ние другому, а человек сбежит, тог-да тот, от кого он сбежал⁶, обязан удовлетворить его господина или отыскать бежавшего. Сие однакож не относится на

¹ B-ში რიბიტკა ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

² вь последствий B.

³ A-ში რაღერენა შესწორებულია ავტორის ხელით რაღერენა-დ

⁴ A-ში ამის წინ ისევ ი ხის, მაგრამ ხაზადანხით.

⁵ платить B.

⁶ сбижал AB.

А103г тех¹ крепостных людей, кои² служат | из платы³ или по увольнительным от господ своих письмам⁴.

[Ответственность охранителя имений и вещей, состоящих в споре].

лостью препорученного.

[Ответственность свидетеля за свое показание о покраже].

В87в достойных⁸ вероятия, чинится | точнейшее по словам его изыскание и свидетельство его присмется. Но когда по исследовании засвидетельствование найдется⁹ ложным или еще окажется умысел чрез подобное | показание нанести вред оговариваемому напрасно, тогда осуждается заплатить в казну штраф против всей цены покраденного.

А103в

[Права заплатителя после покупки имения или вещей для другого].

611. Когда сделана будет покража и кто-либо объявит⁶ хозяину, что он известен о покраденном, если⁷ человек сей из числа
612. Кто-то комиссин¹⁰ для другого купит имение или вещи своими деньгами, то, до возвращения оных, в воле его состоит¹¹ пользоваться купленным. В случае же, когда тот, для кого помянутое имение и вещи будут куплены¹², взять их

¹ А-ში на тех ავტორის ხელით წერია.

² кой А.

³ А-ში плата გასწორებულია ავტორის ხელით платы-თ.

⁴ писмам А. В-ში Сие однакож не относится на тех крепостных людей кои служат из платы или по увольнительным от господ своих письмам მიწერილია ავტორის ხელით მარცხენა არშიაზე გაგრძელებით.

⁵ В-ში ამ სიტყვის შემდეგ и ხაზგადასმულია.

⁶ объявит В.

⁷ естьли В.

⁸ достойных В.

⁹ В-ში окажется ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია найдется.

¹⁰ комиссин А, комиссин В.

¹¹ оных, в воле его состоит აკლია А-ს.

¹² В-ში будут куплены ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

¶ 618. Если¹ прежде раздела кто-[нибудь] из наследников приобретет собственными своими трудами капиталы или купит² имение и тому подобное, тогда в воле его состоит пользоваться всем благоприобретенным, которое в общий раздел уже не включается.

619. Но когда между наследниками заключен будет акт, например³, чтоб одному вести⁴ дела торговые, а другому заниматься хозяйством и стараться о поддержании и приумножении общего имущества, тогда вся прибыль разделится по равным частям.

620. То же сохраняется и в прочих подобных ему случаях.

621. Благоприобретенное имение также разделяется поровну⁴ между наследниками, ¶ когда при покупке одного приобретатель впишет в купчую имена прочих наследников.

[Поддерживание кредитором недвижимых имений, кои находятся у него в залоге].

622. Не возбраняется поддерживать все те недвижимыя имения, кои будут в залоге, и употребленные на то деньги причислять к общему долгу, однакож не иначе,

как с ведома и согласия самого хозяина.

623. В случае, если⁵ кредитор, по намерению присвоить заложенное, будет умножать заведения, воздвигать новыя здания без ведома хозяина и знатно умножит цену выкупа, хотя⁶ и получает свой долг, но⁷ лишается уже⁸ вознаграждения за⁹ все произведенныя

¹ Естьли В.

² купить АВ.

³ В-ში напр. გასწორებული ავტორის ხელით например-ად.

⁴ поравну В.

⁵ Естьли В.

⁶ А-ში хотя-ს წინ იხილეთ ხაზგადასმულია.

⁷ А-ში сроки ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია დღი იხილეთ. В-ში хотя и получает свой долг но ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁸ В-ში уже წერია ავტორის ხელით.

⁹ В-ში как долга так и имущества со ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია вознаграждения за.

пристройкам¹, которые² должны остаться в пользу³ хозяина⁴, коему принадлежит имение⁵.

В89v

A105v

624. Долговым претензиям, |
[Срок вношения претензии по какому-нибудь делу в суд]. спорам по землям, недвижимым имениям⁶ и по всем вообще | делам, глас о себе имеющих, полагается двадцатилетний⁷ срок.

625. По миновании срока сего теряется уже право вносить претензии и начинать процесс. Тогда все такие дела почитаются решен[и]ыми.

626. Из сего изъемятся⁸ те люди, кои бывают в плену, равно и все дела по казенным и церковным имениям. На них никакого срока не полагается.

В90r

A106r

627. Когда имение из общего наследства или состоящее в споре скрытно переведено будет в посторонние руки, тогда весь убыток отнесется на виноватого. Но ежели произойдет сие не от корыстолюбия, а по малодушию и слабости, | тогда дальнего осуждения не бывает, однакож перевод действительным не | почитается и от суда будет уничтожен.

[Ответственность за неблагопристойность во дворце царском]. 628. Во дворце царском кто будет вести себя неблагопристойно или заведет с другим ссору, да и прич[ин]ит обиду, совлечется от своего достоинства, изгонится из службы и даст полное удовлетворение обиженному; нижние воинские чины и простой народ—накажутся телесно.

¹ В-ში всеми произведенными пристройками გასწორებულია ავტორის ხელით все произведенные пристройки-თ.

² В-ში которое შესწორებულია ავტორის ხელით которая-დ.

³ В-ში отдается ხაზგადსმულია და შემდეგ должны остаться в пользу ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ხეზით.

⁴ В-ში ავტორის ხელით хозяину შესწორებულია хозяина-დ.

⁵ В-ში коему принадлежит имение მიწერილია ავტორის ხელით.

⁶ недвижимым имениям აკლია А-ს.

⁷ двадцатилетний В.

⁸ изъемяются В.

[Ответственность
господина за жестокость к рабу].

тогда раб разрешается от власти своего господина и есть свободен.

B90v

[Ответственность
за обиду или увечье
нижних воинских чинов].

A106v

госпиталь. А когда¹ причинено | будет солдату² увечье, тогда помещик осуждается заменить место его своим человеком, купец и поселянин запишется сам на службу.

[Межевание земель].

В случае же, когда окажутся межю положенными неправильно, тогда перемеживается³ вновь и полагаются верно границы, собственность каждого составляющие; землемеры же и чиновники, обличенные в пристрастном разграничении земель, смотря по обстоятельствам и важности дела, осуждаются на денежный штраф или подвергаются аресту, а иногда изгоняются из службы.

B91r

[Сторожа за нивами и за табунами].

A107r

рожей. Они ответственны | за целостность скота и посеянного хлеба. Все утраченное от их небрежения отнесется собственно на их счет. Им строго также запрещается, под каким бы то видом ни было, скрытно продавать скотину. Изобличенный должен заплатить убыток, причиненной хозяину. При сем случае дальнейшего розыскания не делается; один только деревенской⁴ суд разбирает обстоятельства, судит и штрафует виноватого.

¹ А когда] а как А.

² солдату В.

³ А-ში перемеживается შესწორებულია ავტორის ხელით ფანქრით
перемеживается-ფ.

⁴ деревенской В.

[Запрещенные дела во избежание между соседями неудовольствия и вражды].

633. Во избежание несогласий между гражданами¹ и поселянами не допускается производить стрелный на землях, соседу принадлежащих; запрещается проводить на

B91v

онья с дома и двора своего стоки и сметать пачистоты, равно и | делать окошки на соседний двор; также запрещается подле ограждения садов соседних насаждать

A107v

деревя, имеющие большую сень или содержащие² по своему | качеству вредных насекомых, поколику сие отнимает у других дерев растительную силу и делает вред нежным произрастениям. Одним словом, предписывается избегать всего того, что может произвесть между соседями неудовольствие и вражду. Нарушитель штрафуется по уважению обстоятельств и по благоразумному³ рассмотрению судей.

[Смотрители садов].

634. Для сбережения лоз виноградных и других плодоносных дерев, особливо же, когда будут

B92r

они созревать, от всего селения или общества назначается несколько особых смотрителей. Они наблюдают за целостию садов и должны отвечать за весь убыток, когда оный | произойдет от их небрежения. Естьли же кто-[нибуди] насильственной рукою следит в садах вред и нанесет смотрителю обиду, осуждается удовлетворить обиженного и | платить солида за убыток.

A108r

[Ответственность за включение в рядную о приданом человека свободного состоянием].

635. При случае выдачи дочерей в замужество запрещается укреплять за ними в числе приданого людей свободного состояния, хотя бы люди сие находились в услужении у родителей и по собственному своему согласию перешли в дом новобрачной, поколику они суть

¹ А-ში гражданскими გასწორებული ავტორის ხელით граждანი-თ.

² В-ში содержащих გასწორებული ავტორის ხელით содержаში-დ.

³ благоразумному В.

навсегда свободны и имеют волю жить у кого похотят, равно и отходить к другому. То естьли кто-[нибудь] дерзнет включить из сих людей в рядную о приданом, запись уничтожается, а избобленный присуждается вполне¹ удовлетворить зятя и заплатить за насилие и обман денежной штраф в казну.

B92v

[Ответственность на чужого человека, без ведома его господина посланного куда-либо].

| 636. Кто пошлет чужого человека, без ведома его господина, куда-либо по своим надобностям и посланной не возвратится² или | будет захвачен неприятелем, тогда

A108v

тот, кто его посылал, обязан ответствовать и удовлетворить господина.

637. Правило сие, однакож, не относится на тех людей, кои служат по условию или из найму.

[Ответственность за присвоение чужой собственности по праву сильного].

638. Если кто-[нибудь] по праву сильного завладеет чужим именем или присвоит какие бы³ то⁴ ни было вещи, присуждается к немедленному возвращению все-

го насильно отнятого и платить в казну штраф против цены присвоенного. Заведения же и пристройки, какия произведены будут на захваченных имениях, останутся в пользу настоящего хозяина.

B93r

| 639. Но когда действие сие произойдет⁵ по согласию с моуравом и по его дозволению, тогда за пристройки | и заведения платит моурав. Впрочем, виновный должен возвратить чужую собственность и понести определенной штраф.

A109r

[Уважение к святости судилища и народного собрания].

640. Во всех, вообще, государственных судилищах и собраниях народных наблюдается должная тишина и полное уважение к

святости места.

¹ в полне АВ.

² не возвратится В.

³ В-ში какое გასწორებული ავტორის ხელით какие бы-თ.

⁴ В-ში თ-ს შემდეგ ავტორის ხელით бы ჩაწერილია სტრიქონს შემოთ, მაგრამ ხაზგადასმულია. ⁵ произойдет В.

641. Те из судей и мдиванбегов, кои во время собраний будут вести себя неблагопристойно или заведут между собою ссору, до дней не допускаются к отправлению должности своего чина и платят денежный штраф на госпиталь за два месяца¹ против своего жалованья.

•
[Права на движимыя и недвижимыя имущества].

В93v

А109v

642. Предположив всем состоявшим грузинского народа свободное право располагать [имениями благоприобретенными, запрещается детям и наследникам в сем | случае перемещать волю родителей. Благоприобретенное имение останется навсегда твердым и неприкосновенным за кем будет утверждено или по духовной отказано.

643. Недвижимыя имения, по роду и наследию принадлежашая, не могут переходить в другую фамилию без царского утверждения.

644. Кто удерживать будет чужое движимое или недвижимое имение под тем предлогом, что хозяин ему состоит должным, тогда подробности дела рассматриваются судом и, когда претензия справедлива, долг взыскивается, а удержанное возвращается хозяину.

В94r

А110r

645. Когда же удержанное будет | утрачено, в то время судьи делают щот между должником и претендателем. Еслили утраченное превышает | цену долга, тогда кредитор доплачивает должнику, а когда цена будет ниже долга, тогда должник удовлетворяет кредитора в недостающее количество.

646. Но когда помянутыя имения препоручатся² в распоряжение постороннему лицу, тогда должникам предоставляется месячный срок объявить³ о претензиях своих в суде. После сего объявления имения считаются в секвестре до окончательного удовлетворения кредиторов и тот, кому они были препоручены, не вправе

¹ мѣца В.

² препоручаться В.

³ объявить В.

уже возвратить их хозяйну. А когда в течении месячного срока объявления¹ не будет, тогда имущества безпрепятственно возвращаются хозяйну.

B94v

| 647. Если², по нерадению судей и моуравов, сии арестованныя имущества или вещи будут отданы или проданы прежде истечения положенного срока и³ до

A110v

удовлетворения | кредиторов, тогда за причисленной убыток обязаны отвечать сами.

Моуравы и их должности. 648. Моуравы есть чины, для внутреннего управления в государстве определяемые.

649. Они разделяются на разные⁴ степени по своим чиновначалиям: в Кизике, Гори, в Картал[ин]ии, в Казахах⁵ и Араксе они сравниваются в чинах с генералами. Прочие же моуравы занимают достоинство свое от важности вверяемого управлению их места. А сельских и деревенских моуравов можно положить в чине земского исправника.

650⁶. Должности моуравские распределяет сам царь.

B95r

A111r

| 651. В звание моуравов всегда избираются из первых князей и | дворян грузинских; фамилии же армянские, какого бы они достоинства ни были, в сем чиновначалии места иметь не могут, поколику нация их от самой отдаленнейшей древности почитается в Грузии не более, как только торговою и, по вкоренившемуся мнению в народе, не должна участвовать в отправлении должностей общественных.

652. Только важная⁷ степень служения требует людей, преисполненных⁸ благонравия и честности, чтоб

¹ объявления В.

² Естьли В.

³ В-ში პრეჟე ისტეჩენია პოლოჟენი სროკი და ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ხეშთ.

⁴ разные А.

⁵ в Казахах АВ.

⁶ В-ში 670 ხაზგადასმულია და ხედწარწერილია 650.

⁷ важной АВ.

⁸ А-ში პრე ისტეჩენიას გასწორებულია ავტორის ხელით პრე ისტეჩენიას-ად.

могли служить примером для всех тех, кои вверяются их попечению и управлению.

Должности моуравов¹. 653. Главнейшая обязанность моуравов есть повсеместное наблюдение благонравия народного, тишины, мира и спокойствия в семействах.

B95v
A111v

| 654. Моуравы дают суд и расправу | во всех делах, разбирают неудовольствия и творят мирной суд.

655. На время отсутствия должность² звания своего моуравы поручают царскому нацвалу, яко лицу, занимающему по них первое место.

656. Моуравы обязаны немедленно и со всякою точностью исполнять все насылаемые от царя и высшего правительства повеления и приказы.

657. Данною им властью они решат все вообще дела, кроме криминальных и важнейших государственных, кои относятся до суда мдиванбегов и даже самого царя.

658. С моуравом, при решении дел, заседают царской нацвал, деревенские судьи и старшины, выбираемые из народа.

A112r
B96r

| 659. Моуравы чинят раздел | наследства между казенными поселянами, присутствуют также и при разделе дворянских имений, когда наследники того пожелают.

660. На моуравов возлагается отыскание важнейших государственных преступников, кои им полагаются:

661. Воры, разбойники, хищники, смертоубийцы, зажигатели, изменники, люди, имеющие сношение с неприятелем, все те, кои будут на стороне врагов, равно и те, кои извещают их о внутреннем³ положении и состоянии войск или будут иметь тайное намерение бежать за границу, умышляющие на особу царского

¹ В-ში **Должности моуравов** დაწვრილია ავტორის ხელით მარცხენა არშინაზე.

² В-ში ამ სიტყვის წინ **от ხაზგადსმულია და** должности შესწორებულია **должность-ად.**

³ **о внутреннем В.**

всличества или на благосостояние отечества, делающие заговор и бунт.

.A112v
.B96v 662. Все таковыя преступления | к суду моуравов не относятся, по чему и есть их обязанностию, | людей, в подобных преступлениях обличившихся¹, немедленно захватывать и за крепким караулом отправлять куда следует, по команде².

663. Для скрытных поисков моуравы имеют по несколько человек, кои разведывают под рукою и секретно извещают их о вышесказанных преступниках.

664. Но когда, от небрежения или слабости моурава, не будет принято заблаговременно³ нужных мер к ограждению общественного благосостояния и спокойствия и причинится вред, тогда моурав изгоняется навсегда от своего места, яко нерадивый о пользе отечества.

.A113r
.B97r 665. Где будет присутствие высочества царского, моуравы каждое | утро репортуют царю о благосостоянии | города или селения и обо всех случившихся накануне происшествиях. Прочие же моуравы, где нет присутствия царского, доносят о том царю по истечении каждого месяца.

666. Моуравам не возбраняется ревизовать решения мдиванбегов, но переменять оных не могут. В случае неправильности мдиванбегового⁴ приговора, дело относится прямо к царскому суду и исполнение впредь, до повеления, останавливается.

667. Попечению и бдительности моуравов вверяется принимать заблаговременно⁵ нужные меры к предохранению народа от голода в случае неурожая и ко отращению болезней заразительных.

.A113v 668. За пренебрежение сих, толико важных | обязанностей моуравы лишаются места.

¹ В-ში обличивших გასწორებულია ავტორის ხელით обличившихся-დ.

² В-ში იმის შემდეგ ავტორის ხელით წერია Ни чи, მაგრამ ხახვა-დასმულია.

³ заблаговременно В.

⁴ В-ში Мдиванбега გასწორებულია ავტორის ხელით Мдиванбеგო-ვაგო-დ.

⁵ заблаговременно В.

| 669. Моуравы надзирают за исправностию и точно-
стью меры и веса всех продаваемых товаров, в особен-
но же, жизненного продовольствия, и смотрят, чтобы
выше положенной цены по таксе ничего продаваемо
не было.

670. Моуравы также наблюдают, чтоб не было ввози-
мо и вывозимо товаров и продуктов запрещенных, ко-
торые обязанностию их будет конфисковать.

671. За послабление и умышленное согласие моуравы
подвергаются строгому ответу.

672. Моуравы имеют смотрение за крепостями и все-
ми вообще военными укреплениями. Они судят и штра-
фуют тех, кои окажутся небрежущими о укреплениях,
а в случаях важных—доносят царю.

A114r
B98r

|| 673. Новая государственная постановления и чрез-
вычайныя сборы, прежде исполнения, объявляются¹
предварительно чрез моуравов во всем царстве.

674. О делах заграничных моуравы доносят немедлен-
но царю, но сами к решению сих дел ни в каком слу-
час приступить² не дерзают.

675. В мирное время моуравы смотрят, чтоб не было
чуждому воровства от своих в заграничных соседственных
селениях, равно и заграничными людьми в пределах,
охранению его вверенных.

676. Моуравы рачительно наблюдают за царскими ра-
ботами и распоряжают работами общественными, они
также смотрят за | исправностию дорог.

B98v

A114v

| 677. При наступлении времени воздсельвания нив,
полей и садов моуравы представляют царскому са[х]л-
хуцесу о распорядениях, какия предполагают сделать
на уделах царских, и с назначения его распределяют
работами и назначают потребное количество людей с
каждого селения.

678. Они имеют попечение о уборке хлеба, собрании
винограда и сарачинского³ пшена, также смотрят за

¹ объявляются В.

² В-ში ამ სიტუაციის შემდეგ სამი ხაზგადამწულია.

³ сирачинского АВ.

A115r
B99r

шелковичными¹ царскими заведениями. Ежегодная прибыль, получаемая от урожая, собирается и сохраняется в собственных магазинах. Моуравы дают **¶** ежегодный счет² са[х]лхуцесу о приходе и расходе сих произведений, собираемых с удельных дворцовых земель, и по приказам их чинят все отпуски и отправку продуктов.

679. Земское ополчение собирается, и составляется моуравами³ по указу царскому и по положению. В сем случае моурав власть имеет наказывать непослушных и противящихся, коих и принуждает к повинности.

680. Подати, пошлыны, чрезвычайные сборы и все вообще повинности государственные раскладываются на народ моуравом⁴ вместе с нацвалом⁵, деревенскими судьями⁶ и старшинами, смотря по семействам и состоянию.

A115v
B99v

¶ 681. При сем случае им накрепко запрещается отягощать народ излишним сбором⁷ в свою пользу, сверх общего положения. За нарушение подвергаются ответу и суждению.

682. В случае нашествия неприятеля моурав назначает место народного сбора.

683. Репресал или нападение на неприятелей располагает моурав. Полученная при сем добыча разделяется на пять равных частей; четыре из них отдаются участвовавшим в деле, а пятая остается для царя.

684. За утайку сей части отвечает моурав; от него взыщется все, принадлежащее царю, и моурав изгоняется из службы.

A116r
B100r

¶ 685. Когда моурав умышленно будет укрывать воровских людей, тогда должен отвечать⁸ за весь причиненный ими убыток и лишается места.

¹ В-ში за шелковыми გასწორებულია ავტორის ხელით за шелковичными-თ.

² ежегодной счет В.

³ Моуравами А.

⁴ Моуравов АВ.

⁵ А-ში с Насувалом. გასწორებულია ავტორის ხელით, ფანქრით, с Нацвалом-ად.

⁶ судьи А.

⁷ сбором В.

⁸ отвестовать А.

686. Подати и прочие на царя сборы и на содержание войска поступающие—моурав поручает под смотрение особенного комис[s]ара¹, испытанной верности, которой, по собрании, обязан в целости доставить в свое место, или куда будет повелено от царя или правительства.

687. Для складки и хранения сих сборов моуравы имеют особенный² от общества дом. В случае утраты, они ответственны за все.

В100v
A116v

688. На моуравов³ возлагается назначение по селениям подвод | и вьючных⁴ лошадей | для перевозки артиллерии, провианта и прочих военных тягостей.

689. Здесь предоставляется собственному их благо разумию, чтоб расположение подвод не отягощало и не стесняло поселян выше меры и возможности.

690. На случай, когда одно селение не может выставить собственно от себя нужного количества подвод, обязанностию моурава будет заблаговременно⁵ присовокупить к сей повинности, по удобности, другое селение или немедленно представить на разрешение высшего начальства.

В101r

691. Моуравы должны прилежно наблюдать, чтоб проводники, провожающие обозы, не отягощали излишнею тягостию вьючных⁶ лошадей и волов, не перегоняли их больше | назначенного⁷ расстояния и давали во все время корм в полном количестве.

A117r

| 692. За пренебрежение сей обязанности моуравам в первый раз делается выговор, а потом⁸, если⁹ не будет иметь о исправлении своей ошибки самой бдитель-

¹ комиссара А.

² особенной В.

³ На моуравов В.

⁴ вьючных А.

⁵ заблаговременно В.

⁶ вьючных А.

⁷ А-ში назначენა-ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ მიმატებულია გო.

⁸ А-ში потому გასწორებულია ავტორის ხელით потом-ად.

⁹ естъи В.

ной попечительности, совлекутся от своего звания, поколику обстоятельство¹ сие весьма важно и может произраждать² народное неудовольствие на царя и на правительство: ибо поселяне, чрез неумеренной разгон и потерю скота при³ перевозке непомерных⁴ тягостей, лишатся⁵ средств и способов обрабатывать свои земли, с чем неминуемо сопряжен будет голод со всеми его ужасами.

693. На ответственности моурава состоит смотрение⁶, чтоб во время ревизии не было прописных.

B101v | 694. Моуравам в особенности поручается иметь на-
A117v | зидание за народную нравствен[ность], удерживать от
расточительности, мотовства и карточной игры. О не-
исправляющихся же и неповинующихся представлять
царю.

695. Моуравы также прилежно смотрят, чтоб помещаки не отягощали крестьян излишними налогами и не делали им притеснений. В случае, когда не могут положить сами по мере соотношений помещика к своим крестьянам, доносят на усмотрение высочества царского.

B102r | 696. Моуравы получают из всех штрафных денег по
A118r | своему управлению десятую часть и из всей добычи, от
неприятеля доставшейся, из царского⁷ панжиака (т. е. 5-й части по положению) | 10-ю долю. А с того, кто причинит на голове другому рану, по древнему установлению, Вахтанговым Законом подтвержденному, получает моурав в свою пользу одного вола. Татарские же моуравы, назависимо от сего, получают с каждого двора по 30^{ко}. Сверх того, некоторые из моуравов могут употреблять по несколько человек с селения для обра-

¹ обстоятельства А.

² произраждать В.

³ В-ში чрез ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია при.

⁴ А-ში непомерных შესწორებულია ავტორის ხელით непомерных-ად.

⁵ лишаться АВ.

⁶ смотрение აკლია А-ს.

⁷ В-ში из Царского ავტორის ხელით ჩაწერილია სტრიქონს ზემოთ.

ботывания своих земель, однакож¹ не более, сколько по установлению царскому будет назначено. С² привозимых же и отвозимых товаров берут саламатн³ (сбор деньгами), с каждой кипы⁴ и влюка по существующему тарифу. А тифлис[с]кий моурав пользуется⁵ при наступлении каждого новолетия⁶ пошленным сбором по городу с привозимого вина⁷ чрез три дни, т. е. с 1 е по 4-е число⁸ генваря.

А118v 697. За неважное ущущение [по] должности моуравы не лишаются места и не подвергаются суждению, — на них | палагается штраф против осьмой части тех доходов, конми пользуются они по месту своего звания.

В102v | **Преждебрачный дар.** 698. Преждебрачный дар по грузински называется нишани⁹. Он есть залог в верности слова от жениха к невесте. Нишани¹⁰ не имеет¹¹ определённого качества, но зависит от состояния и вкуса жениха. После сего преждебрачного подарка твёрдо¹² утверждается союз и предположенный брак непременно должен совершиться.

699. Но если¹³ прежде, нежели исполнится таинство брака, умрёт невеста, нишани возвращается жениху, в знак свободы его от умершей. А когда умрёт жених и преждебрачный дар не завещается невесте, тогда он

¹ однакожъ А.

² В-ში 696-ე მუხლის ტექსტი აქედან ბოლომდე მიწერილია ავტორის ხელით, მარცხენა არშიაზე გაგრძელებით.

³ А-ში წერია Силинати, მაგრამ ავტორის ხელით ხედწარწერილია Саламати.

⁴ А-ში кипи შესწორებულია ავტორის ხელით кипы-თ.

⁵ В-ში ამ სიტყვის შემდეგ все по ავტორის მიერ ხაზგადასმულია

⁶ новолетია] повеления А. В-ში новолетия-ს შემდეგ пользуется три дни ავტორის მიერ ხაზგადასმულია.

⁷ вина] сена А.

⁸ с 1 по 4 число А.

⁹⁻¹⁰ А-ში ორივე ადგილას Нашани გასწორებულია ავტორის ხელით Нишани-თ.

¹¹ неимеют А.

¹² твердо აკლია А-ს.

¹³ Но Естьли В.

А119г
Е103г

возвращается отцу его или родственникам; к сему одна-
кож не причисляются вещи, подверженные скорому
истлению, как-то платье, материи¹ и проч.

700. А когда невеста, получившая от жениха ниша-
ни, сочетается² другому, сие почитается крайнею оби-
дою и оскорблением всей фамилии жениховой. Закон
царя Вахтанга определяет удовлетворение обиженной
стороны пятою частию цены, следующей за кровь. Сие
необходимо, чтоб прекратить вражду и мщение в общих
фамилиях.

А119г
В103г

701. А когда невеста, обрученная жениху, будет
восхищена от брака по собственному своему желанию,
есть не свободна от первого обещания и возвращается
жениху. Винаватый удовлетворяет отца или фамилию
обещанной³ девицы пятою частию | той цены, какая
полагается Вахтанговым | Законом за кровь; тем же
самым количеством очищает обиду, причиненную же-
ниху восхищенной им невесты.

702. Когда же при похищении способствовали роди-
тели или родственники похищенной девицы, тогда
оскорбление, причиненное жениху, упадет на них и
они обязаны вполне⁴ удовлетворить его за причинен-
ную обиду.

703. Во всех сих случаях то же разумеется и о же-
нихе когда он после данного невесте обета оставит
ее и сопряжется с другою.

704. Здесь однакож допускаются причины, кои мо-
гут разрушить святость слова и не допустят⁵ соверше-
ния брачного. Они подагаются:

А120г
В104г

| 705. Распутное поведение невесты или жениха, бо-
лезни периодические и проч., крайнее | несходство

¹ А-ში მათი მასწავლებულია ავტორის ხელით მათი-თ.

² считается А.

³ обещанной А.

⁴ ль полне АВ.

⁵ допустит АВ.

правов, поскольку союз брачный есть главным основанием и подпорою существования¹ государств.

Найденные вещи
(и проч. достоин-
ства)—наповни ниф-
ти² [да схва хвас-
таги].

706. Кто найдет деньги или ка-
кия³-[нибудь] вещи и проч⁴.—
обязан немедленно объявить⁵ в су-
де, и когда, после сделанной пуб-
ликации, хозяина не отыщется,

найденное остается в пользу того, кто нашел; а когда находка состоять будет в важных суммах, тогда две части берутся в казну, а третью⁶ получает нашедший.

707⁷. В случае же, когда хозяин потерянного явится и представит несомнительныя⁸ доказательства, тогда, получив потерянное, обязан заплатить нашедшему так-же третью часть.

A120v
B104v

| 708. Если⁹ кто-[нибудь] найдет сокровище или деньги, сокрытые | в землю, и когда та земля не его, тогда найденное разделяется пополам с хозяином, кое-му принадлежит земля.

709. Когда кто-[нибудь] загонит к себе заблуд-шийся чужой скот, должен немедленно объявить¹⁰, а когда утаит, то наказывается как вор и удовлетворяет того, кому принадлежит скот.

710. По местному положению и обстоятельствам Грузия бывала подвержена нечаянному нашествию не-приятеля¹¹. Спасая собственность от расхищения вра-гов, многие скрывают имена свои в недра земли.

¹ В-ში благოსოსთნის ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარ-
წერილია სუხსთვანის.

² В-ში ნაპოვნი ნიფტი მიწურულია ავტორის ხელით.

³ какие В.

⁴ и пр. В.

⁵ объявить В.

⁶ А-ში ტრეტის გასწორებულია ავტორის ხელით ტრეტუ-დ.

⁷ А-ში შეცდომით 708 ზის.

⁸ несомнительныя АВ.

⁹ Еслии В.

¹⁰ объявить В.

¹¹ неприятелю А.

A121r
B105r

711. В сем случае, чтоб не лишался никто достояния своего, хотя бы в посторонних, чьих бы то ни было землях сохранилось сокрытое имущество и деньги. | По существующему | узаконению, все сполна возвращается хозяину, поколику взаимная доверенность обязывает каждого доставлять всевозможныя средства своему соотечественнику в сохранении своего достояния.

712. Корыстолюбцы, нарушившие сию взаимность общественного союза, без всякого изъятія¹ наказываются наравне с ворами.

713. Кто воз[и.]мет.. на время чужой скот или какне-[нибудь] вещи и после пожелает насильно присвоить взятое, осуждается возвратить оное сполна хозяину и платит штраф в казну против цены присвоиваемого. А когда взята будет лошадь и от небрежения или тягостей в работе падет, хозяин получает удовольствие от того, кто брал на время | и не сохранил его собственности.

B105v

A121v

[Ответственность за присвоение или несохранение на время взятой чужой скотины или вещи].
| 714. Если² люди, подстрекаемые желанием недозволенного прибытка, будут покупать или продавать² заведомо краденые вещи, осуждаются как воры.

715. Когда же продажа сия произойдет хотя и за границу, но между своими единоземцами, тогда собственность неотъемлемо⁴ принадлежит хозяину, и тот, кто продал заведомо краденую вещь, платит убыток, причиненный им купившему.

716. Но когда в торг сей вмешаны будут чужестранцы, тогда дальнего определения не делается, но остается на совести и вере продавца⁵ и покупающего.

¹ изъятія В.

² Естли В.

³ продовать А.

⁴ не отемлемо А. неотъемлемо В.

⁵ продовца А.

B106r
A122r

[Покупка и продажа движимых и недвижимых имений].

717. Движимыя и недвижимыя имения, и неподверженныя спору | и | запрещению, покупаются и продаются по доброй воле и обоюд-

ному согласию купца и продавца на установленных для того правилах. В сем случае обязанность суда есть сделать справки и повсеместные публикации—нет ли на продаваемое¹ имение запрещения, не состоит ли оно в залоге, также² не подвержено ли спору или не из числа ли нераздельного³ наследства. Когда окажется совершенно чистым, тогда состоится⁴ продажа и совершается купчая.

A122v
B106v

718. С имениями родовыми и наследственными поступается по сему же основанию. Но прежде, нежели совершится продажа [имения], обвещается о том вся фамилия, и когда никто из членов, к ней принадлежащих, не пожелает оставить его за собою, тогда || остается в воле продавца распорядит[ь]ся продаваемым⁵ имением.

719. А когда продавец без ведома фамилии своей совершит продажу, тогда тот из родственников, кто пожелает удержать имение в своем роде, вправе протестовать и утвердить за собою имение, а купившему возвращаются заплаченные за него деньги.

720. Сия статья ни в каком отношении не может препятствовать или приостанавливать населению земель, разоренных и опустошенных вторжением неприятеля. Имения, кои составляют сии земли, продаются и покупаются без всякой остановки и влияния обстоятельств фамильных; продажа их не запрещается даже и тогда, если⁶ имение не получило ещё общего раздела.

¹ на продаваемое А.

² такъ же АВ.

³ неразделеннаго В.

⁴ А-ში совершенно чистым, тогда состоится სტრიქონებს შორისა ჩართული გადამწერის ხელით.

⁵ продаваемым А.

⁶ если В.

A123r
B107r

|| **Побочныя дети—
набичьвари**¹.

721. Князья и дворяне не могут сообщать ни фамилии, ни имени побочным³ детям.

722. Однакож не возбраняется иметь попечения о приличном их воспитании и об устроении их участи.

723. Родители вправе упрочить для них земли, крестьян и другие угодыя.

724. Княжеские побочные дети пользуются правом княж. дворянина, а дворянские—причисляются к однодворцам.

725. Впрочем, разрешается свобода князьям и дворянам усыновлять в своей фамилии и наследии детей побочных, когда не имеют³ законных. Сие однакож подтверждается царем.

A123v
B107v

|| 726. Устроение же участи побочных детей, кои произойдут от членов царствующего дома, зависит от воли и благоволения царя. Однакоже⁴ все они вообще получают достоинство князей крови и пользуются всеми преимуществами, роду их присвоенными.

[**Заключение союза между людьми
заблаговременным
условием о браке
детей**].

727. По фамильным обстоятельствам существует в Грузии обыкновение искать союза между людьми, нужными по взаимному⁵ соотношению и по личным пользам.

Союз сей заключается заблаговременным⁶ условием о браках детей. При сем случае желающий такового отдаленного сродства часто обещает известную сумму денег жениху. Обещание сие почитается ненарушимым. В противном случае за неустойку брак может не состояться, особенно же, когда жених | того не пожелает. | Тогда действие сие не наносит никакого нареканья ни жениху⁷, ни фамилии его.

A124r
B108r

¹ В-ში На б и ч ь в а р и ავტორის ხელითა მიწერილი. А-ში ზის ნა ბ ი ч о в а р и.

² А-ში побочных გასწორებულია ავტორის ხელით побочным-ად.

³ неимеет А.

⁴ Однакож В.

⁵ по взаимному А.

⁶ заблаговременным В.

⁷ А-ში ни жених გასწორებულია ავტორის ხელით ни жениху-დ.

728. Но когда и жених, получив деньги, не пожелает взять невесты, обязан возвратить обратно деньги и за нанесенное оскорбление и обиду платит невесте или ее родственникам полагаемой законом денежный¹ штраф.

729. Деньги сын также возвращаются вместе с приданым, когда по совершении брака жена умрет, не оставив детей, по тому основанию, какое определяется отделением о приданом.

**Имена--оргулеба².
К началу³ 12-й главы
вы 4-го отдела⁴.**

730. Все изменники почитаются врагами отечеству. Закон осуждает их, без изъятия⁵, на смертную казнь.

A124v
B108v

731. Изменою почитается⁶: | перенеска и всякое соотношение с внешними врагами, | кто перейдет на сторону неприятеля, будет предводительствовать неприятельскими силами против своего отечества, откроет пути, сдаст⁷ в руки неприятеля крепости, город или какое бы то ни было местечко, провиант, фураж, снаряды, свинец, одним словом⁸, все те материалы и вещи, кои относятся до военной амуниции⁹, или заклеплет пушку. Также изменою почитается покушение на жизнь царскую и всей высокой его фамилии, и¹⁰ оскорбление высочества царского.

Клевета и клеветники--оргало¹¹.

731(bis). Клевета часто навлекает вред обществу и бывает причиною к угнетению невинности.

Клеветники наказываются строго; их осуждают на то самое наказание, какому подлежал обвиняемый¹² или.

¹ денежной В.

² В-ში ორგულება მიწერილია ავტორის ხელით.

³ А-ში пятому ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია началу.

⁴ В-ში К началу 12^а Главы 4го отдел. მიწერილია ავტორის ხელით მარცხენა არშიახე.

⁵ без изъятия В.

⁶ А-ში почитаются გასწორებულია ავტორის ხელით почитается-დ.

⁷ А-ში сдает გასწორებულია ავტორის ხელით сдаст-ად.

⁸ В-ში ამ სიტყვის შემდეგ сказать ხაზგადასმულია.

⁹ Амуниции В.

¹⁰ В-ში и ჩართულია ავტორის ხელით.

¹¹ В-ში ოგალო მიწერილია ავტორის ხელით. ¹² обь виняемый А.

[Ответственность
за лишение жизни
младенцу].

|| 732. Когда девица или женщина, мужа неимеющая, примет плод и, чтоб скрыть стыд, употребит насильственные средства к

изторжению зачатого¹ младенца прежде его образования, осуждается на церковное покаяние; а если обличится² в сем преступлении в другой раз, заключается в монастырь на полтора³ года; в третий же раз—предается уголовному суду.

733. Также принимают наказание все те, кои способствовали и помогали в совершении сего действия, противного самой природе и естественному порядку.

A125v

734. Когда же, по совершении времени, младенец произойдет на свет, а⁴ мать, во избежание своего срама, лишит его | жизни, наказывается наравне с⁵ смертоубийцами.

B103v

[При разделе недвижимых имений часть в пользу царской казны—гасамкредло].

735. При разделе имений недвижимых царь получает гасамкредло, т. е. часть, которая положена | по Вахтангову Закону⁶ в пользу казны.

[Ответственность хозяина за небрежное устройство ямы хлебного зерна—дурис ормо или кувшина вина—гвинис квеври, и также ответственность тайного раскрывателя их—вора].

736. В Грузии для хранения хлебного зерна выкапываются большие ямы, куда и собирается в свое время весь избыток урожая. Такие же ямы делаются для кувшинов, в коих заключается вино. При сем наблюдается, чтоб ямы сии не были вырываемы близъ дороги и где больше ходят люди,

чтоб они были всегда крепко покрываемы.

A126r

737. Когда от небрежения хозяина причинится кому-|нибудь вред или упадет скот, то хозяин отвечает за весь убыток.

¹ зачатого А.

² обличиться А.

³ на полтара В.

⁴ а) и В.

⁵ А-ში ს ჩამატებული ავტორის ხელით სტრიქონს ხემათ.

⁶ В-ში ამ სიტყვის შემდეგ следует ხაზგადასმულია.

В110г 738. Кто осмелится тайно раскрывать чужия ямы и от того причинится вред сохраняемому в них или упадет туда скотина, равно и тот, кто будет красть из них хлеб и вино, осуждается заплатить | за все сполна и наказывается как вор.

739. Кто будет позван в суд и [Ослушники по призывам судейским и царским]. по упорству своему не явится, после третьей повестки подвергается наказанию, положенного² за ослушание, и платит все проести и волокиты тому, по чьей претензии позван был в суд.

740. Ослушники по призывам царским штрафуются вдвое¹.

А126г

[Соблазнение девицы или вдовы с условием жениться на ней].

| 741. Кто даст обещание свободной девице соединиться с нею браком и нарушит её целомудрие, обязан без всякого изъятия³ взять её себе в жену, поколику соблазнил невинность.

742. Также кто сведёт знакомство со вдовою с условием жениться, не может нарушить слова, ибо нанёс ей стыд и нарекание в народе.

В110г

743. Однакож наблюдается, чтоб | самое действие было точно в том виде, как представляется суду и, если есть возможность, удостоверится достоверным доказательством, свидетелями или повальным обыском.

744. Также смотрится, чтобы приносящая извет не была распутного поведения и не имела никаких препятствий, возбуждающих браку.

745. В противном случае платится, по усмотрению судей, небольшой денежной штраф.

А127г

[Присвоение чужой скотины].

| 746. Бывают случаи, что некоторые присваивают к себе чужой скот, утверждаясь сходством.

В сем случае собираются жители селения и соседи, — они разбирают и решат сей спор без всякой обиды.

¹ положенной АВ.

² въ двое АВ.

³ изъятия В.

747. Контракты, договоры, записи, условия и все акты, заключенные в суде или подтвержденные засвидетельствованием людей, достойных вероятия, остаются всегда в полной своей² силе ненарушаемыми. Все статьи взаимных договоров исполняются свято.

748. Когда же бумаги сии составлены будут умышленно, хитростию и обманом, действия никакого не имеют.

749. Всякие акты запрещаются малолетним³, состоящим в опеке, подверженным болезням, не в полном разуме и так далее.

Поверенный — монацвеле-каци⁴.

750. Поверенные должны быть люди испытанной честности, деятельности, безпристрастия и исправно знающие своё дело.

A127v
B111v

¶ 751. Когда поверенный воз[ь]мет на свои руки какое-[ш]будь дело, то обязан иметь попечение о скорейшем окончании процесса и о сохранении интересов.

752. По точном исполнении обязанностей своего звания, помучает всё сполна следующее по условию за свои труды.

753. За беспечность же и небрежение, равно и за пристрастие при производстве дела или приверженность к противной стороне отрешается от звания поверенного и лишается платы по условию.

[Подарки новобрачной].
754. При заключении брачного союза в Грузии есть обряд: когда совершится таинство брака по чиноположению церковному и новобрачная вступит в дом

¹ В-ში პირობა მიწერილია ავტორის ხელით.

² своей აკლია А-ს.

³ малолетним АВ.

⁴ Поверенные—Монацвеле-каци АВ. В-ში გადაშვების ხელით წერია ბეკელი, მაგრამ ავტორს მასზე ხაზი გადაუსვამს და სამაგიეროდ თავისი ხელით მოუთავსებია მონაცვლე-კაცი.

- B112r своего мужа, | тогда приветствуют ея¹ родные и вся фамилия его. При сем случае подносят они новобрачной подарки, каждый² по состоянию своему, а иногда утверждают за нею недвижимыя имена. Сему же самому последуют | все приглашенные на торжество брака при поздравлении новобрачной, когда снято будет покрывало, до некоторого известного времени покрывающее
A128r лицо ея.

755. Таковые подарки, полученные новобрачною, останутся навсегда в полном ея распоряжении.

756. В воле ея состоит продать их, заложить, подарить или утвердить за другим при своей жизни.

- B112v 757. В случае же смерти и когда не останется детей, | дары сии не могут поступать в фамилию покойной, но должны возвратиться³ к тому, кто поднес их новобрачной.

Нацвалы и их должность. 758. Нацвалы имеют в своем ведении управление полицейское

по городам и всем вообще селениям.

- A128v | 759. Они избираются из дворянства и должны содержать православную веру греческого исповедания.

760. По селениям и деревням избрание нацвалов может быть допущено из состояния купеческого и поселян; они несут обязанности земской полиции и в отправлении должности своего чина от первых ничем не разнятся⁴.

- B113r 761. Нацвалы должны быть люди богобоязливые, исполненные честности, правосудия и любви⁵ к истине⁶, одним|словом, такие, чтоб могли служить другим в пример. Они отправляют должность своего звания со всякою честностию, точностию, деятельностью и безкорыстием.

¹ ею В; А-ში კი еი ხაზგადანმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია ею.

² каждой В.

³ возвратится. В.

⁴ нерознятся В.

⁵ любви А.

⁶ к истинне АВ.

762. Должностно их будет наблюдение порядка благочиния и тишины в городах и селениях.

A129r 763. Они также наблюдают и записывают | о приезжающих и отъезжающих¹, особенно о заграничных, о которых и подают повседневные записки моуравам; моуравы² о том доносят царю в месячных рапортах.

B113v 764. На них возлагается неослабное смотрение, чтоб мера и вес были везде установленны законом, чтоб такса была не выше положенной, чтоб съес[т]ные³ | припасы были самые свежее, неподверженные гнилости, и чтоб все вообще фрукты продавались созревшие, а не сырые.

765. В противном случае нацвалы отставляются от мест и судятся, яко небрежущие о своем звании.

767⁴. Они рачительно смотрят, чтоб не было ничего отнимаемо насильно или выманиваемо хитростию. В таком случае они удовлетворяют обиженного и наказывают виновного.

A129v | 768. Они должны иметь несколько человек, доверенности их достойных, которые бы разведывали в местах, управлению их порученных, нет ли измены, переписки или сношения с неприятелем, возмущения, | умысла на жизнь царского высочества, воровства, разбоя и грабежа, или не укрываются ли у кого-[нибудь] беглые или шпионы из заграницы и другие важнейшие государственные преступники; всех таковых обязаны они брать под крепкой караул.

B114r 769. Они смотрят за содержащимся под арестом и заключенными в тюрьмах⁵ преступниками; в⁶ случае побега они ответственны за слабое смотрение.

¹ отъезжающих В.

² А-ში მოურავთა გასწორებული ავტორის ხელით მოურავთ-ბ.

³ съесные АВ.

⁴ ორივე ხელნაწერში შეცდომით 767 ხის; უნდა ყოფილიყო 766. ქვემოთ მუხლთა აღმრიცხველი ყველა რიცხვისნიშანი შესასწორებელი რომ არ გახდეს, გტოვებთ 767-ს.

⁵ в тюрьмах В.

⁶ В-ში ამის წინ за слабое ხაზგადანმულია.

779. В случаях пожарных есть их обязанностию принимать скорейшия средства к пресечению¹ свирепствующего² пламени.

В115v 780. При обменах случающиеся неважные споры они | разбирают и решат сами.

781. Выше 25 р³. по долговым претензиям не дают суда.

782. Важнейшие же судные дела, кои моуравы не могут властью своею разрешать, равно и о всех преступлениях криминальных немедленно представляют мдиванбегам.

А131r | 783. В общественных гульбищах и при конских ристанищах они должны присутствовать и смотреть прилежно за благочинием. При сем случае нарушителей благопристойности и пьяных берут к себе под арест.

784. Тифлис[с]кому нацвалу и на содержание полиции определяется 5-я часть из всех штрафных денег, поступающих по городу в казну, и некоторая часть из городских и крепостных доходов. Сверх того, для него же положены твис-шаури, т. е. месячные деньги и имеющихся в городе лавок, коих полагается на каждую лавку по 5 к⁴. в месяц.

В116r | 785. Прочие же напвалы на содержание полиции и для себя получают 10-ю часть из всех доходов моуравских, яко их помощники.

786. Все те, кои явятся ослушны их приказам по должности или сделают помешательство при отправлении их звания, наказываются, хотя бы были из членов царского дома или первейших княжеских и дворянских фамилий, арестом, а нижние чины—телесно.

А131v | 787. Они смотрят, чтоб не были выпускаемы из города люди, находящиеся под судом, равно должники и поручители, в противном случае за несмотрение от-

¹ к пересечению А.

² А-ზე სვირეპტოვავაშაგო გასწორებულა ავტორის ხელით სვირეპტუოშაგო-ფ.

³ 25^{ру} В.

⁴ по 5^{ко} В.

встствуют сами. А когда побег произойдет скрытно и не от их послабления, обязанность их есть [в] тот же час репортовать моуравам для повсеместной публикации.

В116v 788. Они также обязаны репортовать моураву о прибытии | посланников, для донесения царю.

789. Им позволяется отыскивать беглых крепостных и дворовых людей и брать оных, безысключительно, из чьего бы то не было дома. Беглого отдают помещику, а хозяин дома за укрывательство осуждается заплатить штрафу на всякие сутки по рублю. Кто же будет сему противиться¹, то дворянин подвергается аресту, а нижние чины накажутся телесно.

790. Нацвалы также смотрят, чтоб помещики с поданными своими поступали умеренно, не делали отяготительных налогов, тиранства и увечья. В случае нарушения представляют дело на суд моурава.

А132г | 791. Они каждое утро репортууют моураву о благосостоянии города и о происшествиях.

В117г | Каналы, [водопроводы и польвованне водами]. 792. Изобретение каналов была необходимость в местах сухих и безводных. Сии водопроводы делаются из рек и сообщаются один с другим по удобности местоположения. Они напояют² нивы, сарачинское пшено, разныя растения и огородныя³ овощи. Каналы сии в Грузии необходимы, поколику хотя и есть в некоторых местах небольшие истоки, но они далеко не могли бы быть достаточны для обшего продовольствия.

793. Число каналов определяется смотря по нуждам жителей. Всякое селение имеет свои собственные каналы. Также позволяется в особенности каждому поселянину делать собрание вод на свои земли. Каналы обрабатываются иждивением селения или того, для земель коего будут они необходимы; на поля же, при-

¹ противится. В.

² напаяют АВ.

³ огородные В.

надлежащая короле, искапываются водопроводы на шет казны.

В117у | 794. Но чтоб не отягощать другия селения и не стеснять в частности поселян, чрез земли копх должно проводить | каналы до известного назначения, делалось сие чрез обоюдное соглашение: платилось за землю, зашитую под канал, деньгами, или то селение, для коего проводятся воды, должно было уделять некоторое время, по соглашению, для обрабатывания земель того селения или поселянина, по материку которых пройдет канал.

А132у 795. Казна также платит селениям и частным людям за ту часть земли, которая будет необходима для проведения канала на царския земли.

796. В тех же местах, где земли к возделыванию неудобные, ненужные и никому пользы неприносящие, чьи бы они не были, без изъятия¹, всякому позволяется проводить каналы, яко государству полезныя и целому обществу благотворительныя заведения.

А133г В118г || 797. Всякое селение пользуется своим каналом, по чему строго запрещается одному селению у другого насильно удерживать воду или отводить на свои земли новыми каналами. Селения обязаны их² чистить и содержать во всякой исправности, чтоб от небрежения не запустить и не засорить водопрохода.

798. Все те селения, кои проведут канал общим иждивением, орошают³ земли свои по очереди, установленной общим соглашением. В сем случае строго запрещается не в свою очередь останавливать и присвоивать собрание воды. Нарушители осуждаются заплатить весь убыток, какой причинен будет другому селению.

А133в | 799. Жители каждого селения вообще пользуются принадлежащими селению водами, но также⁴ по очереди. Впрочем, им не возбраняется всякому на свои

¹ без изъятия В.

² В-ში სიე ხაზგადანსებულია და გადამწერის ხელით ხედწარწერილია იხ.

³ орошают В.

⁴ такъ же АВ.

B118v земли прокапывать из общественного канала малые | истоки, однакож так, что не истощалось самое водособранне. Им запрещается присвоивать и отводить воду друг от друга, равно и собранную отпускать на чужие нивы. Весь вред и убыток платит виноватый и штрафуется¹ по приговору селения.

800. Всем вообще селениям сроки пользоваться водами назначаются моуравом и не должны быть нарушаемы.

A134r [Городская повинность—постой]. **801.** Между общественными городскими повинностями положен постоя. Квартыры | назначаются моуравами и нацвалами по общему разчислению городских жителей. Каждой гражданин обязан отбывать свою повинность во всякой исправности. За нарушение сей обязанности или когда выйдет с жильцом ссора, да и сделана будет обида постояльцу или от сего—хозяину, **B119r** судит и разбирает | то место, которому подвдом виноватый. Штраф бывает по обстоятельствам и по состоянию людей. Благородные платят денежную пеню или подвергаются аресту, а нижние воинские чины наказываются телесно.

A134v [Ответственность управителя или смотрителя домового за оставление своего места без ведома хозяина]. **802.** Кто воз[л]мет на себя должность управителя или смотрителя домового и без ведома хозяина оставит свое место, дворяне | подвергаются аресту, нижние чины и чернь наказываются телесно; а когда причинен будет от того² вред или ра[з]стройка, осуждаются удовлетворить хозяина.

Пасквилы — саландзгвели цигни³. **803.** Пасквилем называются все вообще ругательные и соблазнительные письма и сочинения, выпускаемые в народе или подбрасываемые в церквах⁴,

¹ штрафуются АВ.

² В-3и იმ ხაზგადანხულო და ავტორის ხელით ხედწარწერილია от того.

³ Салан Сгвели Цигни АВ.

⁴ в церквам АВ.

публичных местах и на улице, без означения имени сочинителя.

В119v 804. Пасквили никакому лицу | позволены быть не могут, поколику, сверх личного оскорбления, они развращают нравственность народную. И потому положены были на сочинителей сих писем нижеследующия наказания:

A135r | 805. Сочинитель пасквиля против религии и ея таинств, равно на царя или дом царский, без всякого помилования осуждается лишиться руки.

806. За ругательныя письма, выпускаемая против правительства, избличенной изгоняется за границу, яко неблагодарный сын отечества и недовольный своим правительством.

807. Те же, кои выдают поносительныя сочинения на лица частныя, должны удовлетворить обиженного против 8-й части той цены, какая положена за кровь одного человека по Вахангову Закону, и дать такой же штраф в казну.

A135v 808. А кто напишет пасквиль на духовный¹ или монашеский чин, наказывается вдвое², ибо, сверх личной обиды, нарушил должное уважение к религии.

809. Люди же духовного звания, избличенныя в составлении пасквиля, судятся в Дикастерии³ и наказываются духовными канонами.

A136r 810. Впрочем, и тем, против кого⁴ выдано было ругательное сочинение, строго запрещается самоуправство. В противном случае потеряют они право на удовлетворение, да и | сами еще отошлются к суду.

811. Людей несвободного состояния запрещается принимать на службу прежде увольнения. Таким образом записанный, хотя бы был помещен во дворе царском, возвращается обратно помещику.

¹ на Духовной В. ² въ въ двое А, въдвое В.

³ А-ში в дикастерии შესწორებულა ავტორის ხელით в дикастерии-თ.

⁴ В-ში против кого ორჯერ წერია, მაგრამ მეორე ადგილას ხახვადანმულია.

812. А кто самовольно уклоняться¹ | будет от своего господина, за неповиновение наказывается полициею и возвращается помещику.

[Об убытке от скота].

813. Когда скот ворвется в чужую ниву или сад, тогда повинен хозяин заплатить за весь причиненный² скотиною его убыток и принять осторожность на будущее время, | убивать же и запирасть скот запрещается.

Но если от несмотрения хозяина произойдет сие два и три раза, тогда не возбраняется убить ворвавшуюся скотину, однакож мясо должно быть отдано хозяину. Также³ и хозяева садов, с своей стороны, обязаны иметь твердое ограждение оным, к чему побуждаются моуравом. В противном случае, когда от небрежения хозяев ограды садам сделано не будет, тогда за причиненной скотом убыток никто не отвечает и просьба⁴ в рассмотрение⁵ не приемлется.

[Обязанности детей перед родителями].

814. Когда родители при жизни своей сделают раздел имению, тогда будет непременно обязанностью детей дать им приличное содержание и услокоение и отделить деньги на погребение родителей. То же⁶ должно наблюдать и тогда, если бы родители не имели и никакого⁷ стяжания, особенно во время старости, дряхлости и болезненных припадков.

[Споры о межах].

815. Споры между помещиками о межах разбираются моуравами на

месте; рассматривается право каждого и, по измерении || землемером, определяются⁹ верныя границы межам вла-

¹ уклонятся В. ² причиненной В.

³ Так же В. В-ში 813-ე მუხლის ტექსტი, ამ სიტყვიდან ბოლომდე, ავტორის ხელითაა მიწერილი მარცხენა არშიაზე.

⁴ прозба В. ⁵ в рассмотрение В.

⁶ В-ში 814-ე მუხლის ტექსტი, ამ სიტყვიდან ბოლომდე, ავტორის ხელითაა მიწერილი მარცხენა არშიაზე გაგრძელებით.

⁷ никакого А.

⁸ А-ში ფურც. 137 რ და v-ზე მოთავსებულია მუხლები 851-დან დაწყებული თითქმის 858-ის ბოლომდე. ცხადია, А ხელნაწერში ფურც. 137 არა თავის ადგილას ჩაუკინძავთ და ამიტომ აქ 138რ-ს შეესატყვისება მოცემული ტექსტი. ⁹ определяется А.

дения спорящихся, а излишнее присвоенное отрезывается и отдается по принадлежности.

816. Между же поселянами подробные споры о межах разбираются на месте всеми жителями селения и старожилами¹ посторонних деревень. Но если и тогда сомнение не разрешится, то обеим спорящимся сторонам дается очистительная присяга. После же того решения зависит уже от соседей, кои также дают присягу о справедливости своего суда. Выигрыш остается на той стороне, на которой будет больше присягнувших.

817. Государственные чины, кои

О погребении умерших и о кладбищах — сасаплаоси². ознаменовали себя военными подвигами и в особенности отличились важными отечеству услугами, по повелению царскому погребаются в знатнейших градских церквях³.

A138v

818. Первейшие же княжеские и дворянские фамилии имеют особенные кладбища, где покоются кости их праотцов. Кладбища⁴ сии устроены при монастырях, воздвигнутых их предками. Фамилия поддерживает строение монастырския и имеет попечение о содержании монахов.

B121v

819. Прочим фамилиям, кои не принадлежат к праху покоящихся на сих кладбищах⁵, погребение на оных не позволяется.

820. Общепародная кладбища⁶ устроены для всех вообще состояний. Они бывают вне города в приличном месте.

A139r

[Дележ между начальниками и старшими в доме денег, вырученных за продажу избытка урожая].

821. В Грузии у большей части людей избыток состоит в земледелии, виноградных садах и домашнем хозяйстве, то во избежание могущих случиться в семействах неудовольствий, по приспелости времени от всего урожая берется полная годовая⁷

¹ старжилами АВ.

² В-ზე სასაპლაოსი მონაზვნოების ეკლესიის ხეობით.

³ церквях АВ. ⁴ Кладбища В. ⁵ кладбищах В.

⁶ кладбища В. ⁷ годовая] Городовая АВ.

В122г | пропорция¹, разделенная безъисключительно² по одной равной части на каждое к общему семейству принадлежащее лицо. Пропорция вина разделяется таким же образом, но только части полагаются начиная с десятилетнего возраста. Оставшийся за тем избыток продаётся. Вырученные за оный деньги делятся поровну между начальниками и старшими в доме.

822. Когда³ табуны овец, лошадей и прочего скота пастись будут на помещичьих или чьих бы

А139в то | ни было лугах и урочищах, тогда за траву платится натурою, по положению, с известного количества скота.

823. Наемщики обязаны вполне удовлетворять хозяйина, в противном случае принуждаются к сему судом.

В122в 824. Помещикам земель также запрещается взимать излишний кортом за траву под опасением штрафа; | само по себе разумеется, что излишнее должно быть возвращено хозяину.

А140г 825⁴. Но когда земли, отдаваемые под пастбище, будут из числа неразделенных и кто-либо из наследников отдаст оная скрытно, тогда повинен заплатить плату откупа и лишается за весь тот⁵ год дохода, следовавшего с тех земель на его часть, | которой обращается в пользу обиженных им сонаследников.

826. Грамоты царские и указы Царские грамоты и указы — Дкало- бис Цигниса да окмиса⁶. должны на всегдашния времена удерживать изложенную в них силу, быть твердыми и ненарушимыми.

¹ препорция В.

² безъисключительно В.

³ Когда] Тогда АВ.

⁴ А-ში შეცდომით 285 ხის, В-ში კი 824 ხაზგადასმულია და წინ უწერია 825.

⁵ тот აკლია А-ს; В-ში тот ავტორის ხელით ჩაწერილია სტრიქონს ზემოთ.

⁶ В-ში Ц халобис Цигниса, да окмиса მიწერილია ავტორის ხელით.

827. Они должны быть исполняемы со всею точностью и во всяком случае, до кого бы оные не относились.

В123г 828. Пожалованное по ним имение остается навсегда в полном распоряжении и наследственном владении того, кому | дана грамота.

А140г 829. Все сии царские грамоты и указы должны быть объявлены¹ и обнародованы при жизни царской, в противном случае они действительными не признаются и | никакой силы и действия иметь не могут.

830. Грамоты и указы, объявленные² по смерти царей, означенных в них имений во владении за помещиками не утверждают. Также³ и засвидетельствования о непреложности⁴ воли царской и о действительности грамоты ни от какого лица принято быть не может, ни же от самого католикоса.

831. В тех грамотах, кои в свое время будут признаны и утверждены, если кто-[нибудь] сделает прибавку или что-либо переправит, подвергается строжайшему истязанию.

В123г 832. Состояние купеческое⁵ по торговым | своим оборотам преимущественнее прочих может приобретать капиталы и лутчие в городах | выгоды, что все, в случае

А141г [О запрете помещикам брать купеческих вдов за своих крепостных людей в жены].
неизменения наследников, по установлению государственному, принадлежит царю; то чтобы казенные имения не переходили в частные руки, запрещается помещикам, без царского соизволения, купеческих вдов брать за своих крепостных людей. В противном случае, женившийся от помещика будет свободен и запишется в состояние купеческое.

¹ объявлены В.

² объявленные В.

³ Так же АВ.

⁴ А-ში о непреложности შესწორებულია ავტორის ხელით о непреложности-თ.

⁵ В-ში купечества გასწორებულია ავტორის ხელით купеческое-დ.

833. При случае временного ополчения, равно и тогда, как назначаются в селений люди для казенных¹ работ, помещики делают раскладку по своим имениям. При сем случае им строго запрещается

включать для счета² в следующее с их деревень количество непринадлежащих им людей, | по обязанности всякого будет выставить положенное число в натуре. За нарушение подвергаются аресту.

А 141v
В 124r

[О неовключении
больных от на-
следства].

из всего наследия.

[О запрете прода-
вать чужое имение
и вещи, на время
взятые].

ттит в казну штраф и примет на себя весь причислен-
ной от сей недозволенной продажи убыток.

А142r

В124v

[О дерзости чи-
нить сбор именем
других].

нов царского дома, или других государственных чинов-
ников, а в поме'щичьих имениях на имя помещика—
подвергаются наказанию, равному с ворами.

836. Еслии кто-[нибудь] дерз-
нет чинить сбор по селениям или
деревням именем царским или чле-

837. Кто будет приглашен в|
гости и заведет с хозяином дома
ссору, тогда за несохранение бла-
гочиния наказывается по вине и
судейскому усмотрению. Ранному
же наказанию подвергается⁴ и хозяин, когда будет
снм причиною ссоры.

¹ В-ში ამ სიტუციის შემდეგ კლდეი ხაზგადანმუდლოა.

² для счета В.

³ взятое АВ.

⁴ подвергаются А.

838. Но когда ссору произведет человек незваной, таковой за неуважение к святости гостеприимства и за то, что вышел из должного уважения к хозяину или к его гостям, наказывается против первого вдвое¹.

A142v 839. Во время общих праздничных дней и фамильного гостеприимства обыкновение ввело между | людьми излишнее употребление горячих напитков и виноградного вина. По приличию торжества выдуманы сосуды различной формы и образования, кои мерою часто превосходят силы самого крепкого человека.

B125r | 840. С сим действием неизбежно расслабление и многие болезни. Толико пагубное обыкновение народа не раз было причиною и самой преждевременной смерти. Хотя невозможно, да и неблагоприятно бы было ограничить вдруг множество народное в сем древностию утвердится обыкновении, однакож все вообще начальники и правители должны избирать благоразумные меры к возможному уменьшению сего губительного излишества.

841. А чтобы более дать возчу[в]ствовать народу несовместность с натурою человека излишнее употребление вина, то правители и судьи не должны входить в разбирательство просьб² об обидах, побоях и безчестье, кои произойдут в пьяном образе, исключая случаев важных насилия и дел криминальных.

A143r 842. Когда гость поручит лошадей своих или | вещи
B125v на сохранение | хозяину, то хозяин отвечает за все, естли они будут покрадены. Естли оставит так и не даст на руки хозяину, тогда за покраденное хозяин не отвечает, естли только нет в доме его людей подзрительных и пришлых.

Таможни и таможенныя³ сборы⁴ — по городам. Их обязанностью было осматривать привозимые из за-

границы товары, равно поверять отечественныя произведения при отправлении в иностранныя государства

¹ въ двое АВ.

² прозьб В.

³ Таможные А.

⁴ зборы В.

В таможенных пошлинах взималась против установленного тарифа, каковой и выдавался ежегодно от высшего правительства.

844. Сверх того, в городах учреждены были заставы, на которых собиралась известная по положению пошлина с ввозимого | в город продовольствия, вина, хлеба, рогатого скота и проч.¹, также с табачных и красильных заведений.

845. Таможенные и пошлинные сборы² разделены | на несколько статей и отдавались на откуп частным людям.

846. Контракты и условия о сих откупах правительство возобновляло при выдаче тарифа.

847. Цена откупа полагалась сообразно с внешними сношениями³ и внутренними обстоятельствами.

848. К тем же таможенным и заставам, кои правительство на откуп не отдавались на вышесказанном положении, определены были чиновники от короны.

849. Главнейшею обязанностью таможенных чиновников и откупщиков было прилежное смотрение, чтоб не были вывозимы⁴ за границу национальных продуктов и вещей, к отпуску запрещенных, | равно⁵ и внутрь оных ввозимо, поодиноку сие есть подрыв государственного и частного интереса и невозвратный⁶ перевод капиталов в иностранные государства.

850. По чему все те товары и вещи, на привоз и вывоз коих нет разрешения, конфискуются в казну. Виноватый платит штраф семь⁷ раз против цены всего конфискованного.

¹ и пр. В.

² сборы В.

³ В-ში отношениями გასწორებულია, უთუოდ, ავტორის მიერ სნოშენიანი-თ.

⁴ чтоб не было вывозимо В.

⁵ А-ში 849-ე მუხლის ტექსტი, ამ სიტყვიდან ბოლომდე, მიწერილია ავტორის ხელით.

⁶ и невозвратной В. ამის შემდეგ В ხელნაწერშივე капитал ხაზგადასმულია.

⁷ семь АВ.

| 851. Таможенныи чиновники и откупщики смотрят, чтоб привозимые и вывозимые товары имели известной таможенной штемпель, в противном случае вся акция конфискуется.

852. Таможенныи сборщики² и откупщики должны в точности исполнять должность своего звания³ без всякого пристрастия.

853. Но когда люди сии изобличатся в корыстолюбии и будут | выпускать из заграницы запрещенные статьи, равно и отпускать опиум за границу, или будут взимать излишние пошлины, выше положенных по тарифу, тогда виноватый платит в семь⁴ раз против всей операции.

854. Им также строго запрещается, под каким бы то ни было предлогом, задерживать без свидетельства привозимые и вывозимые⁵ товары из желания мздоимства. Изобличенные судятся наравне с ворами.

| 855. Ввоз всякого оружия разрешается беспошлинно⁶.

856. Внутренний⁷ сбор с привозимых в города жизненных потребностей взимается по положению деньгами или отделяется, против цены их, известная часть из привозимых продуктов.

857. Все те таможенныи смотрители, кои определяют правительством, | в особенности должны наблюдать интерес казенной. За пренебрежение о сем, равно за притеснения и обиду лишаются места и предаются уголовному суду.

858. Для наблюдения за точным исполнением обязанностей таможенных чиновников и откупщиков опре-

¹ A ხელნაწერში ფურც. 137 არა თავის ადგილასა ჩაიკონძული. ამიტომ ფურც. 137r და v-ს ტექსტს აქ ვათავსებთ საჭიროებისამებრ

² зборщики B.

³ B-ში ამ სიტყვის შემდეგ ი ხაზგადასმულია.

⁴ в семь B.

⁵ и вывозимые აკლია A-ს.

⁶ беспошлинно AB.

⁷ Внутренней B.

деляется от правительства по несколькоу человек, окружающих таможенных начальников. Они рассматривают¹ и поверяют все таможенные доходы и должны ответствовать за поведение ко|ронных таможенных чиновников.

A145r²

859. На них возлагается неослабное смотрение, чтоб чиновники таможенные и откупщики взимали пошлину не выше существующего тарифа и именно то количество, какое положено на каждую привозимую и вывозимую статью, также чтоб ни в каком случае не был | упушен из виду казенный интерес, а тем более причинен ему убыток или подрыв. Кто же будет таможенные пошлины утаивать или число оных против привоза и вывоза товаров уменьшать, с того взимается сполна³ нанесенный им убыток, а он изгонится навсегда из службы.

B128r

860. В таможенных при оценке ввозимого и вывозимого товара присутствуют два мдиванбега, моурав и нацвал, да два человека из купечества.

A145v

**Безчестие—упати-
оeba⁴.**

861. Безчестием полагаются все бранные | и поносительные слова, сказанные в лицо. Действие сие несприлично и непростительно никому, поколику полагается в числе причин, нарушающих общественное спокойствие⁵. Люди благородные за нарушение сего арестуются, нижние же воинские чины и чернь подвергаются телесному наказанию. Но когда к безчестию | присовокуплены будут побои, тогда сверх сего виноватый обязан удовлетворить обиженного осьмою частью цены, положенной за кровь по Вахтангову Закону.

B128v

862. Заочная же брань ни во что не вменяется и будет в нарекание тому, кто еѵ произносит⁶.

¹ рассматривают В.

² А ხელნაწერი ფურც. 144 არა თავის ადგილასა ჩაკინძული,—გი შეიტავს 877-ე მუხლის ნაწილს და მომდევნო მუხლებს, 883-ის ჩათვლით. ამიტომ ტექსტის გაგრძელება მოთავსებულია აქ ფურც. A145r-დან A 148v-ს ჩათვლით.

³ сь полна АВ.

⁴ В-ში უპატიოება მიწერილია ავტორის ხელით.

⁵ спокойствие В.

⁶ В-ში 862-ე მუხლის ტექსტი ჩართულია ავტორის ხელით.

- [О повиновении детей к своим родителям].** 863. Закон божий и постановления государственные повелевают детям иметь повиновение к своим родителям. За нарушение должного к власти их уважения или за нанесение оскорбления, дети подвергаются наказанию согласно воли их родителей. Однакож при сем случае есть обя|занностию судей прилежно вникнуть во все подробности, от чего произошло неудовольствие между родителями и детьми, и когда усмотрится, что причиною вражды сами родители по какому-либо своим предразсудкам, или произошло сие от предпочтения одних детей пред другими, тогда наказание смягчается и зависит уже от усмотрения судей¹.
- [О праздности и лени].** | 864. Праздность и леность ни в каком состоянии не терпима и не прощительна, поколику производяют² пороки; то обязанностию моуравов и других начальников есть всех молодых людей благородного происхождения занимать общественными должностями или высылать в войско. Родители и родственники не должны укрывать их от службы, под опасением штрафа.
- [О двух хозяевах двухэтажного строения].** 865. Если строение двухэтажное³ будет принадлежать двум хозяевам так, что один займет апартament верхний, а другой будет жить в нижнем, тогда поддерживание | капитальных стен всего здания, равно и крыши будет на счет об|щий; внутреннюю же обстройку и поправку каждой на своей половине должен производить собственно от себя. Содержание же чистоты и все повинности по городу отбываются пополам.
- [Запрет продажи своих соотечественников в число иностранцев].** | 866. Бывали примеры, что люди, исполненные постыдного желания к прибытку, для удовлетворения сей пагубной страсти, дерзнули отважит[ь]ся на самые ужасныя и оскорбляю-

¹ В-ში დეტი ხაზგადსმულია და ავტორის ხელით მიწერილია სუდეი.

² производит АВ.

³ двухэтажное АВ.

ция¹ природу средства; они, поправ святость взаимных обязанностей и права человечества, насильственно продавали своих соотечественников, особенно же помещики своих крепостных людей, персиянам², туркам и другим народам магометанским.

A147r 867. Хотя бы и не следовало дать места на возможность такого действия, посрамляющего нацию христианскую, но в отвращение чрезвычайного сего явления существовало в Грузии нижеследующее правило: изобличенный немедленно принуждался искупить проданного | им в неволю, которому дается уже навсегда свобода, сверх того, виноватый платит большой денежный³ штраф казну и понесет покаяние церковное как убийца; когда же проданного искупить будет невозможно V130r или местопребывание | его будет неизвестно, тогда осуждается как смертоубийца.

[06 умышленном освободителе арестанта]. 868. Кто выпустит арестанта или будет способствовать к его побегу, подвергается тому самому наказанию, какому⁴ подлежал виновный, умышленно им освобожденный.

[0 свободе от помещика крепостного, возвратившегося из плена самостоятельно]. 869. Когда будет взят в плен человек несвободного состояния и сам собою возвратит свою свободу, а за прежним помещиком остаться не пожелает, суть в лице своем⁵ свободен, по установлению царя Ираклия, но дети его, прежде плена рожденные, останутся за помещиком.

A147v [06 обработывании земель невозделанных]. 870. В Грузии многие помещики имеют земли невозделанные, отдаленные от их жилищ | и весьма лесные по нагорной стороне; то ежели кто-[нибудь] из посторонних помещиков или

¹ В-ში ამ სიტყვის შემდეგ самую ხაზგადსმულია.

² В-ში ამ სიტყვის შემდეგ и ხაზგადსმულია.

³ денежной В.

⁴ В-ში чему ხაზგადსმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია подвргається тому самому наказанию какому.

⁵ своим ორჯერაა В-ში.

В130v

поселян удобрят и расчистят земли свои под пиву и сделает к хлебопашеству способными, а хозяин земли будет иметь на него претензию, тогда земля разделится пополам. Но когда хозяин земель сделает предварительное запрещение обработать их посторонним людям, тогда земли остаются за прежним владельцем, без всякого вознаграждения за издержки, на удобрение употребленные.

871. Но ежели и помещик, к которому принадлежит земля, будет умышленно умалчивать, чтоб после воспользоваться обработанным, тогда осуждается вполне удовлетворить за все издержки, употребленные на обделанне неудобной его земли.

[О защите остатков хозяйства селений, разоренных от нашествия неприятеля].

872. В тех же местах, где селения разорены от нашествия неприятеля, но остаются еще сады и другие экономическия¹ заведения, то запрещается без воли хозяев собирать плоды, вырубать деревья и выкапывать винные кувшины и пр. Виновный платит за весь причиненный убыток и возвращает присвоенное.

873. Все состояния грузинского народа должны повиноваться [и в точности исполнять³ получаемые от царя повеления, также и все приказы от мдиванбегов, моуравов и прочих судей. Оказавшийся ослушанным осуждается по важности обстоятельств и по усмотрению⁴ дела. В случаях чрезвычайных, когда угрожается государство опасностью или вторжением врагов, ослушники осуждаются на смерть; по другим же делам они⁵ лишаются руки или⁶ подвергаются аресту, изгнания]

A148g

[Об ослушниках — урчта².

го народа должны повиноваться [и в точности исполнять³ получаемые от царя повеления, также и все приказы от мдиванбегов, моуравов и прочих судей. Оказавшийся ослушанным осуждается по важности обстоятельств и по усмотрению⁴ дела. В случаях чрезвычайных, когда угрожается государство опасностью или вторжением врагов, ослушники осуждаются на смерть; по другим же делам они⁵ лишаются руки или⁶ подвергаются аресту, изгнания]

В131r

еваемые от царя повеления, также и все приказы от мдиванбегов, моуравов и прочих судей. Оказавшийся ослушанным осуждается по важности обстоятельств и по усмотрению⁴ дела. В случаях чрезвычайных, когда угрожается государство опасностью или вторжением врагов, ослушники осуждаются на смерть; по другим же делам они⁵ лишаются руки или⁶ подвергаются аресту, изгнания]

¹ экономическия АВ.

² В-ში ურჩთა მიწერილია ავტორის ხელით, А-ში კი ულთა გასწორებულია ავტორისვე ხელით ურჩთა-დ.

³ В-ში ამ სიტყვის შემდეგ все ხაზგადასმულია.

⁴ по усмотрении В.

⁵ В-ში ილი ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია ილი.

⁶ В-ში ილი ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

ются из службы, платят денежный¹ штраф, иные же наказываются публичным выговором и телесно.

874. Помещикам не возбраняется приобретать² людей за границею и селить на своих землях. [О поселении прибывших из заграницы].

Люди сии остаются за тем, кто склонит их поселиться³ в Грузию, на общем о переселенцах положении. Строго запрещается другим помещикам переманивать и склонять их на свою сторону⁴, в каком бы то отношении и времени ни было.

A148v
B131v

§ 875. Бывают случаи, что крестьяне помещичьи в⁵ больших семействах⁶ переходят за границу и, по прошествии некоторого времени, пожелают возвратиться в свое отечество с тем, чтобы поселиться⁷ на землях другого помещика, то сие позволяется, но не иначе, как с ведома судей, чтобы избежать впоследствии ссор между помещиками⁸. А когда люди сии пожелают остаться за прежним помещиком, сие также не возбраняется и даже при сем случае запрещается другим помещикам отклонять сих людей на свою сторону.

876. При нашествии неприятелей, от страха, многие помещичьи крестьяне переселяются за границу, и если в течении двадцатилетнего⁹ срока к помещику своему не возвратятся, тогда суть совершенно свободны или могут оставаться за тем, кто¹⁰ согласит¹¹ их на возвращение в отечество и поселит¹² на своих землях.

¹ денежной В.

² В-ში ამ სიტყვის შემდეგ ავტორის ხელით ჩაწერილია სტრიქონს ზემოთ სიხ.

³ поселителя В.

⁴ стороны В.

⁵ в ақла А-ს.

⁶ семействах В.

⁷ поселится В.

⁸ В-ში სსორუ ხაზგადანმუღია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია სსორ между помещиками.

⁹ двадцатилетнего В.

¹⁰ В-ში კონ ხაზგადანმუღია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია კთ.

¹¹ В-ში согласится შესწორებულია ავტორის ხელით согласит-ად.

¹² В-ში поселят შესწორებულია ავტორის ხელით поселит-ად.

[Об обязанностях
воина пред хозя-
ином одолженной
лошади].

| 877¹. Кто во время репресала,
т. е. нападения на³ | неприятелей,
даст другому лошадь, тогда добы-
ча, полученная последним, разде-
ляется⁴ пополам или, как положено будет, по взаимно-
му условию. Когда же во время нападения лошадь
будет отбита неприятелем или убита, тогда взявший
оную⁵ не обязан отвечать хозяину. Но если по-
теряет или испортит от своего небрежения и несмотр-
ения, тогда, по соображении обстоятельств, осуждается
удовлетворить хозяина.

Нешастные слу-
чай— фатеракиса⁶.

878. Нешастные случаи называ-
ются те, когда действие произой-
дет совершенно нечаянно, например:

879. Когда рубится лес и нечаянно деревом задав-
лен будет другой человек.

880. Когда кто-[нибудь], бросая на дерево палку
или что-[нибудь] другое, чтоб сшибить,⁷ с оног⁸
плод, нечаянно убьет или поранит человека⁹; когда во
время конского ристания не может удержать лошадей
и причинит смертное убийство.

|| 881. Без намерения убить, ударить другого, а тот
умрет, или по шалости, желая испугать кого-либо¹⁰, от
страха и нечаянности будет от него застрелен, также¹¹
когда беременная женщина, быв кем-либо испугана,
выкинет¹² прежде времени¹³ плод.

A144v
B132v

¹ В-ში წერია 878. მაგრამ ხაზგადასმულია და წინ უწერია 877.

² А-ში მუხლები 877-ის ნაწილი—883 არა თავის ადგილასაა მოთავსებუ-
ლი, რადგან მათი შემცველი ფურც. 144 არა თავის ადგილას ჩაუკინძავთ.

³ В-ში на ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁴ В-ში разделяется ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁵ В-ში взявший оную ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁶ В-ში ф а т е р а к и с а მიწერილია ავტორის ხელით.

⁷ В-ში отшибить გასწორებულია ავტორის ხელით сшибить-ად.

⁸ В-ში с онаго ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁹ В-ში другого ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია
человека .

¹⁰ В-ში другого ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია
кого либо.

¹¹ так же В.

¹² выкнет А.

¹³ времени В.

882. Все сии и подобия им нечаянныя случаи судятся и рассматриваются¹ по обстоятельствам, сопровождавшим самое действие и, по мере² сего, благоумию судей представляется³ налагать наказание на виновного в нечаянном смертоубийстве, и [и] прочем⁴ удовлетворении⁵ за кровь полагается⁶ согласно Закону Вахтангову.

883. Но когда при подобном смертоубийстве будет подозрение умышленности самого действия⁷, тогда прилежно рассматривается дело и берется в соображение — не было ли ссоры, вражды, ненависти, фамильных и личных неудовольствий. В таком случае изобличенный в намеренности смертоубийства накажется как смертоубийца.

884. Все те, кои изобличаются⁹ в воровстве, вместо всякого другого¹⁰ наказания осуждаются до некоторого известного времени на денежный¹¹ штраф по нижеследующим распределениям.

885. За первое воровство платят в семь раз более против цены покраденного, за второе — вдвое¹², за третьем — втрое¹³, далее же [вор] лишается руки, без изъятия¹⁴ лица, и совлекается от своего звания и достоинства.

A149r
B133r

|| Воровство — кур-
дობა⁸.

¹ рассматриваются В.

² В-ში ამის შემდეგ ხელმორედ წერია იპო მერე, მაგრამ ხაზგადასმულია.

³ В-ში представляет შესწორებულია ავტორის ხელით представляется-დ.

⁴ В-ში и прочем ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს შემოთ.

⁵ удовлетворение В; შემდეგ კი В-შივე же ხაზგადასმულია.

⁶ В-ში полагается ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს შემოთ.

⁷ В-ში заметиться умыся ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედ-წარწერილია при подобном смертоубийстве будет подозрение умышленности самого действия.

⁸ В-ში Курдობა მიწერილია ავტორის ხელით.

⁹ изобличается В.

¹⁰ другого А.

¹¹ А-ში надежный გასწორებულია ავტორის ხელით на денежный-თ, В-ში კი ზის на денежной.

¹² вь двое АВ.

¹³ вь трое АВ.

¹⁴ без изъятия В.

886. Сверх того, дворяне, чиновники, старшины и первейшие граждане¹ подвергаются арсту в первой раз на полмесяца, и так далее по вышесказанному² расчислению³; нижние же чины наказываются телесно.

887. Мера сия в Грузии была необходима по местным обстоятельствам, ибо не было такого места, куда бы можно было сослать изобличившихся | в сем непростительном преступлении; да и вредно бы было всякое другое дей|ствие для малолюдного сего края, между тем как важное количество штрафа могло удерживать людей в страхе и ограничивать от поподзновения к воровству.

888. Дворянство и чины тем более не может быть исключено⁴ от сего общего наказания, поколику должны по достоинству и званию своему служить прочим примером в честности и благонравии.

889. Вдовы имеют совершенную свободу по произволению и выбору своему вступать во второй⁵ брак, по чему помещики запрещать им того не вправе, однакож⁷ жених обязан заплатить помещику сакурно⁸, т. е. вдовья деньги. Количество сих денег располагается навсегда в одинаковом числе⁹, но зависит от | обыкновения каждого селения, однакож¹⁰ не превышает¹¹ 25 рублей¹².

¹ В-ში и первეიშე граждანი ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

² В-ში томуж самому ხაზგადანმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია вышесказанномуже.

³ რაზჩისლენიუ В.

⁴ изключено В.

⁵ В-ში კ ვ რ ი ვ ი მიწერიალია ავტორის ხელით, А-ში კი К и რ и ვ ი ავტორის ხელითვე შესწორებულია К ვ რ и ვ ი-თ.

⁶ во второй В.

⁷ однакожь А.

⁸ Сакурно АВ.

⁹ В-ში კოლიჩესთე ხაზგადანმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია ჩისლე.

¹⁰ однакожь А.

¹¹ В-ში неперевышают შესწორებულია ავტორის ხელით неперевышает-ად.

¹² В-ში 125 рублей შესწორებულია ავტორის ხელით 25 рублей-ით.

A150r

890. Дети, до сего¹ рожденья², остаются за помещиком, равно и плод, который³ может остаться | от первого мужа во чреве матери, принадлежит помещику же.

891. Если⁴ кто-[нибудь] причинит насилие⁵ девице благородного происхождения, предается безысключительно уголовному суду. Но когда представится возможность, что⁶ изнасилованная девица, равно родители ея или родственники согласятся⁷ соединить ее браком с виновным, тогда никакого осуждения не делается и дело предается забвению. В прочих же случаях по роду своему до сего предмета относящийся⁸ рассмотрение⁹ и решение дела зависит от благоразумия и справедливости судей. А тот¹⁰, кто изобличится в изнасиловании замужней женщины, за причиненное ей оскорбление и нанесенную мужу ея¹¹ обиду, осуждается заплатить обиженной стороне полную цену за кровь одного человека по установлению Вахтангову.

A150v

892. А когда изобличится в подобном преступлении во второй раз, то сверх тех денег, кои осудится заплатить за причиненную мужу обиду, взыщется с него такое же количество штрафа в казну.

B134v

893. Когда и после сего окажется в подобном преступлении, | нарушающем спокойствие¹² общества и

¹ В-ში до сего შესწორებულია ავტორის ხელით до сего-დ.

² рожденные В.

³ которой В.

⁴ Естли В.

⁵ В-ში ამის შემდეგ замужней женщине, тогда ხაზგადანმულია და ავტორის ხელით მარცხენა არშიაზე ჩამატებულია ტექსტი სიტყვებამდე: ... за причиненное ей оскорбление и нанесенную мужу ея обиду და სხვა.

⁶ что აკლია В-ს.

⁷ согласиться В.

⁸ А-ში предмета ავტორის ხელით ჩაწერილია სტრიქონს ზემოთ, ხოლო относящийся შესწორებულია относящийся-დ.

⁹ рассмотрение В.

¹⁰ В-ში Атоფ-ს წინ უხის 891.

¹¹ А-ში ея ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

¹² спокойствие В.

благоденствие семейств, тогда, без исключения¹ лица, осуждается на смерть, яко явный враг своих соотечественников.

894. Во всех сих² случаях будет обязанностью судей смотреть, чтоб женщина, приносящая извет о насилии, не была поведением подозрительного, замеченная в распутстве, или чтоб не была из числа утративших уже устыжение своего пола.

895. Объявление³ о насилии должно быть представлено судьям не далее как на второй или, по крайней мере, на третий день⁴ после происшествия, с достоверным свидетельством и ясными уликами. В противном случае теряется всякое право и⁵ иска⁶ судьи принимать тогда⁷ не могут.

A151r
B135r

[О прелюбодеянии]. 896. Когда жена изобличится в самопроизвольном прелюбодеянии и муж будет требовать распушения брака, тогда дело отошлется на суд Дикастерии, участвовавший же в прелюбодеянии удовлетворять мужа за причиненную ему обиду уже не принуждается.

897. Но ежели муж развода не пожелает и оставит жену в своем доме, тогда прелюбодей осуждается удовлетворить мужа деньгами за кровь по Вахтангову Закону.

898. Все те, кои нанимают лавки, ки, дома⁸, квартиры и проч⁹, обязаны во всякой¹⁰ исправности платить за постоя¹¹ сполна. В противном случае будет обязанностью полиции побуждать

¹ безъисключения В.

² А-ში სიხ ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

³ объявление В.

⁴ В-ში на третий день-ს ზედ 2 უხის და შემდეგ კი по крайней мере-ს—1.

⁵ В-ში и ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁶ А-ში лека გასწორებულია ავტორის ხელით иска-დ; В-ში нека წერია.

⁷ В-ში тогда ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁸ дома В. * и пр. В.

¹⁰ В-ში во всякое время გასწორებულია ავტორის ხელით во всякой-ით (время-ზე ხაზგადასმულია).

¹¹ В-ში все ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია за постой.

კ ზაღლა სლდუოიხს პო უსლოვიო დენსგ. ა ესლი¹ პრი სემ პროიზოდს² უპორსთო ი ნეპოვინოვენიე სო სტორონი ნაემშიკა, თოღა ვზიშეტსა ს ნეგო³ ვდვოს⁴; ოლიოუ პო-ლოვინოუ უდოვლეთორეტსა ხოზიანი, ა დრუგა⁵ ობრახეტსა შტრაფომ ვ კაზნუ.

B135v | §99. კო ჯე პოჟელაეტ ოსთავიშ ნანიათი⁶ დომ
A151v | ილი ლავკი დო ისტეჩენიი სროკა პო უსლოვიუ, ობიაზა
ობიავიშ⁷ ხოზიანუ ზაბლაგოვრემენო⁸.

900. კვარტირე, დომე ი ლავკი დოღნი სოდერჟატელი, პრი ვიეზდე, სლთ ხოზიანუ თოჟო ვ თომ⁹ სომო ვიდე, ვ კაკომ ონიე ბილი პრიიათე ი ბეზ მალეიშეიო ნოვრეჟდენიი; ნო კოღა ოკაჟეტსა ჟო-[ნიბუდ] ისპორჟენიუ ილი უტრახენიუ, ობიაზა სოდერჟატელი პრიიათე ვს¹⁰ ნა სოვი სჟეტ¹⁰ ი პოპრავიშე პო პრეჟნეუ.

901. ა კო ოსთავიშ კვარტირუ პრეჟდე ისტეჩენიი სროკა ი ნე ობიავიშ¹¹ ო სემ ხოზიანუ, პოვინესი ზაღლათიშ¹² სპოლნა პო უსლოვიუ, პოკოლიკუ ნეჩაიანიუ სოვიმ ვიეზდომ პრიჩინიი ხოზიანუ უბიჟოკ.

902. ისლი¹³ ჯე კო-[ნიბუდ] ნანიათუ კვარტირუ ბუდეტ ზანიამთე ილიშინე ვრემე, სვერხ უსლოვია, თო ობიაზა უდოვლეთორეტ ხოზიანი¹⁴ პო რაღსჟეტუ¹⁵.

B136r | §103. გოროდე იმეოთ ვიგონიე¹⁷
| გოროდოვოე პოლო-
| ჟენიე — კალაკის
| ჟესდება¹⁶.
| ზემლი, ლესა, ღუგა, ვოდე, სადე ვი-
| ნოგრადნიე, გოსტინიე დვორე, ლავკი
| ი პროჟ. თომუ პოდობიე¹⁸ ვიგოდე.

¹ ა ესლი ბ. · ² პროიზოდეტ ბ.

³ ბ-ში ნეგო ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁴ ვდვოს ავ. · ⁵ ა დრუგა ა. · ⁶ ნანიათი ბ.

⁷ ობიავიშ ბ.

⁸ ზაბლაგოვრემენო ბ.

⁹ ბ-ში ვ თაკომ გასწორებულია ავტორის ხელით ვ თომ-ად.

¹⁰ ჟეტ ბ. · ¹¹ ნეობიავიშ ბ.

¹² ბ-ში ამ სიტყვის შემდეგ ვსე ზაზგადასმულია.

¹³ ესლი ბ.

¹⁴ ბ-ში ამის შემდეგ ვსე სპოლნა ზაზგადასმულია და ავტორის ხელით
ზედწარწერილია ზეზლიშინე ვრემე, მაგრამ ესეუ ზაზგადასმულია.

¹⁵ პო რაღოთ ბ.

¹⁶ ბ-ში კალაკის ჟესდება მიწერილია ავტორის ხელით.

¹⁷ ვიგონიე] ვიგონია ა.

¹⁸ პოდობიე ბ.

| 904. Собираемые с них¹ доходы употребляются на поддержание казенных зданий, крепостей, на возобновление богоугодных заведений и на содержание оных. Доходы поступают в распоряжение² особенного комисс[с]ара³, под присмотром моуравов и нацвалов. Но все вообще починки и строения в городах должны производиться⁴ с доклада и утверждения царского. По окончании⁵ таковых строений или починок, о употребленных деньгах дают моуравы верной отчет мдиванбегам.

905. Для приумножения городских доходов позволяется обществу в пользу города заводить карваши (торговые постоянные дворы), лавки и прочее на счет⁶ городских доходов или по общей раскладке⁷.

| 906. Все здания, воздвигаемые в городах, должны быть по плану, утвержденному царем.

907. Крепость также приписывается⁸ к городу и доходы крепостные сливаются в одну массу с доходами города.

| 908. М о к а л а к е¹⁰ называется Граждане и купцы⁹ — они населяют¹¹ города и составляют первейший класс граждан.

909. Они пользуются особенным преимуществом во¹² всех торговых делах¹³.

¹ В-ში სეგო ხაზგადანსმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია ნიხ.

² В-ში под смотрение ხაზგადანსმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია в распоряжение ორჯერ, მაგრამ პირველზე ხაზი გადაუსვამს.

³ комиссара А, комисара В.

⁴ производится В.

⁵ жь А.

⁶ нащет В.

⁷ раскладке В.

⁸ приписывается] принимается А.

⁹ В-ში Первейшие граждане и их преимущества წერია გადაწერის ხელით, ხოლო ავტორს, სხვა სიტყვებზე ხაზგადანსმით, გრადანე დაუტოვებია და ბოლოში საკუთარი ხელით მიუწერია ი купцы. А-ში Горожане и купцы გასწორებულია ავტორის ხელით Граждане и купцы-თ.

¹⁰ ორივე ხელნაწერში (AB) Малакანე გასწორებულია ავტორის ხელით Макалаке-დ.

¹¹ населяют] поселяют А.

¹² В-ში во ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

¹³ дел В.

910. Им дарована свобода приобретать в городах дома, лавки, гостинные дворы, сады, одним словом, все те выгоды, какие могут быть присвоены каждому городу.

911. Им может быть позволено для услуги своего дома покупать крепостных людей, исключая однакож¹ людей греческого исповедания.

В137г 912. Равномерно не возбраняется | и прочим обитателям, а также и вновь поселяющимся в городах пользоваться теми выгодами и преимуществами, когда кто-
А153г [нибудь] будет в состоянии | записаться в гильдию и отбывать все городския² повинности.

913. Граждане разделяются на макалак[е]св³, кои состоят из трех классов, каждой по капиталу и состоянию своему.

914. Каждый⁴ класс имеет своего астабашу⁵, т. е. голову гильдии, которой избирается по общему согласию каждого сословия; время должности их также назначается обществом.

915. Они разбирают и рассматривают дела по своим гильдиям, при чем присутствуют моуравы и нацвалы.

916. Целое же гражданское общество составляют⁶ грузины, армяне и магометане.

В137ч | 917. Все вообще граждане не⁷ лишаются⁸ без суда своей собственности и доброго имени.

А153ч | 918. Первые граждане от смертной казни и телесного наказания изъемяются⁹, исключая важнейших государственных преступлений, измены, составления фальшивых актов, соглашения и переписи с неприятелем.

¹ однакож А.

² городские В.

³ ორივე ხელნაწერში (AB) მაკალაკი გასწორებულია ავტორის ხელით მაკალაკე-ად.

⁴ Каждой В.

⁵ астабашу АВ.

⁶ В-ში составляют ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁷ В-ში не-ს შემდეგ должны быть ხაზგადასმულია.

⁸ В-ში лишаемы გასწორებულია ავტორის ხელით აიხსნებიან.

⁹ изъемяются АВ.

ლემ, или когда дадут умышленно в своем доме пристанище неприятельскому шпиону или такому преступнику, которой по криминальному делу отыскивается полициею.

919. При расчетах¹ и разделах им присвоивается право из среди² себя избирать медиаторов³.

920. Права свои и достоинство сообщают жене и детям.

921. Они усыновляют на том же положении, как сказано в § [240] о дворянах. Из сего однакож⁴ исключаются дворяне княжеские, чтоб не теряла⁵ казна своего интереса от перехода коронных имений в частныя руки⁶.

| 922. Приезжающим из заграницы | разрешается записываться и селиться⁷ в городах в тот класс⁸ или состоянье, какой могут отбывать по городским повинностям.

923. Также не запрещается торговать в городах помещичьим людям и крестьянам, однакож с тем, чтоб по классу отбывать⁹ все городские повинности.

924. Привоз хлеба и вина из окрестных селений в города не запрещается, но те помещики или помешники, кои пожелают иметь торг в городах, должны отбывать повинность с сего торга, по положению городскому установленную¹⁰.

A 154r
B 138r

¹ рашотах В.

² А-ში სდი შესწორებული ავტორის ხელით სრული.

³ А-ში მდინატორვ შესწორებული ავტორის ხელით მედინატორვ-ად

⁴ В-ში ტუტ ხაზგადამულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია **Из сего однакож.**

⁵ В-ში იხერყა შესწორებული ავტორის ხელით იხერყა-დ.

⁶ В-ში князя ხაზგადამულია და ავტორის ხელით მიწერილია **казна своего интереса от перехода коронных имений в частныя руки.**

⁷ სელისყა В.

⁸ А-ში ვ თომ კლასსე გასწორებული ავტორის ხელით ვ თომ კლასს-ად.

⁹ В-ში იტბყვალ შესწორებული ავტორის ხელით იტბყვალ-ად.

¹⁰ В-ში დამყვებული შეცდომბა უსაიწყენილთუ შეცდომითყე გადაყეთებული ავტორის ხელით უსაიწყენილთუ-დ, ხოლო მის მიხედვით А ხელწყერში გადაწყერს მეყანიყურად ჩაუტანია უყანასყენელი, რაც ავტორის შემდეგ ტყესტის გასწორებისას ყურადღების გარეშე დარჩენია.

925. В противном случае они могут свои избытки целыми акциями по существующей¹ также сдавать городскому купечеству.

A154v | 926. Все те из граждан, кои имеют выгоды городские, платят с домов, лавок и прочих присвоенных гражданам | выгоды положенные² на содержание города пошлины и отбывают прочие государственные подати.

B139v | 927. Доходы городские употребляются на содержание полиции, также³ на содержание мостовых и улиц в чистоте, на поддержание городских казенных зданий, на починку всех крепостных укреплений, ретраншементов⁴, бастионов и прочего.

[Раскладка повинностей и сбор государственных налогов].

928. Раскладка повинностей делается моуравом и⁵ нацвалом при общественном собрании. Здесь⁶ смотрится, чтобы никто не былотягчен, а особливо люди бедного состояния.

929. В татарских селениях наблюдается почти все то же, но вместо усташей⁷ бывают там их старшины.

A155r | 930. В прочих селениях допускается народу⁸ те же самые преимущества, какие присвоены по городам, под влиянием и распоряжением моурава, | нацвала и деревенских старост, кевхи⁹ называемых¹⁰.

B139r | 931. Время сбора государственных налогов полагается в сентябре и оканчивается исходом декабря, по коллику в то время бывает собрание всех вообще избытков хлеба, вина, масла, волны и проч., от чего сбо-

¹ В-ში установленной ხაზგადსმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია существующей.

² положенное АВ.

³ В-ში также ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁴ ретрашаментов АВ.

⁵ В-ში и ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁶ здесь АВ.

⁷ В-ში астабашей გასწორებულია ავტორის ხელით усташაში-ით.

⁸ народу А.

⁹ В-ში кевхи ხაზგადსმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია кевхи.

¹⁰ А-ში Кевхи называемых მიწერილია ავტორის ხელით.

ры могут быть бездомочно¹, да и поселяне при све-
жем еще избытке не могут чувствовать² ни малейшего
отягощения.

932. Для сбора сего с моуравами и нацвалами на-
зачаются по нескольку старост или выборных от народа,
а в городах присовокупляются старшины, в татарских
же селениях—их султаны и кет-худы³.

[Права дочери к
наследстве умер-
ших родных].

933. Когда после общего раз-
дела имения⁴ умрет дворянин⁵, а
после него не⁶ останется детей
мужеска пола, тогда может быть

A155v допущена до | наследства дочь покойного. А когда
именне будет неразделенное, тогда дочь получает уза-
A139v кошенную 14-ю⁷ часть | из родового, пользуется всем
благоприобретенным отцовым⁸ имением и материным
приданым. О поселянах⁹ разумеется то же самое.

[Об умышленном
нападении].

934. Еслили кто-[нибудь], умы-
слив убить другого, по злобе за-
сядет в скрытном месте, чтоб на-
пасть нечаянно на своего неприятеля, то, еслили при-
чинит смертное убийство, осуждается как смерто-
убийца. Но когда тот, на кого будет сделано умышлен-
ное нападение, защищая жизнь свою, убьет или ранит
напавшего, от суда свободен, однакож совесть очистит-
ся покаянием церковным.

[О карточной игре].

935. Карточная игра на боль-
шие деньги вовсе запрещается. За
нарушение сего установления все безысключительно¹⁰
подвергаются строгому ответу.

¹ безъдомочно В, безъ домочно А.

² чувствовать В.

³ В-ში кет-хუდი შესწორებულია ავტორის ხელით კეტ-ხუდი-თ.

⁴ имению АВ.

⁵ В-ში дворянин ოჯახი წერია, მაგრამ მეორე ხაზგადასმულია.

⁶ В-ში не ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁷ В-ში 14-¹⁰ ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ, А-ში კი მასზე მითითებით ავტორისვე ხელით მარცხენა არშიაზე ფანქრით მიწერილია (прибавлено).

⁸ А-ში отцовским შესწორებულია ავტორის ხელით отцовым-ად.

⁹ А-ში О поселянам შესწორებულია ავტორის ხელით О поселянах-ად.

¹⁰ безысключительно В безысключительно А.

936. Долговые претензии, кои по исследовании окажутся от карточной¹ игры выше ста² рублей, уничтожаются.

A156r | 937. На послыян, малолетних³ и неотделенных иск по картам вовсе не принимается.

B140r | 938. Также женнино приданое и нераздельное имение, под опасением строжайшего суждения, запрещается проигрывать в карты.

[Обязанности родителей к своим детям и их ответственность за поступки детей].

939. Воспитание детей есть главнейшая обязанность родительская. Родители⁴ неусыпно обязаны назидать все их поступки. То естьли от слабого смотрения родителей дети

по резвости своей донесут вред друг другу, тогда прямо отнесется сие к небрежению и несмотрению родительскому, почему отец или родственники, причинившего вред, обязаны принять на свой щет излечение того, кому причинено будет увечье. Когда же дана будет лошадь дитяти⁵, неумеющему еще управлять сим животным, и причинится от того вред, наблюдается то же самое, что и в первом случае, да сверх того берется в казну штраф с родителей.

B140v
A156v

[Обязанности оужителей во время ссоры своих господ].

| 940. При споре о землях между помещиками, | а особливо родственниками нередко может доходить до самого непозволённого

излишества и даже до драки. В подобных случаях сужителям строго запрещается принимать участие в ссоре своих господ; здесь обязанности их будет известить тотчас⁶ полицию, если сами не в состоянии разнять

¹ В-ში **о**кажутся от карточной ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ხეშოთ.

² В-ში **о** двух сот ხაზგადასხულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია **о** ста.

³ малолетних **AB**.

⁴ Родители **B**.

⁵ детьми **B**.

⁶ тотъ час **AB**.

ссору. Но когда сего вскоре сделать будет также невозможно, тогда, в прекращении дальнейших последствий и самого смертоубийства, могут они принимать возможные меры к прекращению ссоры.

941. **[Обязанность господина искупить взамен своего долга удержанного подданного человека].** Если кто-**[нибудь]** из князей и дворян, путешествуя¹ в иностранных государствах, задолжает за границу и не заплатит долга², а после кто-либо из его подданных будет в том месте, по

A157r
B141r

делам торговым или по другим обстоятельствам, и будет там за долг господина своего удержан, тогда обязанность помещика есть немедленно искупить своего человека. Но ежели кто-**[нибудь]** из соотечественников успеет предварить его в сем случае и, удовольствуя иск, возвратит³ свободу удержанному, тогда помещик обязан возвратить ему цену выкупа, а до того времени⁴ искупленный со всем своим имением останется в залоге у искупившего.

942. То же наблюдается в некоторых случаях и внутри отечества.

[О нападениях]. 943. Во время мирное строго запрещается чинить нападение на соседей. За нарушение налагается большой денежной штраф по указу царскому. А когда при таком невозвращенном нападении произойдет смертоубийство, виноватыи осуждается⁵ как смертоубийца, но для лезгинов, по их⁶ соглашению, было удовлетворение денежное: кровь всякого человека полагалась в 60 руб. серебром, исключая, однакож, их купцов, кои в сие правило не входят.

A157v

¹ В-ში путешествуют შესწორებულია ავტორის ხელით путешествуя-დ.

² В-ში იმსაპატივებელია დანაშაულია ავტორის ხელით სტრიქონს ხემათ.

³ возвратить АВ.

⁴ времени В.

⁵ А-ში осужდათ გასწორებულია ავტორის ხელით осуждается-დ.

⁶ В-ში კიმი ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია по их.

| 944. Кто будет помогать другому при¹ нападении и драке², да и причинится от того вред и смертоубийство, осуждается наравне с начинателем. Если³ же при сем случае сам будет убит или ранен, тогда виновный в его смерти, хотя и не подвергается никакому осуждению, но во очищение совести понесет епитимию.

[Об явившемся потерянном наследнике]

945. По нашествию неприятельскому и по другим несчастным обстоятельствам бывають похищаемы или отводимы в плен даже и самые малолетние⁴ дети. Подобные случаи могут лишать родителей детей мужеска пола, кои должны наследовать в их роде,—тогда не возбраняется усыновлять им посторонних в своей фамилии на общем для сего положении. Но когда в|последствии| времени⁵ явится пропадавшие⁶ дети или другие законные наследники, то не лишаются полного своего права наследовать всем родовым своим именем.

[Соединенно явливший].

946. Когда, после общего раздела, родные пожелают соединить свои имения, сие не возбраняется, но⁷ должно быть утверждено в суде. Бывали случаи, что на подобное соединение испрашивалось даже и царское соизволение. Они также могут безпрепятственно и по воле своей разойтись вновь⁸, но⁹ также по судейскому утверждению, во избежание всяких споров о имении.

¹ В-ში ვ ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია другому при.

² В-ში ამ სიტყვის შემდეგ დროგუ ხაზგადასმულია.

³ Естьли В.

⁴ малолетные АВ.

⁵ времени В.

⁶ пропадавшее АВ.

⁷ В-ში იო ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁸ вновь В.

⁹ А-ში თო ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია იო.

[Присовокупление
имения старого че-
ловека к имению
своих родствен-
ников].

B142v

A158v

и успокоение, но после будет чувствовать³ угнетение или про|изоидет несогласие и раздор, таковой имеет полное | право по воле своей отделить свои имения или перевести их на того, кто лучше обяжется поко-ить его старость.

[Ответственность
судьи за позволе-
ние на продажу
запрещенного име-
ния и также, в
случае иска по
имениям или по че-
му-[нибудь] дру-
гому, принимать
мира от одного
лица].

A159r

B143r

[Родителями бед-
ного состояния
продажа и отдача
своих детей на
прокормление по-
мещикам].

быть допущено, но
ведома собственного
какого пособия дать
будет уже⁵ не в
казенных же посе-
лян сие ни в ка-
ком случае не отно-

947. Но если¹ кто-[нибудь]
по преклонности² лет пожелает
присовокупить собственность свою
к имению своих родственников с
тем, чтоб иметь от них призрение

948. Когда моурав или какой-
[нибудь] другой судья дает позволе-
ние на продажу запрещенного име-
ния, от чего и нанесется убыток и
подрыв кредиторам, осуждается от-
ветствовать за все, яко⁴ снявший
запрещение.

949. В случае иска по именьям
или по чему-[нибудь] другому, в

котором принимают участие многие особы, примирение
должно быть общее, почему и не позволяется судьям
принимать мира от одного лица, так как имеющего
только право на некоторую часть претензии, до общего
удовлетворения и согласия.

|| 950. Во время неурожая хле-
ба бывают случаи, что люди бед-
ного состояния, во избежание
голода, принуждаются продавать
детей своих помещикам. Сие хо-
тя в самой крайности и может

однакож с тем, чтоб было сие с
своего помещика и когда сей ни-
какого пособия дать будет уже⁵ не в
состоянии. На
казенных же посе-
лян сие ни в ка-
ком случае не отно-

¹ Но ЕСТЬЛИ В

² приклонности АВ.

³ чувствовать В.

⁴ В-ში იყო ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁵ В-ში უკვე ავტორის ხელითაა ჩართული.

сится, поколику есть¹ дело правительства пещись об доставлении им средств к прокормлению в несчастное² время голода. А когда родители отладут детей своих только на прокормление, в таком случае делается щот, по которому должны дети прослужить некоторое известное время, но навсегда присвоивать ни под каким видом не позволяется.

A159v
B143v

[Разрешение спора между лишившимися от нашествия неприятельского детей о принадлежности пришедшего из плена взрослого, похищенного в детстве].

между лишившимися от нашествия неприятельского детей выйдет спор о принадлежности пришедшего, тогда, чтоб разрешить истину⁶, спрашивается под присягою пришедший, если⁷ только что мог упомянуть о времени и месте своего похищения, собираются в свидетельство соседи или утверждаются знаками, какие были на теле дитяти.

B144r
A160r

[О воровстве от детей, крепостного человека или слуги].

вратятся обратно хозяину, а купивший лишнется заплаченных денег, кои поверстываются в казну штрафом. Естли же купит⁸ неумышленно или новопрiguezий, тогда обязан хозяин проданное выкупить.

|| 951. При нечаянном вторжении врагов в пределы государства бывали случаи, что хищническая³ их рука отторгала от лона родительского⁴ самых младенцев. Впоследствии же времени⁵ кто-либо из сих захваченных, достигши возраста, возвратится в свое отечество и

952. Когда кто - [нибудь] у крепостного человека или малолетнего [дитяти] купит⁸ заведомо [краденныя вещи, тогда оныя воз-

¹ В-ში есть ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

² в несчастное В.

³ А-ში გიზნიჩესკაია გასწორებულა ავტორის ხელით ხიშნიჩესკაია-ც.

⁴ В-ში ამ სიტყვის შებდეგ ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ ჩაწერილია ხელმეორედ ღონა, მაგრამ ხაზგადასმულია.

⁵ времени В.

⁶ истину АВ.

⁷ естли В.

⁸ купить АВ.

⁹ купить АВ.

953. Наказание же за воровство детей и слуг зависит от воли родителей и господ, когда¹ не пожелают предать² гражданскому суду³ виновного.

[При случае брачного торжества сбор от крестьян денег, хлеба и вина].

954. По обыкновению, от самых древних лет укоренившемуся, при случае брачного торжества во всех фамилиях, даже не исключая⁴ и высокого царского двора,

В144ч
A160ч

подносился от крестьян небольшой сбор деньгами⁵, хлебом и вином | на свадьбу. Правило сие наблюдалось и тогда, | хотя бы имение было разделено; но сбор бывает общий с целого имения, яко взаимность дел фамильных.

955⁶. Собранное таким образом, за несколько дней до совершения брачного обряда, фамилия женихова подносила родителям или воспитателям невесты на свадебные издержки и на уборы невесте. Но когда прежде, нежели могло совершиться таинство брака, постигнет смерть невесту или жениха, тогда все присланное от жениха возвращалось его фамилии.

[О судье, изблеченного в издоимстве].

956. Когда кто-[нибудь] из судей изблечится в издоимстве, за первой раз платит денежной штраф и возвращает обратно взятка⁷, а за второй раз изгоняется навсегда из службы.

A161г

[О пьяном человеке и расчетах в трактире].

|957. Кто будет обедать или давать другим угощение в трактире и после по упрямству не похочет⁸ платить следующих денег, тогда принуждается к тому полицию, которая, сверх сего,

¹ В-ში пока ხაზგადამსულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია
Когда.

² В-ში предать ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

³ В-ში ამ სიტყვის შემდეგ предать ხაზგადამსულია.

⁴ В-ში не включая გასწორებულია ავტორის ხელით не исключая-ღ.

⁵ В-ში Деньгами ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁶ В-ში, § 955-ის აღნიშვნით, მთელი ამ მუხლის ტექსტი ავტორის ხელით ჩართულია მარცხენა არშიაზე მიწვრივით.

⁷ В-ში взятое გასწორებულია ავტორის ხელით взятка-ღ.

⁸ В-ში непохочеть ჩაწერილია გადამწერის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

осуждаст виновного¹ на небольшой денежной штраф. А когда кто-[шубудь] сделается пьян и от сего не в состоянии будет дать расчета², если³ дворянин, преспо-
вождается полициею в свой дом, а простой⁴ | человек удерживается до истрезвления в полиции, которая обяза-
зна наблюдать, чтоб все, что будет при пьяном не было утрачено, но сохранено в целости.

B145r

A161v

[Запрет моуравам делать на поселян раскладку в свою пользу, сверх общих повинностей и того, что следует с них по положению].

958. Строго запрещается моуравам делать на поселян | раскладку в свою пользу, сверх общих повинностей и того, что следует с⁵ них по положению; в противном случае они накажутся наравне с ворами и изгонятся из службы.

[Сбор моуравами и старшинами на царя по нескольку лошадей с каждого кочующего татарского улуса],

т. е. берется лошадь с

959. Когда сходят с гор кочующие татарские улусы с своими стадами, тогда собирается моуравами и старшинами на царя по нескольку лошадей с каждого улуса, по разчислению домов и душ, одного, двух, трех и более селений.

B145v

A162r

[Обязанность поселян магометанского исповедания при заключении брака давать ковер в дар царю].

960. Все дворцовые и казенные поселяне магометанского исповедания, особенно же дети агаларов⁶, при заключении брака | обязаны давать в дар царю | с каждой пары по одному ковра, ценою по избыткам семейства, исключая⁷ однакож людей бедного состояния⁸.

¹ виноватаго В. ² разчета В. ³ естли В. ⁴ а простон В.

⁵ В-ში დასაბუთებულა და ავტორის ხელით ზედწარწერილია ს.

⁶ В-ში Магометанскаго исповедания особенно же дети Агаларов ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ, ქვემო არშიაზე გაგრძელებით.

⁷ Исключая А.

⁸ В-ში ценою по-ს შემდეგ состояниюю каждого დასაბუთებულა და ავტორის ხელით ზედწარწერილია избыткам და იქვე, იმავე ხელით, მიწერილია Семейства. Исключая однакож людей беднаго состояния.

961. Таинство брака установлено самим³ богом при начале мира. Но словам Христа Спасителя,—у евангелиста Матфея в главе 19-й, в ст³. 9-й⁴ изображенным,—«брак ни по чему не распускается, разве словесе прелюбодейна⁵». Хотя таковое предание божественного искупителя мира сохраняется⁶ до настоящего времени⁶ во всей его целости и неприкосновенности, но правила церковныя и законы гражданские допустили и другие некоторые причины к расторжению брака, как-то:

A162v

- а) безизвестную⁷ отлучку которого-либо лица;
- б) политическую смерть;

B146r

- в) неспособность к брачному | сожитию, медицинскими чинами признанную;
- д) явное и доказанное⁸ покушение на жизнь одного против другого.

962. Сверх сего, есть еще и такие причины, по коим, хотя таинство брака и не разрешается, но духовное и гражданское правительство допускает до разлучения брачную чету. Причинами полагаются:

A163r

- а) крайнее несходство нравов;
- б) когда жена подвержена | будет неизлечимым болезням, крайнему расслаблению, заразительным нечистотам, безпрестранному кровотечению, сумас[с]шествию, падучей болезнью или иметь отвратительной и несносной запах изо рта;
- в) когда не будет иметь детей;
- д)⁹ сделает на мужа своего ложной извет.

¹ В-ში брачноი развод ავტორის ხელით მიწერილია მარცხენა არშიახე.

² самым А.

³ В-ში отд. ხაზადანშულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია სტ.

⁴ 9^მ В.

⁵ В-ში сохраниется ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ხემათ.

⁶ времени ს.

⁷ безизвестную В, безъ известную А.

⁸ В-ში Явное и доказанное ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ხემათ.

⁹ д) АВ.

В146v 963. В первом случае, когда развод брачной объявлен¹ будет Дикастернею, тогда пущенная | жена лишается права удерживать достоинство и фамилию мужа и иметь требование на его имение: впрочем, приданое ея и благоприобретенное во время замужества² остается
A163v в полном и неотемленном ея распоряжении, | кроме исключительных статей (смотри § [§:452, 458])³.

964. А при втором—обязан муж дать⁴ жене на содержание по состоянию своему и обстоятельствам, разлучению предшествовавшим⁵.

965. В случае ж домашних несогласий, ссоры и вражды между мужем и женою, делается им чрез духовных особ убедительное увещание, разбираются⁶ причины взаимных неудовольствий и, когда можно, примиряются супруги.

A164r 966. Но еслили муж оставит жену без довольной причины, равно и жена мужа⁷, по Уложению Вахтангову удовлетворяет виновная сторона обиженную тою | ценою, какая положена за кровь.

B147r [Ответственность за бовчестие и восхищение женщины]. | 967. Когда замужней женщины нанесено будет безчестие поносительными словами, тогда обличенный платит за безчестие мужу по определению судей; то же разумеется о девице, равно и вдове, но тогда⁸ деньги, следующие за безчестие⁹, останутся уже в их пользу¹⁰.

¹ объявлен В.

² замужства В.

³ В-ში кроме исключительных статей (смотри. §) მიწვრილია ავტორის ხელით.

⁴ давать В.

⁵ предшествовавшим В.

⁶ В-ში разбирают შესწორებულია ავტორის ხელით разбираются-დ.

⁷ мужа жена А.

⁸ но тогда | но когда А.

⁹ за бешестие АВ.

¹⁰ В-ში тоже разумеется о девице равно и вдове, но тогда деньги следующие за бешестие останутся уже в их пользу მიწვრილია ავტორის ხელით მარცხენა არშიაზე გაკრძელებით.

968. Когда по заключении брака будет доносить муж, что не нашел жены своей целомудренною и если¹ есть довольные доказательства, подтверждающие справедливость извета, дело отсылается к суду духовному. В противном же случае осуждается муж заилать родителей или воспитателей | своей жены за безчестие, по-колику ложным нареканием нанес оскорбление фамилии женщины.

969. Когда восхитит помещик жену своего подданного и изобличится, тогда обязан дать свободу мужу, но когда он воспользоваться сим не пожелает, увольняется от всех работ для своего помещика; само по себе разумеется, что жена должна возвратиться к первому мужу, яко привязанная законом².

164 v | 970. Но когда восхищена будет жена священническая или диаконская, решение относится³ прямо к лицу царского высочества.

165r [Раздел общей при-были и добычи]. 971. Прибыль, приобретенная целым купеческим обществом | по делам торговым, равно и добыча, полученная от неприятеля, разделяется поровну⁴, во всем согласно с взаимным условием и без малейшей друг другу обиды, на предписанных по принадлежности в⁵ особенных артикулах⁶ правилах.

Самозванцы—твит-цодебулеба¹. 972. Самозванцами называются все те, кои дерзнут⁸ присвоить себе род и фамилию, к которой никогда ни сами, ни предки их не принадлежали, а особливо достоинства княжеские и дворянския. Все

¹ и естли В.

² В-ში законом привязанному ავტორის ხელით გარდაქმნილია привязанная законом-ად (პირველ სიტყვაზე 2 წაუწერია, მეორეზე—1).

³ относиться АВ. ⁴ поравну В.

⁵ В-ში в ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ხემოთ.

⁶ В-ში особенными артикулами შესწორებულია ავტორის ხელით особенных артикулах-ად.

⁷ Твит-цоде-булеба АВ; კერძოდ, В-ში ამგვარადაა ავტორის ხელით მიწერილი.

⁸ В-ში держнут წერია გადამწერის ხელით, А-ში держнут გასწორებულა ავტორის ხელით дерзнут-ად.

таковыя люди есть явные нарушители государственных привилегий¹ они извергаются от присвоенного достоинства, лишаются чинов, которые могут приобрести в ложнопринятом звании, и осуждаются² в царскую работу. Если же кто-нибудь из них окажется в³ числе⁴ положенных в общия повинности или несвободного состояния, тогда взыщутся⁵ с него за прошлое время все подати, следующие по положению, и он переверстывается в первобытнос состояние.

A165v
B148r

973. Все же те, кои выдадут им засвидетельствовавшая в непринадлежащих роду их достоинствах, подлежат строжайшему суждению и большому денежному штрафу.

974. Впрочем, те, кои взяты будут в плен и приобретут через⁶ свои заслуги в иностранных государствах достоинства и чины, в сие правило⁷ не включаются. Они должны быть признаваемы и почитаемы наравне с прочими людьми их звания.

A166r

975. Старшим братьям запрещается продавать и променивать собственность меньших братьев, которые также не обязаны ответствовать за преступления старших или принимать участие в их процессах, и не платят за них долгов, разве сами того пожелают.

[Права братьев до раздела и при общем разделе].

B148v

976. Если⁸ кто-нибудь из братьев до раздела оставит дом свой и приобретет за границую или получит по службе от милостей царских имение и деньги, тогда при общем разделе впишется все им приобретен-

¹ привилегий АВ.

² осуждается АВ.

³ В-ში будет из ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია
окажется в.

⁴ В-ში числа შესწორებულია ავტორის ხელით ჩისლე-დ.

⁵ взыщется А.

⁶ чрез В.

⁷ В-ში право გასწორებულია ავტორის ხელით правило-დ.

⁸ Если В.

А166v ное и разделит|ся на три равныя части, и: коих полу-
чит одну за труды, а другую по разделу, третья же
останется в пользу других наследников.

977. В некоторые известные
[В некоторые празд- праздники есть у поселян обыкно-
ничные дни прино- вение подносить помещикам от
шения подарков от поселян помещикам]. домашнего избытка небольшие по-

дарки. Они составляют некоторым образом почти не-
пременный доход помещиков и разделяются нижесле-
дующим образом:

В149r 978. На новый¹ год приносится² курица³, также | са-
хар, естли только кто-[нибудь] в состоянии, и ви-
но; на святую пасху дают⁴ барана или ягненка⁵, не-
сколько окрашенных⁶ яиц и вино; на рождество Хри-
стово приносят⁷ баранов, куриц, поросят и также вино.

А167r | 979. Коронные крестьяне делают то же, но только
от воли царя зависит назначать⁸ сбор сей или в натуре,
или в примерную цену деньгами.

980. Дворцовыя и удельныя членов царского дома
имения во всем безъисключительно⁹ тому же самому
последуют.

981. Хотя подобныя приношения и не включаются
в число государственных податей и повинностей, но
каждый¹⁰ поселянин обязан исполнять сие обыкнове-
ние в точности, в противном случае побуждаются к тому
моуравами.

¹ Нановой В.

² В-ში Приносится ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

³ В-ში курицу შესწორებულია ავტორის ხელით курица-დ.

⁴ В-ში дают ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁵ В-ში или ягненка ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁶ окрашенных А.

⁷ В-ში приносят ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁸ назначат В.

⁹ безъисключительно В.

¹⁰ но каждой В.

- [Запрет духовным чинам наказывать телесно священников и диаконов].
- A167v ского исповедания², строго запрещается в каком бы то ни было случае наказывать³ телесно священников и диаконов, ибо | они есть посвященные на служение богу, приносят безкровную⁴ жертву и предстоят алтарю⁵ господню. Впрочем, от обязанности и власти архиепископской зависит налагать на них духовные наказания и лишать по винам мест и даже самого священства.
- B149v [О распутных, изобличенных в блуде и прелюбодеянии женщинах].
- A168r дарственным узаконениям, распутные, изобличенные в блуде и прелюбодеянии женщины предаются епитимии и церковному покаянию. Епитимия полагается в посте, молитве, заключении на некоторое время | в монастырь, земных поклонах, отлучении от причастия святых таин. По чему строго запрещается духовным чинам⁷, от власти и суждения конх будет зависеть наложение епитимии, предавать виновную публично, пред народом, наруганию⁸; ибо были неоднократно примеры, что изобличенная в любострастии или | вспомоществовании к тому⁹ была посажена на осла, намазана¹⁰ грязью и, при стечении множества народного, возима по улицам и по местам торговым. Действие сколько само по себе отвратительно, столько же вредно и для зрителей соблазнительно.
- B150r

¹ В-ში 982-ის წინ, არშიაზე ავტორის ხელით წერია: ლხ ვ. писано.

² В-ში как Грекороссийского так и Армянского исповедания ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრაქონს ზემოთ მარცხენა არშიაზე გაგარძელებით.

³ наказывают В.

⁴ безъ кровную АВ.

⁵ олтарю АВ.

⁶ В-ში 983-ის წინ, არშიაზე ავტორის ხელით წერია: ლხ ვ. писано.

⁷ В-ში властям ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია чинам.

⁸ В-ში нарушению გასწორებულია ავტორის ხელით наруганию-დ.

⁹ к тому] къоному В.

¹⁰ В-ში мазана შესწორებულია ავტორის ხელით намазана-დ.

Архлерен армян-
ские¹.ющие в Грузии армяне разделяю-
тся по духовному управлению на

A168v

две епархии и имянно: на ахпатскую³ и ечмиадзинскую⁴, из коих первая зависит непосредственно от царя, а вторая от патриарха араратского, в которой архиерей бывает по достоинству патриарха, а в ахпатскую⁵ избирается царем и для одного только посвящения посылается к патриарху. По чему и наблюдается, чтоб одна епархия не могла иметь никакого влияния ни на управления, ни на имения другой, а тем паче делать какое-либо⁶ притеснение и искательство ечмиадзинскому⁷ архиерею против епископа и духовенства ахпатского⁸.

B150v

[Обязанности суда
в том случае, ког-
да тяжущаяся или
противная сторо-
на, одна у другой
прежде окончания
по суду процесса
отнимет или выма-
нит документ и
уничтожит].

A169r

| 985. Когда прежде оконча-
ния по суду какого-либо процесса,
тяжущаяся или противная сторо-
на, одна у другой насильством от-
нимет⁹ документ или выманит¹⁰
хитростию и после оный¹¹ уничто-
жит¹², лишается всякого права по
производящемуся делу, которое

решится в пользу обиженного и, сверх того, осуждается на денежной штраф. Но когда действие сие произойдет по научению от постороннего лица, тогда делается то же самое, равно и соучастник подвергается денежному штрафу. Вместо же утраченных документов суд выдаст надлежащее свидетельство.

¹ А-ში Архлерენ Армянские მარტუხენა არშიაზე მიწერილია ავტორის ხელით, ხოლო В-ში აკლია.

² В-ში 984-ის წიბ, არშიაზე ავტორის ხელით, წერია: NB писано.

³ Ахпатскую АВ.

⁴ Ечмиадзинскую АВ.

⁵ Ахпатскую АВ.

⁶ каковое либо В.

⁷ Ечмиадзинскому АВ.

⁸ Ахпатского АВ.

⁹ отнимает А.

¹⁰ выманивает А.

¹¹ оным АВ; В-ში онын ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

¹² В-ში уничтожится გასწორებულია ავტორის ხელით уничтожит-ად.

[О посланниках в
иностранное госу-
дарство].

A:69v

986. Когда кто-[швед] бу-
дет отправлен посланником в ино-
странное государство и пренебре-
жет при | тамошнем дворе о инте-
ресах своего отечества, подвергается осуждению как
изменник.

B151r

987. Посланники обязаны строго смотреть и наблю-
дать, чтоб люди, свиту их¹ составляющие, | равно и
служители не дерзали никому из заграничных напо-
сить обид и чтоб не было от них воровства. Виноватого
немедленно должны предавать² строгому суждению и
подвергнуть наказанию по вине.

[Обручение детей
в малолетстве].

A170r

988. На интересах и личных вы-
годах основанное обыкновенное вве-
ло обручать детей в малолетстве,
когда еще чувства и способности их не развились, от
чего не всегда можно впоследствии надеяться³ того доб-
ра и фамильного | благоденствия, какого⁴ ожидают ро-
дители от желаемого детей своих союза. Но часто та-
ким образом заключенные браки, вместо счастья семей-
ственной⁵ жизни, стесняли судьбу супругов и были
причиной вечного между ними несогласия, раздора и
ссор. Хотя и не можно на столь важное обстоятель-
ство дать определительного положения, но от благо-
разумия правительства зависит иметь о сокращении⁶ |
сего пагубного обыкновения возможное попечение.

B151v

A170v

Впрочем, закон божий, право естественное и законы
гражданские предоставляют заключение супружеского
союза склонности и собственному выбору; то в слу|чье
претензии о несохранении по условию, в малолетстве
заключенному, дальнейшего изыскания и производства

¹ В-ში его ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია იხ.

² В-ში предать შესწორებულია ავტორის ხელით предавать-ად.

³ В-ში ожидать ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია
надеяться.

⁴ какаго А.

⁵ семейственной В.

⁶ В-ში несохранении გასწორებულია ავტორის ხელით несокращения-თ.

не чинить, особенно же, когда обрученные ни склопности, ни желанья соединиться брачными узами не изъясвят¹.

[Кредитор, должник и залог].

989. С вторжением неприятелей почти неизбежно бывает опустошение. То в случае, когда угро-

A171r

B152r

жаться будет город или селение впадением врагов, кто будет иметь в залоге чужой² дом или лавки и оный будет неприятелем созижен, то, по миновании опасности, суд призывает хозяина и кредитора и дело решит между ними по взаимному соглашению: т. е. когда | хозяин будет иметь | состояние и пожелает выстроить новый³ дом, тогда новостроенной дом останется в залоге до совершенной уплаты; а когда не пожелает строить нового дома, тогда место отдается кредитору за долг, если⁴ должник удовлетворить его будет не в состоянии.

A171v

B152v

990. Когда внесены будут многими кредиторами долговья претензии на такого должника, у которого имение будет уже в залоге, тогда имение продается судом с публичного торгу и за полным удовлетворением того, кому было заложено имение, остальные деньги поступают в общий | кредиторов конкурс.

991. Кто будет иметь в залоге имение или вещи и оныя перезаложит другому, тогда хозяин платит⁵ цену выкупа, какая следовала по первому | залoгу; превышающее же количество отнесется⁶ на счет⁷ того, кто перезаложил, или на его наследников.

[Добыча экспедицией стада от хищных народов, яко цена крови].

992. Хищные народы, населяющие ущелье гор Кавказских и берега Черного моря, делают набег на селения, в особенности разграбляют и отводят в плен общия селений стада. В таком

¹ не изъясвят В.

² чужей АВ.

³ новой АВ.

⁴ Естьли В.

⁵ В-ში ამ სიტუაციის შემდეგ туда ხაზგადასმულია.

⁶ В-ში остається ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია отнесется.

⁷ нащет В.

случае, естли скот собравшимся народом не будет отбит в то же время, а впоследствии приобретется при новой экспедиции¹, то поверстывается в общую участвовавших при деле с неприятелем добычу, яко цена крови.

[Обязанность мди-ванбегов и прочих судей непркосновенно сохранить все деловые бумаги, подаваемые по их управлению].

993. На мдиванбегов, моуравов, пацвалов и прочих судей возлагается неременная обязанность иметь попечение о неприкосновенности бумаг и документов и всех вообще просьб² от просителей, по-

дававших | по их управлению. За пренебрежение же сей обязанности и когда будет что утрачено или же умышленно сокрыто, они подвергаются строжайшему ответу и, смотря по важности обстоятельств, платят денежной штраф, отрешаются от мест и предаются уголовному суду.

A172v [Об опасности смерти раненого или прибитого в течении осьми дней].

| 994. Кто по намерению или в ссоре будет ранен или прибит и в течении осьми дней не примечено будет от того опасности, а раненой³ будет выезжать и ходить, тогда после сего времени случившаяся ему смерть смертоубийством не почитается.

B153v [Умышленное впускание чужой скотины в свой сад, чтоб убить и присвоить].

995. Кто ж, желая присвоить чужую скотину, умышленно впустит ее в свой сад и под тем предлогом убьет, осуждается заплатить⁴ | за скотину и не имеет права требовать удовлетворения за причиненной ею ж вред.

A173r [Вырубка леса в чужих дачах].

996. Кто ж вырубит в чужих дачах лес—осуждается заплатить хозяину попенный день|ги. Но когда лес будет в месте отдаленном и помещику поль-

¹ экспедиции АВ.

² прозб В.

³ раненой А.

⁴ В-ში доплатить გასწორებულთა ავტორის ხელით zaplatit—ად.

зы не приносит, тогда останется в его пользу без всякой платы, но только делается подтверждение не делать сего на будущее время без позволения хозяина.

997. Благопристойность¹ необхо-

[О благопристойности каждого человека не выходить из границ, своему состоянию предписанных].

дима всем состояниям и потому обязанностию каждого [человека] будет не выходить² никогда из границ, своему состоянию предписанных; нарушитель подвергается от-

вету и суждению по законам.

B154г | Ремесленники³.

998. Ремесленники должны отправлять ремесло свое честно и

A173в добропорядочно. За нарушение общественной доверенности при|зываются в цех, судятся устабашами⁴ (старшинами цеха) и по вине штрафуются деньгами.

999. Число ремесел, равно и ремесленников считается моуравом, который⁵ ведет им ведомости и представляет⁶ о том старшему мдиванбегу⁷.

1000. Всякой цех избирает ежегодно старосту⁸ по утверждению моурава и городских старшин.

1001. Ремесленники расположены по цехам. Они отбывают подати, каждой по своему цеху, не исключая и дворянства.

B154г | 1002. Доходы собираются моуравом | с цеховыми
A174г устабашами | и⁹ вносятся в казну.

1003. Цеховые старшины разбирают мелкие дела между ремесленниками своего цеха, решат¹⁰ между ними

¹ Благопристойность АВ.

² не выходить В.

³ თხზულების ტექსტი В ხელნაწერში აქედან ბოლომდე (მუხლები 998—1019) მეორე გადაწერის ხელითაა გადაწერილი.

⁴ гостобашами АВ.

⁵ которой В.

⁶ представляют В.

⁷ В-ში მოურავუ ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით მიწერილია Мдиванбегу.

⁸ В-ში старшин ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია Старосту.

⁹ и აქლია А-ს.

¹⁰ решать АВ.

споры, в важнейших же случаях представляют моураву; но ежели и власть моурава будет недостаточна, тогда дела по порялку предаются законному течению по суду.

1004. Отдаваемых учеников¹ ремесленники должны обучать художеству своему рачительно и показывать им искус[с]тво свое не скрывая.

Д174v 1005. Старшины смотрят, чтоб цеховые ремесленники с учениками своими доступали умеренно. Когда же окажется кто- | [нибудь] в жестоких поступках с учениками: или причинит им увечье, таковой отошлется к суду, а староста за слабое смотрение заплатит денежной штраф.

В155r | 1006. Однакож, не запрещается ремесленникам делать² исправление ученикам умеренным и благоразумным наказанием.

1007. Ученики обязаны с своей стороны повиноват[ь]ся и быть в полном послушании у своих учителей.

Д175r 1008. Ученики должны остават[ь]ся у ремесленников до совершенного изучения³ их художеству; однакож старшины обязаны строго наблюдать, чтоб | под сим предлогом ремесленники не удерживали иногда учеников для своих единственно работ,—в таком случае старшины свидетельствуют учеников и штрафуют⁴ виноватого.

1009. Мастеровым⁵ людям, из заграницы приезжающим, не запрещается отправлять ремесло свое, но они обязаны отбывать все повинности по своему цеху наравне с прочими.

В155v 1010. Когда ремесленник испортит взятую работу, тогда собираются старшины цеха и старшие мастера, смотрят испорченное и принуждают ремесленника |

¹ учеников В.

² делать В.

³ изучения АВ.

⁴ и штрафует АВ.

⁵ Мастеровим В.

A175v за то¹ | заплатить, а² испорченное³ останется уже у ремесленника⁴.

1011. Кто из мастеровых изобличится в покраже материалов⁵, отданных ему в работу, тогда взыскивается с него⁶ покраденное, да столько⁷ же штрафа в казну.

1012. Когда мастеровые люди будут⁸ брать⁹ работу по поденщине, должны прилежно работать¹⁰ известное по условно время. За леность же и пренебрежение о работе лишаются платы¹¹ по условно.

A176r 1013. Когда ремесленник воз[ь]мет работу и будет делать¹² проволочку, тогда старшины побуждают мастеровых поспешить окончанием¹³ работы по порядку¹⁴, а | виновный¹⁵ штрафуется по усмотрению цеха¹⁶.

1014. Кто ремесленника лишит¹⁷ принадлежащих¹⁸ за его работу денег, осуждается удовлетворить его, да столько ж¹⁹ заплатить в казну.

¹ В-ში заტო ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ხემათ.

² В-ში за ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ხედწარწერილია ა.

³ В-ში ამ სიტყვის შემდეგ некоторое и ხაზგადასმულია.

⁴ В-ში него ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით მიწერილია ремесленника.

⁵ матерялов В.

⁶ с него] в него В.

⁷ столко В.

⁸ будут] будит В.

⁹ В-ში братъ შესწორებულია ავტორის ხელით брата-ად.

¹⁰ В-ში работатъ შესწორებულია ავტორის ხელით работатъ-ად.

¹¹ лишается плати В.

¹² делать В.

¹³ окончанем А.

¹⁴ В-ში попорядке შესწორებულია ავტორის ხელით попорядку-დ.

¹⁵ а виновный] В-ში а виноватым შესწორებულია ავტორის ხელით а виноватый-თ.

¹⁶ В-ში дела გასწორებულია ავტორის ხელით цеха-დ.

¹⁷ В-ში лишат შესწორებულია ავტორის ხელით лишит-ად.

¹⁸ В-ში принадлежащаго შესწორებულია ავტორის ხელით принадлежащих-ად.

¹⁹ дастякож В.

[Переселенцы на землях помещи-
чьих].

| 1015. Люди, имеющие земли, к возделанию неудобные или по обстоятельствам¹ угрожаемые вторжением неприятеля, поселяются² иногда³ на землях помещичьих, однакож⁴ по прошествии двадцатилетнего⁵ срока помещик не лишается ни мало права на свою землю, хотя бы и не знал о поселившемся⁶, поколику она есть его собственность, которая⁷ неотъемлемо ему всегда принадлежит. Во избежание споров, нужно учредить сие на общем правиле так⁸, | чтобы переселение было с⁹ дозволения помещика и по контракту. Однакож и переселившийся не должен принадлежать в лице и своем семействе помещику.

1016. Бланковыми надписями называется¹⁰ передача векселей, закладных заемных¹¹ писем, расписок и прочих¹² долговых бумаг от одного лица к другому.

1017. Они бывают разного рода. В делах купеческих | споспешествуют торговым оборотам; ими¹⁴ уплачиваются¹⁵ капиталы и делаются переводы¹⁶ с од-

¹ по обстоятельствам В.

² поселяются В.

³ В-ში иногда ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁴ В-ში ამ სიტყვის წინ სიე ხაზგადასმულია.

⁵ дватцатилетняго В.

⁶ В-ში о селившемся შესწორებულია ავტორის ხელით о поселившемся-დ.

⁷ В-ში и ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია которая.

⁸ В-ში тем ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია так.

⁹ В-ში и ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ჩართულია с.

¹⁰ В-ში называються შესწორებულია ავტორის ხელით называється-დ.

¹¹ заемних АВ.

¹² и прочих В.

¹³ В-ში По делам Купеческим გასწორებულია ავტორის ხელით В делах Купеческих-ად, ხოლო შემდეგ ამ სიტყვებისა სლუჯატ ხაზგადასმულია.

¹⁴ В-ში в торговом обороте ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია Споспешествуют торговым оборотам ими.

¹⁵ уплачивается А.

¹⁶ В-ში и подписывается в замен ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწარწერილია капиталы и делаются переводы.

ного¹ дома или лица на другое по местной² удобности, а в некоторых случаях³ передается право векселя⁴ для одного только⁵ получения⁶ денег. Векселя также⁷ подписываются иногда и⁸ в уплату долга. Но во всех сих случаях передача должна быть засвидетельствована в суде⁹.

1018. Наблюдение сих¹⁰ правил необходимо для избежания злоупотреблений¹¹, могущих¹² случит[ь]ся от передачи.

[Запрет оценки и продажи без должника недвижимых его вещей].

1019. Недвижимая¹³ имущества¹⁴ по претензиям без должника¹⁵ не оценивать и¹⁶ не продавать¹⁷.

¹ с одного В.

² помесной В.

³ В-ში только, а иногда ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით ზედწერილია ა в некоторых случаях.

⁴ В-ში векселя ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁵ В-ში одного только ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁶ получение В.

⁷ В-ში Векселя также ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁸ В-ში иногда и ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

⁹ В-ში но всегда за свидетельствованием судей ხაზგადასმულია და ავტორის ხელით მიწერილია Но во всех сих случаях передача должна (совершать ხაზგადასმულია) быть засвидетельствована в суде.

¹⁰ сых В.

¹¹ злоупотребления АВ.

¹² могущых В.

¹³ Недвижимия В.

¹⁴ имущества В.

¹⁵ бездолжника В.

¹⁶ В-ში и ჩაწერილია ავტორის ხელით სტრიქონს ზემოთ.

¹⁷ не продавать В.

ОГЛАВЛЕНИЕ¹

„Обозрения Грузии по части прав и законовещения“

Руко- писи		„Статья“ или „§“ (и „пара- граф“) ²
АВС	Глава I. [Вера и присяга] .	1—9
АВС	Вера—сарцмუნоеба	1—5
АС	Присяга	6—9
АВС	Глава II. Царь и царствующий дом	10—42
АВС	Царь	10—11
АВС	Наследник царской	12—13
АВС	Члены царского грузинского дома . .	14—16
АВС	Преимущества членов царского грузинского дома	17—20
АВС	Исключительные статьи, кои к членам царского дома не относятся .	21—42
АВС	Глава III. Духовенство	43—62+[d]
АВС	Католикос и его управление	43—44
АВС	Дикастерия	45
АВС	[Избрание католикоса и утверждение кан- дидатов на архиерейския и архимандричьи вакансии царем]	46—47
АВС	Епархиальныя архиереи	48
АВС	Обязанности католикоса и прочих архие- реев	49—56
АВС	[Суд духовенства]	57—61

¹ როგორც ითქვა, სათაური „Оглавление“ მოცემულია მხოლოდ В ხელნაწერის ფურც. 3r-ზე, მაგრამ ქვემოთ შეუვსებელია მთელი ფურცელი. „მიმოხილვის“ დადგენილი ტექსტის მიხედვით ეს სარჩევი ჩვენ მიერ არის შედგენილი.—ა. რ.

² დაივთ ბატონიშვილი „მიმოხილვის“ ტექსტშივე ხან „статья“-ს უწოდებს, ხან „§“ || „параграф“-ს.

В,	Եզրօղծիոց АС—Исключительныя статьи	62—62+[с]
В	Архиереи армянские	62+[д]
АВС	Глава IV. Военные силы	63—77
АВС	Внутренняя стража Мориге .	64
АВС	Пушкарн—топчи	65
АВС	Телохраниительная царская стража .	66
АВС	Времяшное ополчение .	67—73
АВС	Чрезвычайное вооружение	74
АВС	Вспомогательныя войска .	75—76
АВС	Военная конгора	77
АВС	Глава V. Непременной Царской Совет	78—106
АВС	Образование Совета	78—81
АВС	Управление и власть Совета	82—106
АВС	Глава VI. Иностранные дела	107—112
АС	Народы, Грузиюнаселяющие, их вероисповедание и преимущество	113—119
АС	Законы и их необходимость	120—123
АС	Казенные, дворцовые, церковные и помещичьи крестьяне	124—128
АС	Шытка—тап[д]жва	129—140
АС	О свидетелях	141—144
АС	Штраф—джарима	145—157
АВС	Глава VII. Чины и должности	157+[а]—174
В	Мдиванбеги	157+[а]—157+[с]
АС	Старшины	158—173
АС	[Мелики и каландари]	174
АВС	Глава VIII. Народное просвещение	175—184
АС	Суд медиаторский	185—192
АС	[Запрет помещикам переманивать и селить на своих землях казенных и церковных крестьян]	193—194
АС	[Взаимное условие между наследниками о приумножении общего наследия]	195
АС	[Право наследия чрез четыре колена для княжеских и дворянских фамилий]	196
АВ	[Глава] 1. [Действия против общественного и государственного порядка]	197—203
АВ	Бунт	197—198

АВ	[Обнажение оружия]	199
АВ	[Неуважение к судилищу]	200
АВ	[Действия в угоду неприятеля своего государства]	201—203
АВ	Выморочные имущества .	204—206
АВ	Духовные завещания .	207—210
АВ	[Посылка вещей или денег] .	211—213
АВ	Товарищество .	214—218
АВ	Ревизия	219—220
АВ	Глава... (sic). Дворяне [и князья] .	221—226
АВ	Особенные преимущества князей и дворян .	227—242
АВ	О преступлениях и наказаниях [князей и дворян]	243—247
АВ	Исключительные статьи, кои не пользуются [князья и дворяне не пользуются]	248—253
АВ	Выборы по селениям и мирный суд .	254—258
АВ	Подати и пошлины	259—268
АВ	[О причинении убытка соотечественнику во время нашествия неприятельского]	269—272
АВ	Приписка в крепость чужестранцев .	273—278
АВ	Переселенцы .	279
АВ	Ложные доносители .	280
АВ	Пленники .	281
АВ	Задаток .	282—285
АВ	Вступление в монашество .	286—288
АВ	Областные инспекторы . .	289—294
АВ	Отлучающиеся от места своего .	295
АВ	Переметчики .	296—297
АВ	Укрывающиеся от сражения .	298
АВ	Брань и личная обида .	299
АВ	Измена .	300—302
АВ	Дезертиры	303—305
АВ	[Об обязанности доноса о злом умысле или измене царю и царству]	306—307
АВ	Мена	308—317
АВ	Насилие .	318—323
АВ	Побег	324
АВ	Управители церковные .	325—328

АВ	Малоумные	329—332
АВ	Есаулы или сыщики	334 ¹ —341
АВ	Раздел	342—351
АВ	[Права по грамоте царской и по купчей]	352—354
АВ	Спорные имущества	355—357
АВ	[О сохранении собственности]	358—360
АВ	[О силе решения судей]	361—362
АВ	[Конфискация заложенного имущества бежавшего за границу]	363
АВ	Отпущенники	364—368
АВ	[Перенашка дороги]	369
АВ	Зажигатели	370—377
АВ	Посланники	378—379
АВ	[О свовольном оставлении места службы]	380
АВ	Отпуска домовые	381—383
АВ	Попавшиеся в плен	384—389
АВ	[Присвоение чужих лесных материалов]	390
АВ	Подряды	391—394
АВ	[Обязанность пред хозяином за сохранение временно взятой вещи или скотины и проч.]	395—396
АВ	[Ответственность должностного лица за несправное несение своей службы]	397—398
АВ	Мировая, по груз. завкопа	399—399(bis)
АВ	[Присвоение чужого достояния]	400—404
АВ	[Прощение по неважному проступку наказания прибегшему под покров церкви]	405—406
АВ	[Вырубка чужого сада]	407
АВ	Долги, по гр. вали	408—420
АВ	Торговые люди и купцы—вачари	421—422
АВ	Опекуны и должность их,—векили	423—448
АВ	Приданое—мзители	449—458
АВ	[Отрешение права владения недвижимыми именами и крестьянами женщины благородного происхождения, вступившей в брак с помещичьим поселянином]	459—463
АВ	[Запрет включения в приданое отпущенников]	464
АВ	[Усыновление]	465—469

¹ ციფრით „333“-ით მუხლის აღნიშვნა თბზულებას აკლია (იხ. ამის შესახებ ჩვენნი შენიშვნა თბზულების 334-ე მუხლის ტექსტის ქვემოთ, აპარატში).

AB	[Из заграницы пришедшая скотина—добыча в пользу царской казны]	470
AB	[Раздел приданого матери]	471
AB	[Раздел доли имения умершего наследника между его детей]	472
AB	Векселя и долговья обязательства—тамасукиса	473—485
AB	Поручители—тавдеби	486—493
AB	Фальшивая монета—калбис тетриса	494—495
AB	[Отнятие документа или векселя]	496
AB	Смертоубийство—кацис квлиса [—и ранние]	497—513
AB	[Роптание на службу и уклонение от службы]	514—517
AB	Банкроты—котры	518—538
AB	Мдиванбеги	539—542
AB	Преимущества и обязанности мдиванбегов	543—552
AB	Свидетели—мопаме	553—564
AB	Неповиновение—урчебиса	565—569
AB	Тайна государственная—мепис савдумлосатвис	570—573
AB	[Запрет чиновникам употреблять в свои работы подвластных людей больше положенного количества]	574—575
AB	[Скрытый посев на чужой земле]	576—580
AB	[Удобрение земель]	581
AB	[Ответственность за нанесение ущерба супрагам (модгами)]	582
AB	О переселенцах—мосулис кациса	583—586
AB	[Оплата наемного труда]	587—588
AB	[Женитьба иностранца на чужой крепостной девке]	589—591
AB	[Причинение телесного вреда от скотины]	592—594
AB	[Государственный закон—защитник общества, гражданских взаимностей и доверия]	595—596
AB	[Насилие, грабеж и разбой]	597—600
AB	[Росписка с виноватого на исправление самого себя и подписка заподозренного о непричастии в обвиняющем его деле]	601—604
AB	[Присвоение принятых чужих вещей]	605
AB	[Удержание чужой скотины за пастьбнице и причинение ей вреда]	606—607

AB	[Возвращение хозяину своих вещей в случае опасности от нашествия неприятельского]	608
AB	[Ответственность за побег крепостного, отданного на временное услужение другому]	609
AB	[Ответственность охранителя имений и вещей, состоящих в споре]	610
AB	[Ответственность свидетеля за свое показание о покраже]	611
AB	[Права заплатаителя после покупки имения или вещей для другого]	612
AB	[Укрепление благоприобретенного имения за женою или детьми]	613—616
AB	[Разбор в общий раздел включаемых и невключаемых имуществ]	617—621
AB	[Поддерживание кредитором недвижимых имений, кои находятся у него в залоге]	622—623
AB	[Срок вношения претензии по какому-нибудь делу в суд]	624—626
AB	[В посторонние руки скрытно переведенное имение]	627
AB	[Ответственность за неблагопристойность во дворце царском]	628
AB	[Ответственность господина за жестокость к рабу]	629
AB	[Ответственность за обиду или увечье нижних воинских чинов]	630
AB	[Межевание земель]	631
AB	[Сторожа за нивами и за табунами]	632
AB	[Запрещенные дела во избежание между соседями неудовольствия и вражды]	633
AB	[Смотрители садов]	634
AB	[Ответственность за включение в рядную о приданом человека свободного состояния]	635
AB	[Ответственность за чужого человека, без ведома его господина посланного куда-либо]	636—637
AB	[Ответственность за присвоение чужой собственности по праву сильного]	638—639

АВ	[Уважение к святости судилища и народного собрания]	640—641
АВ	[Права на движимыя и недвижимыя имения] .	642—647
АВ	Моуравы и их должности	648—652
АВ	Должности моуравов	653—697
АВ	Преждебрачный дар	698—705
АВ	Найденныя вещи [и проч. достоящая]—наповни нефти [да схва хвастаги]	706—712
АВ	[Ответственность за присвоение или несохранение на время взятой чуждой скотины или вещи]	713
АВ	[Ответственность за покупку или за продажу заведомо краденой вещи]	714—716
АВ	[Покупка и продажа движимых и недвижимых имений]	717—720
АВ	Побочныя дети—набичъвари	721—726
АВ	[Заключение союза между людьми заблаговременным условием о браке детей]	727—729
АВ	Измена—оргулеба	730—731
АВ	Клевета и клеветники—оголо	731 (bis)
АВ	[Ответственность за лишение жизни младенцу]	732—734
АВ	[При разделе недвижимых имений часть в пользу царской казны—гасамкрело]	735
АВ	[Ответственность хозяина за небрежное устройство ямы хлебного зерна—пурис ормо—или кувшина вина—гвинис кверри, и также ответственность тайного раскрывателя их—вора]	736—738
АВ	[Ослушники по призывам судейским и царским]	739—740
АВ	[Соблазнение девицы или вдовы с условием жениться на ней]	741—745
АВ	[Присвоение чуждой скотины]	746
АВ	Акты—пироба	747—749
АВ	Поверенный—монацъле-каци	750—753
АВ	[Подарки новобрачной]	754—757
АВ	Нацвалы и их должность	758—791
АВ	Каналы, [водопроводы и пользование водами]	792—800
АВ	[Городская повинность—постол]	801

АВ	[Ответственность управителя или смотрителя домового за оставление своего места без ведо- ма хозяина]	802
АВ	Пасквили—саладэгвели цигни	803—810
АВ	[О самовольном уклонении от своего господи- на]	811—812
АВ	[Об убытке от скота]	813
АВ	[Обязанности детей перед родителями]	814
АВ	[Споры о межах]	815—816
АВ	О погребении умерших и о кладбищах—саса- плаоси	817—820
АВ	[Долеж между начальниками и старшими в доме денег, вырученных за продажу избытка урожая]	821
АВ	[О наеме пастбищ]	822—825
АВ	Царские грамоты и указы—цкалобис цигниса да окмиса	826—831
АВ	[О запрете помещикам брать купеческих вдов за своих крепостных людей в жены]	832
АВ	[О запрете помещикам включать для счета в следующее с их деревень количество неприя- дающихся им людей]	833
АВ	[О неизключении больных от наследства]	834
АВ	[О запрете продавать чужое имение и вещи, на время взятые]	835
АВ	[О дерзости чинить сбор именем других]	386
АВ	[Об ответственностях при гостеприимстве гостя и хозяина за обиду, кражу и проч.]	837—842
АВ	Таможни и таможенные сборы—бажи	843—860
АВ	Безчестие—упатиоеба	861—862
АВ	[О повиновении детей к своим родителям]	863
АВ	[О праздности и лени]	864
АВ	[О двух хозяевах—двухэтажного строения]	865
АВ	[Запрет продажи своих соотечественников в неволю иностранцам]	866—867
АВ	[Об умышленном освободителе арстанта]	868
АВ	[О свободе от помещика крепостного, возвра- тившегося из плена самостоятельно]	869
АВ	[Об обработке земель невозделанных]	870—871

АВ	[О защите остатков хозяйства селений, раззоренных от нашествия неприятеля]	872
АВ	Об ослушниках—урчта	873
АВ	[О поселении прибывших из заграницы].	874—876
АВ	[Об обязанностях воина пред хозяином одолженной лошади]	877
АВ	Нешастные случаи—фатеракиса .	878—888
АВ	Воровство—курдоба	884—883
АВ	Вдовы—квриви	889—890
АВ	[Об изнасиловании женщин].	891—895
АВ	[О прелюбодеянии]	896—897
АВ	[О наеме лавки, дома, квартиры и проч.] .	898—902
АВ	Городовое [положение—калакис песдеба	903—907
АВ	Граждане и купцы	908—923
АВ	[Торговля сельскими избытками в городах и доходы городские]	924—927
АВ	[Раскладка повинностей и сбор государственных налогов].	928—932
АВ	[Права дочери к наследстве умерших родных]	933
АВ	[Об умышленном нападении].	934
АВ	[О карточной игре].	935—938
АВ	[Обязанности родителей к своим детям и их ответственность за поступки детей].	939
АВ	[Обязанности служителей во время ссоры своих господ].	940
АВ	[Обязанность господина искупить взамен своего долга удержанного подданного человека].	941—942
АВ	[О нападениях].	943—944
АВ	[Об явившемся потерянным наследнике]	945
АВ	[Соединение имений].	946
АВ	[Присовокупление имения старого человека к имению своих родственников].	947
АВ	[Ответственность судьи за позволение на продажу запрещенного имения и также, в случае иска по имениям или по чему-нибудь другому, принимать мира от одного лица].	948—949
АВ	[Родителями бедного состояния продажа и отдача своих детей на прокормление помещикам]	950
		409

АВ	[Разрешение спора между лишившимися от на- шества неприятельского детей о принадлеж- ности пришедшего из плена взрослого, по- хищенного в детстве]	951
АВ	[О воровстве от детей, крепостного человека или слуги]	952—953
АВ	[При случае брачного торжества сбор от крес- тьян денег, хлеба и вина]	954—955
АВ	[О судье, избличенного в издоимстве]	956
АВ	[О пьяном человеке и расчетах в трактире]	957
АВ	[Запрет моуравам делать на поселян расклад- ку в свою пользу, сверх общих повинностей и того, что следует с них по положению]	958
АВ	[Сбор моуравами и старшинами на царя по нескольку лошадей с каждого кочующего та- тарского улуса]	959
АВ	[Обязанность поселян магометанского испове- дания при заключении брака давать ковер в дар царю]	960
АВ	Брачной развод	961—966
АВ	[Ответственность за безчестие и восхищение женщин]	967—970
АВ	[Раздел общей прибыли и добычи]	971
АВ	Самозванцы—твитцодебулеба	972—974
АВ	[Права братьев до раздела и при общем раз- деле]	975—976
АВ	[В некоторые праздничные дни приношение подарков от поселян помещикам]	977—981
АВ	[Запрет духовным чинам наказывать телесно священников в диаконов]	982
АВ	[О распутных, избличенных в блуде и прелю- бодеейи женщинах]	983
АВ	Архиереи армянские	984
АВ	[Обязанности суда в том случае, когда тяжу- щаяся или противная сторона, одна у другой прежде окончания по суду процесса отнимет или выманит документ и уничтожит]	985
АВ	[О посланниках в иностранное государство]	986—987
АВ	[Обручение детей в малолетстве]	988

АВ	[Кредитор, должник и залог]	989—991
АВ	[Добыча экспедицией стада от хищных пародов, яко цена крови]	992
АВ	[Обязанность мдиванбегов и прочих судей неприкосновенно сохранить все деловые бумаги, подаваемые по их управлению]	993
АВ	[Об опасности смерти раненого или прибитого в течении осьми дней]	994
АВ	[Умышленное впускание чужой скотины в свой сад, чтоб убить и присвоить]	995
АВ	[Вырубка леса в чужих дачах]	996
АВ	[О благопристойности каждого человека не выходить из границ, своему состоянию предписанных]	997
АВ	Ремесленники	998—1014
АВ	[Переселенцы на землях помещичьих]	1015
АВ	Бланки	1016—1018
АВ	[Запрет оценки и продажи без должника недвижимых его имений]	1019.

საქივბლებით სარგებლობისათვის

საძიებლები შედგენილია „მიმოხილვის“ მუხლებსა (მაგ., 1,...42,...) და ქვემუხლებზე (247a,... 247f,...) მითითებით.

საძიებლებში მიღებულია შემდეგი შემოკლებანი:

დაბეჭდილია

აღნიშნავს

თავფურც.

— თავფურცელი

ეპიგრ.

— ეპიგრაფი

შენ. (მაგ., 42 შენ.)

— შენიშვნა სქოლიოში (42-ე მუხლის შენიშვნა სქოლიოში)

სათ. (197 სათ.)

— სათაური (197-ე მუხლთან სათაური)

~

— ზემოთ მოყვანილი სიტყვა

[]

— ფრჩხილებში [] ჩასმული ჩვენი ტექსტის შინაარსის მიხედვით

+ (157 + [a])

— მომდევნო (157-ის მომდევნო მუხლი [a])

||

— სიტყვის წერილობითი პარალელური ფორმა

მუხლის აღმნიშვნელ ციფრთან

წვრილი ციფრები (45_{1,2,3}...) — დასახელებულ მუხლში სიტყვის ადგილი თანმიმდევრობით (პირველი, მეორე...).

ძეგლზე რედაქტორული მუშაობა და მისდამი გამოკვლევის წამძღვარება, თავისთავად ცხადია, ძეგლის სარჩევისა (იხ. ზემოთ „Оглавление...“) და საძიებლების შედგენისათვის გულისხმობს. ამიტომ ჩვენ მიერ განგებ არაფერია თქმული წიგნის თავფურცელში ამგვარი სამუშაოების შესრულების შესახებ.

საკიბელოები — УКАЗАТЕЛИ

I. პირთა სახელები და დაწესებულებათა და თხზულებათა სახელწოდებანი — Имена лиц и названия учреждений и сочинений

Азон 221, 2.

Александр Великий 221.

Артиллерийская госпиталь 299.

Вахтанგ 6, 144, 269 ზებ., 458, 506, 507, 510, 512, 592, 696, 701, 735, 807, 861, 882, 891, 897, 966; ~, царь 269 ზებ., 338, 339, 342, 509, 700.

Вахтанგოვ Закон 144, 592, 696, 701, 735, 807, 861, 897. См. Вахтанგოვო Уложение, Закон Вахтанგოვ, Закон царя Вахтанგა, Уложение Вахтанგოვო.

Вахтанგოვო Уложение 269 ზებ. См. Вахтанგოვო Закон.

Верховное Правительство 78. См. Верховный Царский Совет, Непременной Совет, Непременной Царской Совет, Совет, Царской Непременной Совет, ср. Чрезвычайный Совет.

Верховный Царский Совет 82. См. Верховное Правительство.

Военная контора 77 სთ.

Георгий, имеретинский и апхазский царь 42 ზებ.

Георгий III, грузинский царь 42 ზებ.

Георгий XIII, царь 474.

Давид, царевич თავფურც.

Династერია 45 სთ., 45, 58, 59, 60, 61, 123, 809, 896, 963; ~ для повсеместного управления, собранная из нескольких архиереев и других первых духовных особ 45.

Димитрий, племянник грузинского царя Георгия III-ого 42 ზებ.

Еванგელიე 49.

Екатерина II 11; ~ Великая, императрица 226.

Закон Вахтанგოვ 6, 506, 882. См. Вахтанგოვო Закон.

Закон царя Вахтанგა 269 ზებ., 338, 339, 342, 700. См. Вахтанგოვო Закон.

Ираკლი, кахетинский и карталинский царь 226; ~, царь 11, 387, 869.

Кн. Цар. III—III Кн[ига] Цар[ств]• ეპიგრ.

Констанტინ, царевич, сын имеретинского и апхазского царя Георгия 42 ზებ.

Лорცო-შელიკოვ 174.

შაგომეტ 118.

შათფეი, евангелист 961.

- Мориге**, внутренняя стража 64 სთ.; ~ называемая очередь 64; ~, очередь (внутренней стражи) 101; ~, очередь, людей собираемых 77; ~ составляющее ополчение 64.
- Непрерывной Царской Совет** 77, 78 სთ., 544. См. Верховное Правительство, ср. Чрезвычайный Совет.
- Непрерывный Совет** 83, 100. См. Верховное Правительство, ср. Чрезвычайный Совет.
- „Обозрение Грузии по части прав и законоведения“** თაფურც.
- Паата**, царевич грузинский 42 ზგ.
- Собор** 62; ~ из нескольких архисреев под председательством католика 62.
- Совет** 68, 78 სთ., 80, 81, 82 სთ., 84, 87, 89, 91, 93, 94, 95, 96, 98, 101, 102, 104, 105, 106. См. Верховное Правительство, ср. Чрезвычайный Совет.
- Спаситель** см. Христос.
- Телавское училище** 180.
- Уложение Вахтангово** 7, 507, 966. См. Вахтангово Уложение.
- Христос** 978; ~ Спаситель 961.
- Царской Непрерывной Совет** или Верховное Правительство (см.) 78. Ср. Чрезвычайный Совет.
- Чрезвычайный Совет** 67, 111. Ср. Верховное Правительство, Царской Непрерывной Совет.

II. გეოგრაფიული სახელები — Географические имена

- Аракс** 649.
- Всероссийская империя** 11.
- Гори** 174, 260 (bis), 545, 649.
- Грузия** 3, 10, 11, 42, 62 + [c], 62 + [d], 63, 74, 108, 113 სთ., 117, 129, 146, 175, 221, 225, 259, 290, 381, 393, 420, 470, 579, 583, 585, 586, 597, 603, 651, 710, 727, 736, 754, 792, 821, 867, 870, 874, 887, 984. См. Царство Грузинское.
- Египет** 253.
- Имеретия** 62+[c].
- Кавказ** 262.
- Кавказские горы** 66, 470, 992.
- Казах** 260 (bis), 545, 649.
- Казахская провинция** 174.
- Карталия** 290, 649.
- Кахети** || **Кахетия** 260 (bis), 261, 290.
- Кизик** 649.
- Персия** 253, 470.
- Помбаки** 174.
- Порта Отомайская** 470.
- Российская империя** 8.

Санкт-Петербург თავფურც.

Сигнах 260 (bis), 545.

Телав 176, 260 (bis), 545.

Тифлис 174, 176, 181, 260 (bis), 545.

Царство Грузинское 2, 113, 121, 470. См. Грузия.

Черное море 992.

Шамшадил 174, 260 (bis), 545.

III. ეთნიკური სახელები—Этнические имена

**Армяне 5, 113, 117, 174, 181, 552, 916; ~ коронные и помещицы 117; ~ ,
пребывающие в Грузии 62+[d], 984.**

Греки 113, 116.

Грузины 116, 183, 916.

Демурчисаши 260 (bis).

Жиды 5, 113, 119.

Зели-оймаги 260 bis).

Левгивы 943.

Персиане 866.

Помбаки 260 (bis).

Пшави 66.

Татары 113, 118, 157 + [b].

Турки 113, 118, 866.

Туши 66.

Хевсуры 66.

Хурда-оймаги 260 (bis).

სარჩივი

წინასიტყვაობა	5— 6
დავით ბაგრატიონის „საქართველოს სამართლისა და კანონმცოდნეობის მიმოხილვა“ (გამოკვლევა)	7—218
თავი პირველი. ცნობები „მიმოხილვის“ ავტორისა და ტექსტის შესახებ	7— 28
1. „მიმოხილვის“ ავტორის სამოღვაწეო ასპარეზი	7— 14*
2. „მიმოხილვის“ ხელნაწერები	14— 19
3. ხელნაწერთა შექმნისა და თხზულების დასრულების თარიღები	19— 24
4. თხზულების ენისა და გადამწერთა შესახებ	24— 26
5. „მიმოხილვის“ საგანი	26— 28
თავი მეორე. „მიმოხილვის“ შედარება სამართლის პროექტებთან	29— 37
თავი მესამე. ერეკლე მეორის მეფობის დროინდელი საკანონმდებლო საქმიანობა	37— 43
1. ერეკლე მეორისა და თეიმურაზ მეორის განჩინება ბეითალმანი მამულის შესახებ	37— 40
2. არქიმანდრიტ კირილესა და იოანე ხუცეს-მონაზონის საყურადღებო ცნობები	40— 42
3. 1760—61 წლების ქართული სამართლის ძეგლები	42— 43
თავი მეოთხე. „მიმოხილვა“ და მისი წყაროები	44— 165
1. „მიმოხილვის“ საკითხები	44— 45
2. „მიმოხილვის“ ზოგადი ხასიათი	45— 48
3. „მიმოხილვა“ და ვახტანგ მეექვსის კრებულში შესული სამართლის ძეგლები, გარდა „სჯული-სა“	48— 69
ა) „მიმოხილვა“ და ბექა-ალბულას სამართლის წიგნი	49— 51

ბ) „მიმოხილვა“ და გიორგი V ბრწყინვალის „ძეგლის დება“	51— 53
გ) „მიმოხილვა“ და „კათალიკოზთა კანონები“	53— 56
დ) „მიმოხილვა“ და ვახტანგ VI-ის კრებულში შესული „მოსეს კანონები“, „ბერძნული კანონები“ და „სომხური კანონები“	56— 69
4. „მიმოხილვის“ ცნობები ერეკლესა და გიორგის სამეფოს მართლმსაჯულებაში ვახტანგ VI-ის „სჯულით“ მხოლოდ ნაწილობრივ სარგებლობის შესახებ	69— 72
5. ერეკლეს მიერ ვახტანგის „სჯულის“ და ძველებურ სხვა სისხლის სამართლის სასჯელთა შეფარდება სალანძღველი ნაწარმოებების ავტორების დანაშაულობათა მიმართ	72— 80
6. ერეკლეს მიერ ვახტანგის „დასტურლამალსა“ და „სჯულში“ მოცემული ზოგიერთი წესისა და კანონის შეცვლა ახლით	80— 85
7. ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილების „განჩინება ბარისა და მთიურთა აღდილთა“ და დავითის „მიმოხილვა“	85— 110
8. ერეკლე მეორის მიერ „საოლქო ინსპექტორების“ ინსტიტუტის შემოღება და მათი მოვალეობების განსაზღვრა	110— 113
9. ერეკლე მეორის კანონ-წესები უფლისწულების უფლება-მოვალეობებისა და საუფლისწულოების შესახებ	113— 123
10. XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სამეფოს ზოგიერთი სხვა ახალი კანონი და წესი, ჩაწერილი „მიმოხილვაში“	123— 135
11. ერეკლე მეორის მიერ რუსული სამართლის მიხედვით შემოღებული ზოგიერთი კანონი და წესი	135— 146
12. XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სახელმწიფო მართლმსაჯულებისათვის ანგარიშგასაწევი ხალხური ჩვეულებები და ადათები და ჩვეულებითი სამართლისაგან სამეფოს სამართალში შესული წეს-კანონები	146— 164
13. გიორგი XII-ის მიერ აღრინდელ ერთ-ერთ კანონში შეტანილი ცვლილება	164— 165

თავი მეხუთე. „მიმოხილვაში“ შეკრებილი კანონ-წყესე-ბისა და სხვათადმი დართული კომენტარები და მათი წყაროები	166—189
1. დავითის მიერ დასაველეთ ევროპელი განმანათლებლების აზროვნების მკოდნეობით სარგებლობა „მიმოხილვის“ წერიას	166—167
2. დავითის მიერ ეკატერინე მეორის „Наказ“-ითაც სარგებლობა „მიმოხილვის“ კომენტარებში და ძველი ქართული ჰუმანისტური აზროვნების ტრადიცია „მიმოხილვაში“	167—173
3. დავითის სიმკვიდრე მშობლიური მაღალი კულტურის ნიადაგზე და მისი ანგარიშგაწევა ევროპელ განმანათლებელთა აზროვნებასთან „მიმოხილვის“ კომენტარებში	173—189
4. „მიმოხილვის“ კომენტარების სხვა წყაროები	189
თავი მეექვსე. „მიმოხილვა“, როგორც XVIII ს-ის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთის სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ფართოდ ამსახველი უძვირფასესი ძეგლი	190—218
1. დავით ბატონიშვილის ზოგიერთი უნებლიე შეცდომა „მიმოხილვაში“	190—191
2. რით შეიძლება მკვლევრისათვის საექვო გახდეს „მიმოხილვის“ ზოგიერთი ცნობა	191—208
3. დამატებითი არგუმენტები „მიმოხილვაში“ მოცემული აღწერებისა და ცნობების საერთოდ სანდოობის შესახებ	208—211
4. საზოგადო მნიშვნელობანი ძეგლისა	211—218
Обозрение Грузии по части прав и законовeдения, творение царевича Давида	219—400
Оглавление «Обозрения Грузии по части прав и законовeдения»	401—411
საძიებლებით სარგებლობისათვის	413
საძიებლები — Указатели	414—416
I. პირთა სახელები და დაწესებულებათა და თბზულებათა სახელწოდებანი — Имена лиц и названія учрежденій и сочиненій	414—415
II. გეოგრაფიული სახელები — Географические имена	415—416
III. ეთნიკური სახელები — Этнические имена	416

Давид Георгиевич Багратиони
ОБОЗРЕНИЕ ГРУЗИИ ПО ЧАСТИ ПРАВ И
ЗАКОНОВЕДЕНИЯ

დაიბედა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

რედაქტორი ქ. გ რ ი გ ო ლ ი ა
გამომცემლობის რედაქტორი მ. ს ო ნ ლ უ ლ ა შ ვ ი ლ ი
ტექრედაქტორი ნ. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე
გარეკანი მხატვარ. გ. ნ ა დ ი რ ა ძ ი ს ა
კორექტორი ლ. ც ქ ვ ი ტ ი ნ ი ძ ე

გადაეცა წარმ. 17.10.1958; ანაწეობის ზომა 6 X 10; ხელმო-
წერილია დასაბეჭდად 16.6.1959; ქალაქის ზომა 60 X 92¹/₁₆;.
ქალაქის ფურცელი 13,56; საბეჭდი ფურცელი 27,12; საავტორო
ფურცელი 23,83; სააღრიცხვო-საგამომცემლო ფურც. 24,16;
შეკვეთა 1795; უე 01497; ტირაჟი 1000

ფასი 18 მან.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობის სტამბა
თბილისი, გ. ტაბიძის ქ. 3/5